

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

**COĞRAFYA MERKEZLİ OKUMA IŞIĞINDA KEMAL
BİLBAŞAR'IN ROMANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ**

Helin GÜLER

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

COĞRAFYA MERKEZLİ OKUMA IŞIĞINDA KEMAL BİLBAŞAR'IN ROMANLARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ

Helin GÜLER

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Helin Güler tarafından hazırlanan "Coğrafya Merkezli Okuma Işığında Kemal Bilbaşar'ın Romanlarının Değerlendirilmesi" başlıklı bu çalışma, 17.01.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Nurseli Gamze KORKMAZ (Başkan)

Doç. Dr. Hayrunisa TOPÇU (Danışman)

Prof. Dr. Sıddıka Dilek YALÇIN ÇELİK (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

08 / 02 / 2024

Helin GÜLER

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, grsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. Hayrunisa Topçu** danışmanlığında tarafımdan retilindiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Helin GÜLER

ÖZET

GÜLER, Helin. *Coğrafya Merkezli Okuma Işığında Kemal Bilbaşar'ın Romanlarının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Bu çalışmada Kemal Bilbaşar'ın romanları edebiyat ve coğrafya ilişkisi çerçevesinde eserlerin mekânlarını coğrafya olarak geniş bir kapsamda ele alan coğrafya merkezli okuma yöntemi ile incelenmiştir. Bu incelemelerde yazarın romanlarında hangi coğrafyaları mekân olarak işlemeyi tercih ettiği, bu tercihinde yaşam deneyimlerinin etkisinin ne ölçüde olduğu, işlenen coğrafyaların hangi yönleriyle ele alındığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde edebiyat ve coğrafya disiplinlerinin arasındaki bağlantılar açıklanmış, coğrafya merkezli okuma yönteminin ana hatlarına ve bu alanda yapılan belli başlı çalışmalara değinilmiştir. Birinci bölümde eserlerde yansıtılan mekânın zihinde nasıl algılandığına denilip ardından yazarın çeşitli nedenlerle bulunduğu coğrafyaları merkeze alarak yaşam öyküsünün anlatıldığı hayat coğrafyası yazılmıştır. İkinci bölümde coğrafya biliminin araştırma alanları esas alınarak romanlarda yer alan fiziki ve beşerî coğrafya unsurları tespit edilmiş, yazarın hayat coğrafyası ile bağlantıları kurularak tespit edilen unsurların romanlardaki işlevleri incelenmiştir. Sonuç bölümünde Kemal Bilbaşar'ın romanlarında işleyeceği mekânları seçerken hayat deneyiminden büyük ölçüde yararlandığı, yaşayarak deneyimlemediği coğrafyalara ilişkin bilgileri de o coğrafyalar hakkında yaptığı araştırmalar neticesinde edinerek kurguladığı tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda Kemal Bilbaşar'ın romanlarında geniş coğrafi bölge çeşitliliği olduğu, işlediği coğrafyaları fiziki ve beşerî unsurları ile bir bütün olarak ele almaya gayret gösterdiği, hayat coğrafyasından izlere romanlarında sıklıkla yer verdiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Coğrafya merkezli okuma, Kemal Bilbaşar, mekân, hayat coğrafyası, edebiyat coğrafyası, roman

ABSTRACT

GÜLER, Helin. *Evaluating Kemal Bilbaşar's Novels by Using Geography Based Reading*, Master's Thesis, Ankara, 2024.

In this study, Kemal Bilbaşar's novels were examined with the geography-centered reading method, which deals with the places of the works in a wide scope as geography within the framework of the relationship between literature and geography. In these examinations, the author analyzes which geographies are used as locations in his novels, the effects of his life experiences on the reasoning for his preferences about locations, and the aspects of the geographies covered. In the introduction part of the study, the connections between the disciplines of literature and geography are explained, and the main outlines of the geography-centered reading method and the main studies in this field are mentioned. In the first section, it is examined how the space reflected in the works is perceived in the mind, then the life geography is written. In which the author's life story is told by centering on the geographies where the author has been for various reasons. In the second part, the elements of physical and human geography in the novels were identified based on the research areas of geography science, and the functions of the identified elements in the novels were analyzed by establishing their connections with the author's life geography. In the conclusion section, it was determined that Kemal Bilbaşar benefited from his life experience to a great extent while choosing the places to be covered in his novels, and that he fictionalized the information about the geographies that he did not experience by living as a result of his research on those geographies. As a result of the study, it has been concluded that Kemal Bilbaşar's novels have a wide variety of geographical regions, that he strives to deal with the geographies he deals with as a whole with their physical and human elements, and that he frequently includes traces from the geography of life in his novels.

Keywords

Geography centered reading method, Kemal Bilbaşar, place, geography of life, literary geography, novel

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: YAZARIN HAYAT COĞRAFYASI	22
2. BÖLÜM: ROMAN ÖZETLERİ	30
3. BÖLÜM: ROMAN İNCELEMELERİ	43
3.1. FİZİKİ COĞRAFYA	45
3.1.1. Coğrafi Konum ve Yeryüzü Şekilleri.....	45
3.1.2. İklim.....	59
3.1.3. Su Kaynakları.....	71
3.1.4. Bitki Örtüsü.....	79
3.1.5. Fauna.....	82
3.1.6. Kişilik Özellikleri ve Fiziksel Görünüm.....	97
3.2. BEŞERİ-İKTİSADİ COĞRAFYA	116
3.2.1. Yerleşme Coğrafyası.....	117
3.2.2. Nüfus Coğrafyası.....	130
3.2.3. Etnik Yapı/Coğrafya.....	140

3.2.4.	Siyasi Coğrafya.....	158
3.2.5.	Ekonomik Coğrafya.....	181
3.2.6.	Kültürel Coğrafya.....	205
3.2.7.	Tıbbi Coğrafya.....	241
SONUÇ		248
KAYNAKÇA.....		254
 EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....		264
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....		265

GİRİŞ

Coğrafya sözcüğünün anlamı için etimolojisine bakıldığında eski Yunanca’da “yer” anlamına gelen *ge*’ ve “yazı veya şekil ile anlatmak”, “tasvir etmek” anlamlarına karşılık gelen *graphé* sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan *géographé/géographe* yani “yerin tasviri, yeri yazı veya şekil ile anlatmak” anlamına geldiği görülür. Yerin, yeryüzünün tasvirini yapan coğrafya bilimi, yer yüzünde insanların eseri olan veya olmayan unsurlarla, insanların yeryüzünde dağılımlarını, nedenleri, sonuçları ve etkileri ile inceleyen bilim dalıdır. Coğrafya, kendi içinde en genel ayrımla Fiziki ya da Doğal Coğrafya ve Beşerî Coğrafya bilim dallarına ayrılır. Bu haliyle de hem doğa bilimi hem de sosyal bilim olma özelliğine sahip olan coğrafya (Doğanay, 1999, s. 32); ayrıldığı bu bilim dalları altında disiplinler arası bağlantılar kurup genişleyerek çeşitli inceleme alanlarını oluşturur.

İnsanın çevresini duygu, düşünce ve deneyimlerinden yola çıkarak anlatmaya başladığı noktada da edebiyat ve coğrafyanın yolları kesişir. İnsan, içinde bulunduğu çevrenin fiziki ya da sosyal tüm unsurlarından etkilenirken kendisi de bu unsurlar üzerinde dönüştürücü etkilerde bulunur. Şenol Göka, bu karşılıklı etkiyi mekân ifadesini kullanarak coğrafya kapsamında ele alırken insanın yaşadığı yere benzediği, yaşadığı coğrafyayı da kendisine benzettiği yorumu ile verir. Göka’ya göre bu karşılıklı benzetme durumu önce insanın yaşadığı yerin suyuna, toprağına vb. unsurlarına benzeyip daha sonra o yerin havasını, suyunu, toprağını kendisine benzetmesi sırasını takip ederek gerçekleşir (Göka, 2001, s. 8-9). Ayrıca insan ve coğrafya arasındaki karşılıklı ve döngüsel olan bu ilişki coğrafya ve edebiyatın da karşılıklı olarak birbirlerinden yararlanmalarına neden olur.

Coğrafya biliminin edebiyat ile en temel ortaklığı ikisinin de anlatmak, ifade etmek için dili ve anlatım yöntemlerini kullanmasıdır. Coğrafya araştırmalarında edebiyatın kullandığı nesnel, açıklayıcı betimleme yöntemi kullanılır. Seyahat yazıları, gezi raporları, egzotik romanlar da yazılış amaçları belirli bir coğrafyayı tanıtmak, betimlemek olduğundan coğrafya ile doğrudan ilişkilidir. Ali Özçağlar’a göre coğrafyacılara edebiyat eserlerinden tarihi romanlar aracılığıyla günümüzde bilinen bir mekânın geçmişteki yaşam şekillerine, kent görünüşleri vb. sosyal ya da fiziki

özelliklerine dair bilgiler edinir. Coğrafya biliminin öğretildiği ders kitaplarında da ifade becerilerini geliştirecek şekilde gezi yazıları, öyküler, anılar, söyleşiler, destanlar ve şiirler gibi içinde coğrafyaya ait bilgiler bulunan edebî türlere de yer verilir (Özçağlar, 2011, s. 97-104). Coğrafya öğretiminde kullanılan kitaplarda yer verilen edebiyat eserleri ile de anlatımın ilgi çekici hale getirilerek desteklenmesine imkan tanır.

Edebiyatçılar da eserlerini oluşturma sürecinde ve olayların üzerinde yaşanacağı mekânı kurgularken coğrafyadan yararlanırlar. Kurguladıkları mekânın eserlerindeki karakterler üzerindeki etkisini yansıtarak karakter derinliğini oluştururken, arka planda zamanı ve şartları belirten bir fon olarak kurgularken coğrafyaya ait unsurları kullanırlar. Bunlara ek olarak edebiyat eserini oluşturan yazarın da bir insan olarak dahil olduğu toplumun kültüründen ve o toplumla birlikte üzerinde yaşadığı coğrafyanın her unsurundan da bir ölçüde ekilendiğini unutmamak gerekir.

Sosyal ve politik durumları, maddi ve manevi değerleri ile yazarları şekillendiren toplumların, daha kapsamlı biçimde milletlerin oluşum ve gelişmeleri bir tarihî seyir içerisinde gerçekleşir. Tarihin de üzerinde var olacağı bir coğrafyaya mutlak bağlılığı, gereksinimi vardır. Toplumlar veya milletler belirli bir coğrafya üzerinde tarihî seyrinde varlığını sürdürürken edebiyat da bu ortamda meydana gelir. Hasan Aktaş, bu nedenlerle edebiyatı iyi anlamlandırma yolunun tarihin yanı sıra coğrafyadan da geçtiğini, edebiyat araştırmalarında bu konuya yer vermenin de zaruri olduğunu belirtir (Aktaş, 2012, s. 3). Edebiyat çalışmalarında tarihin yanısıra coğrafyayı da ön plana çıkaran çalışmalar yapılarak eserlerin üretim sürecinde karşılaşılan etkiler ile eserde yansıtılan sürecin tutarlı biçimde anlamlandırılmasını sağlanacaktır.

Edebiyat ve coğrafya ilişkisi çok eski tarihlerden beri süregelen bir mesele olsa da bunun bir konu olarak ele alınmasına yönelik örnekler Avrupa'da 17 ve 18. Yy'da görülür. Can Kaya, Mehmet Kaplan'ın danışmanlığında hazırladığı *Abdülhak Hamid Üzerinde Edebiyat Coğrafyası Bakımından Bir Araştırma* başlıklı mezuniyet tezinde Montesquieu, Jules Michelet ve Hippolyte Taine'in eserlerinde edebiyat üzerinde coğrafyanın tesirine değindiklerinden bahseder. Kaya, bu çalışmada benimsenen coğrafya merkezli okuma yöntemi için de ayrıca önem arz eden Taine'in muhit-irk-zaman üçlüsünü de vurgular (Kaya, 1951-1952, s. 2). Irk ve muhit, insan ve üzerinde

yaşadığı coğrafya için anlamlı olurken zaman da coğrafyayı değiştiren özelliği ile ilişkilidir.

Şenol Göka, edebiyat ile çoğu zaman coğrafya kapsamında ele aldığı mekânın ilişkisini ifade ederken edebiyatın, olduğu uygarlığın veya topluluğun değerlerine ve beğenisine uygun düşmesini önemli bir gereklilik olarak sunar. Buna da İtalyan Sanatı, Türk Sanatı, Arap Sanatı gibi “coğrafya olarak birbirinden ayrılan” yerlerin kendi içlerinde ortak olarak tanımlanmasını örnek gösterir (Göka, 2001, s. 37-38). Bu ifadeler belirli coğrafyalara ait olan sanat anlayışının varlığına işaret ederken sanatın ve içinde de edebiyatın o coğrafya ile bütünleştiğini gösterir.

Can Kaya'nın tezinde örnek verdiği Montesquieu, Michelet ve Taine'den sonra edebiyat coğrafyası kavramına yönelik yapılan çalışmalar coğrafyacıların ilgilerinin bu alana yönelmesi ile daha da çeşitlenmeye başlar. H. R. Mill'in coğrafi roman geliştirme önemine vurgu yapması, K. Wright'ın önderliğinde edebiyat ve coğrafya ortaklığına yönelik çalışmaların yapılması 1910-1920 tarih aralığına denk gelir. 1970'lerde coğrafyanın insandan soyutlanmış halde salt mekânsal bilim olarak görülmesine karşı insan merkezli coğrafya incelemelerine işaret eden “Hümanist Coğrafya” yaklaşımı benimsenmeye başlanır. Bu yaklaşım çerçevesinde çalışmalar yapan Donald Meining ve Yi-Fu Tuan gibi isimler sayılabilir. 1980-1990'lı yıllarda da edebiyat eserlerindeki coğrafi görünüm konusu dikkat çekmeye başlar. Denis Cosgrove, Stephen Daniels, James S. Duncan, David Ley Şalter ve Lloyd bu dönemde edebiyat ve coğrafya üzerine çalışmalar yapan isimler arasında sayılır (Aslan Cobutoğlu, 2014, s. 76-77). 1990'lardan sonrasında ise “Progress in Human Geography” adlı eseri ile Brosseau, “Atlas of the European Novel” ile de Franco Moretti'nin isimleri zikredilebilir.

Yakın dönemlerde ise edebiyat coğrafyası üzerine yapılan çalışmaların teknolojik gelişmeler odağında, eserlerde yer alan mekân unsurlarının veri tabanlarında ve coğrafi bilgi sistemlerinde analiz edilmesi biçimde gerçekleştirildiği örneklere rastlanır. Muhammet Kaçmaz ve Perihan Kaçmaz, coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak yapılan bu çalışmalara “Modelling Uncertain Geodata for the Literary Atlas of Europe” ve “Studying Urban Space and Literary Representations” adlı çalışmaları örnek gösterir. 2004 yılında da İngiltere'de Kraliyet Coğrafya Derneği ve İngiliz Coğrafyacılar Enstitüsü'nün düzenlediği konferans sonrasında edebi metinlerin incelenmesinde

coğrafi kavramlara referans vermenin gerekli olduğunun altı çizilmiştir. Konferansta ortaya konulan talebin etkisi ile de 2013 yılında kurulan “Literary Geographies” dergisi ile çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. “Literary Geographies” isimli internet sitesinde edebiyat coğrafyası hakkında İngilizce olarak hazırlanan makaleler kabul edilmekte ve sitede açık erişime sunulan ciltler dahilinde yayınlanmaktadır.¹ Edebiyat coğrafyası alanındaki yöntem eksikliğini kapatmayı amaçlayan “Literature and Geography: The Writing of Space throughout History” (2016) adlı kitap yayımlanır (Kaçmaz ve Kaçmaz, 2019, s. 54). Emmanuelle Peraldo editörlüğünde hazırlanan bu kitabın içeriğinde; edebiyat kartografyası, edebiyat coğrafyası ile turizm ilişkisi, coğrafi roman ve şiirler gibi konular hakkında yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Edebiyat ve coğrafya ilişkisinin Türkiye’de incelenmesindeki ilk örnek ise Mehmet Kaplan’a aittir. Mehmet Kaplan, “Edebiyat Coğrafyası” başlıklı yazısında Halide Edip Adivar’ın *İngiliz Edebiyatı Tarihi* çalışmasında coğrafyanın milletler üzerine olan etkisi üzerine yaptığı tespiti değinir. Adivar, farklı muhitlerin kendi insanının hususiyetine bir etkisi olduğunu, bu nedenle kuru ve rutubetli bir muhitte yaşayan insanla sıcak ve güneşli bir muhitte yaşayan insanın hususiyetçe farklılık gösterdiği ve bu etkinin düşünce ile kültürü şekillendirdiği görüşünü savunur. Mehmet Kaplan da bu tespiti kabul ederek coğrafyanın kültür hadiselerinde böylesi bir etkisi varsa bunun incelenmeye değer bir konu olduğunu savunur ve Mme de Stael ile André Ferre’nin edebiyatlarından bahsederken coğrafya ile ilişkisine büyük yer ayırmış olmalarını örnek göstererek edebiyat coğrafyası kavramından ilk kez bahseder. Aynı çalışmaların Türk edebiyatında da görülmesi yönündeki isteği ile makalesini sonlandırır (Kaplan, 2006). Mehmet Kaplan daha sonra bu tespiti ile öğrencisi Can Kaya’nın Abdülhak Hâmid’in eserleri üzerinde yaptığı edebiyat coğrafyası çalışmasında yol gösterici olup çalışmaların bir örneğinin oluşmasını da sağlamıştır.

Gürsel Korat 2005 yılında *Kitap-lık* dergisinde “Yazar ve Coğrafya” başlıklı yazısında yazarları doğayı ele alış biçimleri bakımından üç sınıfa ayırır. Birincisi doğayı ve edebiyatı bir analogi haline getirerek işleyen Jonathan Swift, Ernest Hemingway, Edgar Allan Poe ve Max Frisch gibi yazarlardır. İkincisi, doğa yerine olayın öne çıkararak yazan Balzac, Dostoyevski gibi yazarlardır. Üçüncüsü ise belli bir coğrafyayı öne

¹ Bahsi geçen internet sitesine www.literarygeographies.net bağlantısı üzerinden erişilebilir.

çıkarak yazanlardır ki bu kişilere de Ahmet Hamdi Tanpınar ile Yaşar Kemal'i örnek verir. Bu kişiler coğrafyalardan etkilendikleri gibi coğrafyaya değer de katmışlardır (Korat, 2005, s. 52-55). Gürsel Korat'ın tespitinde yer alan coğrafyaya değer katmak ifadesi coğrafyadan beslenen edebiyatçının, eserlerinde işlediği coğrafyayı dönüştürerek ona kültürel anlamda değer kazandırmış olmasına karşılık gelir.

Coğrafya merkezli (*géo-littéraire*) okumanın Türkiye'ye gelişi ise Emel Kefeli'nin yaptığı çalışmalar ile başlar. Kefeli'nin 5. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi'ndeki bildirisinde yaptığı "Kıbrıs Türk Şiirine Géo-littéraire' Bir Yaklaşım" (2005) adlı çalışmasında Akdeniz Bölgesinin karakteristik özellikleri ile Akdeniz uygarlığının yarattığı Akdenizli profilden bahsettikten sonra Kıbrıs Türk şiirinden örnekleri coğrafya merkezli okuma ile inceler. 2006 yılında *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz* adlı kitabında; Akdeniz'in eserlerde işleniş profillerini takip ederek "Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz", "Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat-Coğrafya Merkezli Okumalarda Akdeniz", "Yazarların Edebiyat Coğrafyalarında 'Doğu Akdeniz'" başlıkları altında, seçtiği Türk edebiyatçıların eserlerini inceler. "Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası: Acaib-i Âlem" adlı çalışmasında da Ahmet Mithat Efendi'nin eserinde coğrafyayı tarihî ve sosyal mekânlar olarak ayırarak inceler. 2009 yılında da "Coğrafya Merkezli Okuma" başlıklı makalesinde coğrafyanın insan ve uygarlıklar üzerindeki etkilerine, edebiyat ve coğrafya ilişkisine değinip "Coğrafya Merkezli Okumalarda Yöntem" başlığı altında da bu yöntemin işleniş biçimi, araştırmacıların hareket noktaları üzerinde durur. Emel Kefeli'nin yaptığı çalışmalar ile Türkiye'de tanıttığı bu okuma yöntemi, Mehmet Kaplan'dan sonra bir kez daha edebiyat ve coğrafya ilişkisine yönelik çalışmaların hazırlanması konusunda hatırlatıcı etki yapmıştır.

Edebiyat ve coğrafya ile coğrafya merkezli okuma yöntemleri temelinde disiplinler arası bir çalışma olması itibarıyla coğrafya ve turizm alanlarında incelemelerde bulunan araştırmacıların da dikkatini çeken bir konu halindedir. Turizm sektöründeki araştırmacılar coğrafya merkezli okuma yöntemi ile edebiyat eserlerini inceleyerek bölgelerin turistik değerlerini edebiyat eserleri ile pekiştirerek verme fırsatını kullanırlar. Bu çalışmalara 2022 tarihinde Anadolu Üniversitesi'nde Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı dahilinde yapılan iki tez örnek verilebilir. Hüseyin

Harmancı, *Turist Rehberlerinin Milli Mücadele Dönemi Anlatılarını Zenginleştirmede Coğrafya Merkezli Okuma: Yaban Romanı Örneği* adlı yüksek lisans tezinde Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* adlı romanından Milli Mücadele döneminde Anadolu kırsalının halini anlatma konusunda uygulamada yararlanabileceği noktaların tespitini yapar. Aslı Bendenay Çapa ise *Turist Rehberlerinin Savaş Alanları Turizmi Anlatılarını Zenginleştirmede Coğrafya Merkezli Okuma: Türk'ün Ateşle İmtihani Örneği* başlıklı yüksek lisans tezinde romanda geçen konumların tespitini yaparak fiziki ve beşerî coğrafya bilim dallarının araştırma alanları üzerinden coğrafi değerlendirmede bulunur.

Coğrafya araştırmacıları tarafından edebiyat ve coğrafya meselesini ele alan iki çalışma mevcuttur. Bunlardan biri Ali Özçağlar tarafından hazırlanan *Edebiyat Coğrafya İlişkisi* başlıklı çalışma; ikincisi ise Barış Taş tarafından hazırlanan “Coğrafya Penceresinden Dil Ve Edebiyat” (2021) adlı makaledir. Coğrafya merkezli okuma çalışmaları yapan coğrafyacıların çalışmalarında daha keskin koordinat tespitleri, coğrafi terim analizleri ve haritalandırmalar üzerinde durdukları görülür. Bu çalışmalara örnek olarak Perihan Kaçmaz'ın Sakarya Üniversitesi Coğrafya Anabilim dalı bünyesinde 2017 yılında yapmış olduğu *Edebi Metinlerde Coğrafi Perspektif; Elif Şafak Romanlarının Analizi* adlı yüksek lisans çalışması örnek gösterilebilir. Kaçmaz, bu çalışmasında edebiyat ve coğrafya ilişkisinden bahsettikten sonra Elif Şafak romanlarındaki beşerî ve fiziki coğrafya unsurlarının tespiti ile romanlarda şahıs, coğrafi terim ve mekân analizlerini yapar.

Perihan Kaçmaz yine 2017 yılında Muhammet Kaçmaz ile “Edebiyat Coğrafyası; Elif Şafak Romanlarında Coğrafi Unsurlar” başlıklı bir makale yayınladı. Bu makalede Elif Şafak'ın romanları coğrafya merkezli okuma yöntemi takip edilerek incelenmiş eserlerin içeriğindeki coğrafya unsurları belirlenerek romanda yer alış biçimleri yorumlanmıştır.

Perihan Kaçmaz, Muhammet Kaçmaz ile 2019 yılında da “Edebiyat coğrafyası; Elif Şafak Romanlarının Coğrafi Terim ve Mekân Analizleri” başlıklı Elif Şafak'ın romanlarını ele aldığı üçüncü çalışmasını yayınladı. Bu makalede de romanlarda geçen mekânların incelenmesi haritalar ve liste dökümleri ile yapılır.

Adnan Doğan Buldur, Ali Meydan ve Şenay Güngör tarafından 2016 yılında hazırlanan ‘‘Dede Korkut Destanlarının Kültür Coğrafyası’’ adlı makalede de Dede Korkut destanlarında geçen coğrafya unsurlarının tespiti yapılmış, coğrafya ve kültür ilişkisi üzerinden destan incelenmiştir. Bu alıŐma mekânı coğrafya kapsamında olan bir anlatı türü olan destanlardan bir rneği edebiyat ve coğrafya bakış açısından incelemesi bakımından önemlidir.

Uğurcan Ayık ve İsmail İlik, ‘‘Orhan Kemal’in Bereketli Topraklar üzerinde ve Gurbet Kuşları Romanlarının Edebiyat Coğrafyası Açısından İncelenmesi’’ (2020) adlı makalelerinde Orhan Kemal’in söz konusu iki romanında yer alan coğrafı unsurları kodlama ve haritalandırma yöntemlerini kullanarak tablolar ile incelemişlerdir.

KürŐat Küçük, *Edebiyat Eserlerinin Coğrafya ğretiminde Kullanılması zerine Bir İnceleme: Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirindeki Coğrafı öğeler* (2019) başlıklı yüksek lisans tezinde edebiyatın coğrafya bilimi tarafından eğitim konusunda kaynak alınması üzerinde durur.

Coğrafya ana bilim dalında edebiyat coğrafyası hakkında yapılan en yeni tez olarak da Galip Uyar’ın 2023 yılında tamamladığı *Hayat Coğrafyası Bağlamında Roman Okuma rneği: İnce Memed Romanları* başlıklı yüksek lisans tezinden bahsedilebilir. Uyar, bu tezinde İnce Memed romanında fiziki ve beŐerı coğrafya bilim dallarının inceleme yöntemlerini takip ederek edebiyat coğrafyasında insan mekân ilişkisini eserlerde adı geçen coğrafya unsurlarının doğal coğrafı özelliklerini önceleyerek ortaya koymuştur.

Türk edebiyatı alanında yapılan lisansüstü çalıŐmalardan bahsedilecek olunursa eser ya da yazar üzerinden yola çıkılarak coğrafya tespitleri üzerine roman incelemelerinin yrtldğ görülür. NeŐe Bilgi, 2008 yılında Marmara niversitesi’nde Emel Kefeli’nin danışmanlığında *Ahmet Mithat Efendi’nin Letâif-i Rivâyât Adlı Eserinin ‘‘Edebiyat Coğrafya Merkezli’’ İncelenmesi* başlıklı yüksek lisans tezinde ‘‘Letâif-i Rivâyât’ın Coğrafyası’’ başlığı altında eserde geçen İstanbul, Paris, Anadolu, Kafkasya, Afrika, Bahr-ı Sefid coğrafyalarını başlıklar halinde merkeze alıp coğrafyaya dair unsurları bu coğrafyalarda aramıŐtır.

Bahar Yıldırım, *Ahmet Midhat Efendi’nin Ahmet Metin Ve Şirzad Romanında Yol Haritası* (2011) başlıklı yüksek lisans tezinde *Ahmet Metin ve Şirzad yahut Roman*

İçinde Roman isimli eserde yer alan seyahatin kapsadığı coğrafyalar ekseninde fiziki ve beşerî unsurların da ele alındığı bir incelemeye yer vermiştir.

Emel Kefeli'nin danışmanlığında yapılan tezlerden biri de Serap Aslan Cobutoğlu'nun 2014 yılında *Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası: Karadeniz ve Çevresi* başlıklı doktora tezidir. Serap Aslan Cobutoğlu bu çalışmasında coğrafya ve edebiyat ilişkisine değindikten sonra "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Karadeniz ve Çevresi: Coğrafya Merkezli Okuma" bölümünde mekân seçimi, seyahat fikri: gözlem ve uygulamalar, coğrafyanın fiziki ve beşerî unsurları gibi alt başlıklarla eserlerin incelemiştir. Çalışmada eserler incelenirken yaşanan coğrafya ayrımı üzerinde durulmuştur.

Selda Uygur, *Türk Romanında Değişen Coğrafya (1923-1945)* başlıklı doktora tezinde (2013) "Yazar, Eser, Mekân" başlığında yazar ve mekân seçimi ve bu seçimleri etkileyen siyasi sosyal faktörler üzerinde durulmuştur. "Türk Romanında Değişen Coğrafya" başlığında ise İstanbul, Anadolu, Avrupa ve diğer ülkeler biçiminde gruplandırılarak hangi işlevler ile kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kubilay Ünsal, 2018 yılında *I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Sempozyumu*'nda sunduğu bildirisini genişleterek hazırladığı "Refik Halit Karay'ın Coğrafya Betimlemelerinde Anlatım Teknikleri" (2018) adlı çalışmasında Refik Halit Karay'ın eserlerinde coğrafya betimlemesi yaparken tercih ettiği anlatım tekniklerini ele almıştır. Ünsal, daha sonra da Refik Halit Karay'ın eserlerindeki coğrafyaları geniş kapsamlı olarak ele aldığı *Refik Halit Karay'ın Coğrafyası* (2019) başlıklı doktora tezini hazırlar. Tezin ilk bölümünde eserlerde tespit edilen coğrafyalar öne çıkarılarak alınarak inceleme yapılmıştır. İkinci bölümünde ise yazarın mekânı aktarmakta kullandığı anlatım tekniklerinden bahsedilir.

Merve Türkoğlu, 2019 yılında Serap Aslan Cobutoğlu danışmanlığında *Yaşar Kemal'in Romanları Üzerine Coğrafya Merkezli Okuma Denemesi* başlıklı tezinin ilk bölümünde edebiyat ve coğrafya ilişkisini coğrafya, insan, kültür ve mekân kavramlarının üzerinde durarak açıklayıp çalışmanın ikinci bölümünde Yaşar Kemal'in romanlarını fiziki ve beşerî coğrafya bilim dallarının araştırma alanları dahilinde incelemiştir.

Gökhan Fırat *Yaşar Kemal'in Romanlarında Coğrafyanın Etkisi (Bir Ada Hikayesi 1-3, İnce Memed 1-4, Akçasazın Ağaları 1-2)* (2019) başlıklı yüksek lisans tezinde Yaşar Kemal'in coğrafyasını, eserlerde mekân olarak seçilen Van, Çukurova ve İstanbul'u başlıklandırarak geniş bir hayat coğrafyası ile edebiyat coğrafyası ortaklığı ile ele alır. Çalışmanın son bölümünde ise roman incelemeleri yapılır.

Türk edebiyatının modern dönemlerinde 2018 yılına kadar yapılan coğrafya ve edebiyat merkezli çalışmaların dökümü; Didem Ardalı Büyükarman, Seval Şahin, Banu Öztürk ve Tülin Ural tarafından yayına hazırlanan *Edebiyatın İzinde Edebiyat ve Coğrafyalar* isimli kitapta yer alan bölümde Esengül Sağlam Can tarafından hazırlanmıştır. “Modern Türk Edebiyatında “Coğrafya Ve Edebiyat” Literatürü Üzerine Bir Deneme” başlıklı literatür taraması; kitap, kitap bölümü, tez, makale, kongre-sempozyum-seminer, röportaj, söyleşi-soruşturma ve web sitesi olarak yapılan tüm çalışmaların künyesini içermektedir. Bahsi geçen kitapta Emel Kefeli'nin “Edebiyat Coğrafya İlişkisi” başlıklı yazısı da dahil olmak üzere edebiyat ve coğrafya ilişkisi hakkında yazılmış on iki makale, iki panel kaydı ve bir literatür taraması yer almaktadır.

Edebiyat ve coğrafya, coğrafya merkezli edebiyat üzerine yazılan makaleler tez çalışmalarından daha fazladır. Bu konularda yazılan makalelerin yoğunlaştığı alanlar ise Türk edebiyatı ve Türkçe öğretimi gibi alanlardır.

Sezai Coşkun'un hazırladığı “Sezai Karakoç'un Şiirleri Üzerinde Edebiyat-Medeniyet-Coğrafya İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme” (2010) makalesinde şairin şiirlerinde coğrafyaya nasıl yer verdiği, yaşamında coğrafyanın yeri üzerine bir inceleme yapılmıştır.

Ömer Solak'ın yazdığı “Vüs'at O. Bener'in Dost-Yaşamasız Adlı Kitabındaki Öykülerin Kurgusal Coğrafyası” (2011) adlı makale, kurgusal coğrafyayı inceleme konusu etmesi bakımından farklılık gösterir.

Hasan Aktaş, “Disiplinlerarası İlişkiler Bağlamında Şiir Ve Coğrafya” (2012) başlıklı makalesinde bu kavramların ilişkisi hakkında dünyada ve Türkiyede yapılan tespitler üzerinde durur. Türk edebiyatında edebiyat ve coğrafya üzerine hazırlanan kitap çalışması olarak da Aktaş'ın 2003 yılında şiirlerdeki coğrafyalar hakkında hazırladığı *Çağdaş Türk Şiirinde Coğrafya* adlı çalışmadan bahsedilebilir.

Bahanur Garan'ın hazırladığı “Coğrafya Merkezli Okuma Işığında Kadından Kentler” (2012) isimli makalede Garan, eserlerde yer alan bölgeleri, iklim ve bitki örtüsü, tarihî-turistik mekânları, folklorik öğeleri başlıklandırıp eserin içeriğini o başlıklar altında inceler. Bahanur Garan-Gökşen, “Ahmet Mithat Efendi ve Kafkas Coğrafyası (Coğrafya Merkezli Okuma Ekseninde Gürcü Kızı ve Kafkas)” (2019) adlı makalesinde de Ahmet Mithat Efendi'nin *Gürcü Kızı* ve *Kafkas* romanlarında işlediği Kafkas coğrafyasının unsurlarını tespit edip coğrafyanın alt dalları altında gruplandırmıştır. Bunu yaparken de kültürel coğrafyayı beşerî coğrafyanın kapsamında değerlendirmeyerek beşerî, kültürel ve fiziki coğrafya başlıklarını ayrı ayrı ele almayı tercih etmiştir.

Salih Koralp Güreşir, “İhanetin Mekânından Mücadele Ve Kurtuluşun Mekânına: Nâzım Hikmet'in Kuvâyi Milliye Şiirlerini Coğrafya Merkezli Okuma Denemesi” (2015) adlı çalışmasında Nazım Hikmet'in şiirlerini İstanbul ve Anadolu coğrafyaları olarak ayırıp coğrafya merkezli okuma ile inceler.

Şenay Güngör'ün kitap bölümü olarak hazırladığı “Karacaoğlan Şiirlerinde Coğrafi Unsurlar” (2015) başlıklı yazısında Karacaoğlan'ın yaşamı, şiirlerinde coğrafyaya dair fiziki ve beşerî unsurlar ele alınmıştır.

Ferhat Çiftçi, “Aydın Afacan'ın “Metruk Şehir” Şiirinde Mekânsal Poetika” (2016) adlı makalesinde Emel Kefeli'nin tanımladığı coğrafya merkezli okuma yöntemi ile mekân merkezli olarak inceler.

Hanife Özer, “Coğrafya Merkezli Okuma Işığında Rıfat Ilgaz'ın Yıldız Karayel Romanı” (2021) adlı makalesinde fiziki ve beşerî coğrafyanın alt dalları olan ekonomik, siyasi ve kültürel coğrafya unsurlarını tespit ederek inceler.

Funda Bulut ve Efe Bulut, “Coğrafya Merkezli Okuma Ekseninde Abbas Sayar Romanları” (2022) başlıklı makelelerinde fiziki coğrafya ile beşerî ve ekonomik coğrafya bilim dalları başlıkları altında Abbas Sayar'ın romanlarını ele alırlar.

Baki Altunal ve Adnan Akın Tosun'un hazırladığı “Abdurrahim Karakoç Şiirlerinde Coğrafi Unsurlar” (2022) başlıklı makalede şiirde yer alan fiziki ve beşerî coğrafya unsurları şiirde tespiti yapılan dağlar, mevsimler, köy hayatı gibi genel kavramlar altında incelenmiştir.

Edebiyat ve coğrafya, edebiyat coğrafyası veya coğrafya merkezli okuma yöntemi üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında araştırmalarda takip edilen çizgileri net biçimde çizilmiş, standart bir yöntemin olmadığı söylenebilir. Genel bir çerçeveden bakıldığında bu alanlardaki çalışmaların edebiyat ile coğrafya arasındaki bağlantıları edebiyat eserleri üzerinde coğrafyaya ait birtakım araştırma yöntemlerini benimseyerek doğal veya sosyal coğrafya unsurlarını tespit edip yorumlayarak kurduğu görülür. Muhammet Kaçmaz ve Perihan Kaçmaz da edebiyat coğrafyasının dünyadaki gelişimine bakıldığında edebiyat eserleri üzerinde coğrafya konularının aranması ve haritalandırma metodu olan kartografyanın edebiyat eserlerinde yer alan mekânları takip ederek hazırlanması yöntemlerinin öne çıktığından bahsederler (Kaçmaz ve Kaçmaz, 2019, s. 54). Nitekim edebiyat kartografyası yani edebiyat eserlerinin mekânlarının harita düzleminde ifade edilmesi, teknik bilgiye hakim olmayı gerektirdiğinden edebiyat coğrafyası incelemelerinde coğrafi konumların üzerinde durup koordinatları kullanmak daha çok coğrafya bilimcileri tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda görülür.

Edebiyat araştırmacıları ve eğitimciler gibi gruplar tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da bölgeyi net biçimde ifade edebilmek için hazır halde bulunan haritaların çalışmalara eklendiği örneklere rastlanır. Fakat bu tür çalışmalarda ağırlıklı eserde geçen coğrafyaların belirlenmesi, sahip oldukları unsurlar ve özelliklerini tespit ederek edebiyat eserinin coğrafyayı yansıttığı biçimindeki ayrıntılar üzerinde durulur. Kemal Bilbaşar'ın romanları üzerinde hazırlanacak olan bu çalışmada da edebiyat kartografyasından ziyade mekân incelemesine yaklaşan teorik bir yöntem olarak; eserlerdeki coğrafyaların tespit edilip coğrafyanın araştırma alanlarının konu edildiği noktalar benimsenerek inceleme yapılması tercih edilecektir. Muhammet Kaçmaz ve Perihan Kaçmaz; edebiyat coğrafyası, coğrafya merkezli okuma gibi alanlar üzerine yapılan çalışmalarda standart bir araştırma ve inceleme yönteminin bulunmama nedenleri olarak bu alanlar üzerinde yürütülen metodolojik çalışmaların azlığını ve birbirinden farklı disiplinlerin farklı amaçlar ile edebiyat coğrafyasına yönelmelerini gösterir (Kaçmaz ve Kaçmaz, 2019, s. 55). Farklı araştırma alanlarında farklı amaçlar ile edebiyat coğrafyasına yönelik çalışmalar yapılırken, araştırmacılar bu çalışmalarını kendi ihtiyaç ve beklentilerine göre yönetip yaptıkları çalışmayı bağlı oldukları alanın araştırma alanları ve yöntemlerine göre yorumlayarak oluşturacaklarından

Muhammet Kaçmaz ve Perihan Kaçmaz'ın bu tespitinin oldukça yerinde olduğu söylenebilir.

Coğrafya merkezli okuma yöntemine göre bu çalışmada eserleri incelenen Kemal Bilbaşar hakkında yapılan ilk akademik çalışma Müberra Bağcı'nın hazırladığı *Kemal Bilbaşar'ın Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir İnceleme* (2002) başlıklı yüksek lisans tezidir. Ciddi ve kapsamlı bir arşiv taraması ile oluşturulan bu tezde yazarın biyografisi, yazı ve edebiyat hayatına dair bilgiler verilmiş, çalışmanın son kısmında da yazarın kaleme aldığı eserlerin dökümleri verilmiştir. Müberra Bağcı, 2002 yılında hazırladığı bu yüksek lisans tezini düzenleyerek 2023 yılında *Kemal Bilbaşar Eğitime ve Sanata Adanmış Bir Hayat* adı ile kitaplaştırır.

Kemal Bilbaşar'ın Romancılığı (2004) başlıklı doktora tezinde de Ahmet Özpays yazarın hayat hikâyesi, sanat anlayışı ve klasik roman çözümlmelerine yer verir. Ülviye Dikici, *Kemal Bilbaşar'ın Romanlarında Şahıslar Kadrosu* (2005) adlı yüksek lisans tezinde romanların tanıtımı, özetleri ve şahıslar kadrosuna yer vermiştir.

Müberra Bağcı Tayfur, 2008 yılında tamamladığı doktora tezinde *Kemal Bilbaşar'ın Hikâyeleri, Romanları ve Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme* başlığı altında yüksek lisansta çalıştığı konuyu daha kapsamlı biçimde incelemelere yer vererek ele alır. Çalışmanın ilk bölümü “Kemal Bilbaşar'ın Edebiyat Anlayışı” hakkında bilgileri içerir. İkinci bölümünde “Hikayeler”, üçüncü bölümünde “Romanlar”, dördüncü ve son bölümünde de “Tiyatrolar ve Radyo Oyunları” incelenmiştir. Müberra Bağcı Tayfur, tezinde yüksek lisans tez çalışmaları sonlandıktan sonra Kemal Bilbaşar'ın daha önce hiçbir çalışmada adından bahsedilmeyen *Kıbrıs Ateşler İçinde* romanını tespit etmiş olduğundan bahseder ve romanı doktora tez çalışmasına dahil ederek hakkındaki bilinen ilk incelemeyi gerçekleştirir.²

Özlem Kale, *Türk Edebiyatında Sinemaya Uyarlanan Romanlar ve Uyarlama Sorunu* (2013) başlıklı doktora tezinde romandan filme yapılan uyarlamalar arasında Kemal

---

² Kemal Bilbaşar'ın romanlarının coğrafya merkezli okuma yöntemiyle incelendiği bu çalışma yapılırken de o dönemde yayınlanan çoğu inceleme ve tanıtım yazıları araştırılmış fakat yazar ve eserleri hakkında yazılan yazılar da dahil olmak üzere hiçbirinde *Kıbrıs Ateşler İçinde* romanına dair bir ibare bulunamamıştır. İşin ilginç olan tarafı ise yazarın ilk romanı olarak kaleme aldığı üçüncü romanı olan *Ay Tutulduğu Gece*'yi sayması ve özellikle *Kıbrıs Ateşler İçinde* romanından hiçbir yerde bahsetmemiş olmasıdır.

Bilbaşar'ın *Cemo* adlı eserini de inceler. Çalışmada yazarın 1966 yılında kitaplaştırdığı *Cemo* romanı ile 1972 yılında aynı isimle çekilen film uyarlaması; işledikleri konu, olay örgüsünün veriliş biçimi, verilen zaman aralığı, işlenen mekânlar, karakterler, kullanılan kurgusal anlatım teknikleri, verilen mesajlar, taşıdıkları dil ve üslup özellikleri bakımından kıyaslanır.

Sabahattin Kapucu, *Kemal Bilbaşar'ın Hikâyelerindeki Halk Edebiyatı ve Halk Kültürü Unsurları Üzerine Bir İnceleme* (2016) adlı yüksek lisans tezinin ilk bölümünde yazarın hayatı, sanatı ve eserlerine değindikten sonra ikinci bölümünde dil ve anlatım, oyun-eğlence, inanışlar, halk mimarisi, halk sanatları ve zanaatları gibi halkbilim unsurlarını tespit ederek sınıflandırır. Üçüncü bölümde ise eserlerde yer alan anonim halk edebiyatı ile dinî tasavvufî halk edebiyatı hakkında tespitlerini ortaya koyar.

Filiz Kurğa Örmek, *Kemal Bilbaşar'ın Romanlarındaki Kalıplaşmış İfadeler Üzerine Bir İnceleme* (2018) adlı yüksek lisans tezinde romanlarda geçen dua, beddua, ölçülü sözler, deyimler gibi kalıplaşmış ifadelerin bulunarak tasnif etmiştir.

Selami Tekataş, *Kemal Bilbaşar'ın Toplumsal Romanlarında Folklorik Unsurlar* (2018) başlıklı yüksek lisans tezinde romanlarda yer alan halk edebiyatı ve halk bilimi unsurlarını tespit edip sınıflandırılmıştır.

Yeter Yücel, *Kemal Bilbaşar'ın Cemo, Memo ve Başka Olur Ağaların Düğünü Adlı Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik* (2019) başlıklı yüksek lisans tezinde başlıkta ismi verilen romanlar toplumcu gerçekçi bakış açısı ile inceleyerek toplumcu gerçekçiliğin eserlerde nasıl işlendiği ortaya koymuştur.

Mizgin Yılmaz *1940 Kuşağı Yazarlarından Kemal Bilbaşar'ın Öykücülüğü* (2019) başlıklı yüksek lisans tezinde yazarın öykülerini kişi, zaman ve mekân unsurlarıyla incelenmiş, incelemelerde yapı ve tema üzerinde durmuştur.

Mustafa Kocatürk *Kemal Bilbaşar'ın Romanlarında Halk Bilimi Unsurları* (2019) adlı yüksek lisans çalışmasında çalışmanın isminde de belirtildiği gibi halk bilimi unsurları tespit edilip sınıflandırmıştır.

Belgin Oğul, *Yusuf Atılgan'ın Aylak Adam ve Kemal Bilbaşar'ın Denizin Çağırışı Romanlarında Yabancılaşma* (2021) adlı yüksek lisans tezinde yabancılaşma kavramına

ve her iki yazarın sanat anlayışına değindikten sonra önce *Aylak Adam* romanındaki, daha sonra da *Denizin Çağırışı* romanındaki yabancılaşmayı inceler. Çalışmanın son başlığında ana karakterlerin içerik ve teknik açısından mukayesesini yapar.

Emrah Meydan, 2021 tarihinde tamamladığı *Türk Romanında İdeolojik Eğilimler (1960-1970)* başlıklı doktora tezinin ikinci bölümünde 1960-1970 döneminde Türk romanında ideolojik gruplaşmaları ele alırken “Marksist Eğilim ve Sosyalist Gerçekçiler” arasında Kemal Bilbaşar’ı da *Cemo*, *Memo*, *Yeşil Gölge* romanları ile konu edinir.

Kemal Bilbaşar’ın romanları üzerine yazılan makaleler incelendiğinde üzerinde en çok durulan romanların *Denizin Çağırışı*, *Cemo* ve *Memo* romanları olduğu görülür. Ali Algül, “Kemal Bilbaşar’ın Denizin Çağırışı Romanına Psikanalitik Açından Bir Bakış” (2014) adlı makalesinde; babasının izinden giderek denizde intihar eden öğretmenin içinde bulunduğu ruh halinin romanda işleniş biçimini psikanalitik edebiyat kuramına göre ele almıştır.

Mustafa Karabulut ile Necla Dağ hazırladıkları “Ütopik Bir Mekân Arayışı Olarak Deniz (Denizin Çağırışı Örneği)” (2017) adlı makalede ütopya ve kent ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Romanda yer alan köy yerleşmesini olumsuz şartların biraraya geldiği, psikolojik problemlerin iyi analiz edilebileceği bir mekân olarak; İzmir ve denizi ise köyün aksine mutluluğun arandığı bir mekân olarak tanımlamışlardır. İncelemeleri doğrultusunda da küçük bir kasabada yaşayan öğretmenin umutla geldiği İzmir’de aradığını bulamayınca “mutluluk arayışının mekânı olarak” denize yönelip olumlu karşılık bulunamadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Menekşe Yavuz, “Cemo Romanında Kadınlık Rolünün Değerlendirilmesi” (2018) adlı makalesinde *Cemo* romanında vaka zamanı olarak dönem şartları içerisinde kadınlığın nasıl konumlandırıldığı araştırmış, toplumsal hayatta hangi kimlikler ile ele alındığı tespit etmiştir.

Elif Kaya, “Toplumcu Gerçekçi Yazar Kemal Bilbaşar’ın Cemo Adlı Eserinden Yansıyan Anadolu” (2018) adlı makalesinde yazarın *Cemo* romanında çizdiği Anadolu coğrafyasına toplumcu gerçekçi bakışını ne ölçüde yansıttığını araştırarak romanın toplumcu gerçekçi bir bakış ile incelendiğinde ortaya koyduğu verileri tespit etmiştir.

Yunus Alıcı, “Kemal Bilbaşar’ın Cemo ve Memo Romanlarında Toplumsal Cinsiyet Yansımaları” (2019) adlı makalesinde söz konusu iki romanda yer alan kadın örnekleri üzerinden kadın kimliğinin hangi konumlarda kendini gösterdiğini belirlemiş ve yazarın Doğu coğrafyasındaki kadın imgesini verirken takındığı tavrı incelemiştir.

Mustafa Dere, “Kemal Bilbaşar’ın Cemo ve Memo Adlı Romanlarına Ekofeminist Bir Yaklaşım” (2022) adlı makalesinde bahsi geçen iki romanda yer alan kadın karakterler ve doğa üzerindeki ekofeminist izleri bulup kıyaslamıştır.

Burçak Ankut Bozo, “ ‘Işıklı Kıyılardan’ Sonsuza Karışmak: Denizin Çağırışı Romanının Yalnızlık Ve Yabancılaşma İzlekleri Ekseninde Değerlendirilmesi” (2022) adlı makalesinde öğretmen karakterinin babasının intiharı ile belirsizlik içine düşen yaşamında annesi ile sürdürdüğü güvenli ortamını onun ölümüyle birlikte geride bırakarak yalnızlıkla yüzleşmesi ve nihayetinde de babasının izinden giderek intihar etmesini ele almıştır.

Cansu Oral ve Abdullah Şengül ise “Kemal Bilbaşar’ın Denizin Çağırışı Romanını Mekânın Dönüştürücü Etkisi Bağlamında Okumak” (2022) adlı makalelerinde öğretmen karakterinin içine düştüğü bunalımı mekân odağında ele alarak küçük kasabadan büyük bir şehir olan İzmir’e geldiğinde hava değişikliğinden umduğu şifayı bulamaması durumunu incelemişlerdir.

Fadime Yiğit, Kemal Bilbaşar’ın “ ‘Yonca Kız’ Kitabının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” (2023) adlı makalesinde bir çocuk romanı olan *Yonca Kız*’da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda belirtilen değerlerden hangilerinin yer aldığını tespit etmiş, bu değerlerin romanda verilmiş biçimlerini değerlendirmiştir.

Arif Yılmaz’ın *Kemal Bilbaşar’ın Öykücülüğü & Gerçekliğin Aynasındaki Toplum* (2012) Kemal Bilbaşar hakkında müstakil olarak yazılan ilk kitaptır. Kitabın birinci bölümünde “Hayatı, Mizacı ve Eserleri”, ikinci bölümünde “Kemal Bilbaşar’ın Öykücülüğü” ele alınır. Yazarın öyküleri; kişi, zaman, mekân, kişiler, konu ve izlek, anlatma yöntemleri ve öğeleri, dil ve anlatım yönünden başlıklara ayrılarak tahlil edilmiştir.

Kemal Bilbaşar'ın ölümünün yirminci yılında oğlu Taran Bilbaşar, kızı Esin Bilbaşar Rey ve damadı Philippe Rey tarafından 21 Ocak 2003 tarihinde yazarı anma amacı ile bir internet sitesi³ de kurulmuştur. Türkçe, İngilizce ve Fransızca olarak hizmet veren bu sitede; yazarın yaşamı, yapıtları, edebiyattaki yeri hakkında söylenen ler, eserleri üzerine yapılan çalışmaların dökümü, yazarın ailesi ile kendisine ait fotoğraflarını içeren ve elektronik posta aracılığıyla yazışma imkânı sunan sayfalar yer almaktadır. Bu sayfalarda yazarın 1976 tarihinde TRT Radyosu'nda eserleri üzerine yaptığı bir konuşmanın kaydına da yer verilmiştir.

Coğrafya merkezli okuma yöntemi ile bu çalışmada romanları ele alınacak olan Kemal Bilbaşar, edebiyat hayatına hikâyeler yazarak başlar. 1941 yılında *Etrafımızdaki Duvar* ile ilk roman örneğini vermiş, *Denizin Çağırışı* ile roman yazma becerisini ortaya koymuş olsa da bir roman yazarı olarak edebiyat sahasında yerini sağlamlaştırması 1967 yılında Türk Dil Kurumu Roman Ödülü aldığı *Cemo* romanı ile gerçekleşir.

Kemal Bilbaşar'ın edebiyata yönelmesinde röportajlarında sıklıkla dile getirdiği üzere öğretmenlik mesleğinin payı büyüktür. Tarih öğretmenliği yaptığı dönemde mesleği gereği öğrencilerine ülkenin ve dünyanın tarihî seyrini anlatan Bilbaşar, öğrencileri ile kurduğu iletişimi kesmek istemez. Tarih öğretmeni olarak başından beri dünyanın ve ülkenin tarihî gelişim ve değişmelerini öğrencilerine anlatan yazar, halkçı bir bakış ile memleketteki yaşamı iyi ve kötü yönleriyle büyük halk topluluklarına da yayma isteği duyar. Bu hedefini gerçekleştirebileceği en uygun alan olarak da edebiyatı görür (Açık Oturum: Türk Romanı ve Türkiye Gerçekleri, 1981, s. 15). Edebiyatı fikirlerini uygulayabileceği, geniş halk kitlelerine ulaşabileceği bir “araç” olarak gören yazar, ortaya koyduğu eserleriyle “öğretmen olarak öğrencilerine, yazar olarak da halkına yararlı” olmayı amaçladığını ifade eder (Kemal Bilbaşar, 1977, s. 3). Kemal Bilbaşar'ın edebiyatı geniş halk kitlelerine ulaşabileceği bir araç olarak görerek bu alanda eserler ortaya koyması onun sanat meselesine toplumcu düşünce ile yaklaştığını gösterir.

Kemal Bilbaşar bir yazar olarak “fikirde toplumcu, sanatta gerçekçi görüşe bağlı” (Kemal Bilbaşar Anlatıyor, 1967, s. 218) olduğunu belirtir. Sanat ve sanatçı tanımlarını, sanatçının yerine getirdiği görevleri toplumcu gerçekçi bakışa uygun olarak tanımlar.

³ Bahsi geçen internet sitesine kemalbilbasar.com bağlantısı üzerinden erişilebilir.

Ona göre sanatçı sosyal çevrede yetişmiş, o sosyal çevrenin ihtiyaçlarından doğmuş olan kişidir. Bu nedenle sanatçı ile çevresini ayrı tutmak anlamsızdır. Doğduğu ve yetiştiği çevre içinde var olan sanatçının vazifesi de eserlerinde insana dair meseleleri “geniş, hür ve bağımsız” olarak anlatmaktır (Baydar, 1960, s. 53). Sanatçının görevini içinde yetiştiği toplumun meselelerine eğilmek olarak tanımlayan Bilbaşar, *Yelken* dergisine verdiği bir röportajında da sanatın toplumla ilişkili olması gerektiği görüşünden hareketle sanatçının başlıca amacının toplumu meydana getiren halkın sorun ve isteklerini göz önünde tutmak olduğunun altını çizer (Uğurlu, 1960, s. 19). Bir başka ifadeyle sanatçı içinde yaşadığı toplumun gerçeklerini ortaya koymak ile mükelleftir. Kemal Bilbaşar da toplumcu gerçekçi yöntemi benimsemiş bir yazar olarak mensup olduğu Türk toplumunun yaşamını tüm gerçekliği ile yansıtmayı hedefler.

Kemal Bilbaşar’ın benimsediği toplumcu gerçekçilik (sosyalist realizm, sosyal gerçekçilik), Rusya’da meydana gelen Ekim Devrimi’nden sonra Sovyetler’de Komünist Parti’nin sanat faaliyetlerini denetim altına alma amacıyla ortaya koyduğu girişimleri ile oluşan bir sanat anlayışıdır ve büyük ölçüde Marksist ideolojiye bağlıdır. Avrupa’da özellikle 19. Yy’da yaşanan teknolojik gelişmeler insanların akla, bilime, deney yoluyla elde edilen bilimsel gerçeklere derin bir güven duygusu beslemelerine neden olmuştur. 19. Yy’ın ikinci yarısına doğru bilimselliğin sanat eserlerini etkilemesiyle de gerçekçilik akımı (*realizm*) ortaya çıkmıştır. Gerçekçilik akımını benimseyen sanatçıların gerçeklik endişesi gözlem ve araştırma yapmayı zorunlu kılar. Gerçekçi sanatçılar toplum yaşamını iyisi ve kötüsü ile objektif bir gerçeklik içinde yansıtmayı amaçlamışlardır. Bu akım zaman içerisinde gözlemlenen gerçeklerin eleştiriye tâbi tutularak anlatılmasını esas alan eleştirel gerçeklik anlayışına evrilir. Eleştirel gerçekçiler gözlem sonuçlarını olduğu haliyle aktarmanın ötesinde belirli bir görüşü takip ederek eleştirme yolunu seçerler. Eleştirel gerçeklik de bir süre sonra Rusya’da Marksist yazarlar tarafından, gerçekliğin eleştirisini ortaya koymakla yetinmeyerek eleştirilen konulara bir de çözüm önerisi ortaya koymaya çalışan toplumcu gerçekçi anlayışa dönüştürülür (Çetişli, 2017, s. 89-99). Kemal Bilbaşar’ın sanatta bağlı olduğunu ifade ettiği gerçekçilik de toplum gerçekliğini gözler önüne serip yeni bir çıkış yolu göstermeye eğilen bir gerçekçiliktir.

Toplumcu gerçekçiler, toplumda mevcut olan kurumların, toplum tarafından benimsenmiş bazı değerlerin sağlam görünümünün aksine içten içe çürümeye yüz tutmuş olan yönlerini ortaya çıkarmaya çalışırken yok olmaya mahkum olan sistemin karşısına da yeni bir sistem örneği çıkarırlar. Bu sistemin yansıtılmasını da yazdıkları olumlu tipler ile gerçekleştirirler. Halihazırda devlet güdümünde tek elden kontrol altında tutulan toplumcu gerçekçi anlayış, sanatı ideolojinin benimsetilmesi yönünde yarar sağlama amacı ile de kullanır (Algül, 2020, s. 174). Kemal Bilbaşar da romanlarında mekân olarak belirlediği coğrafi sınırlar içinde yaşayan toplumların devlet kurumlarında yaşanan çözümleri, toplumsal değerlerdeki yozlaşmaları, gelir adaletsizliğini, sınıf çatışmalarını işleyerek sistemdeki çatlakları ortaya koyar. Bunu yaparken de romanlarında uzun ve kapsamlı biçimde siyaset ve ekonomi üzerine yapılan tartışmalara yer vererek karşılaşılan problemlere çözüm önerileri getirir. Fakat getirdiği çözüm önerileride net olarak bir ideoloji takip ettiği söylenemeyeceği gibi sanatı katı bir propaganda aracı olarak da kullanmaz. Yazarın romanlarında yer alan bu tip siyasi, sosyal ve ekonomik meseleler romanlarının beşerî coğrafyanın alt dalları dahilinde ele alınmasına imkan sunan çeşitli veriler ortaya koyar.

Kemal Bilbaşar'a göre Türk toplumunu oluşturan halkın gerçekliği ağırlıklı olarak köylerdedir. Bunda dünyanın ve ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve siyasi dinamiklerin etkisi vardır. Yazar, edebiyata başladığı yılların gerçekçiliğinin kendini göstermeye başladığı 1940'lı yıllara denk geldiğini ve o yıllarda Türkiye'ye bakıldığında geniş bir köy manzarası ile karşılaştığını söyler. Ülkede yerleşme düzeninin kırsal yerleşmelerde, ağırlıklı köy üzerinde olmasının doğal olarak dönemin yazarlarının köye yönelmesini de beraberinde getirdiğinin altını çizer. Köyden kente göçlerin, kentlerde gecekondulaşma faaliyetlerinin başladığı dönemlerde de dönemin romanlarında işlenenin yine kente göçen "köylü" ve yaşamı olduğunu belirtir (Açık Oturum: Türk Romanı ve Türkiye Gerçekleri, 1981, s. 13). Kemal Bilbaşar, bu nedenle eserlerinde toplumsal gerçekliği yansıtabilmek için toplumun geneline ulaşabileceği küçük kasabaları, köyleri mekân olarak işlemeyi tercih eder. Kurguladığı kişileri de konumlandığı coğrafyalarda yaşayan insan topluluklarının tipik, karakteristik özellikleri ile yansıtmaya çalışır.

Kemal Bilbaşar romanlarında toplum gerçekliğini ortaya koyarken bunu beşerî etkenler ile sınırlamaz. Ele aldığı kasaba ya da köy halkının oluşturduğu toplumun maruz kaldığı doğal coğrafya şartlarını ve bu şartların gündelik yaşama olan etkilerini de gündeme getirir. Roman kişisini mensubu olduğu toplumdaki, toplumu da yaşamak için üzerinde konumlandığı coğrafyanın doğal ve beşerî şartlarından soyutlamadan o coğrafyada yaşanan gerçekliği yansıtan örnekler ortaya koyar.

Kemal Bilbaşar her ne kadar romanlarında köy ve kasabaları mekân olarak tercih etse de yazdığı romanları köy romanı olarak tanımlamaz. Romanların hiçbir zaman köyde geçmeleri ile isim alamayacaklarını savunur ve romanları köy ve şehir diye ayırmayı doğru bulmaz (Uğurlu, 1960, s. 19). Bilbaşar, romanlarında küçük kasabaları, köyleri mekân olarak işlemeyi tercih etse de kendisi ile aynı dönemlerde köyü konu edinen romanlar yazan edebiyatçıların büyük çoğunluğu gibi köy kökenli yetişmemiştir. Yazarın edebiyat alanında eserler vermeye başladığı dönem 1940 yılında Köy Enstitülerinin açılmasına denk gelmiştir. Köy Enstitülerinin açılması ile bu enstitüler dahilinde köyde yetişen ve köyü işleyen yazarların yetişmeye başlamıştır. Alemdar Yalçın'ın ifadesiyle köy kökenli bu yazarların topraklarına bakışları ile döneme hakim olan gerçekçilik akımı ve ideolojik yaklaşımlar birleştiğinde 1960'ların sonlarına kadar sürecek olan bir köy romanı anlayışı meydana gelmiştir (Yalçın, 2011, s. 92-93). Kemal Bilbaşar'ın eğitim hayatı ise Eskişehir, Edirne ve Ankara gibi şehir yerleşmelerinde geçer. Buralarda dönem şartlarına göre yüksek unvanlar alabileceği okullardan mezun olmuştur. Yazarın kırsal yerleşmeler ile tanışması öğretmenlik görevini icra ettiği dönemlere denk gelmektedir.

Bilbaşar, toplumu üzerinde yaşadığı fiziki ve beşerî unsurları ile bir bütün olarak anlatmayı hedefler. Bu bütünün içerisinde o topluma ait yerel halkın konuştuğu dil, yemek ve eğlence kültürlerine ait ayrıntılar, iklim şartları, toprak yapısı gibi ayırt edici pek çok özellik yer alır. Roman içeriğinde kapsamlı bir coğrafya tasviri ile karşılaşılır. Romanlarında toplumu ve o toplumda yaşayan insanı geniş kapsamlı anlatması, anlattığı toplumun yaşamak için mücadele ettiği doğal şartları, kurduğu ve içinde yaşadığı kültürel, ekonomik ve siyasi yapıların bireylere ve toplumun geneline olan etkilerinin yansıtılmasını sağlamıştır. Kemal Bilbaşar'ın eserlerini oluştururken toplumu bir bütün

haliyle ele alma amacıyla çeşitli yönleri ile yansıtması romanlarının coğrafya merkezli okuma yöntemi ile incelenmesine imkan tanır.

Coğrafya Merkezli Okuma Işığında Kemal Bilbaşar'ın Romanlarının İncelenmesi başlıklı bu çalışmaya başlarken üzerinde az sayıda çalışma yapılmış olan coğrafya merkezli okuma yöntemi ile eser incelemelerine bir örnek ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu yöntem ile incelenmek üzere, eserlerinde çeşitli coğrafyaları mekân edinen Kemal Bilbaşar'ın romanları seçilmiştir. Kemal Bilbaşar'ın romanlarının coğrafya merkezli okuma ile incelendiği bu çalışmada yazarın eserlerinde işlediği coğrafyaları hangi unsurları neleri öne çıkararak yansıttığı, eserdeki coğrafyanın gerçek coğrafyalar ile benzerliği, eserlerinde hayatını geçirdiği coğrafyaların izlerine yer verip vermediği gibi soruların cevabı aranacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde Kemal Bilbaşar'ın coğrafya merkezli okuma yöntemine göre incelenecek olan romanlarının basım bilgileri ve özetlerine yer verilecektir. “Yazarın Hayat Coğrafyası” başlıklı ikinci bölümde yazarın çevre algısı ile zihninde mekânlara dair görünümünün oluşma süreçlerinden bahsedildikten sonra yazarın çeşitli nedenlerle bulunduğu coğrafyaları merkeze alarak oluşturulan hayat coğrafyasına yer verilecektir. Bu şekilde yazarın ziyaret ettiği, yaşamak için seçtiği, aile kökenlerinin ait olduğu coğrafyaların izleri sürülerek elde edilen bilgiler ile çalışmanın üçüncü bölümünde roman incelemeleri yapılırken eserlerde yer alan motif, konu ve coğrafyalar karşılaştırarak aralarındaki bağlantı çözülmeye çalışılacaktır. “Roman İncelemeleri” başlıklı üçüncü bölümde; bir bilim olarak coğrafyanın alt dalları ve araştırma alanlarının kapsamı esas alınarak “Fiziki Coğrafya” ve “Beşerî Coğrafya” başlıkları altında beşerî ve fiziki coğrafyanın alt dallarına göre isimlendirilen alt başlıklar dahilinde roman incelemelerine yer verilecektir. Romanlarda tespit edilen coğrafyaya dair unsurlar ilgili başlıklar altında değerlendirilirken romanda hangi işlevler dahilinde ele alındıkları, yazarın hayat coğrafyası ile bağlantıları, işlenen coğrafyaya dair bilgilerin elde edilme biçimi ve kaynaklarına yönelik araştırmalarda elde edilen bilgilere de yer verilecektir.

Çalışmanın sonunda hakkında pek fazla çalışmanın yer almadığı coğrafya merkezli okuma yönteminde yeni bir inceleme örneği ortaya koyulacaktır. Bununla birlikte Kemal Bilbaşar'ın edebiyatçı kimliğine yaşadığı coğrafyaların etkilerini ortaya

koyabilmek için yazarın yaşam öyküsü deneyimlediği coğrafyaları merkeze alarak hazırlanacaktır. Deneyimlenen coğrafyaları merkeze alarak oluşturulan yaşam öyküsü ile üzerinde az sayıda çalışma yapılmış olan hayat coğrafyası yazımına yeni bir örnek eklenmiş olacaktır.

Kemal Bilbaşar'ın romanlarının coğrafya merkezli olarak incelenmesi ile romanların kapsadığı coğrafi konumlar belirlenerek yazarın edebiyat coğrafyasının kapsamının bir haritası çizilecektir. Romanlar, yazarın mekânları tercih etme nedenleri ve bu mekânları işleme yöntemlerine etki eden hayat tecrübeleri göz önünde bulundurularak anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Coğrafyanın araştırma alanlarını takip ederek Kemal Bilbaşar'ın romanların içerdiği fiziki ve beşerî unsurların dökümünün yapıp incelenmesi, başta aynı coğrafyaların farklı yazarlar tarafından ele alınma biçimlerinin incelendiği karşılaştırmalı çalışmalar olmak üzere yapılacak yeni araştırmalara kaynak oluşturan veriler sunacaktır.

1. BÖLÜM

YAZARIN HAYAT COĞRAFYASI

Yazarın veya şairin hayat coğrafyası; yazarın veya şairin aile kökenlerinin hangi coğrafyalara dayandığı, yaşamı boyunca ziyaret ettiği ve konaklamak için tercih ettiği coğrafyaları esas alarak yapılan bir tür biyografi çalışmasıdır. Yazarın veya genel itibariyle bir edebiyat sanatkârının hayat coğrafyası üzerine eğilmek, eserlerinde mekân olarak tercih ettiği coğrafyaları seçme nedenlerini, beslendiği kaynakları ortaya çıkarmaya yardımcı olur. Bunu yaparken de eserlerde işlenen imge, motif ve temaların aydınlatılmasında, metin incelemelerinde kolaylık sağlar. Yazar, hayat tecrübelerini, gözlem ve bilgilerini yeniden üretip eserlerini kaleme alırken hayatının belirli dönemlerinde üzerinde yaşadığı coğrafyada edindiklerini, kazandığı bakış açısını da ister istemez anlatımına yansıtmak durumda kalacaktır (Kefeli, 2019). Bu noktada da yazarın bedensel ve ruhsal gelişimine etki eden coğrafya deneyimlerinin yazar tarafından nasıl algılandığı sorusunu sormak yerinde olacaktır. Çünkü yazarın coğrafya deneyimleri öncelikle çevreyi algılaması ile başlar. Daha sonra algıladığı çevreye yönelik zihninde bir görüntü oluşur. Yazar, eserlerinde coğrafyayı yansıtırken de hayatını geçirdiği coğrafyalara yönelik algılarını ve zihninde oluşan görüntüyü, başka bir deyişle o çevrenin zihnindeki haritasının izlerini eserine yansıtır. Bunu da hayat coğrafyasında sıralanan coğrafyalar üzerinde o coğrafyalara ait etmenlerin etkisi ile yapar. Çevresel algının oluşum süreci ve zihin haritaları hakkında bilgi sahibi olmak yazarın eserlerinde yansıttığı coğrafyalarda kullandığı motiflerin anlamlandırılmasında fayda sağlar.

İnsanlar tüm kararlarını zihinlerinde yer bulan fikirler doğrultusunda yapar. Yazarın eserlerinde işlemek üzere bir coğrafya seçimi yapması da zihninde oluşan çevre fikrine bağlıdır. Eserlerinde yeniden üretip ele alacağı mekânı, coğrafyaya yönelik algılarını edinmesi de çevreyi algılama, özümseme biçimine bağlıdır. Çevrenin algılanış biçimi ve bu algıların etkisinde yapılan davranışların yaşama olan etkisi “davranışsal coğrafya” alanının inceleme konusudur. İnsan ve çevre ilişkisine psikolojik etkileri bakımından yönelen davranışsal coğrafya, yazarın eserini oluştururken, deneyimlediği veya dolaylı yoldan hakkında bilgi edindiği coğrafyalar ile eser arasında bağlantı kurarken fayda sağlar. Her insanın çevre ile ilişkisi, deneyimlediği coğrafyaları algılama biçimi ve

bunların o kişinin zihninde yer bulma hali farklıdır. İnsanlar, içinde yaşadıkları dünyayı duyuları aracılığıyla algılayıp topladıkları verileri kendi zihinlerinin süzgecinden geçirerek zihinlerinde o yere ait biricik bir görüntüye, imaja sahip olurlar. Kişilerin duyuları aracılığıyla çevreden uyarıcılar olarak dünyaya dair bilgiler edinmesine “çevresel algı” denir. Çevreden algılanan yığın halindeki bilgiler de daha önce öğrenilmiş olan bilgilerin süzgecinden geçerek zihinde ait oldukları şema üzerinde gruplanıp farklı insanların aynı uyarıcıya farklı tepkiler vermesini sağlar. İşte bu noktada da her kişi zihninde önceki bilgi ve deneyimlerinden, hayal gücünden oluşturduğu bir çevre imajı, imge taşımış olur. “İçinde yaşanan, ziyaret edilen yerler, kitaplardan bilinen, sanat eserlerinde görülen, hayal gücüyle ve fanteziyle yaratılan yerler zihindeki doğa ve insan imajlarına her biri ayrı ayrı katkıda bulunurlar” (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 48-49). Halihazırda çevre algısı veya analizi, içinde yaşanan çevreyi tanımlamakla başlayan bir süreçtir.

Tanımlama süreci ise çevrenin fiziksel ve sosyal yapısına bakarak neye maruz kalınıyor olduğunun ayrıştırılması ile başlar. Ardından çevreyi derinlemesine kavrayabilmek için algılanan çevre hakkında fiziksel ve sosyal yapıyı tanımlayıp elde edilen veriler zihinden geçirilerek çevre hakkında değer yargıları oluşturmaya başlanır (Muğan, 2021, s. 107-108). Algılama sonucunda oluşan zihinsel modelin de etkilendiği iki farklı etmen bulunur. Bunlardan ilki kişinin çevreye ilişkin kendine ait görüşü olurken ikincisi bu görüş üzerine eklenip ona şekil veren kültürün etkisidir (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 49). Bu noktada insanların üzerinde yaşadıkları coğrafyaların kültürel yapısının, kişinin karar mekanizmalarına, tepki, hayat görüşü ve mizaçlarına etki ederek bir yandan da aynı döngü ile kültürde görülen benzer davranış kalıplarının oluşmasına etki ettiğini akılda tutmak gerekir.

Coğrafyacılara insanların kafasında oluşan görüntüleri, mekân imajını, zihin haritaları (*cognitive mapping*) ya da bilme-öğrenme haritaları olarak adlandırırlar. Bu zihin haritaları kişilerin yaşam alanı tercihlerinde büyük rol oynar. Bir kişi kendisi için yaşanılacak bir alana karar verirken yapacağı tercihi, kişisel deneyimleriyle sahip olduğu çevreye dair imgelerle; kitaplardan, film vb. medyalardan öğrendiği imgelerin etkisi ile yapacaktır. Böylece kişiden kişiye değişik özellikler gösteren zihin haritaları kişinin öğrenmeye devam ettiği bilgi ve edindiği deneyimlerle şekillenmeye devam

edecektir. Başta kişinin içinde bulunduğu sosyal sınıf ve aldığı eğitim o kişinin dünya görüşünü şekillendirirken bireyin üzerinde yaşadığı mekân da onun çevre algısını etkiler (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 51-52). Örneğin çevreyi algılamak daha yüksek dikkat seviyesine sahip olan, iyi eğitilmiş veya farkındalığı yüksek kişiler mevcut donanımlarından kaynak olarak zihin haritalarını oluştururken daha ayrıntılı ve seçici bağlantılar kurabilirler. Zihin haritaları en basit ifadeyle kişinin çevresinde gördüğü, duyumsadığı unsura kendi deneyimleri doğrultusunda bir değer atfetmesi ve bu değerler ile bir tür harita kurmasıdır. Yazarın çevre algısı ve zihin haritalarının oluştuğu mekânlar onun hayat coğrafyasında sıralanır. Bu nedenle de yazarın hayatı boyunca üzerinde yaşadığı coğrafyalarda edindiği bakış açısı, çevre algısı ve o alana dair zihninde oluşan görünümü, eserde yer alan motif ve temaların aydınlatılması için yazarın hayat coğrafyasına başvurulduğunda bir bütün olarak karşımıza çıkar.

Coğrafya merkezli okuma yönteminde de yazar, eserlerine coğrafyaları algıladığı biçimde yansıtacağı için zihin haritalarından eser çözümlemeleri yapılırken yazarın hayat coğrafyası ile eserdeki coğrafya tasvirlerinin birleştirilerek anlamlandırılmasında yararlanır. Emel Kefeli'ye göre edebî eserlerde değerlendirilmesi gereken hususlar arasında olan zihin haritalarından yararlanabilmenin ilk koşulu metnin coğrafya merkezli okumaya elverişli verilere sahip olmasıdır. Tüm mekân tasvirleri doğrudan zihin haritaları ile birleştirilip okunmaya elverişli olmayabilir. Emel Kefeli ayrıca yazarın coğrafi seçimlerini değerlendirmede zihin haritalarından yararlanırken de cinsiyet ve etnik kökenlerin rolünü de göz önünde bulundurmak gerektiğinden bahseder. Bunun nedeni olarak da yaşanmış coğrafyaların metne daha iyi yansıtılarak daha doğal bir arka plan oluşturmasını gösterir (Kefeli, 2009, s. 429). Farklı cinsiyet ve etnik kökenler, bulunulan sosyal sınıf, eğitim durumu gibi dinamikler insan yaşamında kişiye özel zihin haritalarının oluşmasında farklı yaşam deneyimleri, yöntem ve bilgilere maruz kalmayı sağlayan durumlar olduğundan çevreye yönelik algının mensup olunan grubun etkisinde şekillenmesine etki eder. Örneğin her etnik grup kendi içinde ortak davranış kalıplarına sahip olurken diğer etnik gruplardan farklı bir yaşam deneyimi sunarlar. Belirli bir etnik grubun içinde de farklı cinsiyetler farklı rollere sahip olmaları, yapısal özellikleri gibi nedenlerle farklı bakış açılarına, farklı yaşam deneyimlerine maruz kalırlar. Tümertekin ve Özgüç çocuklarda zihin haritalarının farklılaşmasında cinsiyetin belirleyici rolüne değinir. Buna göre kız çocukları ağırlıklı önlerindeki kadın

figürü olan annelerine daha yakın olup ev içinde korunaklı bir yaşamda bulduklarından zihin haritaları da kapalı mekânlar ağırlığında çeşitlenecek imkân bulabilirler (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 52). Bu gibi farklılıklar da yaşam deneyimlerinde değişikliğe neden olan bir unsur olarak zihin haritaları ile eser okumalarında göz önünde bulundurulması gereken bir etmen olur. Özellikle coğrafya merkezli okuma yöntemine göre yapılan eser incelemelerinde de başta yazarın hayat coğrafyasında yer aldığı toplumda hangi konumlarda ne tür rollerle yaşadığı ve eserlerinde farklı toplumsal konuları, cinsiyet ve etnik kökenleri ele alışındaki bakış açısını nasıl yansıttığı konularını anlamaya yardımcı olacaktır. Yazarın eserlerinde işlediği verilerin kaynağının bir kolu da bu nedenle yaşam deneyiminde hangi noktadan beslenildiğine yönelir.

Bu çalışmada eserleri incelenecek olan yazar Kemal Bilbaşar da göçmen bir ailenin erkek çocuğu, iyi eğitilmiş, öğretmenlik mesleği dolayısıyla ülkede pek çok yerleşmeyi ziyaret etme imkânı bulmuş, yurt dışı seyahatleri de yapmış olan, fikirlerini siyaset hayatına doğrudan katılım sağlayarak gösteren bir kişidir. Yaşamının büyük kısmını İzmir gibi bir sahil kentinde geçirmiştir. Tüm bu yaşam deneyimleri, bulunulan sosyal konumlar yazarın zihin haritalarının oluşmasında zenginlik katacak unsurlardır.

Kemal Bilbaşar, yaşamını sürdürdüğü coğrafyalarda edindiği yaşam deneyimlerini, bilgilerini, zihin haritalarını eserlerinde açık bir biçimde yansıtan bir yazardır. Örneğin eserlerinde sıklıkla uzun yıllarını geçirdiği İzmir'i mekân olarak kullanma eğiliminde olduğu görülür. İzmir, metropol kent düzeni özellikleri gösteren bir sahil kenti olarak yazarın zihin haritalarını iklimi, denizi ve kültürüyle şekillendirir. Öğretmenlik mesleği ve İşçi Partisi'ndeki görevi dolayısıyla ülkenin kırsal bölgelerini gezdiği sırada kırsal yerleşme düzenine dair edindiği bilgiler, kırsal yaşamı bütünüyle yansıtmaya kaynak olmuştur. Doğrudan yaşayarak deneyimlemediği coğrafyaları eserlerinde işlerken de o çevreye dair zihninde oluşan imajı teorik kaynaklarda araştırmalar yaparak, o coğrafyalarda bulunmuş kimselerin yaşam deneyimlerinden faydalanarak edinir. Tüm bunlar yazarın hayat coğrafyasında yer bulan unsurlar olarak yazarın çevreye yönelik algılarının, bakış açılarının oluşmasında ekili olmuşlardır.

Kemal Bilbaşar'ın hayat coğrafyasına bakıldığı zaman yazarın yalnızca kendi hayat coğrafyasını eserlerinde işlemekle yetinmeyip aile soyundan itibaren çevresinin hayat

coğrafyalarına dair izleri de kullandığı görülür. Yazar, romanlarında yakınlarının hayatlarını yaşadığı coğrafyalara da yer verir. Kemal Bilbaşar'ın anneannesinin hayatını konu edinirken kendi yaşamından bir bölümünü de yazdığı romanı *Zühre Ninem*'de Zühre ninesinin ailesinden itibaren yazarın soyunun dayandığı coğrafyaları ve hayatının ilk yıllarını geçirdiği şehirleri görmek mümkündür. Romanda işlenen coğrafyalar ailesi ve bizzat yazarın kendisi tarafından yaşanmış coğrafyalar olduğundan romanda geçen mekânlar gerçek hayatla örtüşmektedir. Zühre ninesinin annesi Emine Hanım, aslen Edirneli'dir. Kızı Zühre ise Bulgaristan'da Vratsa'da doğar; Selânik, Çanakkale, Ankara, Kayseri ve Eskişehir'de yazarın da içinde bulunduğu ailesinin yanında yaşar. Yazarın annesi Nuriye Hanım, Bulgaristan göçmeni, babası Hüsnü Naim Efendi ise Kafkasya göçmenlerinden olan bir Çerkes'tir (Bağcı, 2002, s. 11-12). Zühre'nin Selânik ve Çanakkale'de yaşadığı dönemlerin sonu torunu Kemal Bilbaşar'ın doğumuna denk gelir ve ölümüne dek yazar ile birlikte yaşadığından hayat coğrafyaları Zühre'nin 1923'te Hadımköy'deki ölümüne dek aynı konumları içerir. Roman da Zühre'nin Hadımköy'deki ölümü ile sona erer. Anlatıda bahsi geçen roman kişileri de aynı şekilde yazarın ailesi ve yakınlarından oluşur. Bunun yanında yazarın *Kölelik Dönemeci* romanında Çerkes coğrafyasını ele almasında babasının etnik kökeninin etkisi olduğu söylenebilir.

Yazar, *Bedoş* isimli romanında da eşi Bedia Bilbaşar'ın hayatını anlatırken onun yaşadığı coğrafyaları ve ailesinin mensup olduğu etnik kökeni işler. Romanın ana karakteri olan Bedoş anne tarafından Arnavut'tur (Bağcı, 2002, s. 30). Roman, Bedia'nın ailesinin Arnavutluk'tan Adana'ya iş nedeniyle göç etmesinin anlatılmasıyla başlar, Hürriyet'in İlanı ile İstanbul'a göç ederler. Romanın ana mekânı da İstanbul'dur. *Bedoş* romanının kahramanları da Bedia Hanım'ın ailesi ve yakınlarından oluşmaktadır. *Cemo* ve *Memo* romanlarında işlenen Diyarbakır da yazarın eşi Bedia Hanım'ın Çapa Muallim Mektebi'nden mezun olduktan sonra görev yaptığı yerdir (Bağcı, 2002, s. 30-31). Yazarın hayat coğrafyası ise aşağıdaki biçimde sıralanabilir:

Kemal Bilbaşar, 1 Şubat 1910 tarihinde Çanakkale'de dünyaya gelir.

1912 yılında Selânik'in işgali zamanlarında babası Naim Efendi'nin Selânik'te ölümü üzerine ailesiyle buradan Çanakkale'ye göçer.⁴

1915 yılında Çanakkale Savaşı nedeniyle buradan ayrılarak Eskişehir'de bulunan Tatar Mahallesi'ne taşınır ve Sungur Tekin İlkokulu'nda okula başlar.

1921 yılında İnönü Muharebeleri yapılırken Ankara'ya gelir. Aynı yıl Sakarya Savaşı başlayınca Ankara'dan Kayseri'de bulunan Bünyan'a gider.

1922 yılında Afyon Zaferi (Dumlupınar Savaşı) kazanılıp 9 Eylül'de düşman ülkeden çıkarıldığında sırasıyla Ulukışla ve Konya'ya uğrayıp nihayetinde Eskişehir Seyitgazi'ye gelir.

1924 yılında Hadımköy'de ilkokulu bitirir ve İstanbul'a gelerek İstanbul Erkek Öğretmen Okulu sınavlarına girer fakat kazanamaz. Aynı yıl Edirne'ye gelir ve Edirne Erkek Muallim Mektebi'ne yatılı olarak başlar.

1929 yılında Edirne Erkek Muallim Mektebi'ni bitirerek İlköğretim Muallimliği Şehadetnamesi alır.

29 Eylül 1929-13 Şubat 1930 tarihleri arasında Kırklareli'nin ilçesi Babaeski'de Babaeski Kumköy İlkokulu'nda görev yapar.

14 Şubat 1930-29 Eylül 1931 tarihleri arasında da Kırklareli'nin başka bir ilçesi olan Vize'de Vize Merkez 1. Okulu'nda görev yapar.

1 Ekim 1931 tarihinde Ankara'da Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü'nde (Gazi Eğitim Enstitüsü) Tarih-Coğrafya Öğretmenliği eğitimine başlar. Burada dört yıl süren eğitim hayatı boyunca Ahmet Hamdi Tanpınar ve İsmail Hakkı Tonguç'tan etkilenerken edebiyata bağlanır. Hüseyin Cahit Yalçın'ın çalışmalarının okuma hırsını arttırdığı sıralarda Hasan Ali Yücel ve Ahmet Kutsi Tecer gibi dönemin önemli isimlerinin de bulunduğu edebiyat ve sanat gecelerine katılır.

---

⁴ Yazar, babası Naim Efendi'nin Çanakkale'de polis komiserliği yaptığı 1910 yılında bu kentte dünyaya gelmiştir. Fakat Naim Efendi'nin işgaller sırasında Selânik'te öldürülmesi ailenin Naim Efendi'nin son yılında Çanakkale'den Selânik'e gitmiş olduklarını gösterir. Yazar, Selânik'ten göçtüklerinde bir buçuk yaşında olduğunu belirtse de Selânik'in işgal edilmesi 1912 yılında gerçekleştiğinden bu tarih esas alınmıştır. Ayrıca yazar, bu konudan *Zühre Ninem* adlı romanında da ayrıntılı biçimde bahseder.

2 Temmuz 1935 tarihinde Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü'nden mezun olur.

19 Ağustos 1935 tarihinde Gazi Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü'nün Resim-İş bölümünde eğitim gören Bedia Hanım ile evlenir. Düğünlerini İstanbul Büyükdere'de bulunan Beyazpark gazinosunda yaparlar.

1 Kasım 1935'te askere gider. Askerliğini Nazilli, İstanbul Sarıyer ve İzmir'de yapar.

1 Kasım 1936 tarihinde terhis edilir.

31 Ekim 1936 tarihinde eşi Bedia Hanım İzmir Kız Lisesi'ne tayin edilirken Kemal Bilbaşar'ın tayini Aydın'daki Nazilli Ortaokulu'a çıkar. Yazar eşinin farklı ilde görev almasından dolayı 14 Ekim 1937'de tayini İzmir'deki Karataş Ortaokulu'na çıkana dek sık sık Aydın'dan İzmir'e gider.

İzmir'de 22 Aralık 1937 tarihinde oğlu Taran Bilbaşar, Şubat 1942 tarihinde de kızı Zühre Esin dünyaya gelir.

19 Aralık 1945 tarihinde *Yurt ve Dünya*, *Adımlar*, *Anıt* ve özellikle *Tan* gazetesi gibi hükümeti eleştiren dergilere yazılar gönderdiği için dikkat çeker ve tarih-coğrafya öğretmenliği görevinden uzaklaştırılır.

18 Aralık 1961 tarihinde emekliye ayrıldıktan sonra İşçi Partisi'nde görev alarak köyleri dolaşır.

Ağustos 1964-Mayıs 1965 tarih aralığında eşi ile kızlarının yaşadığı Amerika'ya gider ve yeğeni Sayhan'ın yanında Florida'da konaklarlar.

1966 yılının başlarında yazar ve eşi oğulları Taran'ın yaşadığı İstanbul'a taşınırlar.

1969 yılından sonra hemen her yıl kızı Esin'i ziyaret etmek için eşi ile Paris'e gider ve Avrupa seyahatleri yapar.

1970'li yılların sonunda Bedia Hanım ve Kemal Karatekin ile üç hafta süreliğine Bulgaristan'a gider.

1982 yılının sonunda Paris'e kızı ve damadını ziyaret ettiği sırada sağlık kontrolünden geçer ve hastalıklarını öğrendikten kısa bir süre sonra Türkiye'ye döner.

21 Ocak 1983 tarihinde İstanbul'da vefat eder ve Zincirlikuyu Mezarlığı'nda defnedilir (Yuvarlak Yaşdönümlerinde Edebiyatçılarımız, 1981, s. 567-578 ; Bağcı, 2002, s. 10-55).

2. BÖLÜM

ROMAN ÖZETLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Kemal Bilbaşar'ın romanların özeti ve basım bilgileri verilecektir. Yazarın toplam on iki romanı bulunmaktadır. *Etrafımızdaki Duvar* (1941) ve *Kıbrıs Ateşler İçinde* (1958) romanları tefrika olarak yayımlanıp kitaplaştırılmamıştır. *Denizin Çağırışı* (1943), *Ay Tutulduğu Gece* (1961), *Cemo* (1966), *Yeşil Gölge* (1970), *Başka Olur Ağaların Düğünü* (1972) romanları çeşitli gazetelerde tefrika edildikten sonra kitaplaştırılmıştır. *Memo* (1969), *Yonca Kız* (1971), *Kölelik Dönemeci* (1977), *Bedoş* (1980) ve *Zühre Ninem* (1981) romanları ise doğrudan kitap biçiminde bastırılmıştır.

Kemal Bilbaşar'ın bu çalışmada incelenecek olan romanları haricinde yedi tane hikâye kitabı, *Tarih, Coğrafya-Yurttaşlık Bilgileri* (I, II, III) (1950) üzerine üç ders kitabı, *Medeniyetin Doğuş ve Yayılışlarında Türklerin Rollerini* (1935) adlı bir tarih araştırması kitabı ve bir de Frank Harper'dan yaptığı *Gölgedeki Zorbalar* adlı roman çevirisi bulunmaktadır. Yazarın hikâyeleri; *Anadolu'dan Hikâyeler* (1939), *Cevizli Bahçe* (1941), *Pazarlık* (1944), *Pembe Kurt* (1953), *Köyden Kentten Üç Buutlu Hikâyeler* (1956), *Irgatların Öfkesi* (1971), *Kurbağa Çiftliği* (1976) olarak sıralanabilir.

Kemal Bilbaşar'ın ilk romanı olan *Etrafımızdaki Duvar*, Kemal Bilbaşar'ın 20 Temmuz-2 Eylül 1941 tarih aralığında Tasvir-i Efkâr gazetesinde tefrika edilir ve kitaplaştırılmaz. Romanın teması aşktır. Romanda yoğun biçimde kişilerin iç dünyası ve ruhsal çatışmaları ele alınır. *Etrafımızdaki Duvar*, Ferdi'nin bir arkadaşına üç yıl evvel yaşadığı olayları anlatmasıyla başlar. Üç yıl önce bir ressam olan arkadaşı Ziya'yı ziyarete gittiğinde onu genç bir kadının resmini yaparken bulur. Ziya'nın resmini yaptığı bu model kız kardeşi Mediha'dır. Birbirlerinden etkilenen Ferdi ve Mediha ilerleyen zamanlarda Ferdi'nin sıklaştığı ziyaretleri, beraberce çıktıkları yürüyüşler ile birbirlerine iyice alışır. Besteler yazan bir sanatkar olan Ferdi, piyano çalan Mediha'ya besteler yazıp verir. İkilinin ilişkisi ilerler ve nişanlanırlar. Bu sırada Ziya'nın da Naran adında oldukça alımlı bir nişanlısı vardır. Ferdi'nin Mediha için yaptığı bestenin sahnelendiği gün Naran ile Ferdi tanışır. Ferdi, arkadaşının nişanlısı olan Naran ile zaman içerisinde gittikçe yakınlaşır. İlgisi Naran'ın üzerinde toplanmaya

başlayan Ferdi, nişanlısı Mediha'ya yaptığı ziyaretleri seyrekleştirir. Hatta Mediha'ya verdiği bestelerin bir kopyasını da Naran'a getirmeye başlar. Mediha'dan iyice uzaklaşan Ferdi, aslında içten içe Naran'a ilgi duyduğunu fark eder. Hislerinin bu şekilde gelişmesinden memnun olmayan Ferdi Naran'dan uzaklaşmak ister. Bunun için de Bursa'ya gidip oradaki evini hazırlayarak Mediha ile yepyeni bir hayata başlamayı planlar. Fakat Bursa'da ona Naran'dan bir mektup gelir. Bu mektupta Naran Ferdi'nin ona olan ilgisine karşı boş olmadığını ifade eder. Naran'ın ondan hoşlandığını öğrenen Ferdi, Mediha ile yeni yaşam kurma planlarını bir kenara bırakıp Naran'ın ona karşı duyduğu sevgi ile coşar. Bir gün sonra ise bu kez Mediha'dan bir mektup gelir. Mediha mektubunda onunla asla uyumlu olmadıklarını, ikisinin birlikte bir gelecek kuramayacaklarını yazmıştır. Mediha'nın bu mektubundan sonra ise Mediha'nın annesi Nimet Hanım, Ferdi'ye Naran ile aralarındaki meseleyi bildiğini, çocuklarının kendilerini çevreden soyutlayarak "İntihar" tablosu ile meşgul olduklarını, bir süre Ankara'ya gelip işleri zorlaştırmamasının iyi olacağını yazdığı bir mektup gönderir. Bu mektuptan sonra iki yıl boyunca onları arayıp sormayan Ferdi bir gün tesadüf ettiği bir arkadaşından Ziya ile Naran'ın evlendiğini, Mediha'nın kendini çalışmaya verdiğini öğrenir. Aldığı bu haberlerden sonra İzmir'de yaşayan ablasının yanına gelir. Burası romanın başında ziyaretine gelen arkadaşına iki sene önce başından geçenleri anlattığı yerdir.

Denizin Çağırışı, 1941 yılında yazıldıktan iki yıl sonra 1943 yılında Yurt ve Dünya Yayınları ile yayınlanır. Bu roman Kemal Bilbaşar'ın kaleme aldığı ikinci, basılı kitap olarak yayınladığı ilk romanıdır (Bağcı Tayfur, 2008, s. 118). Yazar, bu romanından önce *Etrafımızdaki Duvar* adlı romanını tefrika ettirmiş olmasına karşın *Denizin Çağırışı* romanından yazdığı ilk roman olarak bahseder. Romanı hakkında 1981 yılında *Varlık Yıllığı*'nda "halktan kopuk bireyci bir yöne saptığı için" bir daha buna benzer bir eser yazmadığını ifade eder (Yuvarlak Yaşadönümlerinde Edebiyatçılarımız, 1981, s. 576) *Denizin Çağırışı* romanı, ismi verilmeyen ana kahramanın beş yıldır öğretmenlik yaptığı ismi veya coğrafi konumu verilmeyen küçük kasabadan hava değişikliği için İzmir'e gelişini anlatmasıyla başlar. Çocukluğu, denizden korkan ve ölümü de denizden gelen bir babanın bıraktığı boşluk ve fakirlik içinde annesiyle birlikte, adı verilmeyen kasabada geçmiştir. O, geldiği kasabanın kötü ve rutubetli ikliminden, kasvetli ortamından, dedikoducu ve sahtekâr halkından bunalarak ruhsal anlamda iyileşmek için

İzmir'in en ideal yer olduğunu düşünerek bu yolculuğa çıkmıştır. Fakat İzmir gibi büyük bir şehre vardığı anda da yabancılik çekmeye başlar. İzmir'de ilk başta lüks sayılabilecek bir otele yerleşir. Buraya bir anlamda eksikliğini hissettiği ilişkiye ait bir çağrının sahibini bulmak için geldiğine inanmaya başlar. Çağrının sahibini de sarışın olarak hayal eder. Otelde hayallerindeki benzeyen sarışın bir kadın görür. Kadın onu fark etmez ama o, tanımadığı kadını bir takıntı haline getirmiştir bile. Kadının gidişinden bir süre sonra otelden ayrılıp bir aile tarafından işletilen pansiyona yerleşir. Burada pansiyonun sahibi çiftin kızları Zehra ile yakınlaşır. Aradığı ilişkiyi Zehra'da bulacağını düşünerek onunla nişanlanır. Pansiyonda kaldığı süre boyunca tek arkadaşı cimri Hamit'in eşliğinde İzmir'i keşfetmeye başlar. Bir süre sonra aradığı kadının Zehra olmadığını düşünerek onu terk eder. Zehra'dan ayrılınca tekrar "o kadını" aramaya koyulur. Bir gün parkta dolaşırken Hasan adında sarhoş bir adama denk gelir. Hasan, arabacılık yapan, dolandırıcı bir adamdır ve Adalet adında sarışın bir kız kardeşi vardır. Öğretmen, bu sarışın kız kardeşi gördüğü an hayalindeki kadını bu kez kesinlikle bulduğuna inanmaya başlar. O bu sarışın kadına tutkulu biçimde âşık olurken Hasan ve Adalet onun tüm parasını harcar. Aradan bir süre geçtikten sonra Adalet'in bir hayat kadını, abisi Hasan'ın da onun yardımcısı olduğunu anladığında onlardan ayrılır. İşsiz, parasız ve evsiz kalan öğretmen, Bahribaba Parkı'nda hamallık ve dilencilik yaparak yaşamaya başlar. Parkta yaşarken bir gün Zehra ile karşılaşır ve ondan gördüğü nefret üzerine bunalıma girer. Bunalımında, sürekli hissettiği o çağrıyı tekrar duymaya başlar. Çağrının gerçek sahibinin Deniz Tanrıçası olduğuna inanarak, babası gibi denizde intihar eder.

Kıbrıs Ateşler İçinde romanı yazarın kitaplaştırılmayan ikinci romanıdır. 31 Ağustos 1958 tarihinden 30 Kasım 1958'e kadar Akşam gazetesinde tefrika edilir. Roman'ın tespitini Müberra Bağcı Tayfur yapmış ve roman hakkındaki ilk incelemesine de doktora tezinde yer vermiştir (Bağcı Tayfur, 2008, s. 274). Roman, Kıbrıs Türklerinin Rum çetecilerin zararlı faaliyetleri karşısında uyguladıkları bağımsızlık mücadelesini konu edinir. Kendi içinde üç bölüme ayrılan roman, bir yandan Rum çetecilerin, EOKA'nın plan ve faaliyetlerini anlatırken bir yandan da bu faaliyetlerin hedefinde olan Türklerin adadaki yaşamı ve mücadelesini aktarır. Kıbrıs'ta Türkler ve Rumların birbirlerine karşı bilendiği bir dönem yaşanmaktadır. Roman, Kurban Bayramı arefesi hazırlıklarında romanın ana kişisi Hayri'nin İstanbul'a burslu öğrenci olarak

gönderileceği haberini vermesiyle başlar. Öğretmenleri Hayri ve arkadaşı Arif'i Türkiye'de, İstanbul Üniversitesi'nde okumaya, okurken de ana vatanı, Kıbrıs'ta yaşananlar hakkında bilgilendirmeleri amacıyla görevlendirmiştir. Bu sırada adaya Aleksis adında yeni bir Keşiş gelir. Aleksis aslında keşiş kılığında EOKA adına çalışan bir çetecedir ve Hisarlı Manastırı'nı çete faaliyetleri için bir tür karargâha çevirerek çete üyelerini etrafında toplar. Kilise'de yaptığı konuşmalarda Rum halkını, Türklere karşı kışkırtarak hepsinin savaş psikolojisine girmesini sağlar. Adadaki Rumlar, konuşmalarından çok etkilendikleri yeni keşişlerine son derece saygı duyarken EOKA'nın faaliyetlerinden de korkarlar. Aleksis'den etkilenen Rumların arasında Hayri'nin ailesinin evinde besleme olarak büyüyen Andon da yer alır. Düşmanlık besleyen Rumlar, adaya tamamıyla hakim olabilmek için Türk halkının topraklarına sahip olabilmek için türlü oyun ve tehditlere başvurur. Saldırıların yoğunlaşmaya başlamasından hemen önce Hayri ve Arif İstanbul'a gitmek için yola çıkarlar. Yolculuk yaptıkları gemide Esin adında, Kıbrıs Türklerine destek veren genç kız ile tanışır. Okulda buldukları süre boyunca da Hayri ve Arif ikilisi, yanlarına Kıbrıs'a destek vermek isteyen kişileri toplayarak mitingler düzenlerler. İdealist Türk gençleri Türkiye'de mitingler yapıp destek talebinde bulunurken Rum çeteleri ise adada Türkleri öldürüp yaşadıkları alanları yakıp yıkarlar. Hayri'lerin evinde ise Andon tehlike teşkil etmeye başlar. Hayri'nin annesi Zeynep Ana'yı, babası Ethem Ağa'yı ve küçük kardeşi Mustafa'yı öldürüp aynı evde yaşayan kuzeni ve nişanlısı Hürriyet'i kaçıır. Ailesinin öldürüldüğünü İstanbul'a Rum çetesi tarafından gönderilen mektuptan öğrenen Hayri, Arif'i de alarak Kıbrıs'a gelir. Burada Türkleri biraraya getirip savunma teşkilatı kurar, cinayetleri durdurmak için Rumlara baskın yapıp birkaçını esir alırlar. Hürriyet'in yaşadığını öğrenen Hayri, onu bulmak için Andon'un izini takip eder. Andon'u bulup ona ve Rum çetesine karşı savaştıkları sırada Hürriyet esir tutulduğu yerden çıkmayı başarır. Çatışmaların durulduğunu sandıkları bir anda Hürriyet ve Hayri kucaklaşırken yaralı bir Rum Hayri'yi vurmaya çalışır. Bunu gören Hürriyet, kendini Hayri'ye siper edince öldürülür. Roman, Hürriyet'in ölümünü gören Hayri ve arkadaşlarının Rum çeteciyi öldürüp öfkeyle uzaklaşmasıyla sona erer.

Ay Tutulduğu Gece romanı, ilk önce 23 Aralık 1954- 28 Şubat 1955 tarihleri arasında *Demokrat İzmir* adlı gazetede *Tahtıravalli* ismi ile, daha sonra da 18 Aralık 1958 – 9 Şubat 1959 tarihleri arasında da *Ay Tutulduğu Gece* adıyla *Vatan* gazetesinde ikinci kez

tefrika edilir. Yazarın İzmir’de ikamet ederken bu şehirde bastırıldığı bu son romanı, *Ay Tutulduğu Gece* adıyla 1961 yılında Kovan Kitabevi Yayınları tarafından kitaplaştırılır. Müberra Bağcı Tayfur’un da aktardığı üzere otuz beş bölümden oluşan romanın bazı kısımları daha önceleri gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Bu bölümlerden; *Hükümetin Horozu* bölümü *Horoz Döğüşü* adıyla, *Tahtıravalli* isimli bölüm *Tek Taraflı Tahtıravalli* ismiyle, *Tezek ve Gaklamayı Unutan Saksagan* başlıklı bölüm *Gaklamayı Unutan Saksagan ve Tezek* başlığıyla, *Bahis* adlı bölüm aynı adla, *Bayram* başlıklı bölüm *Saksaganın Ölümü* başlığı ile hikâye biçiminde yayınlanmıştır. Buna ek olarak romanın *Kasabanın Panoraması* adlı bölümünde anlatılan kasap ile balıkçı arasındaki atışma daha önce yayınlamış olan *Kasap serbest kaldı* hikâyesiyle benzerlik gösterirken; *Tahtıravalli* hikâyesinde öğretmen Hayri’nin başından geçenler romanda Tefik Öğretmen’in başından geçen bir olay olarak verilmiştir (Bağcı Tayfur, 2008, s. 155-157). *Ay Tutulduğu Gece* yeni terhis edilmiş bir ihtiyat zabitanın tebdil-i hava için ismi verilmeyen kıyı kasabasına gelişi ile başlar. İlk başlarda kasabanın mutaassıp yapısı nedeniyle dışlanan ihtiyat zabiti/mühendis, Nahiye Müdürü’nün yönlendirmesi ile Şarapçı Hidayet’in kulübesinde konaklamaya başlar. Bir süre sonra Avcı Nuri ve Öğretmen Tefik ile tanışan ihtiyat zabiti/mühendis, kasabanın su sorununu öğrenir ve onlara su mühendisi olduğunu söyleyerek sorunun giderilmesi için çözüm arayışına başlar. Onun bu çabası kasabalı tarafından taktirle karşılanır ve kasabalı ile uyum sorunu çözülür. Samimi dostluk kurduğu Öğretmen Tefik ile kadın çağırıp düzenledikleri bir gece eğlencesinin sonunda dolaşmaya çıkan ihtiyat zabiti/mühendis, kasabanın kırlarında kurulu Yıkık Manastır taraflarında genç bir kız ile karşılaşır onunla birlikte olur. Sabah vaktinde bu olayın gerçekliğinden emin olamaz ve etrafta üzerine “N” harfinin işlendiği bir başörtüsü bulur. Bir süre sonra kasabada nedeni bilinmeyen bir yangın çıkar. Tüm kasabalının bir araya gelip söndürmeye çalıştığı yangının çıkış noktası bölge zenginlerinden Halim Ağa’nın arazisindedir. Yangının konumu kasabalıya bunun Halim Ağa’ya rakip olan Kadir Ağa tarafından yapılmış olabileceğini düşündürür. Söndürme çalışmalarında önemli rol oynayan ihtiyat zabiti/mühendis ile Tefik, Halim Ağa’nın evine davet edilirler. Bu davette Yıkık Manastır taraflarında birlikte olduğu genç kızını görür ve onun Ağa’nın yeğeni Nemide olduğunu öğrenir. Çiftin evlilik talebi ile hazırlıklar başlarken devletten maddi destek

alınarak su yolu inşası tamamlanır. Roman ihtiyat zabiti/mühendis ile Nemide'nin nişanlanıp kasabadan ayrılması ile biter.

Kemal Bilbaşar'ın en bilinen romanı olan *Cemo*, ilk başta *Demokrat İzmir* gazetesinde 24 Temmuz-19 Ekim 1963 tarihleri tefrika edilir, 1966 yılında da Evren Yayınları ile kitaplaştırılır. Kemal Bilbaşar, 1953 tarihinde yazdığı *Çancının Karısı* ile 1962 tarihli *Saltanatın Satılması* adlı hikâyeleri *Cemo* romanının öncüleri gibidir. Yazar, bu öykülerinde yazdığı bazı noktaları değiştirerek *Cemo* ve onun devamı olan *Memo* romanında da kullanır. *Cemo* romanı 1967 yılında Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü alır. Sinema filmi ve televizyon dizilerine de uyarlanan *Cemo* romanı 1975 yılında yasaklı kitaplar listesine alınıp toplatılır. Romanın bugün Çekçe ve İngilizce çevirisi bulunmaktadır (Bağcı Tayfur, 2008, s. 171-175) *Cemo* romanı Cemo'nun babası Değirmenci Cano ve eşi Memo'nun ağzından iki karakter anlatıcı ile aktarılır. İlk bölümde Cano, kızı Cemo'nun annesi Kevi ile tanışmasını, Kevi'nin kayboluşu ve ardından kızını evlendirene kadarki süreci anlatır. Cano, ağa kızı Kevi'yi düğün alayından kaçırdıktan sonra peşlerine düşen ağa ve beylerden saklanarak dağlarda yaşamaya başlarlar. Dağda yaşadıkları sırada Cemo dünyaya gelir. Cano bir süre sonra ardında hamile karısı Kevi ve Cemo'yu bırakıp isyancı Şih Saitli ve taraftarlarına karşı savaşmak için gider. Cano'nun yokluğunda Kevi kaybolur. Döndüğünde ne kadar arasa da Kevi'yi bulamaz ve kızı Cemo'yu diğer köylü kadınları gibi ezilmemesi için güçlü ve savaşçı yetiştirir. Kızı, evleneceği kişiyi bulmak için talipleriyle dövüştüğü günde tüm erkekleri yener. Fakat sıra Memo'ya geldiğinde Cemo dövüşe girmez. Başlık parasını teslim eden Memo, Cemo'yu da alarak uzaklaşır. Romanın ikinci bölümü ise Memo'nun ağzından; mesleği, ilk aşkı Senem'i ve Cemo ile evliliğini, köylülerle bir olup ağalara karşı mücadeleye etmesini anlatılır. Memo, köy köy gezip hayvanlar için çancılık yaptığı sırada şih kızı Senem'e âşık olur. Bir çancı olduğu için Senem ile evlenmesine onay verilmez ve Senem Diyarıbekir'den üç karısı olan bir şih ile evlendirilir. Asker kaçağı olarak bildirilen Memo, askere alındığında burada komutanı Fahri Yarbay ile tanışır. Komutanıyla gittiği sünnet düğününde haremdekiler arasında Senem'i görünce onunla kaçmak için anlaşır. Fakat bir süre sonra Senem'in kaçma girişiminde öldüğü yönünde haber alır. Senem'in öldüğünü düşünen Memo, bir gün Cemo ile karşılaşır ve ona âşık olur. Babasının onayını alıp Cemo ile evlenir fakat Cemo'ya daha önceleri talip olan Sorikoğlu peşlerini bırakmaz. Cemo'nun köyünü hile

ile satın almıştır. Ağalarının Sorikoğlu olmasını istemeyen köylüler de köylerini bırakarak yeni ve ağasız bir köy kurmak için Çakalgediği'ne yerleşirler. Burada hep birlikte üretip çalışma planı yaparlar. Bu sırada Cemo hamile kalır, Memo da çancılık yapmak için köyden ayrıldığında Sorikoğlu'nun adamlarının saldırısına uğrar. Ağır yaralanan Memo'yu Senem'in hizmetindeki kişiler bulunca onu Senem'in obasına götürürler. Obada iyileşen Memo, Senem'den bir çocuğunun olduğunu öğrenir ve Ke... Uşağı obasında ağalık rütbesine yükselir. Memo'nun yokluğunda Sorikoğlu, köyelerine saldırmış, Cemo'ya eziyet ederek çocuğunu düşürmesine neden olmuştur. Bu durumu öğrenen Memo, Sorikoğlu'nun peşine düşer ve Cemo birlikte Sorikoğlu'nu öldürür.

Memo romanı 1969 yılında Tekin Yayınevi tarafından basılmıştır. *Cemo* romanının devamı olarak kaleme alınan *Memo* ilk romanın başarısını yakalayamaz. *Memo* romanı, Cemo'nun devamı olarak kaleme alındığından olay örgüsü bakımından aynı olayların farklı bakışla anlatılmasını içerir. Bu kez anlatıcı Senem'dir. Senem, Ke... Uşağı obası şihinin tek çocuğu olduğundan babasından sonra obanın başına geçebilmesi için bir erkek gibi yetiştirilir. Babasının Şeyh Sait İsyani'na destek vermediği için iftiraya uğrayıp idam cezasına çarptırılması ile Senem'in yaşamı değişir. Dayısı Senem'in annesini kendi hizmetindeki Şih Persin ile evlendirir. Obanın başına gelen Şih Persin zalim ve kural tanımaz bir ağa olarak türlü usulsüzlükler yapar. Önünde bir engel olarak gördüğü Senem'i obadan uzaklaştırmak için evlendirmeyi planladığı sırada obaya çancı ustası Memo gelir. Senem ile evlenmek istediğini belirtince Şih Persin sinirlenerek bir çancı ustası ile şih kızın denk olmadığını söyler. Üstüne de Memo'nun kendi obasının saygısını kazanmasını hazmedemeyerek Memo'yu asker kaçağı olarak ihbar eder. Böylece Memo'dan ayırdığı Senem'i Diyarıbekir şihî ile evlendirir. Üç tane karısı olan Diyarıbekir Şihî ile evlenen Senem, Diyarıbekir'de zorlu günler geçirirken bir sünnet düğününde Memo'yu görür ve kaçma planı yaparlar. Senem, hizmetindeki kişileri de kaçma planına ekleyerek Diyarıbekir şihînden uzaklaşabilse de belirlenen buluşma noktasında Memo'yu bulamaz. Bir süre sonra da eşinin oğlu Seyit Vehhap tarafından yakalanır. Senem'de gözü olan Seyit Vehhap onu kendi eşi yapmak isterken hizmetindeki Sofi tarafından öldürülür. Seyit Vehhap'ı öldüren Sofi, Senem'in kurtulması için onu Dicle'de boğulmuş gibi gösterecekleri bir plan yaparlar. Bu plan ile obasına dönüp başa geçen Senem'in kendine bir eş bulması beklenirken Memo yaralı halde bulunur. Memo ile evlenen Senem Şih Persin'in usulsüzce kendi üzerine geçirdiği

topraklarını alabilmek için hukuki mücadeleye girer fakat işler istedikleri gibi ilerlemez. Bir baskında yakalana Şih Persin, köylü tarafından parçalanarak öldürülür. Şih Persin'in ölümünden sonra da devletin imar çalışmaları ve toprak sahipliği konusunda çıkan anlaşmazlıklarla uğraşılır. Bu anlaşmazlıkların büyümesi ile bölgede isyanlar patlak vermeye başlar. Memo ile Senem'in isyanlar sırasında öldürülmesiyle roman sona erer.

Yeşil Gölge romanı 23 Mart-9 Ağustos 1969 tarihleri arasında *Milliyet* gazetesinde *Şu 1945 Yılı* adıyla tefrika edilir. 1970 yılında May Yayınları ile kitaplaştırılırken ismi *Yeşil Gölge* olarak değiştirilir. Yazar bu eseri ile May Edebiyat Ödülü'nün sahibi olur. Yazarın daha önceleri yazdığı *Cevizli Bahçe* (1940), piyes haline de getirilmiş olan *Kadırga* (1941), *Irgatların Öfkesi* (1941), *Yangın* (1943), *Dölyunağı* (1964) hikâyelerinde işlediği konuların benzerlerini *Yeşil Gölge* romanında da işlemiştir. Daha sonra 1976 yılında ise romanın bir bölümünü *Dede-Torun Arasında* adlı hikâyeye çevirir (Bağcı Tayfur, 2008, s. 213-214). *Yeşil Gölge* romanı Karadeniz Bölgesi'nde kurulmuş B... Kasabası'nı oluşturan mahallerdeki yaşamları konu edinir. Kasabayı oluşturan mahallelerin her biri farklı bir karakteristik özellik ile bilinir. Roman kasabayı oluşturan mahallelerin tanıtımı ile başlar. Kasabanın zengini Müezzinoğlu, Gülbucağı eğlencelerinde başı çekerken, sahibi olduğu Cevizli Bahçe ile de kasabanın idari işlerini yürütebileceği bir ortama sahiptir. Olaylar Müezzinoğlu'nun rahatsızlanıp tedavi için gittiği İstanbul'dan dönmesi ile yoğunlaşmaya başlar. Gülbucağı başta olmak üzere kasabada düzenlenen eğlencelerde Müezzinoğlu'na hizmeti Güllü adında bir hayat kadını yapar. Güllü'nün yanında da Müezzinoğlu İstanbul'da iken acıyıp yanına aldığı Kevser adında genç bir kız vardır. Fakat Kevser sinsi mizacı ve işveleri ile Güllü'nün rakibi gibi davranmaya başlayınca Güllü onu yanına aldığına pişman olur. O, Kevser'i evden göndermenin yollarını ararken genç kız kasabanın şarapçısı Hacı Kadir ve oğlu Ahmet ile Müezzinoğlu'nun beğenisi kazanır. İstanbul'da tedavi gördüğü sırada kasabadan uzak kalan Müezzinoğlu da kontrolü elde tutabilmek için Hacı Kadir'i belediye reisi yaptırır, oğlu Ahmet'e de fabrikasında iş verir. Güllü ise Kevser'i farklı tanıtarak evde üç karısı ve oğlu ile yaşayan Hacı Kadir'e besleme diye verir. Besleme diye geldiği evde baba oğul Kevser'e göz koymuşlardır. Kevser'in üzerlerine kuma gelmesinden korkan üvey annesinin yardımıyla Ahmet, Kevser ile baş başa kaldığında eve erken gelip Kevser'i görmek isteyen babası tarafından basılır. Böylece Hacı

Kadir'in evindeki beslemeliği sona eren Kevser Müezzinoğlu'na kalır. Bu süreçte Müezzinoğlu, kasabanın en önemli mekânı Cevizli Bahçe'nin üzerinden yol geçmesini engellemeye çalışırken Müezzinoğlu'nu alt etmek, eski saygınlığını kazanmak isteyen Hacı Raif de bahçenin köklenmesini desteklemektedir. Müezzinoğlu tüm uğraşlarına rağmen Cevizli Bahçe'yi kurtaramayınca felç olarak bakıma muhtaç kalır. Müezzinoğlu'nun bu durumundan yararlanmak isteyen kasabanın yozlaşmış müezzini Arap Müezzini, Kevser ile ilişki kurup Hacı Raif'in yanında durup Müezzinoğlu'nu sömürür. Müezzinoğlu'nun iyileşme belirtileri gösterdiği zaman da evde çıkan kargaşa sonucunda yangın çıkar. Arap Müezzini ile Kevser yanan evden çıkarak bir gece kasabanın Dölyunağı denen göl kenarında kaldıktan sonra İstanbul'a doğru yola koyulurlar.

Yonca Kız adlı çocuk romanı, 1971 yılında Milliyet Yayınları tarafından çıkarılan çocuk kitapları dizisi içinde basılır. Müberra Bağcı Tayfur'un tespitine göre roman, yazarın çocukluğunda çingeneler tarafından kaçırılmaya çalışılması olayından esinlenilerek yazılmıştır (Bağcı Tayfur, 2008, s. 239). Yazar, başından geçen bu olaydan *Nesin Vakfi Yıllığı*'nin 1981 tarihli baskısında Çanakkaledeki çocukluğuna dair hatırladığı ilk anı olarak bahseder. Yonca etrafında bir çocuk bakışıyla yazılmak istenmişse de romanın işlediği konular oldukça ciddi ve ağırdır. Roman, Yonca'nın dünyaya geldiği Kale... Kasabasını ve oradaki insanların çalışma şartlarını anlatarak başlar. Kasabanın kadınları sürekli dikiş dikmekte, erkekler ise mevsimlik işçi göçleri ile başka yerlerde tarım işleriyle uğraşarak para kazanmaktadır. Ailelerin başlarında onları sömürerek çalıştıran araçlar vardır. Bir gün Yonca'nın babası Mehmet Torlak, ailesine çok zengin bir akrabalarının onları yanına çağırdığından bahseder. Derhal şehre göç edip o zengin akrabalarının yanında çalışmalarını gerekiyordu. Büyük bir hevesle fakat bir yanda da evlerini bırakmanın verdiği hüznle yola çıkarlar. Yoksul hayatlarının artık geride kaldığını düşünürler. Fakat sanılanın aksine akrabaları onları küçümseyip zor işlerde çalışmalarını isterler. Küçük Yonca dahi evin şımarık kızına hizmetçilik eder. Kaldıkları gösterişli evde ailenin tek destekçisi Mehmet Torlak'ın yaşlı teyzesi Ayşe'dir. Yonca'nın ailesi bu evdeki eziyetlere dayanamayarak gecekondu bir ev yapmak için hazırladıkları sırada Mehmet Torlak öldürülür. Bunun üzerine Ayşe Teyze, fabrikatör Hatice Hanım'a geride kalan anne kızıdan bahseder. Hatice Hanım bu ikiliyi çiftliğinde yaşamaları için yanına alır. Bu çiftlikte Yonca çoban arkadaşı, çiftlikte besledikleri

maymun Beşir ile köpek Kara ile mutlu yaşar. Fakat bir gün Yonca arkadaşı çobanı aramaya çıktığında köpeği ve maymunuyla birlikte çingene Hasan tarafından kaçırılır. Elbiseleri bir kenara atıldığından Yonca'nın annesi ve Hatice Hanım, Yonca'nın öldüğünü düşünürler. Bir süre sirklerde eziyet görerek çalıştırıldıktan sonra kaçmayı başaran Yonca, bir köyde bir çift tarafından korumaya alınır. Bu çift ile gittiği eğlencede çingene Hasan ile karşılaştığında her şey ortaya çıkar ve Hasan tutuklanırken Yonca evine gönderilir. Roman, 23 Nisan kutlamalarından sonra Hatice Hanım'ın çiftlikte açtığı ve Yonca'nın adını verdiği parkta herkesin eğlendiği bir sahne ile biter.

Başka Olur Ağaların Düğünü adlı roman 16 Haziran-14 Ağustos 1957 tarihleri arasında *Cumhuriyet* gazetesinde *Yanlış Zıfaf* adıyla tefrika edilir. Kemal Bilbaşar'ın bu romanı *Pembe Kurt* ve *Üç Buutlu Hikâyeler* adlı hikâyelerin birleşiminden oluşan *Gelinin Muradı* adıyla senaryolaştırılır ve aynı adla filmi çekilir. Eşine pek de sık rastlanılmayan bir uyarlama ile *Gelinin Muradı* senaryosu uyarlanarak *Başka Olur Ağaların Düğünü* romanı haline getirilir ve Cem Yayınları ile yayınlanır. Roman daha sonraları 1990 yılında da bir televizyon dizisine uyarlanır (Bağcı Tayfur, 2008, s. 252-254). *Başka Olur Ağaların Düğünü* romanında olaylar Beşparmak Dağları eteğinde küçük bir kasabada geçer. Fatma Bacı'nın oğlu Doktor Murat, idealist düşüncelerle kasabaya hekimlik yapmaya geleceğini haber verir. Şehirli soyu ile övünen, kasabanın iki büyük zengininden biri olan Osman Ağa'nın şımarık kızı Menekşe, Murat'ın bir fotoğrafını görüp beğenir ve tanışma planları yapmaya başlar. Kasaba girişinde gölge boğulma numarası yaparak Murat'la tanışmış ve kasabaya birlikte gelmiş olurlar. İkisinin birlikte görülmesi halihazırda dedikoducu olan kasaba halkı arasında yayılır. Murat ise evinin bir odasını muayenehaneye çevirip hasta tedavi etmeye başlar. Kasabalı bir kadını tanya parazitinden kurtarması ile kasabada saygınlık kazanır. Bu süreçte Menekşe, numaradan hastalandığından Murat ile sıklıkla görüşürler. Osman Ağa'nın ise bu birlikteliğe onayı yoktur. Bir gün kahvede Hüseyin Ağa ile traktör yarışında iddiaya girer. Hüseyin Ağa, yarışı kendi traktörünün kazanması durumunda oğlu Tahir ile Osman Ağa'nın kızı Menekşe'nin evlendirilmesini ister. Traktörüne çok güvenen Osman Ağa bu teklifi kabul etse de Hüseyin Ağa'nın hilesiyle şoförün yarışa gelmesi engellenir. Şoförsüz kalmak istemeyen Osman Ağa, Murat'ın şoförlük teklifini kabul eder. Traktör yarışlarında Murat önde giderken Tahir, traktörün motorunu bozarak kaza yapmasına neden olur. Yarışı ve dolayısıyla da Menekşe'yi kaybeden Murat, utanç

içinde köyden kaçarken Menekşe ise Tahir de sözlenmiş olur. Şehir meraklısı Osman Ağa, düğünün şehirde yapılmasını şart koşunca köyde ve şehirde iki ayrı düğüne karar verilir. Köy düğününden sonra şehir düğünü için İzmir'e giden kasabalılar şehre adım attıkları andan itibaren uyum sağlamakta sorun yaşarlar. Otel lokantasında köy müzikleri ister, ailecek eğlence için çıplak kadınların olduğu bir gece mekânına giderler. Tesadüfen onlarla aynı zamanda İzmir'de aynı otelde Murat da konaklamaktadır. Düğün sonrasında sarhoş Tahir ile Menekşe odalarına çekilir ve uyurlar. Menekşe gece yarısı uyanıp dışarı çıktığında odaları karıştırıp Murat'ın odasına gidip uyur. Sabah vakti Menekşe'nin Murat'ın odasından çıkması sonucunda aileler tartışmaya girer ve Menekşe ile Tahir birlikteliği sona ermiş olur. Romanın sonunda Menekşe ile Murat köyde yapılan düğünle birbirlerine kavuşurken Osman Ağa da köylü olmaktan utanmaya son verir.

Kemal Bilbaşar, *Göçmenler, Çöken Dama Payanda* gibi isimler düşündüğü *Kölelik Dönemeci* romanını, 1977 yılında Tekin Yayınevi ile yayınladı (Bağcı Tayfur, 2008, s. 288). Roman, Zanoğlu'nun Osmanlı Devleti'nden bölgedeki Rus tehdidine karşı yardım talebi üzerine Çerkesya üzerinde hakimiyet kurup dağlı Çerkes halkına medeniyet götürmek, onları İslam ile tanıştırmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin Ferah Ali Paşa'yı Soğucak'a göndermesi ile başlar. Romanda ağırlıklı Çerkes aşiretlerinden bahsedilir. Bu aşiretlerden birinde Kazak erkek ve Rus kadın kölelerden tokma adı verilen melez köle topluluk üretilir. Romanda Çerkes inanç ve gelenekleri de oldukça geniş biçimde ele alınır. Çerkes aşiretlerine mensup insanların bireysel problemleri de romanın diğer bir yüzüdür. Tokma üreticisi Pşi Dore ile eşi Satanya, kuma (canboyluk) olan Zızlan lakaplı Rus İlona'nın hikâyesi, Satanya'nın kardeşi Şardan ile Sine'nin aşkı Çerkes kültürüne dair bilgiler içeren kısımlardır. Ferah Ali Paşa, Çerkesya'ya geldiğinde derhal bölgenin imarına, bir şehir inşasına başlar. Zanoğlu'nun desteğini alan Paşa'nın karşısında Giray Kardeşler, Rus Çariçe ve Osmanlı karşıtı Çerkesler vardır. Çerkesler, zaman içinde Paşa'yı tanımaya başladıkça ona sempati duysalar da özgürlüklerine düşkün olduklarından Osmanlı'ya bağlı olmak istemezler. Ferah Ali Paşa evlilik yoluyla dostluk ve akrabalık kurarak İslam'ı yaymayı hedefler. Nitekim öyle de olur ve bir kısım Çerkes, İslamiyet'i seçer. Paşa'nın kendisi de Çerkes Şardan Şore'nin de talip olduğu Sine ile evlenir. Şardan ise Kırım Seferi'nde bilerek ölüme gider. Soğucak'ta tam düzen kurulmuşken çiçek hastalığı ortaya çıkar. Hastalığı toplu yapılan

uygulamalarda büyülerle tedaviye etmeye çalışırken yayan Çerkesleri ikna ederek aşılama yapılır. Fakat zamanla Osmanlı Devleti'nden beklenen kararların gecikmesi gibi nedenlerle halkın Ferah Ali Paşa'ya olan güveni de azalmaya başlar. Ferah Ali Paşa ömrünün sonuna kadar Soğucak Muhafızlığı yapar ve Çerkesya'da vefat eder. Yerine gelen Bicanoğlu'nun başarısız hamleleri nedeniyle bölgedeki düzen kırılır ve Anadolu'ya göçler başlar.

Kemal Bilbaşar, eşi Bedia Hanım'ın aile hikâyesinden esinlenerek kaleme aldığı *Bedoş* romanını önce *Öğretmen Olacağım* adıyla yayınlanmayı düşünmüştür. Fakat sonradan Bedoş adı ile 1980 yılında YAZKO aracılığıyla yayımlar (Bağcı Tayfur, 2008, s. 309). *Bedoş* romanı Arnavut Nimetullah Metin Roşi'nin ailesi ile Adana'ya göç etmesiyle başlar. Arnavut kökenli bir aileden gelen Başo, ailesiyle birlikte Adana'ya göç ettiğinde oldukça küçüktür. Ailesi tarafından özenle büyütülen Başo'ya erken yaşta görücü gelir. Fakat Başo'nun babası Nimetullah Metin Roşi, kızını bir Türk ile hem de erken yaşta evlendirmek istemez. Bunun üzerine Başo'yu gelin olarak almakta oldukça kararlı olan Gülendâ Hanım ve ailesi, bir plan yaparak Başo'yu kaçıtır. Babasının tüm uğraşlarına rağmen Başo ve Memduh evlenir. Kadı Efendi de kızını evlatlıktan reddeder. Bu çiftin kızları Bedoş dünyaya geldikten sonra af dilemek için yanına gittiklerinde Kadı Efendi küslüğe son verir. Bedoş yani Bedia, ismini Toros dağlarının heybetinden almıştır. Oldukça zeki ve tatlı dilli olan Bedia'nın çocukluğu öğrenme merakı ile geçer. Büyük Fatih Yangınında evleri yanana kadar düzen içinde olan yaşamları yangından sonra değişir. Babası Birinci Dünya Savaşı nedeniyle askere alınır, annesi evi geçindirmeyi üstlenir. Bedia ise yakınlardaki bir okula yazdırılır. Bedia'nın okul döneminde savaş bitince babası da eve döner. Bedia ise öğretmenlik sınavlarını kazanarak Darülmuallimat'a girer. Romanın sonunda vakti zamanında aileye çok yardımı dokunan teyzesi Fato'nun, Bedia'nın bir kız olarak okumasını doğru bulmayan eşi Bayram Ağa'ya tam iflas ettiği sırada bir mektup gelir. Mektup, Ziya Gökalp İlkokulu öğretmenlerinden Bedia Memduh'tan gelmektedir ve ilk maaşını eniştesi Bayram'a göndermiştir.

Kemal Bilbaşar'ın anneannesi Zühre Nine'nin hayatını konu edindiği, biyografik ve otobiyografik özellikler taşıyan *Zühre Ninem* romanı, 1981 yılında YAZKO aracılığıyla yayınlanır. Roman, Selânik'in teoride Türk yönetiminde, pratikte ise farklı milletlerin

hak iddiası içinde olduğu yıllarda gong seslerinden ezanî saatin değiştiğinin anlaşılması ile başlar. Farklı milletlerin askerlerin kendileri için büyük tehlike oluşturduğu Türklerin bir an evvel kendi güvenlikleri için Anadolu'ya gitmeleri gerektiği söylentileri dolaşır. Zühre Nine'nin damadı ise Fransız Konsolosluğu ile olan bağlantılarına güvenerek endişe hissetmez. Ayrıca bu ortamda Türk askerlerinin birleşip Selânik'in kontrolünü sağlaması için çalışmalar yapan bir fırkada yer alır. Fırka toplantılarının birinde Sırp, Bulgarlar, Yunanlar ve Türklerin Selânik'in sahipliği konusundaki tartışmasında öldürülür. Bu olaydan sonra ailenin geri kalanı için göç tek seçenek olur. Göç ettiklerinde de Anadolu'daki akrabaları tarafından dahi hoş karşılanmayan aile en sonunda Eskişehir'e yerleşir. Tüm olaylar o yıllarda bir çocuk olan Kemal'in gözünden anlatılır. Kemal'in dayılarının arası iyi değildir. Kemal daha çok Mustafa Dayısı ve onun genel evden çıkarttığı eşi ile vakit geçirmeyi sever. Dayısının işlerine beraber gider, birlikte salep satar, arabacılık yaparlar. Birgün Mustafa kardeşi İsmail'in asılsız ihbarı ile askere alınır. Mustafa gebe eşini geride bırakıp önce Çanakkale'ye, ardından da Sarıkamış'a görevlendirilir. Mustafa cephedeyken ailenin geçimi ve güvenliğini Zühre Nine üstlenir. Mustafa eşine ve annesine cepheden yazdığı mektuplar ile haber gönderir. Bir mektubunda salgın hastalıklardan söz eden Mustafa'nın çok geçmeden şehit olduğu haberi gelir. Kardeşlerin arasının bozulma nedeni kendisinin eski bir hayat kadını olarak Mustafa'yla evlenmesi olduğundan Hatçe kendini suçlu hisseder ve bebeğini de alarak kayıplara karışır. Bir zaman sonra ise eski yaşamına döndüğu söylentileri ailenin kulağına gelir. Tüm yaşamı boyunca vatanına, Rumeli topraklarına geri dönüp ailesini birleştirmek için çabalayan Zühre Nine'nin Lozan Barış Antlaşması imzalandığı sırada ölüp İstanbul'un Rumeli kısmında gömüldüğünün anlatılması ile roman sona erer.

3. BÖLÜM

ROMAN İNCELEMELERİ

Coğrafya ve edebiyatın mekâna bakışı konusunda coğrafya; insanların mekânda konumlanışları ve çevreleri ile etkileşimlerini incelerken, edebiyatta da benzeri bir faaliyet eserleri anlamlandırmak konusunda olayların geçtiği açık veya kapalı mekânların incelenmesinde yürütülür. Bu çalışmada Kemal Bilbaşar'ın romanları üzerinde uygulaması yapılan coğrafya merkezli okuma, edebiyat eserleri üzerinde metinlerde işlenen mekânı daha kapsamlı biçimde coğrafya olarak merkeze almak suretiyle inceleyen bir yöntemdir. Türkiye'ye bu okuma yöntemini tanıtan Emel Kefeli, coğrafya merkezli okumayı, metindeki mekânı coğrafya biçiminde geniş kapsamlı olarak edebiyat coğrafyası, yazarın hayat coğrafyası gibi kavramları öne çıkararak metinlerin üretim süreçlerini inceleyen bir okuma yöntemi olarak tanımlar (Kefeli, 2009, s. 423). Edebiyat ve coğrafya üzerine yapılan çalışmalar geniş bir kapsama sahip olmakla birlikte bu alanda yapılan çalışmalarda uygulanan yöntemler de çeşitlilik göstermektedir.

Emel Kefeli, edebiyat coğrafyası kavramını seçilen metinlerdeki olayların yaşandığı şehir, köy, kasaba gibi yerlerin tespit edilerek disiplinler arası yöntemlerle tarihî, siyasi, ekonomik vb. özellikleriyle incelenmesi olarak tanımlar. Hayat coğrafyası ise yaşanan coğrafyaları merkeze alarak hazırlanan bir biyografi çalışmasıdır. Hayat coğrafyasında, kişinin yaşamında herhangi bir nedenle bulunduğu, aile kökenlerinin bağlı olduğu coğrafyalar tespit edilerek bir hayat hikâyesi yazılır. Bu şekilde oluşturulan hayat coğrafyası o yazarın oluşturduğu eserlerde yazdığı birtakım motif ve temaların aydınlatılmasında, mekânın eserde kullanılmak amacıyla seçilme nedenlerinin belirlenmesinde faydalı veriler sağlar (Kefeli, 2009, s. 431). Edebiyat coğrafyasının ele alınış biçimlerine bakıldığında çoğunlukla edebiyat metinlerinde coğrafyaların aranması ve bu coğrafyaların haritalandırılması yöntemlerinin uygulandığı görülür (Kaçmaz & Kaçmaz, 2019, s. 54). Edebiyat metinlerinde yer alan coğrafyaları tespit edip bu coğrafyalar üzerinde hangi unsurların kurgulandığını belirlemek daha çok edebiyatçılar tarafından tercih edilen bir yöntemdir.

Franco Moretti, *Atlas of the European Novel* adlı çalışmasında edebiyat coğrafyalarının; edebiyat içinde uzam ve uzamın içindeki edebiyat olmak üzere iki farklı noktayı gösterebileceğini ifade eder. İlkinde, yani edebiyat içindeki uzamı ele alan edebiyat coğrafyasında kurgusallık daha ön plandadır. Uzam içindeki edebiyatı ele alan edebiyat coğrafyalarında ise gerçek mekânlar söz konusudur. Metinlerin edebiyat coğrafyasını ele alırken de bir metod olarak haritalandırmayı işaret eder (Moretti, 1997, s. 3). Edebiyat haritaları, edebi haritalar veya edebiyat kartografyaları metinlerde tespit edilen mekânların bir harita düzleminde ifade edilmesidir. Moretti bahsi geçen çalışmasında çok sayıda romanı inceleyerek metinlerin içeriğinde geçen konumları tespit edip bir harita üzerinde göstererek o konumların neler ifade ettiklerini, anlatılma biçimlerini disiplinler arası inceleme ile ortaya koymuştur. Böylece romanlarda adı geçen mekânlar aracılığıyla Avrupa'nın edebî bir haritasını çıkarmak ile edebiyat coğrafyası oluşturma yöntemine sistematik bir örnek oluşturur.

Coğrafya merkezli okuma yönteminde yukarıda bahsi geçen kavramlar çerçevesinde yürütülen araştırma yöntemlerini çeşitli kombinasyonlar halinde kullanarak eser incelemeleri yapılır. Emel Kefeli, coğrafya merkezli okuma yöntemi ile eser incelemeleri yapacak olan araştırmacıların araştırmalarına hangi noktalardan başlayabileceğini maddelendirir. Bu noktalar metnin içeriğinde yer alan gerçek veya kurgusal mekânların tasvirleri, metinde işlenen coğrafi unsurlar ve yazarın hayat coğrafyası ya da coğrafi deneyimleridir. Bununla birlikte karşılaştırmalı edebiyat incelemesi olarak, aynı coğrafyanın farklı yazarlar tarafından eserlerde işleniş biçimleri incelenebilir. Bu inceleme ile; yazarların o coğrafyayı tercih etme nedenleri, o coğrafyaya ait özellikler veya o coğrafyayı yansıtmaya tekniklerinde hangi ortaklıklar üzerinde birleştikleri, o coğrafyanın işlenişinde zaman içerisinde farklı tutumların gelişip gelişmediği konularına yönelik veriler elde edilebilir (Kefeli, 2009, s. 430-432). Emel Kefeli, *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz* (2006) adlı kitabında farklı başlıklar altında yazar ve şairlerin eserlerinde işlediği Akdeniz coğrafyasını ele alarak belirli bir coğrafyayı merkeze almak suretiyle bir edebiyat coğrafyası örneği ortaya koyar.

Çalışmanın bu kısmında Kemal Bilbaşar'ın romanlarında işlemek üzere tercih ettiği coğrafyalar tespit edilip o coğrafyalara ait olarak kurgulanan fiziki ve beşerî unsurların

incelenmesine ilgili alt başlıklar dahilinde yer verilecektir. Romanların coğrafi içeriği incelenirken yazarın hayat coğrafyasının etkileri de göz önünde bulundurulacaktır.

3.1. FİZİKİ COĞRAFYA

Coğrafya biliminin anabilim dallarından biri olan fiziki coğrafya, yeryüzünün doğal unsurlarını inceler. Bu incelemelerde “(...) yeryüzünün şekilleri, toprakları, maden kaynakları, su kütleleri, iklimi ve havası, doğal bitki örtüsü ve yaban yaşamı tek ya da bir kombinasyon halinde fiziki coğrafyada araştırma konusu olmaktadır” (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 41). Biyoloji, jeoloji vb. diğer bilim dalları ile ortak araştırma alanlarında buluşan bu anabilim dalı, kendi içinde; jeomorfoloji, klimatoloji, hidroğrafya gibi bilim dallarını barındırır.

Çalışmanın bu bölümünde Kemal Bilbaşar’ın romanlarındaki fiziki coğrafyaya dahil olan unsurları tespit edilip coğrafya biliminde inceleme konusu edildikleri araştırma alanlarını esas alarak belirlenen başlıklar altında romandaki işlevlerine göre incelenmeye çalışılacaktır. Bu bölümün alt başlıklara ayrılmasında çalışma coğrafya merkezli bir okumayı esas almış olduğundan eserlerin coğrafya bilimi ile bağlantısını daha net ortaya koyabilmek için temel kaynak olarak edebiyat araştırması bakış açısı ile yararlanılabilecek bir kayanak araştırması yapılmış, en yoğun olarak da açıklamaların kapsamı eserleri incelemek için elverişli olan Hayati Doğanay’ın çalışmaları, en başta da *Coğrafyaya Giriş* adlı kitabı esas alınmıştır. Bu kaynaklardan yola çıkılarak başlıklandırmalar Kemal Bilbaşar’ın eserlerinde aranan unsurlara göre uyarlamalar yapılarak belirlenmiştir.

3.1.1. Coğrafi Konum ve Yeryüzü Şekilleri

Kemal Bilbaşar’ın romanlarını coğrafyayı merkeze alarak okumaya romanlardaki beşerî ve fiziki unsurların yer aldığı konumları tespit ederek başlamak yerinde olacaktır. Romanlarda işlenen coğrafyaların hangileri olduğunu, hangi sınırları kapsadığını, bu coğrafi sınırlar içerisinde sahip oldukları özelliklerin romanda yer alış biçimlerini tespit edip yorumlayabilmek için öncelikle incelenecek olan unsurların yeryüzünde hangi

konumda yer aldığını bilmek gerekir. Coğrafi konum, kısa bir tanımla yeryüzündeki herhangi bir yerin bulunduğu noktayı ifade eder. Dünya üzerindeki bir nokta; paralel ve meridyen isimli ölçüler kullanılarak matematik konum biçiminde; o yerin konuşlandığı alan ve çevresinin yükseltisi, su kaynakları, önemli merkezleri, ülke ve kıta sınırları gibi özelliklerine göre de özel konum olarak tespit edilebilir (Doğanay, 1999, s. 161-163). Bu çalışmada odağa alınan nokta romanlarda yansıtılan coğrafyalar olduğundan, bahsi geçen bölge ve unsurların matematik konumlarının ayrıntısı verilmeyecek, sadece buldukları alanın doğal özelliklerine ve komşularına göre konumları belirtilecektir.

Fiziki coğrafya unsurlarından olan yeryüzü şekilleri de yerin katı yüzeyinin yapısını ifade eder. “Yeryuvarı veya yeryüzü yüzeyindeki bütün yeryüzü alçak ve yüksek şekillerine; yeryüzü şekilleri (İng. relief features) ya da relyef (İng. relief), rölyef, avarız veya engebe denir. Örneğin, ova, tepe, plato, dağ, bel, boyun, lapyra, dolin, obruk, polye, vadi, mağara... gibi” (Doğanay, 1999, s. 294). Kemal Bilbaşar romanlarında yeryüzü şekillerini; yaşanılan bölgenin doğasını tasvir ederken, olayların yaşandığı konumu belirtirken, o bölge insanının coğrafya şartlarıyla uyum ve mücadelesini aktarırken kullanmıştır.

Kemal Bilbaşar’ın *Etrafımızdaki Duvar* adlı romanı hariç geriye kalan on bir romanında (*Denizin Çağırışı*, *Kıbrıs Ateşler İçinde*, *Ay Tutulduğu Gece*, *Cemo*, *Memo*, *Yeşil Gölge*, *Yonca Kız*, *Başka Olur Ağaların Düğünü*, *Kölelik Dönemeci*, *Bedoş*, *Zühre Ninem*) yeryüzü şekillerine dair incelenebilecek veriler mevcuttur. Yazarın *Etrafımızdaki Duvar* romanı ise yeryüzü şekilleri açısından anlamlı veriler içermez. Kemal Bilbaşar’ın romanlarında en sık karşılaşılan yeryüzü şekilleri dağlardır. Dağlar; *Denizin Çağırışı*, *Kıbrıs Ateşler İçinde*, *Ay Tutulduğu Gece*, *Cemo*, *Memo*, *Yeşil Gölge*, *Yonca Kız*, *Başka Olur Ağaların Düğünü*, *Kölelik Dönemeci*, *Bedoş* ve *Zühre Ninem* romanlarında görülür. Yaylalar, *Cemo* ve *Memo*; boğazlar, *Ay Tutulduğu Gece* ve *Kölelik Dönemeci*; ormanlar ise *Yonca Kız* ve *Kölelik Dönemeci* romanlarında görülür. Ayrıca *Ay Tutulduğu Gece* romanında adalar, *Yonca Kız* romanında yamaç, *Kölelik Dönemeci* romanında ise mağara ve körfez ön plana çıkar.

Kemal Bilbaşar, romanlarında işlediği Türkiye coğrafyasını etraflıca tanınmasında öğretmenlik mesleğinin büyük payı olduğunu belirtir. Tarih ve coğrafya üzerine eğitim verirken öğrencilerle yapılan toplu inceleme gezileri ile tatillerde yaptığı seyahatler ile

ülkeyi keşfetmiş, buralarda gördüğü fiziki ve beşerî unsurları eserlerinde yansıtmıştır (Ay, 1978, s. 16). Yazar, bu şekilde yaşam deneyimleri üzerinden öğrendiği coğrafyalarla, üzerine araştırmalar yaparak hakkında bilgiler edindiği Doğu Anadolu ve Kafkas coğrafyalarını romanlarında işlerken üzerlerinde yaşayan insanlar ile bağlantılarını da kurmaya çalışmıştır.

Etrafımızdaki Duvar romanında coğrafi konum olarak Ankara, İzmir, Bursa, İstanbul ve Edremit illerinin adı geçer. Bu illerde de Ankara'da Çankaya, Etlik ve Çiftlik yolunun, Bursa'da Seybaşı ve Muradiye'nin, İstanbul'da ise Beyoğlu'nun adı geçer. Fakat romanda konumların ve yeryüzü şekillerinin üzerinde durulmaz. Romanda mekânlar belirli bir coğrafyaya ait unsurları ifade etmenin yerine arka planda ruhsal durumları desteklemek için tercih edilmiştir.

Denizin Çağırışı romanında olayların yaşandığı coğrafi konum olan İzmir ile romanda öğretmenin anıları ile yer bulan isimsiz "...” kasabasından bahsedilir. İsimsiz kasaba üzerinden dağlık alanlara kurulan yerleşmelerin üzerlerinde yaşayan insanlar için bir tür engel olarak görülmesi verilir. Bu engellenmenin sosyal açıdan dünyaya kapalı olma ile bir tutularak verilmesi zor iklim ve yeryüzü koşullarında yaşayan bireylerin daha güçlü ve savaşçı bir yapıya sahip olma eğiliminde olduğu görüşünü desteklemez. Tam tersine sosyal yaşamlarında kendi kısıtlı yaşam alanlarının ilerisine seslerini duyuramayan ve bu nedenle de mücadele etmekten vazgeçmiş insanlar vardır. Romanın ismi verilmeyen ana kişisi öğretmen, romanın başlarında "sapa bir yerde kurulmuş küçük bir kasaba"dan İzmir'e gelişinden bahseder. Öğretmenin beş yılını geçirdiği bu küçük kasabada insanlar genel olarak ruhsal çöküntü içerisindeyler. Öğretmenin küçük kasabayı bırakıp İzmir'e gelme nedeni de kasabanın üzerinde bıraktığı bu etkiden arınıp iyileşmek amacıyla bir hava değişikliği yapmaktır. İsimsiz kasabanın üzerinde yaşayan insanların psikolojik sıkıntılar yaşamasında kasabanın kurulduğu coğrafi bölgenin yeryüzü şekillerinin payı olduğundan bahsedilir. Öğretmene göre kasabanın kurulduğu coğrafyada etrafı dağlarla çevrilmiş, dışarısından izole biçimde yaşayan insanların kendilerini kapana kısılmış, engellenmiş gibi hissetmeleri olağan bir durumdur:

(...) bu kasabanın etrafını dağlar, bir engel olma, bir sınırlama direnişi ile çevirmişti. Burada insanlar dağların ardındakini göremediği ve hasretlerine eremediği için kendi ruhsal boşluğunda bir sonsuzluk aramak zorunda idi. Kendi içine kapanmasın da, ne yapsındı kişioğlu burada? Hangi parlak gelecek tutkusu,

bu avuç kadar yerde, ölümsüz bir sonsuzluk yaratabilirdi? İnsanları mahdut, seması mahdut bir yer, hey Allahım... (Bilbaşar, 1972, s. 24-25)

Öğretmenin ruhsal iyileşme için geldiği İzmir’de bahsi geçen konumlar şunlardır; Konak, Bahribaba, Başdurak, Eşrefpaşa, Göztepe, Karşıyaka ve Pasaport. Romanda bu konumların yeryüzü şekilleri üzerinde durulmaz. Romanda öğretmenin ruhsal bunalımını yaşadığı mekânlar olduğundan coğrafyasının tasviri yapılmaz.

Kıbrıs Ateşler İçinde adlı romandaki coğrafi konumlardan olayların yaşandığı ana mekânlar Kıbrıs ve Türkiye’de bulunur. Romanda bahsi geçen konumlardan Türkiye’de yer alanlar; İstanbul, Mersin, Adana, Ankara, Kıbrıs’tan İstanbul’a gelirken uğranılan İskenderun, İskenderun’da yer alan Soğukoluk adlı yazlık mekândır. Kıbrıs’takiler ise; Lekoşa, Baf, Larnaka, Güneyköy ve Melunda köyü’dür. Romanda işlenen coğrafi konumlar çeşitli olsa da bu konumların yeryüzü şekilleri romanda ayrıntılı biçimde yer almaz. Hayri ve arkadaşı Arif’in Kıbrıs’tan denizyolu ile İstanbul’a gelirken mola verdikleri İskenderun’da bulunan Soğukoluk sayfiyesi’nin kurulduğu konumun yeryüzü şekli hakkında fikir verir. Soğukoluk şehir merkezine iki saat uzaklıkta, “Akdeniz’e göğüs açmış dilber bir yamaç üzerinde” olarak tasvir edilir.

Yeryüzü şekillerine dair bir diğer ayrıntı da yine denizyolu ile yapılan Kıbrıs-Türkiye yolculuğunda karaya varmadan görülen Gâvur Dağları’dır. Bu dağlar hakkında üzerinde durulan konu, dağın isminde “Gâvur” ifadesinin bulunmasıdır. Burada Hayri’nin dağların ismini Türkçeleştirmek üzerine düşünmesi onun Türklük bilincini yansıtmak için kullanılan bir ayrıntıdır. Hayri, dağlara Gâvur Dağları denmesinin kulağa gâvur malıymış gibi gelmesinden bahsederek Amanos demeyi tercih eder. Arif’e göre bu dağların gâvur diye nitelenmesinin ardında dağ şartlarının sert olabileceği konusunda fikir yürütür: “Dağın sarp yamaçlarından oadaki ekili yerlere amansız seller iniyor zahir...” (Bilbaşar, *Kıbrıs Ateşler İçinde*, 14 Ekim 1958). Fakat bu kez de Amanos sözcüğü Türkçe olmadığından dağın Amansız Dağ olarak isimlendirilebileceğini söyler. Gâvur Dağları, Hatay’dan Maraş’a kadar uzanan dağlardır ve günümüzde Amanos Dağları olarak bilinir. Amanos Dağları’nın bir kısmına da Nur Dağları denmektedir. Bu dağlara “Gâvur” denme sebebi olarak öne sürülen birkaç farklı neden bulunur. Birisi yerel halkın yabancı Amanos sözcüğünü telaffuz edemediği için ona istinaden Gâvur demiş olabileceğidir (Cengiz, 2021, s. 133). Bir diğeri zamanında bölgede Fransızların sığınmış olması nedeniyle bu adı almış olması, zaman geçtikten sonra da Nur Dağları

olarak isimlendirilmesi yönündedir (Atlan, 2011, s. 32-33). Fakat Kıbrıs'lı olan Hayri ve Arif bu coğrafyaya hakim olmadıkların bu konu hakkında bilgi sahibi değillerdir. Yazar, dağları konumu belirtmenin yanında isimleri üzerinden Türklük bilinci ile hareket eden kişilerin bakış açısını vermek için yerleştirdiğinden başka bir ayrıma yer vermez.

Ay Tutulduğu Gece romanında yazar, olayların geçtiği coğrafyanın ismini açık olarak belirtmez. Fakat olayların geçtiği ana mekânın coğrafi koordinatları, yakınlarında tasvir edilen unsurlardan, yoğunlukla da yeryüzü şekillerinden tespit edilebilir. Yazar anlatıya olayların yaşanacağı sahil kasabasını romanın anlatıcısı ve ana kişisi olan ihtiyat zabiti/mühendisin ağzından tasvir etmekle başlar. İhtiyat zabiti/mühendis “(...) Kışla Gediği’ni aşınca (...) Memleketimizin en batı ucundaki bu küçük kasaba (...)”ya (Bilbaşar, 1961, s. 9) geldiğinden bahseder. Bunun yanında romanın işlendiği coğrafyanın çerçevesini çizmek ve olayların merkez coğrafyasını netleştirmek amacıyla da anlatıda yer yer çevresindeki köy, ada ve dağlardan da bahsedilir. Fakat bu konumların hepsi tam isimleri ile verilmez. Örneğin; “Dün gece bir motorla tâ karşıdaki <T...k> adasına kadar gittik” (Bilbaşar, 1961, s. 36) ifadesinde Tavuk Adası olduğunu tespit ettiğimiz adanın ismi açıkça verilmemiştir. Bu konumlar takip edilerek coğrafi konuma dair yapılan tam ve tutarlı bir tespit olarak Müberra Bağcı Tayfur’un doktora tezindeki saptamaları verilebilir:

(...) romanda ismi verilmeyen yer, o zamanlar bir kasaba olan Yeni Foça’dır. Romanda bu kasabaya bağlı iki köyden söz edilir. Bunlardan biri Çakmaklı, diğeri Horoz köyüdür. Horozgediği ve Çakmaklı, Yeni Foça’ya en yakın köylerdir. Romanda kasabanın yakınında olan Manastır Tepesi ve Fula Dağı’ndan söz edilir. Fula Dağı, Yeni Foça’nın doğusunda yer alan bir dağdır. (...) bir diğer mekân Yelkenkaya’dır (...) Kasabanın karşısında yer aldığı belirtilen T...k Adası muhtemelen Tavuk Adasıdır. Ayrıca eskiden Rumlara ait bir yerleşim alanı olduğu, tarihî yel değirmenleri bulunduğu bilgileri de romanda geçmektedir. Tüm bu bilgiler söz edilen yerin Yeni Foça olduğunu kesin bir biçimde gösteren delillerdir. (Bağcı Tayfur, 2008, s. 167)

Ay Tutulduğu Gece, yukarıda tespit edildiği üzere merkezi İzmir Yeni Foça olmak üzere Ege kıyılarında geçer. İzmir, yazarın orada bulunan Karataş Ortaokulu’na öğretmen olarak atandığından hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği yerdir. Bu nedenle de yazar, İzmir’in coğrafyasına da kültürüne de hakimdir (Ay, 1978). Yazarın özellikle *Ay Tutulduğu Gece* romanında teorik biçimde coğrafya bilgileri kullanmasında coğrafya öğretmeni yönünü görmek mümkündür.

Yazar, coğrafi konumların fiziki ve beşerî coğrafyaya dahil olan unsurlarını yansıtırken söz konusu konumlara dair roman kişilerinin anlatımlarıyla teorik ve kültürel bilgiler de ekler. İhtiyat zabiti/mühendisin balıkçılarla birlikte motorlara binerek çıktığı balık avında Ege kıyılarının topoğrafik yapısını özetlediği kısım, yazarın fiziki coğrafyayı tasvir etmede kullandığı yöntemin en iyi örneğidir: “Coğrafyada okurduk. Ege kıyıları dantelâ gibi, girintili çıkıntılıdır diye yazardı. Bunu şişirilmiş bir benzetiş sanırdım. Meğer gerçekten öyle imiş. Küçük koyların biri bitmeden öteki başlıyor” (Bilbaşar, 1961, s. 56-57). Bununla birlikte yazar; romanda bir yeryüzü şeklinden bahsederken oluşum hakkında tarihî ve kültürel mahiyetteki bilgilerin yanında, tasvire dayalı fakat coğrafi anlamda açıklayıcı olan bilgiler de verir. Bu anlatıma “T...k adası” örnek verilebilir: “Bu küçük adanın üzerinde tatlı su da var. Sekiz on yıl önce celebin biri hayvan beslemek için hükümetten bu adayı kiralamış. O zamandan kalma birkaç keçi, zamanla üremiş, yabani olmuş” (Bilbaşar, 1961, s. 36). Bu gibi teorik bilgiler romanda olayların yaşandığı coğrafyanın etrafında bulunan koordinatları tanıtmanın dışında romanın kuruluşuna bir katkıda bulunmaz.

Romanda İzmir taraflarında bulunan Yunt Dağı, o coğrafyanın etnik kökenlerine bağlı olan kültürel birikiminin yansıtıldığı bir mekân olarak kullanılmıştır. Kasabaya türküler için gelen folklor heyetini bu işe uygun olan Yörük Osman’a götürmeye karar verirler. Bunun üzerine gelen folklor heyeti üyeleri ile birlikte Yörüklere ulaşabilmek için Yunt Dağı’na tırmanılır. Burada türküler için derleme işlemlerinden önce civardaki dağ köyü, sırtları ve ovalarıyla tasvir edilir: “Burası çok güzel bir yerdi, doğrusu. Kaynağın gerisinde fundalarla örtülü kayalık bir sırt yükseliyordu. Ta yukarılarda, kayalar arasında keçiler filizleri yiyerek dolaşıyorlardı. Sırt bulduğumuz yerden ovaya doğru tatlı bir eğim ile alçalıyordu” (Bilbaşar, 1961, s. 68). Bunun dışında romanda; İtalyan Konsolos Katibi’nin eşi Lükresia ve baldızı Silvana ile çıktıkları Ege Turnesi sırasında; Tekirdağ, Gelibolu, Çanakkale, Ayvalık ve İzmir’e gittiklerinden bahsedilir. Yuşa Sırtları, Büyükdere ve Corci Adası’nın da isimleri geçer. Yazarın romanda yeryüzü şekilleri üzerine bu şekilde teorik bilgileri vermesinde coğrafya öğretmenliğinin izleri görülür. Nitekim bir yeryüzü şekli üzerinde dururken o unsuru oldukça nesnel bir biçimde çoğu zaman da bağlamdan uzaklaşarak tasvir etmeye girişir.

Kemal Bilbaşar'ın en ses getiren romanı *Cemo* ve onun devamı olarak kaleme aldığı *Memo* romanında Doğu Anadolu coğrafyası merkeze alınır. Türkiye'nin bölgeleri arasında yüzölçümü en büyük, "Ortalama yükseltisi en fazla olan" bölgedir (Doğu Anadolu Bölgesi, 2023) Doğu Anadolu Bölgesi "Örneğin, yeryüzü şekilleri açısından; depresyonlar, oluklar, bel noktaları, yüksek ve alçak platolar, oransal olarak alçak ve yüksek ovalar, kıvrım dağları, volkan konisi dağları, homojen değil, heterojen özellikleri karakterize eder" (Doğanay, 1999, s. 136-137). İki romanda bahsi geçen iller; Tunceli, Elazığ, Bitlis, Muş, Bingöl ve Diyarbakır'dır. Kemal Bilbaşar öğretmenlik mesleği dolayısıyla çeşitli bölgelere seyahatlerde bulunmuş olsa da söz konusu coğrafya hakkındaki bilgileri yaşam tecrübesinden ziyade yaptığı araştırmalar ve ikincil kaynaklardan edindiği deneyimlerden oluşmaktadır. Bu süreci Behzat Ay'ın Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerini nasıl tanıdığı sorusuna verdiği cevapta net biçimde ifade eder. Erkek kardeşi kaymakamlık görevi ile Doğu Anadolu'da çalışırken annesi ve diğer kardeşlerinin de onunla birlikte o bölgeye gittiğinden bahseder. Bölgeyi görüp gelen aile üyeleri beraberlerinde oraya dair bilgiler getirmişlerdir: "Güneydoğu ve Doğu Anadolu, ulaşım güçlüklerinden, en az gezip gördüğüm yerler arasındadır. Ne var ki, Kaymakam kardeşimin, Şirvan'da yaptığı iki yıllık kaymakamlık bu kaybımı en aza indirmiştir" (Ay, 1978, s.16). Bu ifadesinden de anlaşıldığı üzere yazarın, bizzat o bölgede bulunarak edinmediği çevre bilgilerini kaymakamlık görevini yaparken o bölgeyi üzerinde yaşayarak deneyimlemiş olan kardeşlerinin ona aktardığı bilgilerle, onların algılayıp özümlediği çevre algısından yansıttıkları ile edinmiş olduğu anlaşılır.

Her iki romanda da dağların özel bir yeri vardır. İsmi geçen dağlar *Cemo*'da; Kamorit, Şerafettin ve Arşık dağları, *Memo*'da ise; Yılanlı Dağı, Tujik Dağı (Sultan Baba Dağı) ve Munzur dağlarıdır. Bu romanlarda dağlar; engebeli yapısından yararlanıp saklanılan, çatışmalarda menzil görevi gören, üzerinde yaşayan insanların zorluklarla karşılaştığı, insanların hayatta kalmak için mücadeleye yönelik beceriler kazanılırken şartları ile kendilerini sınavarak eğittiği zorlayıcı alanlardır. Yerleşim yeri açısından büyük ve engelleyici, mücadele etmeyi gerektiren bir yapı olmalarının yanında insanların bu büyük yapılara yüklediği manevi değerler, ibadetlerin yapıldığı yerler olarak işlenirler. Örneğin, *Cemo* romanının ilk bölümlerinde Cano, ileride karısı olacak bey kızı Kevi'yi Komorit Dağı'nda pusu kurarak gelin alayından kaçırmasında dağların saklanmaya elverişli olan yapısından yararlanır: "Kamorit dağında pusuya yattık. Gelin alayının

Varto yolundan Murat suyuna inmesini bekledik” (Bilbaşar, 1966, s.9). Cano’nun dağda pusu kurarak kaçırdığı Kevi’ye aşık olması ile de ağa ve beylerden saklanmak için dağlarda yaşaması ile de dağlar bir sığınma, bir kaçış yeri olarak kullanılır. Bu kaçıştan sonra köylere inemeyen ikilinin yerleşmek zorunda kaldıkları dağlar, vahşi yaşam tehditlerine açık, yerleşmelerden ve imkanlardan uzak, temel kaynakları edinmek için de yoğun mücadele etmenin şart olduğu zorlayıcı şartların mekânı olarak işlenirler. Dağ, tüm vahşi koşulları ile engellerini sunsa da Cano ve Kevi, bu coğrafyalarda yaşayan insanlar olarak zor hayat koşullarına yabancı değillerdir. Bu nedenle de dağlara uyum sağlar, hatta çocuk bile büyütürler. Bu üç yıllık dağ yaşamında kızları Cemo dünyaya gelir. Romanda ailenin dağ şartlarındaki yaşamı Cano’nun ağzından şu cümleler ile verilir:

Üç yıl dağda gezdik. Üç yıl beğın, ağanın adamları izimizi sürdü dağ taş. Cano’nun izini kim bula? Karış karış öğrenmişim ben bu yerleri zamaniyle. Beğ kızı da has çıktı. Kışın değirmenlerde, yazın ormanlarda keçe üzerinde yattı yanı başımda, bir gün bile of demedi. Geceleri o uyudu ben nöbet tuttum, gündüzleri ben uyudum, o gözcülük etti. Döllediği kızının göbeğini kendi bağladı, adını kendi kodu. Anasının adını, Cemo’yu. Cemo kız, anasının sırtında bağlı, dolaştı gezdi biz gibi dağları. (Bilbaşar, 1966, s. 11-12)

Atilla Özkırmımlı, çiftin ağalar tarafından adım adım takip edilip dağlarda barınmak zorunda bırakılmasının Cano’nun ağalara karşı hırslamasını sağlayarak onu başkaldıran, sınırları aşan biri haline getirdiğini söyler (Özkırmımlı, 1995, s. 110). Kızını da toplumun genel kabullerinden uzaklaşarak bu dağlarda, dağlarla baş edebilecek biçimde geliştirmek ister. Cemo’nun dağlarda doğmuş olması onun doğa şartlarına uyum sağlayacağı mücadelecı kişiliğini kazanmasına zemin hazırlar. Cano, kızını yaşadıkları bölgenin zor şartlarına uyum sağlayabilmesi, kendi kararlarını verebilecek güçte olması için bir “yaban kızı” olarak yaylalarda yetiştirir. Bu şekilde dağlar Cemo’nun sağlam yapıda, hırslı ve mücadelecı yetişmesinde bir nevi parkur işlevini görür. Dağlardaki bu eğitimler sonucunda da dağları, doğayı tanır ve doğanın bir parçası gibi uyum sağlar (Dere, 2022, s. 322-323). Romanda Zozana olarak verilen yayla, Cano’nun karısı Kevi’nin kaybolduğuna inandığı ve sonrasında da kızını Cemo’yu büyüttüğü yerdir.

Cemo’da adı geçen diğer dağlar Şerafettin Dağları’dır. Bingöl’deki bu dağlar Gazi Paşa’nın emri ile Şeyh Sait isyanını bastırmak üzere toplanan kuvvetlerin mücadelesinin yaşandığı güzergâhı belirtmek amacıyla verilir. Varto’nun güneyinden Şerafettin dağına, oradan da Murat suyu üzerindeki Çapakçur (Bitlis)-Muş yoluna kadar uzanan

bir güzargâh anlatılır. Çatışmalar Cano'nun anlatımıyla dağlık bölgelerin girintili çıkıntılı yapısının etkilerini verecek şekilde aktarılır:

Varto güneyinden dolananda, Şih Said'in oğlu kesti yolumuzu. Dört saat sürdü çarpışmamız. Bir türlü yarıp geçemedik. Haydaro, 50 atlıyan Şerafettin dağından Şih Saidli'nin gerisine düşmese, bir adım ileri gidemezdik. Haydaro, Şerafettin dağından kurşun sıkanda, iki ateş arasında kalan Şih Saidli'ler çözüldüler, pek azı kurtuldu. (...) Çapakçur'un güneyinden, Murat suyunu izleyerek indik aşağıya. (Bilbaşar, 1966, s. 15-16)

Burada bahsi geçen bölge Muş ile Bitlis arasındaki alanı kapsar. *Cemo* ve *Memo*'da eski ismi Çapakçur ile verilen yer şimdiki ismiyle Bingöl'dür. Çatışmaların gerçekleştiği Şerafettin Dağı da bugün Bingöl'ün Solhan ilçesinde bulunur. Romanın ana mekânı Tunceli ile Diyarbakır, Erzurum ve Muş oldukça dağlık bir alan olan Bingöl'ün komşularıdır (Avcı, Esen, ve Kıranşan, 2018, s. 11). Romanda bu gibi çatışmalarda da dağlar savaş meydanları olarak kullanılır.

Cemo'nun devamı olarak yazılan *Memo*'da da olaylar aynı şekilde Doğu Anadolu'da geçmektedir. *Memo*, Senem'in kendini tanıtmayı ile başlar. Senem kendini, bedenini; doğduğu coğrafyanın kaynakları, bitkileri, dağları ve toprağı ile birlikte bir uyum içinde anlatır. Kendini üzerinde yaşadığı coğrafyanın doğal unsurları ile bir görür: "Ben Monzur gözesinin dikensiz gülü, Ke... uşağı şihinin biricik dölüyüm. Senem derler adıma. Tujik Baba toprağından karılmış çamurum. Ak süde benzeyen Monzur suyuyla yunulmuş tenim. (...) Dersim yaylasından Dicle düzüne söylenirdi türküm" (Bilbaşar, 1969a, s. 15). Benzer biçimde yetiştirilen Senem ile *Cemo*'nun doğal şartlarla uyumlu, dayanıklı yapıları ilerleyen bölümlerde kişilik özellikleri açısından ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Senem'in kendini tanıtırken bahsettiği doğal unsurlar romanda eski adıyla Dersim olarak verilen Tunceli'de bulunur. Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Tunceli'nin "... topraklarının %70'ini dağlar, %25'ini platolar, %5'ini ovalar ve düzlükler oluşturmaktadır." (T.C. Tunceli Valiliği, t.y.). Burada bahsi geçen Monzur (Munzur) Gözeleri de Tunceli Ovacık'tan akarak Munzur suyunu oluşturan su kaynaklarıdır: "Munzur Dağlarının eteklerinden yaklaşık 200-300 metrelik alanda, karstik kaynaktan irili ufaklı 40 göz halinde fişkıran beyaz köpüklü buz gibi sular, yamaçlardan aşağılara doğru küçük şelaleler oluşturarak akmakta ve Munzur Suyunun oluşturmaktadır" (Munzur (Ovacık) Gözeleri, t.y.). Senem teninin beyazlığını Munzur (Ovacık)

Gözeleri'nden çıkan bu kaynak sularının kopüklü akışının oluşturduğu beyaz görünümüne benzeterek anlatır. Senem'in kendiyile aynı topraktan olarak tanımladığı Tujik Baba, ismini verdiği Tujik Dağı'nda olduğuna inanılan evliya bir kişiliktir. Romanda Tujik Baba dağı, yerel halkın adaklar adayıp dualar ettiği, Hızır'ın da burada olduğunu düşünüp kutsiyetine inandığı bir mekân olarak yer alır. *Memo*'da romanın sonlarına doğru Senem'in rüyasında bu dağ ve çevresinin afetlerle yıkılmaya başladığını görmesi, onda güzel günlerin yerini felaketlere bırakacağı düşüncesini uyandırır. Senem'in bu inancı kırsal yerleşmelerde doğa ile iç içe yaşayan insanların çevresindeki doğal unsurlara yüklediği anlamdan kaynaklanır. Felaket tanımları üzerinde yaşadığı coğrafyada manevî olarak da değer verilen doğanın tahrip olmasıdır.

Düşümde yavrumla ormanda dolaşıp yarpuz toplardık. Birden Tujik'in bağrından bir kaya devrildiğini, altından sular fışkırdığını gördüm. Monzur kabarıp köpürmeğe başlayanda kaçmağa çalıştım. Lâkin seller her yandan yolumu keserdi. Kıp-kızıl köpüren sular, boğazları, dereleri doldururdu. Sular yükseldikçe ben, bağrımda sıkıttığım yavrumla kaçar, can hevliyle Tujik'in yamacına tırmanırdım. Lâkin bastığım yerden kayalar çözülür, çakıllar dökülürdü. Düşe kalka, soluğum kesilerek dağın doruğuna varanda, bir de gördüm ki, Sultan Hızır, sandukasını sırtlamış gider. (Bilbaşar, 1969b, s. 190-191)

Kemal Bilbaşar *Yeşil Gölge* adlı romanında da *Ay Tutulduğu Gece*'dekine benzer biçimde olayların yaşandığı konunun ismini açıkça belirtmez. Bunun yerine kasabanın baş harfini verip konunun tarifini yapar. B... kasabasının konumu belirtilirken fiziki coğrafyaya dahil olan unsurları kullanır: "(B....) kasabası, (...) çayı boyunda, birkaç yüz kilometre karelik bir ova üzerinde kurulmuştur. Meşe, kestane ağaçlarıyla örtülü yüksek dağlar çevirmiştir bu ovayı. Yedi kilometrelik bir ırmak yolu Karadeniz'e, onbeş kilometrelik bir şosa, demir yoluna bağlar kasabayı" (Bilbaşar, 1970, s. 15). Bununla birlikte olayların geçtiği coğrafi konumu roman dahilinde kasabayı oluşturduğu söylenen üç semtten bulmak mümkündür. Bunlar; B... kasabasını oluşturan Gülbucağı ve Çarşı semtleri ile Kışla Mahallesi'dir.

B.... Kasabası üç büyük semtten meydana gelmiştir. Bunlardan Kışla mahallesi ırmak kıvrıntısının dışındadır, Arıt dağına yamaçlarına doğru tırmanmış evleriyle kasabadan uzak kalmış bir hali vardır mahallenin. ... Çarşı semti ile Gülbucağı'nı ırmağın S kıvrımı birbirinden ayırır. Çarşı semti, Kışla mahallesi ile Gülbucağı arasındaki büyük yarımada üzerinde kalır. (Bilbaşar, 1970, s. 16)

Bu semtler bugün Bartın ilinde bulunmaktadır. Romanda Gülbucağı olarak verilen semt Gölbucağı'dır. Müberra Bağcı Tayfur da doktora tezinde söz konusu kasabanın Bartın

olduğu tespitinde bulunmuştur: “Orduyeri, Gölbucağı, Çarşımahalle gibi semt isimleri bize bu yerin, o zamanlar bir kasaba olan Bartın olduğunu gösterir” (Bağcı Tayfur, 2008, s. 234). Bu bilgilerden yola çıkarak Çarşı semti ile Gölbucağı arasındaki ırmağın Bartın Irmağı olduğu söylenebilir. Bartın Irmağı’nın konumu da romanda anlatılan coğrafyanın belirlenmesi açısından yol göstericidir: “Kastamonu ve Karabük’te bulunan Ilgaz Dağları’nda doğup, kuzeye doğru akar, şehir merkezinde Gazhane Burnu’nda birleşen Koraçay ve Kocanazçayı’nın oluşturduğu ırmak, 15 Km. akarak Boğaz mevkinde Karadeniz’e ulaşır” (Bartın Irmağı, t. y.). Romanın en önemli açık mekânı Cevizli Bahçe, ırmağın kenarında bulunur ve bahçenin sahibi Müezzinoğlu ırmak üzerinden sandalla geçerek Gölbucağı’na ulaşır.

Kemal Bilbaşar’ın çocuk romanı olarak kaleme aldığı *Yonca Kız*’da toprak yapılarından bahsedilir. Romanda toprak yapısı uçurum kenarına kurulmuş olan yerleşim yeri için tahrip edici bir doğal afet tehlikesi ile işlenir. Romanın ana kişisi olan küçük Yonca’nın dünyaya geldiği, İzmir yakınlarında olması muhtemel olan “Kale... kasabası”nın kurulduğu coğrafya, romanın girişinde şu ifadeler ile anlatılır: “Kale... kasabası, killi yamaçlar arasında yükselen bir peribacası azmanının üzerinde kurulmuş, taş yığınının oluşan bir Ortaçağ kalesidir” (Bilbaşar, 1971, s. 7). Burada kasabanın killi yamaçlar üzerine kurulmuş olduğunun belirtilmesi ileride yapılacak yerleşim yeri değişikliğinin nedeni olacaktır. Yonca henüz kırk günlükken, killi yamaçlar üzerine kurulan bu kasabaya hükümet tarafından görevliler gönderilir. Kasabayı inceleyen görevliler bölgenin heyelan tehlikesi ile karşı karşıya olduğu tespitini yaparak burada yaşayan halkın başka yerde kurulacak bir kasabaya yerleşmeleri gerektiği uyarısında bulunurlar. Heyelan tehlikesinin oluşmasında toprak ya da zemin yapısının özellikleri etkili olur. Toprağın killi olması da heyelan oluşumunda etkili olabilecek faktörler arasında gösterilir (Heyelan Ve Erozyon, t.y.). Kale... Kasabasının karşı karşıya kaldığı heyelan tehlikesi üzerinde yaşayan halk için bölgeyi yaşanılmaz hale getireceğinden buradan göçmeyi zorunlu kılar.

Yonca Kız’ın kırkı içinde kasabaya hükümet adamları geldiler. Kale’nin her yanını ölçtüler, biçtiler. Killi toprak üzerine kurulmuş olan kasabanın uçuruma doğru kaydığını söylediler. Sarp yolun öbür yakasına, Ahlatlı Ova’nın başladığı yere yeni bir kasaba kuracaklarını, hükümetin Kale’deki ev sayısınca ev yaptıracağını, oraya göçüleceğini, bağ, bahçe kurmaları için para dağıtılacağını bildirdiler. (Bilbaşar, 1971, s. 12-13)

Daha sonraları Yonca ve ailesi İzmir'deki akrabalarının yanına göç ederken geçtikleri yollarda daha farklı toprak ve yeryüzü şekilleri ile karşılaşılır. Bu topraklar sürülüp tırmıklanmış halde üzerlerinde tarımın yapıldığı topraklardır. Kale... kasabasından uzaklaştıkça varılan bölgelerde insanların geçim kaynaklarını topraktan sağladığı anlaşılır.

Yonca Kız uyuduğu sürece otobüs birçok kasabalardan geçti, çamlık tepelerden aştı. Dönemeçli yollardan, yamaçları zeytin, incir ağaçlarıyla bezenmiş vadilere indi. En sonu düze ulaştı. Ovanın her yanı sürülmüş, tırmıklanmış tarlaların arasından geçerken, topraktan anlayan yolcular heyecanlanıyor.
 “Hey maşallah! Toprağın güzeli de böyle olur,” diyorlardı. (Bilbaşar, 1971, s. 41)

Yonca Kız'da bahsedilen diğer il Bursa'dır. Gezi amacıyla gidilen Bursa'da doğal coğrafi alanlardan Ulubat Gölü, Sındırgı Ormanı ve Uludağ ziyaret edilir. Çocuk okurların hedeflenerek yazıldığı romanda bu yerlere ait anlatımlarda bahsi geçen illerin neleri ile ünlendikleri, önemli yapıları öne çıkar.

Başka Olur Ağaların Düğünü'nde ise olaylar Ege Bölgesinde Beş Parmak Dağı'nın eteğinde bir ovada konumlanmış, ismi belirtilmeyen bir kasabada geçer. Olayların geçtiği kasaba dağ eteğinde olsa da *Cemo* ve *Memo* romanlarında görülen dağ şartları ile mücadele burada görülmez. Dağ, romanda olayların geçtiği konumu belirtmek için kullanılır. Ege Bölgesi'nde bulunan Beşparmak Dağları; “Antik adıyla Latmos (günümüzde Beşparmak Dağları), Bafa Gölü'nün doğusunda, Aydın ve Muğla illerinin sınırları içerisinde yer almaktadır” (Latmos, t.y.). Romanın ana mekânı olan kasaba bu sınırlar içerisinde yer alır. Kasabanın dışında adı geçen bir diğer il ise düğünün yapıldığı, fiziki coğrafyasının özelliklerine değinilmeyen İzmir'dir.

Kölelik Dönemeci'nde işlenen bölge Karadeniz'den Marmara'ya kadar uzansa da ana mekân Çekezistan'dır. Romanda merkezi yönetim olarak İstanbul ve Kocaeli'nin bahsi geçer. Tokat, Sivas, Amasra, Gerze ve Sinop'un da yalnızca isimleri yer alır. “Çerkesler Kuzeybatı Kafkasya'da doğmuş, çoğalmış, serpilmiş bir halktır. İÖ 6. yüzyıldan bu yana Azak Denizi, Karadeniz ve Gürcistan'a kadar uzanan kıyıların ve toprakların oluşturduğu üçgen bölge, genel anavatanları kabul edilir” (Kalaycı, 2015, s. 75). *Kölelik Dönemeci*'nde Çerkesistan'ın 18. yüzyıldaki konumu ele alınır. Fakat yazar, bu bölgelerin doğal coğrafi unsurlarını çeşitli ve uzun biçimde anlatmaz. Doğal unsurları çoğunlukla isimlerini vererek olayların yaşandığı güzergâhları tarif ederken, siyasi,

tarihi ve kültürel zemini ortaya koyarken kullanır. Bu amaçlar dışında bahsedilen yeryüzü şekli olarak romanda Nart tasvirlerinin taşıdığı manevi değer itibariyle farklı bir yeri olan Zılara İni'nden bahsedilebilir. İnin bulunduğu konum romanda şu ifadeler ile verilir: “Zılara İni'nin bulunduğu sarp kayalık, derenin genişlediği çakıllı bir alana bakıyordu. Alanın öbür yanı sık ormanla kaplı, oldukça dik bir yamaçtı” (Bilbaşar, 2015, s. 376). Bu mağara, aşkı Satanya'ya kavuşamadığı için dağlarda yaşamaya başlayan Şefsi'nin kaldığı ve duvarlarına Nart tasvirleri ile aşkını resmettiği mağaradır. İzole bir yaşam süren Şefsi'nin sadece çobanların bulabildiği sarp bir konumda olduğu söylenen ini tercih etmesi anlamlıdır. Bu mağarada iç dünyası ile baş başa kalarak kendini toplumdan soyutlamış halde yaşar. Romanın ilerleyen kısımlarında Satanya bu inde Nart tasvirlerine bakarken kendinden geçer. Şefsi'nin mağarada çizimleri ile oluşturduğu ruhanî ortam, yaşamlarını doğa ve doğayı merkeze alan inanışlarıyla şekillendiren Çerkes toplumunda yetişmiş bir birey olan Satanya'yı da etkisi altına alır. Kendinden geçtiği sırada sırada tanımadığı bir kişi tarafından tecavüze uğrar. Olay sırasında bilinci bulanık olan Satanya faili tanıyamadığından, sonraları hamile kaldığını fark ettiğinde tasvirlerde bulunan Maza Çoban'dan hamile kaldığını düşünür.

Romanın ana mekânından farklı olarak Ferah Ali Paşa'nın kâtibi Mehmet Haşim Efendi Tezkeresi'nden uyarlanan “Çöken dama payanda” isimli giriş bölümünde, uygulanması halinde yeryüzü şekillerinin görünümüne müdahale edilecek imar planlarından bahsedilir. Bu gibi ayrıntılar tarihî bir roman olan *Kölelik Dönemeci*'nin tarihî gerçekliğini arttırmak için kullanılır.

Sapanca Gölü'nü İzmit Körfezi'ne ve Sakarya Nehri'yle Karadeniz'e bağlama fikri, buraya geldiğinden beri paşamı meşgul ederdi. İzmit Paşa Sarayı'na ayak bastığı gün, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin bu maddesini hatırlayıp evvelce İzmit Kralı İskender'in İzmit Körfezi'yle Sapanca Gölü arasında bir derbend kazdırmış olduğunu lakin sonradan İstanbul Tekfuru Konstantin'in Sapanca Halici'ni tıkayıp İzmit'i ada olmaktan kurtardığını biliyordu. Sokullu Mehmet Paşa devrinde bu derbendin açılmasına yeniden teşebbüs edildiği fakat teşebbüsün yarım kaldığı da malumu idi. (Bilbaşar, 2015, s. 21)

Romanın en başında yer alan bu bölüm bir giriş mahiyetinde olup Ferah Ali Paşa'nın tanıtımı, İzmit'te görev alırken planladıkları ve Çerkesistan'a görevlendirilmesini anlatır.

Yeryüzü şekillerinde dağın belirleyici bir etkisi olan romanlardan biri de yazarın eşi Bedia Bilbaşar'ın kökeni ve yaşamını anlatıp ona ithaf ettiği *Bedoş*'tur. Bu biyografik romanın ismi olan *Bedoş*, Bedia'nın kısaltılmışıdır. Bedia'nın bu ismi almasının nedeni Torosları gören ailesinin dağların heybetine hayran kalmasıdır:

Bebeğin adını, Adana-İstanbul yolculuğu sırasında koydular. Kendisini korkunç beladan kurtulmuş sayan Halit Bey, tiren çamlarla örtülü dar boğazlara tırmanırken, coşkun bir iyimserlikle Toroslara bakarak:

“Hey Tanrım! Bunlar dağ değil, bir yaradılış bediası...” diye bağırınca, Tevhide, büzüldüğü kompartıman köşesinden fırladı:

“Tamam Beybabacığım! Çok iyi bir ad buldunuz: Bedia.. Bebeğimize çok yaşacak bu ad.

(...) Tanrım madem Toroslar bahanesiyle Bu adı bize ilham etti; biz de seve seve Bedia deriz bundan böyle sevgili torunumuza... (Bilbaşar, 1980, s. 19)

Yazarın biyografik özellikler gösteren bir diğer romanı aynı zamanda son romanı olan *Zühre Ninem*'dir. Konur Ertop romanın biyografik yanı hakkında şu ifadeleri kullanır:

Kemal Bilbaşar, “Zühre Ninem” kitabında büyükannesi Zühre Hanım'ın (1845-1923) yaşamından yola çıkıyor. Kendi gözlemleri, anılarıyla birlikte ailenin büyüklerinden dinlediklerini derleyip toplamış gözüküyor. (...) Sofya-Vidin yolu üzerinde Vraça kasabasında başlayıp Çatalca ilçesinde Hadımköy'de sona eren bu yaşam Rumelili bir eski zaman kadınına aittir.” (Ertop, 1981, s. 46)

Romanda anlatılanların kaynağı Konur Ertop'un da dikkat çektiği üzere yaşam tecrübelerine dayandığından anlatıda bahsi geçen mekânların bir kısmı yazarın hayat coğrafyasını gösterir. Romanın başlarında Zühre Nine'nin doğduğu yer şöyle tasvir edilir: “Sofya-Vidin yolu üzerinde, Çin Seddi'ni andıran ve basamak basamak ovaya inen kalkerli dağların koruyuculuğuna sığınmış Vraça kasabasında, görkemli Ayan konağında açmış gözlerini dünyaya Zühre Nine'm” (Bilbaşar, 1981, s. 36). Ailenin başta savaş sebebiyle pek çok kez göç etmek zorunda kalmaları nedeniyle Zühre yaşamı boyunca farklı coğrafyalarda yaşam sürer. Romanda bu göçler ve taşınmalar verilse de amaç hayat öyküsünü vermek olduğundan bulunulan her konuma dair uzun anlatımlar yapılmaz.

Kemal Bilbaşar romanlarında coğrafi konumları verirken o konumdaki yeryüzü şekillerinden yararlanır. Yeryüzü şekillerini bir bölgeyi tanıtmak, bulunduğu konumu işaret etmek için kullandığı zamanlarda da çoğunlukla ayrıntılarına yer vermez. Romanlarında; dağ, mağara, göl, deniz kıyıları yeryüzü şekli olarak yer bulur. Romanlarında en sık rastlanılan yeryüzü şekli ise dağlardır. Dağları, birer sığınak,

menzil, kutsal mekân, coğrafi konumu tanımlayan unsur, üzerlerinde yaşayanlar için sert koşullar sunan işlevleri kullanır. Dağlardan sonra da kıyılar gelir. Deniz kıyıları daha çok ticaret ve ülke sınırları konuları üzerinden işlenir. Romanlarında işlenen konular; Marmara, Ege, Karadeniz, Akdeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, Kafkasya bölgesi gibi oldukça geniş ve çeşitli bir alanı kapsar.

3.1.2. İklim

İklim, iklim bilimi ya da klimatoloji tarafından inceleme konusu edilir. “*Herhangi bir yerde, havanın; sıcaklık, yağış nemlilik (rutubet), basınç ve rüzgârlar gibi iklim elemanları bakımından yıl boyunca gösterdiği özellikler, o yerin iklimi diye tanımlanır*” (Doğanay, 1999, s. 433). Tanımda iklim elemanları olarak verilen özellikler ise iklimleri birbirinden ayıran unsurları ifade eder. Coğrafya biliminde iklim elemanlarının süreçler boyunca değişmelerini belirleyen faktörler olan iklim faktörleri; atmosferde meydana gelen kozmik faktörler ve yeryüzünde görülen coğrafi iklim faktörleri biçiminde gruplara ayrılır. Fakat çalışmanın bu kısmındaki incelemelerde değinilecek olan unsurlarda Hayati Doğanay’ın, iklim tanımında da belirttiği iklimi oluşturan; hava sıcaklığı, hava basıncı ve rüzgarlar ile nemlilik ve yağışlar (Doğanay, 1999, s. 438) biçiminde sıralanan iklim elemanları öncelenecektir. Bu başlıkta Bilbaşar’ın romanlarında iklime dair fiziki unsurların nasıl ve hangi amaçlarla ele alındığı ortaya konacaktır. İklimin insan psikolojisi ve fizyolojisiyle ilgili etkilerinin yazar tarafından nasıl ele alındığı konusu coğrafyanın diğer unsurlarının da insanı şekillendiren etkisi ile bir bütün olarak bu çalışmada “Kişilik Özellikleri ve Fiziksel Görünüm” başlığında incelenecektir.

Yazarın iklimi yansıtmaya biçimi hakkında yapılacak yorumların temellendirilebilmesi için öncelikle Türkiye merkezinde bölgelerin iklimlerini tanımak gereklidir. Türkiye; Karadeniz, Marmara, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu, İç Anadolu, Ege ve Akdeniz coğrafi bölgelerine ayrılrsa da iklim açısından; Karadeniz, Akdeniz, Marmara (geçiş iklimi) ve Karasal iklim tipi görülmektedir:

Genel olarak Akdeniz makro iklim kuşağında yer alan Türkiye’nin tamamında Akdeniz iklimi görülmez. Gerek üzerinde yer aldığı coğrafi konum, gerek topoğrafik şartlar, gerekse etrafındaki denizler ve denizlere olan mesafenin farklılık

göstermesi gibi sebeplere bağlı olarak Türkiye, farklı iklim tiplerinin görüldüğü bir ülkedir. Dünyada kullanılan iklim tasnif metotlarına göre Türkiye’de Karadeniz, Akdeniz ve Karasal olmak üzere üç makro iklim tipi etkilidir. (Çoban, 2015, s. 45)

Kemal Bilbaşar, romanlarında Türkiye’nin tüm coğrafi bölgeleri ile Kıbrıs ve Kafkas coğrafyasını mekân edinmiştir. Yazarın romanlarında işlediği coğrafyaların oldukça geniş kapsamlı ve çeşitli olması romanların mekân olarak kapsadıkları bölgelerin iklim özellikleri açısından da incelenmesine imkan veren veriler ortaya koyar. *Kıbrıs Ateşler İçinde*, *Yeşil Gölge* ve *Yonca Kız* adlı romanlar haricinde geriye kalan dokuz romanın hepsinde (*Etrafımızdaki Duvar*, *Denizin Çağırışı*, *Ay Tutulduğu Gece*, *Cemo*, *Memo*, *Başka Olur Ağaların Düğünü*, *Kölelik Dönemeci*, *Bedoş*, *Zühre Ninem*) işlenen coğrafyanın iklimini yansıtan incelemeye değer veriler ile karşılaşmıştır. *Etrafımızdaki Duvar*, *Denizin Çağırışı*, *Ay Tutulduğu Gece*, *Başka Olur Ağaların Düğünü* romanlarında Akdeniz iklim tipini yansıtan özellikler yer alır. *Cemo*, *Memo* ve *Zühre Ninem* romanlarında Karasal iklim tipinin özellikleri görülür. *Kölelik Dönemeci* romanında; Marmara bölgesinde görülen geçiş iklimi ve Karadeniz iklimine ait iklim özellikleri işlenir. *Bedoş* romanında ise iklim, farklı coğrafyaların mevsim şartlarına yönelik ifadeler ile yer alır.

Etrafımızdaki Duvar romanında İç Anadolu Bölgesinde yer alan Ankara ve Marmara Bölgesindeki Bursa illerinin iklim özellikleri Ferdi ve Mediha üzerinde bıraktıkları etki ile kıyaslanır. Geleceğe dair umutlarını bu iki şehirin mevsimleri üzerinden ifade ederler. Ferdi, Bursa’ya gittiğinde Muradiye’deki evini satıp Mediha ile evlenmesinde ihtiyacı olan parayı edineceği, aklını karıştıran Naran’dan uzaklaşacağı için Bursa’ya umutla bakar. Bursa’nın iklimi onda geleceğine yönelik bir umudu simgeler. Bozkır ikliminin görüldüğü Ankara’da ise kısa süren, geçici baharlar yaşanmaktadır. Buraya Bursa’nın yeşilinden saadet taşıyacaktır: “Pembe günlerimize oranın yeşilliğini getireceğim. Ankarada bahar bir anlık güzel bir gülümsemedir. Halbuki Bursada sonsuz bir murad rengi halinde kışa kadar devam eder. Ben uzun ömürlü baharı istiyorum” (Bilbaşar, *Tasvir-i Efkâr*, 1941, nr. 4791). Mediha ise onunla aynı fikirde değildir. Sonsuz baharların insanı geçmişindeki çiçekler ile yüzleşmesi demek olacağını söyleyerek Ankara’nın baharını tercih eder: “Ben Ankara’nın baharını tercih ediyorum. Hiç olmazsa yakıcı sıcaklarda insan bir zamanlar gülen bir mevsimin geçmiş olduğunu, her akşam sonu dağlardaki mor tüller arasında hasretle seçmiye çalışır” (Bilbaşar,

Tasvir-i Efkâr, 1941, nr. 4792). Ferdi Bursa'ya gittiğinde aradığı sonsuz baharı, saadeti bulmanın aksine var olan saadeti de kaybederek Mediha'dan da ayrı düşer.

Denizin Çağırışı romanında iklim unsurları Ege Bölgesi'nde yer alan İzmir üzerinden, ayrıntı verilmeden işlenir. Öğretmenin iklim değişikliğinden ruhsal iyileşme anlamında şifa bulmak için geldiği İzmir'de henüz iyileşme yönündeki umutları tam anlamıyla tükenmemişken düşünceleri nedeniyle bunaldığında çevresine bakıp İzmir'in havasını sükûnetle, açık gözyüzü, denizi, hayvanları ile mutlu bir atmosfer içerisinde betimler: “Oysa gökyüzü parlaktı, deniz, maviliğin bütün güzelliğini ve görkemli durgunluğunu, bu mutlu şehre esirgmeden sunuyordu. Dizlerime düşen iki hanımböceği, bir çiftleşme oyunu içinde, korkuyu unutarak, kendilerinden geçmişlerdi” (Bilbaşar, 1972, s. 92). İzmir'in bulutsuz göğü, güneşi ve böcekleriyle onda mutluluğu çağırıştırarak öğretmenin karamsar düşüncelerinden bir anlığına çıkmasını sağlar.

Romanda Ege Bölgesi iklimine ait unsurlardan imbat ve meltem rüzgârlarının bahsi geçer. İzmir'in hava sıcaklığı bulunduğu coğrafi bölge itibariyle yüksektir. Öğretmene pansiyoner olarak konaklayacağı oda tanıtılırken ev sahibi odanın İzmir'in sıcağında tüm gün İmbat rüzgarlarını alabilen havadar bir konumda olduğuna vurgu yapar. İmbat rüzgârları Ege bölgesinde denizden karaya eserek serinletici bir etkiye sahip olan rüzgardır. İzmir'in hava sıcaklığının da cehennem sıcağı benzetmesi ile verildiği görülür. Yine aynı şekilde öğretmenin gece vakti keyif yapacağı sırada serin meltem rüzgarlarına karşı oturduğunun yalnızca bahsi geçer. Yazarın aynı bölgeyi, aynı kentin iklim özelliklerini işlediği bir diğer romanı *Ay Tutulduğu Gece* romanıdır.

Ay Tutulduğu Gece'de olayların yaşandığı yer Ege Bölgesinde bulunan İzmir-Yeni Foça'dır. *Denizinin Çağırışı* ve *Ay Tutulduğu Gece* romanlarının ele aldığı coğrafyanın iklim özelliklerine bakılacak olunursa; coğrafi bölge olarak Ege Bölgesi'nde bulunan İzmir ve çevresinde iklim tipi açısından Akdeniz iklimi özellikleri görülür. Ege ve Akdeniz kıyıları ile Güney Marmara'da görülen Akdeniz ikliminde “yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı” geçer (Çoban, 2015, s. 49). Kemal Bilbaşar, *Ay Tutulduğu Gece* romanında ismi verilmeyen kıyı kasabasının iklimini rüzgarlar; poyraz, sam yeli ve meltem rüzgarları ile yansıtır.

Rüzgarlar, özellikle bir kıyı kasabası olarak balıkçılık ve denizcilik ile geçimini sağlayan halk için mesleki anlamda ayrı bir öneme sahiptir. İhtiyat zabiti/mühendis balıkçılar ile balık tutmaya çıktığında esen poyraz nedeniyle denizin kabarmacağından bahsedilir: “Akşama doğru hava poyrazladı. Sular kabarmadan yola çıktık” (Bilbaşar, 1961, s. 60). Rüzgar, romanda bölge iklimini yansıtan unsurlardan olmakla birlikte kasabanın zeytinliklerinde çıkan yangının şiddetine yaptığı etki ile de verilir. Dağın eteğini çevreleyen alevler, esen rüzgarla harlanarak hız kazanır. Böylece yangının yarattığı tahribat artar ve mücadele daha da zor bir hal alır:

Sırtı çıktığımız zaman yangının sıcak dumanlı nefesi yüzümüzü yaladı. Geniş bir daire halinde alevler dağın eteğini bir çenber gibi kuşatmıştı. Alevlerin üzerinden gelen buranın serin poyrazı, sam yeline dönüşmüştü. Aşağıdan, yanan ağaçların çıkardığı çatırtılar, rüzgârın körüğü ile harlanan alevlerin homurtusu, sağdan sola koşuşarak yangın söndürmeye çalışan insancıkların haykırışları duyuluyordu. ... “Rüzgar yüzünden bir saata kalmaz yangın burlara dayanır.” dedi Mustafa Çavuş. (Bilbaşar, 1961, s. 162-163)

Romanda poyraz ve sam yeli şiddetli etkileri ile verilirken, gün içinde deniz ve kara arasındaki sıcaklık farkına göre yönü değişen, kıyıda kısmen rahatlatıcı ve serinletici etkisi olan meltem rüzgarı (Çoban, 2015, s. 41) romantik bir benzetme ile kendine yer bulur. Yazar, meltem rüzgarlarının serinleten yumuşak etkisini genç bir kızın nefesinin vereceği hafif ürpertiye benzetir: “Denizden esen serin meltem rüzgarı bir genç kızın nefesi gibi ürperti yüzümü” (Bilbaşar, 1961, s. 13). Emel Kefeli, Akdeniz iklimindeki rüzgârların bölge insanının ruh durumuna da etki ettiğinden bahseder: “Hava akımlarında ve rüzgârlardaki karşıtlıklar, bölgenin insanların ruh durumuna da yansır. Lodos, insanı gevşetir; poyraz, kamçılar. Okyanusun derinliklerinden gelen hava ferahlatır. Rüzgârların yanı sıra ‘güneylileşmiş’ ve tropik bölgenin sıcaklığını taşıyan bir güneşin ve parlak ışıkların varlığı Akdeniz insanını etkiler” (Kefeli, 2005, s. 259). Kemal Bilbaşar’ın Akdeniz coğrafyasını konu aldığı romanlarında bölgenin ikliminde görülen lodos, meltem ve imbat rüzgarlarını oluşturdukları etkileri ile yer vererek yansıtır.

Cemo ve *Memo*’da ise olaylar Doğu Anadolu’da bulunan Tunceli ve çevresi merkez olmak üzere Diyarbakır ovağında Güneydoğu Anadolu’yu da kapsayan bir coğrafyada geçmektedir. Doğu Anadolu’da Tunceli, Elâzığ, Bingöl, Muş ve Bitlis’in; Güneydoğu Anadolu’da da Diyarbakır’ın bahsi geçer. Romanın ana mekânı Doğu Anadolu’da bulunan Tunceli’dir (romandaki adı ile Dersim). Bahsi geçen bölgeler karasal iklim

özellikleri gösterir. Karasal iklimlerde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise oldukça soğuk geçerken; yaz ve kış, gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı da fazladır (Çoban, 2015, s. 51). Bu haliyle de insanların karasal iklimde bulunanların bu değişken ve sert şartlarda yaşamak için iklim şartlarına karşı mücadeleci olmaları gerekir. Her coğrafya, kendi şartları dahilinde üzerinde yaşayanlar için bir mücadele ve uyum ortamı oluşturur. Emel Kefeli bu durumu Braudel ve Toynbee'nin fikirlerini örnek göstererek aktarır: “Braudel, bir uygarlığın karşısında aşılması gereken zorlamalar görmedikçe doğmayacağını belirtir. (...) Arnold Toynbee insanın başarılı olması için her zaman bir ‘meydan okuma’ (challenge) ve bir karşılık (response) gerektiğini söyler” (Braudel, 1996, s. 39-41; akt. Kefeli, 2009, s. 426). İnsanlar doğadan gelen meydan okumalara karşı koyarak yaşam düzenlerini devam ettirirler. Bu meydan okuma ile ifade edilen durum, insanın üzerinde yaşadığı coğrafyaya uyum sağlayacak özellikler kazanırken bir yandan da uzun vadede coğrafya üzerinde düzenleme, imar ve ıslah etme çalışmaları gibi dönüştürücü etkilerde bulunmasıdır.

Doğu coğrafyasının karasal iklimi *Cemo* ve *Memo*'da yoğun olarak mevsimler üzerinden, hava şartlarına uyum sağlamak için yerel halkın yaptıkları ile verilir. *Cemo* romanında Cano, dağ şartlarında büyüdüğü güçlü kızı Cemo'yu onu yenebilecek kadar güçlü bir erkek ile evlendirmeyi planlar. Bunun için de kızı Cemo'nun damat adayları ile yarışa gireceği uygun zaman ve ortamın oluşmasını bekler. Cano, yaşı gelen Cemo'nun adayları ile yüzleşeceği zaman olarak da kış mevsimini uygun görür. Kışın kar yağdığında talipler ile yüzleşmek için zorlayıcı zemin oluşacak, adayların mücadele kabiliyetleri doğa şartlarına uyum sağlama ve dövüş becerisi anlamında çok yönlü sınanabilecektir. Adaylar, Cemo'dan önce doğanın meydan okumaları ile yüzleşeceklerdir. Cevdet Kudret, Cemo'nun evleneceği kişiyi dövüş yarışması ile seçmesinin *Dede Korkut Kitabı*'ndaki *Bamsı Beyrek* ve *Kanturalı* hikâyelerini anımsattığını söyler (Kudret, 1990, s. 220). Bu destan etkisini aynı şekilde Muharrem Kaya da *Türk Romanında Destan Etkisi* adlı kitabında *Cemo* ve *Memo* romanlarını incelediği kısımda dile getirir (Kaya, 2015, s. 181). *Dede Korkut Destanı*'nda Banu Çiçek, Bamsı Beyrek'e kendini dadı olarak tanıtip onunla yarışa girer. Ok atıp güreşerek birbirlerinin gücünü ölçerler. Banu Çiçek, Bamsı Beyrek'in galip gelmesi üzerine gerçek kimliğini açıklar ve çift nişanlanır (Ergin, 1969, s. 53-95). *Cemo* romanında da Cemo, kendine uygun eş olarak gücünü onaylayacağı birini seçmeyi amaçlar. Tüm

talipleri ile dövüşüp onları mağlup ederken gücünü kabul edip kendine uygun eş olarak gördüğü Memo'ya karşı gelmez ve çift evlenir. Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı'nda ise Kan Turalı'nın babası Kanglı Koca oğluna uygun bulduğu eş adayının, Selcen Hatun'un yanında yetişmiş olan üç "canavarı" yenecek olan kişi ile evlenme şartı olduğunu söyler. Bu üç canavar boğa, aslan ve devedir. Kan Turalı bu üç hayvanı da yendikten sonra Selcen Hatun'u alıp gider (Ergin, 1969, s. 134-158). Cano da kızı Cemo için bir canavar besleyip eğitmiştir. Cemo, eşini seçeceği dövüşe yanında bir tür kurt veya köpek olan canavarı ile katılır. Fakat Memo, Cemo'nun canavarı ile dövüşmez, Cemo ile birlikte canavarı da Memo'yu kabul eder. Kemal Bilbaşar, *Dede Korkut Destanı*'ndan etkilendiği bu dövüş sahnesine Doğu Anadolu'nun zorlayıcı iklim koşullarını da ekleyerek destan etkisini romanda işlediği coğrafya ile özdeşleştirip anlatıya bölgesel bir gerçeklik katmış olur. Romanda Cemo'nun talipleriyle savaşacağı mevsimin gelişi şu ifadeler ile anlatılır:

Yaz da güz de geçti. Değirmenin çarkı türküsünü yitirdi. Suphan dağı dumanlandı. Doruğundaki karlar aşağılara savrulmaya başladı. Karların gök beyazlığı, canavar ulumalariyle ormanları, yaylaları aştı, bizim Zozana'ya yüklendi, abandı. Üç gün göz gözü görmedi. Üç gün durmadan uğuldadı, inildi Zozana. Bir sabah bembeyaz aydınlıkla uyandım. En sonu, Cemo'yu satmanın günü gelmişti. (Bilbaşar, 1966, s. 31)

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kış mevsiminde yoğun kar yağışı ve donma görülmesi normal mevsim şartlarındandır. Mevsim şartları Cano'nun değirmeninin işleyişini ve köyün ulaşımını durdurmuştur. Yoğun kar yağışı ile yolların kapanması ve işlerin durması olağan sayılabileceği için özellikle kırsal kesimlerde yaşayan insanlar zor hava şartlarında kaynaklara ulaşmakta zorlanacakları ya da tamamen mahrum kalabileceklerinden bahçe ve tarlalarında, meskenlerini sağlamlaştırma, besin stoklarını oluşturmada olası ihtiyaçları düşünerek hazırlık ve onarımlar yaparlar. Cemo'da da güz mevsimi biterken kışa hazırlık olarak yapılanların kısa bir örneği verilir: "Hayvanların kışlık otları kurutulup, tohur edildiği, ekili tarlalarımız yeşerip göğerdığı güz sonu gelende, tezgâhımı kurup çan, çingirdak dökmeyi kararlaştırdım" (Bilbaşar, 1966, s. 185). Bununla birlikte Müberra Bağcı Tayfur, *Cemo*'da kış mevsimi mücadeleler ile geçerken güzel olayların bahar mevsiminde başladığına dikkat çeker. Sert geçen kış mevsiminde mücadele gerektiren, zor ve negatif olaylar yaşanırken kışın sonunda baharın gelmesiyle olayların iyiye dönmesi yazarın mevsim şartları ile insan üzerinde oluşturdukları etkiyi bir arada işlediğini gösterir:

Kış daha çok mücadele ile geçen olaylarda kullanılan bir mevsimken bahar güzel olayların başlangıcında kullanılır. Memo, Senem ile bir “ilk yaz”da tanışır. Senem’in intihar ettiği haberi ile hayata küsen Memo, tekrar kendine geldiğinde “gökyüzü mavidir, ağaç dalları çiçeğe donanmıştır. Arılar, böcekler vızıldar, uçuşur. (Bağcı Tayfur, 2008, s. 205)

Kış mevsiminin zor koşulları *Memo*'da da anlatılır. Bu zorlukların başında da *Cemo*'da olduğu gibi yoğun kar yağışı gelmektedir. *Memo*'da kış mevsimi şu masalsi ifadeler ile tasvir edilir: “Çok geçmeden Dersim ak uykusuna yattı. Derelerin çağlıtı, türküsü sustu. Onun yerini Tujik'in doruğuna oturmuş Hızır Sultan'ın üfürdüğü mey sesi, acıdan gözü dönmüş zınavın sürülerinin uluması aldı” (Bilbaşar, 1969b, s. 188). Rüzgar seslerinin Tunceli'de bulunan, daha önceleri *Coğrafi Konum ve Yeryüzü Şekilleri* başlığında da bahsi geçtiği üzere, Hızır'ın da burada olduğuna inanılan Tujik Baba dağından gelen Hızır'ın üfürdüğü mey olarak aktarılması, halkın anlatılar ile iç içe bir yaşam sürdürdüklerini gösterir. Rüzgarın esişine farklı anlam yüklemek durumu daha önce *Cemo* romanında görülür. Her iki romanda da rüzgar sesi bir melodi ile ifade edilir. Rüzgar ya türküdür ya da mey. Cano, eşi Kevi'nin kaybolmasının ardından onun ruhunun dolaştığına inandığı Zozana yaylasında esen rüzgarı, eşinin söylediği bir türkü, ona yapılan bir çağrı gibi tasvir eder: “Geceleri bazı bazı Zozana'dan esen rüzgârda Kevi'nin ağlayan, türkü söyleyen sesini duyarım. O zaman kar demez, kış demez, Zozana'ya çıkarım. Nefessiz kalana dek dolanır, gezerim” (Bilbaşar, 1966, s. 22). Karın bütün yerleşmeyi kaplamasının ak uykuya yatmak olarak tasvir edilmesi yoğun kar yağışların ulaşımı zorlaştırmasını ve hava şartlarının sertliğinin gündelik yaşamın hareketliliğini kısıtlayacak oluşunu da ifade eder. Bu duruma örnek olarak yine *Memo* romanında Azbet Ağası Huso'nun yolculuğa çıkmak isteyen Memo'ya söyledikleri gösterilebilir. Memo, Senem ile Ke... uşağı obasında kalırken Zozanalıların Ağa Sorikoğlu'nun zulmüne uğradığı ve Cemo'nun hastaneye kaldırıldığı haberi gelir. Bu haberi alınca Zozanalıları kurtarmak için Ke... uşağı obasından Çakalgediği mezraasına gitmek isteyen Memo'ya, Azbet Ağası Huso kış şartlarının çıkaracağı olası zorluklardan bahsedip yollarda fazla kalmamaları tavsiyesinde bulunur: “Dağları başına duman sarmıştır. Akşama sabaha kar düşüp derelerin çayların türküsünü keser. Bellerin, boğazların geçidini kapar, yollarda kalırsınız” (Bilbaşar, 1969b, s. 87). Bulutlar, dağların başını saran dumanlar olarak anlatılırken, kar yağmasıyla “derelerin, çayların türküsünün kesilmesi” ile de derelerin buz tutmasını ifade edilir. Kar yağışı ile meydana gelebilecek olan durumların, olumsuz etkileri olmasına karşın masalsi ifadelerle

anlatılması bölge insanının çevreyi algılayış biçimini gösterir. Kar yağışının yolları kapaması, yolda kalmak hali her iki romanın cumhuriyetin yeni yeni kurulmaya başladığı yıllarını kapsayan vaka zamanı da dikkate alındığında imkanların günümüze kıyasla kısıtlı oluşu kurtarma çalışmalarını zorlaştıracaktır. Bu durum da doğa şartları ile mücadeleyi zorlaştıracığından hayati tehlike arz eden bir durum olacaktır. Yolda kalma endişesi *Memo*'da bir kez de havaların soğumaya başladığını gören Senem'in Şıh Sayıtlı'ya karşı köyleri uyarmaya giden Memo'nun geri dönüşü konusunda görülür. Senem, doğayı iyi tanıyan biri olarak gökyüzünün bulutlu ve karanlık oluşu, turnaların göç etmeye başlamasından havaların soğuyacağını anlar: “Gayri Tujik'in başı dumandan kurtulmazdı. Turnalar dizi dizi engine akarlardı. Kar bastırıp Memo'nun yollarda kalacağından korkardım. Lâkin Memo, turnaların dilinden anlarmış. Gökyüzü kararır, Tujik ak kocuğunu Dersim'in yatağına deresine yazmadan Memo da, azbet ağası Huso da obaya döndüler” (Bilbaşar, Memo, 1969b, s. 186). Memo'nun soğuklar iyice bastırmadan obaya dönmesi, onun da mevsim geçişlerini iyi bildiğini, doğanın işaretlerini tanıdığını gösteren bir ayrıntıdır.

Cemo ve *Memo* romanlarında bölgesel iklim farkları Tunceli ve Diyarbakır'ın iklim özellikleri kıyaslanarak ortaya konur. Karasal iklimin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da görülen özellikleri, zorla evlendirilen Senem'in memleketi Tunceli'den eşinin yaşadığı yer olan Diyarbakır'a giderken gördüğü farklılıklar olarak verilir. Senem bu farkı en başta sıcaklık artışında görür. Hava sıcaklığındaki değişimi şu ifadeler ile anlatır:

Yokuş demez, düz demez ha bire yol teperdik. Ne var ki yol bir türlü tükenmek bilmezdi. Önceleri gündüz yol alır, gece dinlenirdik. Lâkin Dersim'den uzaklaştıkça gündüzün sıcağı dayanılmaz olurdu. Mahfenin içinde kofi, kızgın saç gibi tenime yapışırdı. Terden ıslanırdı. Bu sebeple sonraları gündüzün subaşında bir ağaç gölgesinde eğlenir, geceleri yola düzülür olduk. (Bilbaşar, 1969a, s. 132)

Türkiye'nin tamamında yaz mevsiminde en yüksek hava sıcaklığının görüldüğü coğrafi bölge olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi sıcak ve kuru rüzgarların etkisi ile İç Anadolu Bölgesi'ne kıyasla daha kurak bir görünüm kazanır (Çoban, 2015, s. 51-52). Havanın kuru sıcağı nedeniyle zorlanan Senem'in ferahlayabilmesi için seyahate su yolundan devam edilir: “Diyaribekir'den aşağısı, Kerbelâ sahrasına benzer bir düzlükmüş. Şıh Abuzer yayla kızı olduğumu, sahranın sıcağına dayanamayacağımı düşünmüş, kelek, derler tuluktan yapılmış koca koca salları kiralamış. Su yolundan serin serin

gidecekmışiz” (Bilbaşar, 1969a, s. 134). Yazarın roman genelinde Diyarbakır’dan bahsederken sahra ifadesini kullanmayı bölgenin kurak ve sıcak ikliminin, suları ve dağları ile tasvir ettiği Tunceli’den farklı olan yönlerini belirtmek için tercih ettiği söylenebilir.

Kemal Bilbaşar, romanlarında ekin ve hasat mevsimlerini ifade ederek zaman geçişlerini verir. Örneğin *Cemo* adlı romanında Sorikoğlu, Cano’dan Karga Düzü obasından göç etmek isteyen halkı göç fikrinden vazgeçirmesini ister. Cano da Sorikoğlu’nun bu teklifini nadas mevsimi gelene kadar uygulamayı deneyeceğini söyler: “Nadas mevsiminedek yola yatırdım yatırdım, yatıramadım, haber veririm sana” (Bilbaşar, 1966, s. 123). *Memo* adlı romanda ise köyün toprağını halka dağıtırlarken hava şartlarının uygun olmadığı gerekçesiyle tapu işlerinin yapılması ilkyaza yani ilkbahara ertelenir: “<Hava kışlamıştır, toprağı ölçüp biçmeğe zaman elverişli değildir. İlkyaz’a bir çaresine bakalık!> deyi dileğimizi geri çevirmişler” (Bilbaşar, 1969b, s. 188). *Başka Olur Ağaların Düğünü* adlı romanda ise Hüseyin Ağa, oğlu Tahir’in düğününü pamuk mevsimi gelmeden yapmayı planlar: “Ona, vakit geçirmeden düğün hazırlığına başlamak istediğini, pamuk mevsimi gelmeden oğlunun mürüvvetini görmek dilediğini bildirdi. Daha fazla bekleyip çocukları ne diye mahzun etmeliydi?” (Bilbaşar, 1972, s. 186). Romanlarda örnekleri verildiği şekilde zaman geçişlerinin verilmesi en başta işlenen coğrafyalarda arka planda tarım faaliyetlerinin yapıldığını gösterir. Daha sonra da bahsi geçen mevsimlerde hangi coğrafyada ne tür tarım faaliyeti yapıldığını ifade ederek o işe göre mevsimin adlandırılmasına bir örnektir. Buna ek olarak tarım faaliyetlerine göre mevsimin adlandırılması ve zamanın da bu faaliyetler üzerinden tanımlanması topraktan geçim sağlamanın önemli olduğu kırsal yerleşmelerde yaşayan insanların yaşam düzenlerini ve zaman algılarını gösterir.

Bilbaşar’ın diğer romanlarından ayrı olarak günümüzde Rusya sınırları içinde kalan Kuzeybatı Kafkasya coğrafyasında var olmuş Çerkesya’yı mekân edindiği *Kölelik Dönemeci*’nde iklim özellikleri de farklılık gösterir. Öncelikle bölgenin ikliminden kısaca bahsedilecek olunursa; Çerkeslerin yaşadığı coğrafyaların Karadeniz’e doğru olan kısmında sıcak ve nemli tipte bir iklim görülürken Kafkas dağları aşıldıkça hava sıcaklığı azalır. Yılın büyük kısmında don olayı görülmeyen yaylalarda serin olan hava, ovalarda ılıman özellik gösterir. Ve bölge orta şiddette yağış alır (Colarusso, 2019).

Romanda nisan ayı, bölge iklimi hakkında bilgilerin verildiği kısımlarda seçilen zaman olarak karşımıza çıkar. Dağ esintilerinin yerleşmelere ulaşması ile rüzgarlar, sağanak biçiminde yağışlar ve havaların sıcaklamaya başlama zamanları nisan ayında anlatılır. Yazarın, Çerkesya’da bir nisan sağanağını tasvir ederken yağışların yükseltilerdeki durumunu da bölge ikliminin karakteristiğine yakın olarak verdiği görülür: “Ansızın patlayan nisan sağanağı, vadiyi gök gürültüleriyle sarsarak yamaçlara tırmandı, Obur Dağı’na doğru uzaklaştı. Yöreyi yıldırımlarıyla kamçılayan karabulutlar, çok geçmeden eriyip dağın doruğunda, güneşin pembeye boyadığı ak tüylü bir Çerkes *pako*’su bırakarak kayboldular” (Bilbaşar, 2015, s. 93). Kafkas coğrafyasının iklim unsuru olarak rüzgarlar; ağıl ve tavla kokularını yerleşmelere, hayvanlara kadar taşıyan dağ esinleri olarak görünür:

Dağlar, sivri dişleriyle gecenin atlas perdesini çekip koparmış gibi gökyüzü ansızın ağardı. Nisan ayında, Kafkasların bu kesiminde sabah aydınlığı, esinle birlikte peydahlanır. Güneş doruklarda kıvılcımlandığı sırada dağ esini, karanlık kuytulara uyuyan *habl*’ların birinden ötekine, tavla ve ağıl kokularıyla yüklü olarak iner. (Bilbaşar, 2015, s. 55)

Sıcak ve güneşli havaları bu gibi ifadelerle verilen Çerkesya’nın havasının soğuk oluşuna dair, kırağı çalan zemin ve havada hissedilen ayazın bahsi geçer. Pşi Dole’nin karısı Satanya’nın uzakta yaşayan ailesini ziyarete gidebilmesi için düzenlenen sıla kervanı yola çıkarken havanın serinliği şu ifadeler ile anlatılır: “Ev sahipleriyle helalleşip alana çıktıklarında güneş dağların doruğundaki pamuk yığınlarını tutuşturmuştu. Hava serindi. Çimenler üzerinde kırağı vardı. Sabahın dağ ayazında, sıla kervanını uğurlamak için alanda toplanan halkın, üzerlerine denkler yüklenmiş hayvanların ağzından burnundan dumanlar çıkıyordu” (Bilbaşar, 2015, s. 314). Kırağı; hava sıcaklığının düşük olduğu zamanlarda su buğularının yerde yüzeyler üzerinde kristalleşmesi ile oluştuğundan Satanya’nın sıla kervanının nispi ölçüde soğuk havada yola çıktığı anlaşılır. Fakat burada bahsedilen havanın soğukluğu önceleri *Cemo* ve *Memo* romanlarında görüldüğü biçimde hayatın akışını durduran, yolları kapatan bir şiddette olmadığından kervana engel olmaz.

Romanın başlarında Çerkesya’da görevlendirilen Ferah Ali Paşa ve askerler, İstanbul Boğazı’ndan deniz yoluyla Sinop Limanı’na, oradan da görev yerleri olan Soğucak Limanı’na gitmeyi planlarlar. Kafilenin deniz yoluyla İstanbul’dan Sinop’a gidebilmesi için rüzgar şiddeti ve yönünün uygun olması beklenir. Deniz ulaşımında rüzgar;

seyahatin gerçekleşeceği taşıtın yönü ve hızı, denizin yükseltisi gibi unsurlara etki edebilir olduğundan takip edilerek yola çıkılır. Romanda Ferah Ali Paşa'nın kafilesinin seyahate başlayabilmek için Beykoz taraflarında birkaç gün boyunca yelkenliye hız verebilecek olan şiddette lodos rüzgarının başlamasını bekleyip gemiyi yürütmek için yararlanabilecekleri yeterli şiddete rüzgarı yakaladıklarında da yola koyulurlar: "Lodos rüzgârının çıkmasını beklediğimiz birkaç gün içinde (...)" (Bilbaşar, 2015, s. 53). Çerkesya'ya varırken itici bir güç olan rüzgar, romanın sonlarına doğru Kırım'dan gelmesi beklenen kalyonları yavaşlatan bir güç olarak poyraz fırtınası biçiminde görülür. Denizde poyraz fırtınasına yakalanan tayfanın yönlerini kaybetmemek için yelkenlerini uygun yönde hazırlamaları gerekir: "Beklenen Kırım kalyonları ancak ertesi gün öğleüzeri göründüler. Bir gün önce ikindi vakti patlayan poyraz fırtınası yavaşlamışsa da hâlâ ak köpüklü dalgaları güneye doğru yuvarlıyordu. Rüzgârı yandan alan kalyonların ak yelkenleri şişkindi. Dalgaları yara yara ilerliyorlardı" (Bilbaşar, 2015, s. 533). Yazar burada kalyonların Kırım'dan yola çıkarak Soğucak'a ilerlemeleri için gitmeleri gereken yönü, rüzgarın oluşturduğu dalgaların yönünü tarif ederek ortaya koyar. Kuzeyden esen rüzgarın güneye doğru dalgalandırdığı denizde yelkenleri yandan rüzgar alan kalyonlar ile doğu istikametine doğru yol aldıkları anlaşılır.

Bedoş romanında çeşitli coğrafyaların bahsi geçse de geniş mekân tasvirleri yer almadığından bölgelerin iklimlerine dair çok seyrek bilgi verildiği görülür. Bu nadir kısımlar arasında Başo Hanım'ın kışın gelip çatmasıyla Şam'da askerlik yapan kocası Memduh Efendi'nin sağlığından endişe ettiği bölüm incelenmeye değerdir. Eşi Şam'da iken kendisi İstanbul'da bulunan Başo Hanım, İstanbul'a fırtınalı soğukların gelmesi ile Şam'da havanın soğukluğu hakkında düşünmeye başlar. Bölgeye dair duyularının dışında bilgisi olmayan Başo Hanım, kış şartlarında evinde oturduğu sırada kendince mantık yürüterek Şam taraflarının iklimine dair tahminde bulunur:

Ördek biçimi saç sobada meşe odunları çatırdayarak yanıyor, soba üzerindeki emaye çaydanlık, odayı ıhlamur kokusuna boğarak cızırıyordu. Dışarıda fırtına vardı. Karakış tüm ağırlığıyla egemenliğini sürdürüyordu. Yarın her taraf bem beyaz karla örtülecek, saçaklardan buzlar sarkacaktı. Acaba Şam taraflarında da hava böyle miydi? Böyleyse çadırlar içinde soğuktan donmazlar mıydı askercikler? Yok ama oralarda hiç kar yağmadığını söylüyorlardı.. Sıcak çöller varmış gözün alabildiğine.. Orada soğuktan değil, sıcaktan bunalırmış kişi.." (Bilbaşar, 1980, s. 120)

Tebdil-i hava için farklı bölgelere seyahatte bulunmak veya yerleşmek, Kemal Bilbaşar'ın romanlarında iklim farklarının görüldüğü durumlardandır. Tebdil-i hava yani hava değişikliği, kişinin fiziksel ya da ruhsal sağlık sorunlarına çözüm bulmak, dinlenmek ve yenilenmek gibi nedenlerle yaptığı mekân değişiklikleri, sehayatleri ifade eder. Bilbaşar'ın bu çalışmada incelenen romanlarında tebdil-i hava, *Ay Tutulduğu Gece*'de ihtiyat zabiti/mühendisin “memleketin en batı ucundaki kasaba”ya gelme nedeni olarak belirtilir ve ruhsal anlamda iyileşmek için yapılır. *Bedoş*'ta ise bir barsak hastalığına yakalanan Bedia'nın iyileşmesi için doktor tarafından reçete edilen bir tedavi önerisi olarak işlenir: “Bedoş, son sınıfa geçtiği yıl, uzunca süren bir bağırsak hastalığı geçirdi. Küçük kızı tedavi eden Bayram ağa'nın aile doktoru Nasır Bey, zayıf düşen yavrunun toparlanıp canlanması için hava değişimi önerdi.” (Bilbaşar, 1980, s. 196). Doktorun tavsiyesi üzerine bedensel iyileşme için Bedia bir süreliğine tanıdıklarının yanına, Avazköy'e gönderilir. Kırsal yerleşmenin doğası içinde iyi beslenen ve dinlenen Bedia iyileşme belirtileri gösterdiğinde evine döner: “Sağ olun iyi bakmışsınız Bedoş'a. Eni konu toplamış. Babası yanaklarını kırmızı kırmızı görünce çok sevinecek” (Bilbaşar, 1980, s. 200). Hava değişikliği çeşitli sorunlarının iklimle tedavi edilmesidir (*klimatizm*). İnsanların iklimle durumlarını iyileştirebilmeleri için gitmeleri uygun olan yerler havası temiz olan, orta yükseklikte dağlar ile orman bölgeleridir (Doğanay, 1999, s. 425). *Bedoş* romanında bu şekilde şehirden köye doğru daha temiz havası olan bir bölgeye gidilirken *Denizin Çağırışı* romanında tam tersine kırsal bir yerleşmeden şehir merkezine gelinir. *Denizin Çağırışı*'nda hava değişikliği tersine işliyor gibi görünse de öğretmenin geldiği yerleşmede pirinç tarlalarından yayılan virüslerin yayılması, kapalı ve kaotik bir ortamın hakim olması gibi nedenlerle bu etkilerin olmadığı İzmir'e gidilmesi hava değişikliğinden şifa aramak açısından mantıklıdır. *Ay Tutulduğu Gece*'de ise ihtiyat zabitinin hava değişikliği yapmak için kasabaya geldiği söylene de hava değişikliğine neden ihtiyaç duyulduğu konusundan bahsedilmez.

Zühre Ninem romanının genelinde iklim konusunda karasal iklimin hakim olduğu, kışların ayazın vurduğu Eskişehir soğğunun bahsi geçer. Zühre Nine'nin oğlu İsmail, annesinin yanına Eskişehir'e gelememe nedenleri arasında kış mevsimini de sayar: “Önümüz ise kış.. Duyduğumuza göre Eskişehir'in kışı, köprülününkini aratmazmış. İyisi mi biz kışı bu yıl da burada çıkaralım. Yaza doğru Allah kerim, biz de oraya geliriz inşaallah!” (Bilbaşar, 1981, s. 82). Eskişehir'e bahsedilen soğuklar geldiğinde de aile

mecburi haller dışında evden dışarıya çıkmadan vakit geçirme yolları bulurlar. Mustafa dayısı ile sokaklarda boza satan Kemal, sağlığının bozulmaması için boza satmayı bırakmak zorunda kalır.

Kemal Bilbaşar ülkenin Batı kıyılarını işlediği romanlarında yaşamın olağan düzeninde de olduğu gibi iklim unsurlarının oluşturduğu hayat şartları ile mücadele vardır. Doğa ile uyum içinde yaşamak mutlaka gayret gerektirecektir. Fakat sıcaklık farklarının yüksek olduğu, su kaynaklarının yetersiz kaldığı, yükseltinin fazla olduğu coğrafyalar, ani değişikliklere ve vahşi doğadan gelen saldırırlar karşısında kısıtlı kalmak gibi durumlara karşı mütemadiyyen hazırlıklı olmayı gerektirir. Yazar; kıyı kesimlerini, sert iklimleri, dağ yaşamını romanlarında işlerken işte bu hayat dinamiğini yansıtmayı hedefleyerek bir coğrafya tasvir etmiştir. Bilbaşar, deniz kıyılarını mekân olarak seçtiği, Akdeniz ikliminin ılımanlığını yaşayan coğrafyaları sakin ve yumuşak bir notadan anlatmayı başarı ile yansıtırken Doğu'nun sert karasal ikliminin getirdiği hayatta kalma mücadelesini de aynı şekilde net olarak yansıtır. Yazarın *Kıbrıs Ateşler İçinde*, *Yeşil Gölge* ve *Yonca Kız* adlı romanlarında iklim unsurlarına dair belirleyici ifadeler yer almadığından bu başlık dahilinde değerlendirilmedi.

3.1.3. Su Kaynakları

Su kaynakları bulunuş yerlerine göre yeraltı suları, kaynaklar, akarsular, göller, denizler ve okyanuslar olmak üzere sınıflandırılırlar. Bu su kaynaklarını inceleyen alan ise hidrografya ya da sular coğrafyasıdır (Doğanay, 1999, s. 499-501). Çalışmanın bu bölümünde başta sıralanan su kaynağı türlerinin Kemal Bilbaşar'ın incelenen romanlarında ne şekilde ele alındığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Yazar, romanlarında deniz kıyılarını sıklıkla mekân edindiği gibi, iç kesimlerde kırsal yerleşmeleri mekân edinirken de işlemek üzere seçtiği yerleşmelerin fiziki coğrafyasına değinen bir anlatımı tercih etmiş olduğundan su kaynaklarına dair suya erişim problemleri, su kaynaklarından gelir elde etmek, su yoluyla ulaşım romanda yer bulan meselelerdendir.

Kemal Bilbaşar'ın, *Ay Tutulduğu Gece* adlı romanında ana mekân, daha önce romanda yer alan bilgilerden İzmir Yeni Foça olduğu tespiti yapılan, ülkenin en batı ucunda diyerek konumunu tarif ettiği ve ismini vermediği kıyı kasabasıdır. Burada bahsedilen

kıyılarının da Ege kıyıları olduğu görülür. Ege Denizi, en başta konum itibariyle Türkiye'nin batı kısmıyla Yunanistan'ın doğusunda yer alması ile ülke sınırları açısından önemlidir. Aynı zamanda balıkçılık faaliyetlerinin yapıldığı bir alan olması itibariyle de kıyılarında yaşayan insanlar için geçim kaynaklarını sağladıkları yerdir. Romanda bu konu sıklıkla balıkçılık faaliyetleri bakımından ele alınması itibariyle temelde iktisadi ve siyasi çerçevede yer alsa da denizin fiziki bir doğa unsuruna ait olan özellikleri ile de tasvir edilir. Balıkçıların balık tutmak için denize açıldıkları sırada denizin görünümü şu ifadeler ile verilir: “Limandan çıkınca dalgalar büyüyor. Önümüzden giden motorlar, dalgalar arasında bir kayboluyor, bir meydana çıkıyorlar. (...) Denizin dibi gözüktüyor. Kayalık bir zemin üzerinde, güney denizlerinin mavisinden berrak bir su parçası var altımızda” (Bilbaşar, 1961, s. 55). Yazarın denizi tasvir ederken kullandığı “güney denizlerinin mavisinden berrak bir su” ifadesi ile okyanuslardan iç denizlere, oradan da Ege kıyılarına, dünyanın en büyük iç denizi olan Akdenizde (*Mediterranean Sea*) İzmir, Foça kıyılarına gelen haline işaret eder.

Ay Tutulduğu Gece romanının asıl meselesi kasabanın suya erişmede yaşadığı sıkıntıdır. Romanda işlenen coğrafya deniz kıyısına kurulu bir kasaba olsa da su burada elde edilmesi güç bir unsurdur. Kasabanın yakınlarında su kaynaklarının olmasına karşın siyasi nedenlerle yeterli çalışma yapılamadığından, halk temiz suya erişmede zorluk çeker. Su ihtiyaçlarını kuyular ile gidermeye çalışır, kuyular yeterli gelmediğinde de uzun mesafeler katetmek zorunda kalırlar. Romanın sonlarında Parti Bucak Kongresi'nde maddi yardım talebi ile katılan köylülerin Demokrat Parti yetkililerine yaşadıkları su sıkıntılarını aktardığı kısım bu durumun en net özetidir:

Gazetelerde okuyoruz, radyolardan dinliyoruz, şu kadar köye su getirttik, bu kadar köyün yolunu yaptırдық diye... Acaba bu köyler partinin öz evlâtları da, biz üyeleri miyiz? Bizim Çakmaklı Köyü halkı daha ne zamana kadar kuyu suyu içecek? Köyümüze iki saat uzakta, dağ eteğinde buz gibi bir pınar suyu kaynıyor. Onun şerbet gibi suyuyla bahçe sulanıyor, biz kuyu suyu içiyoruz. Yazık günah değil mi bize? (Bilbaşar, 1961, s. 191)

Kongrenin sonunda istenen desteğe ulaşılır ve su yolu çalışmalarının finansal eksikliği tamamlanmış olur. Roman boyunca ihtiyat zabiti/mühendis önderliğinde kasabaya su tesisatının kurulması için uğraşılır ve nihayetinde başarılı olunur.

Cemo ve *Memo* romanlarında su kaynakları yöre halkının onlara yüklediği manevi değerler ile işlenmiştir. Bu romanlarda fiziki coğrafyaya ait bir unsur olan su

kaynaklarının halk inançları ve kültürü ile dönüştürülerek kimlik kazandıkları görülür. Buna ek olarak da Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin önemli su kaynaklarının işlenmesi coğrafyanın tanıtılmasını sağlamıştır. Mekân olarak Türkiye'nin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini kapsamaması bu romanların su kaynakları açısından da çeşitli bir görünüm ortaya koymasına imkan sağlar. Su kaynakları her iki romanda da temel ihtiyaçları karşılayan unsurlar olmalarının yanında buldukları bölgelerde sahip oldukları manevi değerler ile de ele alınır. *Cemo* romanında bahsi geçen mercan göleği manevi önemi ile öne çıkan su kaynağıdır. Cemo'nun babası Cano, savaşmak için evden ayrıldığında karısı Kevi'nin bu su etrafında kaybolmuş olabileceği söylenir: “Kevi anam Zozana’da garip kalanda, hep kuş olup uçmak istemiş. Cano babo savaştan bir türlü dönemez deydi. Uçamamış da, Zozana’da perişan olmuş” (Bilbaşar, 1966, s. 134). Bunun delili olarak da su kenarında bulunan annesine ait çakşır yani bir çeşit pantolon olan şalvar gösterilir. Cemo işte bu bilgiden yola çıkarak annesine dair en son izin bulunduğunu düşündüğü bu göleti annesi ile özdeşleştirir. Söz konusu gölet onun için annesinin ruhunun dolaştığı, böylece de uhrevî özellikler attettiği bir mekân, bir sığınak haline gelir. Memo’yu da annesi ile buluşturmuş olabilmek için bu göletin yanına getirir. Memo’ya annesinin kaldığı yeri aşağıda yer alan ifadeler ile açıklar:

Elimi tuttu:

-Gel, seni anamın kaldığı yere götüreyim, dedi.

Ses çıkarmadan peşinden gittim. Dere boyu yukarı tırmandık, bir çavlanı geçtik, sarp kayalar arasında derenin göllendiği bir yere geldik.

Cemo:

-Anamın çakışını burda bulmuşlar, dedi. Burda düşmüş kalmış anacığım. Bu göllette dünyasını değiştirmiş.

-Ne bildin öyle olduğunu? (Bilbaşar, 1966, s. 134-135)

Cemo'nun annesinin bu gölette kaybolduğuna dair başka bir ispatı da göletin mercan rengine benzer görünümüdür. Bu renkten dolayı da göleti “mercan göleği” olarak tanımlar:

-Suya bakanda ne görürsün kurban? dedi.

-Baktım, kayaların suda yansıyan görüntüsünden başka birşey seçemedim.

-Ne var ki suda Cemo? Ben birşeyler görmezim.

-Suyun rengini görmez misin? Mercan gibi değil mi?

-Doğru, dedim, kayaların rengi suda yansır da, öyle görünür.

Cemo'nun kömür gözleri karardı:

-Yok kurban, dedi. Kayaların rengi değildir o. (Bilbaşar, 1966, s. 135)

Gölete mercan rengini verenin de annesi Kevi'nin burada yitip gittiği sırada boynunda olan mercan boncuklar olduğu söylenir. Bu iddianın kökeni ise bir ihtiyarın sözleridir. Cemo'nun göletin çevresinde tesadüf ettiği ihtiyar, ona annesinin burada kaybolduğunu, gözleriyle görmediğini fakat bunu göletin renginden bildiğini söyler: “(...) senin anan bu sulara kalmıştır, dedi, gözünle görmüş müsün, dedim, yok dedi, (...) Eskiden cam gibi berraktı bu su, dedi, anan ortadan kaybolduğundan beri suyun rengi değişmiştir, mercan gibi kızarmıştır, dedi. Ananın boynundaki mercan boncuklar sebebiyle, dedi” (Bilbaşar, 1966, s. 135). Cemo, ihtiyarın bu sözlerine inanıp o günden sonra dara düştüğünde bu gölete gelmeye başlar. Göletin fiziki yapısını iyice tanıyan Cemo için burası ona verdiği manevi değer yanında iyi bir da korunak olur. Çevrenin doğal yapısını gerektiğinde saklanmak için kullanır. Bu saklanma davranışını annesinin koynu olarak tanımlar ve gölet onun için annesinin onu sarıp sarmalayarak koruduğu bir vesile haline gelir. Anasının koynunda nasıl saklandığını Memo ile paylaşır:

-Anamın en has öğüdü nedir bilir misin? (...) Dedi ki, beğenmediğin erin biri seni kaçırmaya kalkarsa, Zozana'ya gel, koynuma sığın.

-Koynuna mı?

-He ya.

-Nasıl iş o, anlamadım, suya mı gireceksin?

Cemo başını salladı:

-Bak da gör, dedi, koşarak kayaları indi. Gölleğin kıyısına varanda:

-Sırtımı dön! dedi.

(...) Cemo su perisi gibi sır olmuştu. (...) Bu çıplak kayalıkta yer açılmalı ki, Cemo'yu gözden gizleye. (...)

-Nasıl? Dedi, anamın koynuna girende, sen bile bulamadın Cemo'nu. (Bilbaşar, 1966, s. 136-138)

Masalsı bir ifade ile kurulan, Cemo'nun anamın koynu diye anlattığı göletin sırrı ise bulunduğu yerdeki kamışlıktır. Cemo, kamışlığı nefes almak için kullanıp suyun altındaki mağaraya girer. Cemo'nun anasının koynu buradadır: “Kamışların sıklaştığı yerde suya dik inen kaya, su altında mağaralanırdı. Cemo ağzına kamışı aldı, mağaranın orada usulca suya gömüldü. Kamışın ucu dışarıda idi. Cemo öyle gizlendi ki, yukarıdan bakılında görülmesi mümkün değildi” (Bilbaşar, 1966, s. 138). Cemo, annesinin tavsiyesi üzerine teninin güzelleşmesi için bu gölete gül yaprakları döküp suya girdiğinden bahseder: “ ‘Tenin gül gibi olsun ister misin kızım?’ derdi, ‘İsterim ana’ derdim. ‘Öyleyse, güller açanda, gül yapraklarını derle, bu göleğe at, suyuna gir yıkan’ derdi. Dediğini yapardım. Bir de bakardım ki, benim gül gibi kızarmış” (Bilbaşar, 1966,

s. 136). Burada Cemo'nun annesizliğin onda bıraktığı boşluğu memleketinin sularına anlamlar yükleyerek kapatmaya çalıştığı görülür.

Cemo'da yer alan önemli su kaynaklarından biri de Murat suyudur. Romanda su kaynakları başta Murat suyu olmak üzere yer yer yol tarifleri verilirken, yer yer de konum ve sınır belirtirken kullanılır. Örneğin Memo'nun çancı ustası olan amcasının rekabet olmaması açısından mesleklerini icra edecekleri bölgeleri ayırırken Murat suyunu sınır olarak çizer. Murat suyunun geniş tasviri yer almaz fakat çizilen sınır Murat Nehri'nin ayırdığı coğrafyayı, geçtiği konumu ifade edecek biçimde tasvir edilir: “Bingöl'ün, Çapakçur'un, Dersim'in çancısı sen olacaksın. (...) Muş'un, Bitlis'in, Siirt dolaylarının çanlarını da ben dökerim. Murat Suyu aramızda sınır ola” (Bilbaşar, 1966, s. 47). Yazar, *Cemo* romanında su kaynaklarını esas oğlan ve esas kızın birbirlerini ilk kez görüp aşık oldukları romantik bir yer olarak işler. Memo ile Senem hayvanlarına su içirmek için gittikleri sırada Dersim taraflarındaki bir çaybaşında tanışırlar. Daha sonra Memo, bu kez de bir çavlanın yani çağlayanın başında hayvanını yıkayan Cemo ile tanışır. Aynı Senem ile karşılaştığı çaybaşında olduğu gibi burada da suyun bulunduğu bölgenin tasviri yapılmaz. Romanda Dicle Irmağı ile Tujik Deresi'nin de adları geçer. Tujik Deresi Memo'nun çatışmada vurulduğu yeri anlatırken adını geçirdiği yerdir. *Cemo* romanında adı geçen Dicle Irmağı *Memo* romanında daha geniş yer bulur.

Dicle ırmağı *Cemo* romanında üzerinde su yolu ulaşımı için kullanılan, akış tarafına göre yön bulunan bir coğrafi unsur olarak işlenmiştir. Diyarıbekirli ağa ile evlendirilen Senem'in memleketi Dersim'den kocasının yaşadığı yere gitmesi için Dicle ırmağından geçmesi gerekir. Dicle ırmağı, Türkiye topraklarında doğup Suriye'den geçer ve Irak'ta Fırat Nehri ile birleşerek Basra Körfezi'ne ulaşır (Akdemir ve Durmuş, 2015, s. 100-101). Daha önce iklim konusu üzerinden ele alındığı üzere sıcak havalara alışkın olmayan yayla kızı Senem'in serinlemesi için su yoluyla Dicle üzerinden gidilmesine karar verilir. Su yolu ile ulaşımın dışında Dicle suyu Seyit Vehhab'ın Senem'i şih babasından kaçırmak için kurduğu planda yer alır. Bu plana göre Seyit Vehhab Senem'i Dicle suyunda intihar etmiş olarak gösterip çiftliğinde saklanmasını sağlayacaktır. Planda Dicle suyunun yön belirlemek için kullanılması ayrıntısı önemlidir. Seyit Vehhab, Senem'e buluşacakları çiftliğinin bulunduğu yeri bulabilmesi için suyun akış yönüne doğru gitmesini tembihler: “El ayak çekilende bohçanı alır, Dicle'ye inersin!

Pabucunu, leçeğini kıyıda bırakıp suyun akıntısına yürürsün! Sofi tembahlidir, seni bulur” (Bilbaşar, 1969a, s. 195). Yazar, roman kişilerinin suyun aktığı yön ile gidecekleri adresi bulmaları ayrıntısı ile kırsal yerleşmelerde yaşayan insanların etraflarındaki doğal coğrafyayı çok iyi tanımlarını yansıtmıştır.

Yeşil Gölge romanında olayların yaşandığı B... Kasabası ismi verilmeyen (...) çayı civarlarında bir ovada konumlanmıştır. Müezzinoğlu da yine ismi verilmeyen ırmaktan sadal ile geçerek Çarşı Senti’nden Gülbucağı’na gider. Daha önceleri Bartın Irmağı olabileceği yönünde tespitini yapmış olduğumuz bu ırmak romanda B... Kasabası’ndaki üç semti birbirinden ayıran bir sınıır, bir ulaşım yolu olarak işlenir.

Başka Olur Ağaların Düğünü romanında su kaynağı olarak köy çeşmesi, sularını almak için orada toplanan köy halkı için bir tür buluşma yeridir. Doktor Murat’ın köye geleceği haberinin genç kızlar arasında yayıldığı yerdir. Köyün yakınlarında bulunan dere ise Menekşe’nin köye doktor olupn dönen Murat’ı etkilemek için boğulma numarası yapmasıyla köyde erkekleri etkilemek isteyen kızların kendini gösterdiği bir mekân haline gelir. Romanın sonunda Menekşe ile Murat’ın düğünü bitip herkes evlerine dağılırken yolda dereye boğulmaktan kurtardığı genç kızı getiren kıyafetleri sırlıklam bir erkekle karşılaşırlar. Bu kişi kasabaya yeni tayin olmuş Bucak Müdürü’dür ve gelirken tanımadığı bu kızı dereye boğulmaktan kurtarmıştır. Kızı tanıyan Osman Ağa’nın durumu yorumlaması ile roman son bulur: “Menekşe’nin izinden gidiyordu köyün kızları ha? – Hoşgeldin Bucağımıza Müdür Bey! Dedi Osman Ağa. Kız kısmı kedi gibi yedi canlıdır. Kolay kolay ölmez. Sudan kurtardığın kız bi’ şey avlamak istiyo’du zahar orda. Tutabildiyse ne mutlu!” (Bilbaşar, 1972, s. 252). Köy çeşmeleri kırsal kesimlerde yaşayan, evlerinde su sitemi olmayan insanların temiz su kaynağına erişebilmelerini sağlayan yapılardır. Köy çeşmeleri özellikle geçmiş dönemlerde doğrudan yüzey suyu veya yer altı suları gibi doğal su kaynağına bağlı olduklarından fiziki coğrafyanın sunduğu imkanlardan yararlanma konusunda aracı olan bir teknolojik düzenektir. Romanda köy çeşmesinden bahsedilmesi köyün temiz su kaynağına erişiminin nispeten kolay olduğunu gösterir. Örneğin *Ay Tutulduğu Gece* romanında çeşmenin bağlanacağı bir su sistemleri olmayan kasaba halkı su ihtiyaçlarını kazdıkları kuyulardan giderip daha temiz ve mineraller bakımından zengin olan su kaynağına erişmek için uzun mesafe yol gitmeleri gerekiyordu.

Kölelik Dönemeci'nde su kaynakları açısından sel felaketi ve yerli halkın bu felaketle mücadele yöntemleri yer alır. Romanda Çerkesler iç içe yaşadıkları doğal coğrafya unsurlarını inançları temelinde açıkladığından sel felaketi de inanç temelli davranışların sergilenmesi ile işlenir. Modern yaşama mesafeli olan halk, oluşumu hakkında bilgisinin olmadığı sel afetine bu şekilde mitolojik açıklamalar getirmiştir. Bozdok Liman Panayırı'nın gerçekleştiği sırada Yukarı Bozdok Kervanı'nın yolu sel sularının yuvarladığı taşlar nedeniyle kapanır. Onlara göre selin oluşma nedeni bir su perisi olan Zızlan'ın kendi için bir erkek istemesidir ve istediğini almadan da suları kabartmaya son vermeyecektir:

Zızlan peri, yiğitlerimize göz dikip yolumuzu kesmiş, kardeşleri Zar ile Zıvava'yı da imdadına çağırmıştır. Onlar da gökyüzünün arklarını açıp yağmur gölünün sularını Obur Dağı'na boşaltmışlardır. Dağdan çamurlu sel sularıyla değirmen taşları yuvarlanır durmadan. Canavar Boğazı'ndan geçmeye yürek ister. (...) Kervandan bir erkek almadıkça Zızlan'ın kudurmuşluğu yatışmaz. (Bilbaşar, 2015, s. 96-97)

Selin oluşma nedenini bu şekilde açıkladıktan sonra erkeklerden birini kurban vermemek için dua ederek Zızlan'ı ikna etmeye çalışırlar. Dua sırasında karşıya geçmeye çalışan kervanın eşyalarla yüklü hayvanları sel sularına kapılınca da Zızlan'ın da erkeksiz kalması için beddua ederler.

Kölelik Dönemeci, su ulaşımının işlendiği romanlardan biridir. Kürek kullanılarak yürütülen bir çeşit deniz taşıtı, sal olan zarbunalar ile deniz taşımacılığı yaparlar. Romanda zarbunaların kullanıldığının anlatıldığı kısımların birinde deniz tutması sorunu yaşayan Çerkesler'den bahsedilir: "Kapalı Boğaz dalgalarının gücü, ağır salları yerinden kımıldatmaya yetmiyorsa da, bordaya çarpıp dağıldıklarında çıkardıkları sesler, denize alışkın olmayan Çerkesleri ürkütüyordu" (Bilbaşar, 2015, s. 478). Denize, deniz ulaşımına alışkın olmayan veya bir şekilde uyum sağlayamayan kişilerin yaşadığı rahatsızlık hali olarak deniz tutmasını Çerkes yolcuların yaşıyor oluşu yerel halkın denizcilikten, deniz taşımacılığı teknolojilerinden uzak olduğu biçiminde okunabilir. Fakat B. Ömer Büyüka, *Abhaz Mitolojisi Anaç Mı?* adlı çalışmasında Zızlan gibi diğer su ile ilişkili olan mitolojik kişiler arasında Aşxua Mekepsis adlı denizcilik piri bir kişiliği anlatır. Ve bu denizcilik pirinin tarihte kaptanlıkları, denizcilikteki başarıları ile ünlü olan Abhazların yol göstericisi gibi olduğundan bahseder. Abhazların denizdeki ustalıklarından yaptıkları korsanlık faaliyetlerini de dahil ederek bahsederken Ferah Ali

Paşa zamanında denizlerden ve korsanlıktan vazgeçemediklerini ekler (Büyüka, 1971, s. 171). Yazarın limanları ile romana konu ettiği Çerkesya’da denize alışkın olmayan Çerkesler üzerine bir ayrıntı eklemesi bu noktada dikkat çeker. Romanın genelinde Çerkesler bu şekilde bir denize yabancılık hali ile tanımlanmadıklarından yazarın Çerkes halkının denizcilik becerisine yabancı olduğu sonucuna ulaşamaz. Bu ayrıntının yalnızca Türk denizcilerinin beceri ve teknolojilerini göstermek amacı ile eklenmiş olabileceği düşünülebilir.

Zühre Ninem adlı romanda su kaynağı bir göçmen olarak memleket hasreti çeken Zühre’ye topraklarını anımsatan küçük bir ayrıntı olarak yer alır. Buna ek olarak Eskişehir’e tren yolculuğu yapıldığı sırada güzergâh üzerinde sınırları içerisinde bulunduğu yerin doğal coğrafi belirteci olan Sapanca Gölü’nün bahsi geçer. Yolculuğun sonlarında ise romanda bahsi geçen şehirler arasında mekâna dair tasvirlerin en çok yapıldığı Eskişehir’e gelindiğinde burada bulunan Porsuk Çayı’nın anlatıldığı görülür. Zühre Nine, Porsuk Çayı’nı göç ettiği memleketinde bulunan Vardar Nehri’ne benzetir:

Evlerin arasından, kıyısında sağlıklı kavak ağaçları yükselen durgun bir ırmak görünüyordu. “Vardar kadar büyükmüş buranın ırmağı da. Nedir adı bu suyun bre tetem” diye sordu Zühre Ninem. “Porsuk’tur adı..” dedi Yusuf Ali ağabey, <Vardar’a çok benzer.. Kışın azgınlaşıp taşar. Zemheride de donar.. (...)> (Bilbaşar, 1981, s. 58-59)

Kemal Bilbaşar’ın romanlarında su kaynakları açısından deniz, göl, çay ve ırmaklar ile yeraltı su kaynakları yer alır. *Ay Tutulduğu Gece* romanında deniz, arka planda kasabalının hayat düzeni ve geçim kaynaklarının sağlandığı bir unsur olması itibariyle baskındır. Romanda bir kıyı kasabasının deniz ile olan ilişkisi, denizin yaşamın farklı alanlarında sahip olduğu yer verilmeye çalışılsa da asıl nokta içme sularına erişim, kuyu ve kaynak suları üzerindedir. *Cemo* ve *Memo* romanlarında ise su kaynakları işlenen coğrafyanın ünlü doğal unsurları arasında sayılan nehirler ve kaynak suları ile vardır. Bu su kaynaklarının her iki romanda da dikkat çeken yanı, yalnızca bir doğa unsuru olmanın ötesinde baskın olarak yerel halk nezdinde manevi değerlere sahip olmalarıdır. *Kölelik Dönemeci*’nde ise su, bir doğal afetle karşımıza çıktığından farklılık arz eder. *Zühre Ninem* romanında da su kaynakları yalnızca kent hakkında bilgi verilirken Porsuk Çayı’ndan söz edilmesi biçiminde ismen yer aldıklarından romanda geniş yer bulmaz. Kemal Bilbaşar’ın romanlarında su kaynaklarını farklı çeşit ve amaçlar ile romanlarına dahil ettiği görülse de bu tüm romanlarında aynı şekilde değildir. Fakat *Yonca Kız* ve

Bedoş romanlarında sıradan tasvir haricinde ayırıcı özelliği olan, coğrafyaya dair ibarelerin yer aldığı önemli su kaynaklarının yazılmadığını söylemek mümkündür.

3.1.4. Bitki Örtüsü

Fiziki coğrafyanın bir parçası olarak bitkiler, bitki coğrafyası tarafından incelenir. Bitki coğrafyası, bitkiler topluluğu anlamına gelen *vegetasyon* sözcüğü ile *vegetasyon* coğrafyası olarak da bilinir. Bitki coğrafyası botanik biliminde olduğu gibi tek tek bilgileri ele almaz, coğrafyayı esas aldığından belirli bir bölgede yetişen bitkileri topluluk halinde inceler. Bu kavramların esas araştırma alanı bitki örtüsü topluluklarını dağılım bölgeleri, oluşum nedenleri gibi faktörlerdir (Doğanay, 1999, s. 591-592). Çalışmanın bu bölümünde Kemal Bilbaşar'ın romanlarında işlemek için seçtiği coğrafyaların bitki örtüsünün hangi bölgelerde konumlandırıldığına, romanda yer alış nedenlerine ve o coğrafyanın bitki örtüsü ile uyuşup uyuşmadığına bakılacaktır. Bu incelemede yazarın işlediği coğrafyalarda görülen bitki örtüsüne ait unsurlara yer verdiği; *Denizin Çağırışı*, *Ay Tutulduğu Gece*, *Memo*, *Yeşil Gölge*, *Yonca Kız*, *Başka Olur Ağaların Düğünü* ve *Kölelik Dönemeci* adlı romanları ele alınacaktır.

Denizin Çağırışı romanında bitki örtüsüne dair unsurlar Ege Bölgesi'nde, İzmir'de bulunan Bahribaba Parkı'nda yer alan ağaçlar ve duyulan kokular ile bir sabah vaktinin anlatıldığı sırada görülür. Bahsi geçen ağaçlar daha çok egzotik bölgelerde, sıcak iklimlerde yetişebilen ağaları içerir. Bunlar, Akdeniz ve Ege bölgelerinde görülen Akdeniz ikliminde yetişen; akasya, dut, okaliptüs ve karabiberdir. Hüsnüyusuf ve zakkum çiçekleri de bahsi geçen bitkilerdir.

Park, sabahın bu erken saatlerinde, büyük akasya, dut, okaliptüs ve karabiber ağaçlarının gölgelerinde henüz uykusundan uyanmış değildir. Pek erkenden, parkın içindeki kestirme yolu izleyen tütün işçisi kadınların üst başlarından parkın loşluğuna sinmiş zehirli tütün kokusu, hüsnüyusuf ve zakkum çiçeklerinin acı kokuları içinde çok iyi seçilirdi. (Bilbaşar, 1972, s. 80)

Emel Kefeli, Akdeniz ikliminin belirteci olarak bitki örtüsünden bahsederken bu iklimde yetişen; turuncgiller, zeytin ağaçları, okaliptüsler, Halep çamı, kaktüsler, palmyeler ile kekik, defne, mersin, zeytin, yasemin gibi bitkileri sıralar (Kefeli, 2005, s.

259/272). Kemal Bilbaşar da Akdeniz ikliminin hakim olduğu romanlarına bu bitkileri yerleştirir.

Ay Tutulduğu Gece romanında da daha önce de bahsedildiği üzere olayların yaşandığı konum Ege Bölgesi'ndedir. Romanda bitki örtüsü açısından öne çıkan unsur zeytin ağaçlarıdır. Kasabanın zenginleri zeytin çiftliklerine sahiplerdir ve halkın büyük bir kısmı bu ağaçlarda bulunan zeytinlerden geçimlerini sağlarlar. Zeytin ağaçları sıcak iklimlerde yetişen, her zaman yeşil kalan bitkilerdendir. Türkiye'de özellikle Ege Bölgesi'nin iklimi elverişli olduğundan zeytin yetiştiriciliği bu bölgede yapılır (Zeytin Hangi Bölgede Yetiştirir, t. y.). Romanda kasabanın zenginleri Halim Bey ve Kadir Ağa bölgedeki zeytinliklerin sahipleridir ve zeytinyağı üretimi için rekabet halindedirler. Romanın sonlarına doğru zeytinliklerde çıkan yangın zeytin ağaçlarının bir kısmının yanmasına sebep olur. Kasabadaki zeytin ağaçlarının yoğunluğu yangından sonra ihtiyat zabiti/mühendis ve Tevfik'in hesabı ile verilir: "Halim Beyin altı bin ağaç zeytininden dört bin ağacı, yangının çıktığı Fula dağı arkasındadır. Çamlıkderebeyinin zeytinliği de üç beş bin ağaç tutar, (...)" (Bilbaşar, 1961, s. 169). Romanın sonuna doğru zeytinliklerde çıkan yangın sırasında zeytin ağaçlarının yanında çam ağaçlarının da yandığından bahsedilir.

Ay Tutulduğu Gece'de Ege Bölgesi'nde yetişen bitkilerden tütünün üretimi de ayrıntılı biçimde aktarılır. Fakat tütün tarlaları romanda kooperatiflik faaliyetleri dışında tasvir edilmezler. Bölge halkı zeytin ağaçlarından olduğu gibi tütün bitkisi üzerinden de geçim sağlamaktadır. Bu nedenle bu gibi üzerinde tarım faaliyetleri yapılan bitki örtüsü unsurları bölgenin üretiminde hammadde olarak ekonomik değere de sahiptirler. Bitki örtüsünün ekonomik yönü "Ekonomik Coğrafya" başlığında ele alınacaktır.

Öğretmen Tevfik'in bağı bir tütün çiftliği haline gelmiş. İki büyük ceviz ağacının gölgesinde elli kadar kadın, kız, çocuk oturmuşlar. Türkü söyliyerek yeşil tütün yapraklarını iplere diziyorlar. Önce dizilmiş olanlar kargılara bağlanarak direklere asılmış. Sarı, kırmızı renkte kurumuş tütün yaprakları selevler içine toplanmış. Elle işleyen tonga makinesinde, erkekler bunları balye yapıyorlar. (Bilbaşar, 1961, s. 24-25)

Romanda bitki türlerine dair kırlarda yetişen otların da bahsi geçer. Bunlar ülke genelinde görülmekle birlikte Ege Bölgesi'nde de görülen Arapsaçı ve Şevket-i Bostan'dır. *Memo* romanında da yenilebilir otlardan kımı otunun bahsi geçer. Kımı otu genellikle Doğu Anadolu bölgesinde yetişen, çeşitli biçimlerde tüketilebilen bir

bitkidir (Çetinkaya ve Yıldız, 2018, s. 496). Romanda bu otun yalnızca adı geçer fakat bu ayrıntı yazarın eserinde işlediği coğrafyaya ait olan unsurları yansıtmaya konusundaki dikkatine örnek olarak belirtilmeye değerdir.

Yeşil Gölge'de olayların yaşandığı coğrafi bölge Karadeniz Bölgesidir. Karadeniz bölgesi ikliminde; dut, ceviz, çay, muşmula, hünnap, fındık ve kestane gibi bitkiler yetişir (Öztürk ve Aktaş, 2018, s.11). Romanın ismi olan “*Cevizli Bahçe*’de Karadeniz bölgesinde yetişen cevizlerin bulunduğu bir bahçe olarak bölge iklimine dair özellik taşır. Kasabanın bulunduğu bölgenin “en yeşil, en canlı köşesi” olan Cevizli Bahçe ve karşısındaki Gülbucağı’nın doğası, romanda bitki varlığının bahsedildiği noktalardır. B.. Kasabası’nın eğlence merkezi olan Gülbucağı “dut ve ceviz ağaçlarıyla gölgeleri bahçelerden” oluşmaktadır. Romanda bahçelerde bulunan bitkilerin kullanım alanlarında bir tek Hacı Kadir’in üzüm şarabı yapmasının bahsi geçer. Onun dışında bitkiler, ağaçlar seyirliktir. Bu bahçelerin fiziki tasvirleri yapılmaz fakat romanın sonlarında Müezzinoğlu’nun Gülbucağı’na bakan Cevizli Bahçe’deki köşkünün bakımsızlıktan harap olmuş görünümü tasvir edilir: “Cevizli Bahçe’yi Gülbucağı’na bağlayan sülügen boyalı kayık, kalasların üzerine çekilmiş, yana kaykılmış yatıyordu. Arap Müezzin, ırmağa bakan kameriyeye doğru, yokuşa vurdu. Kameriyenin çiçekleri ota boğulmuştu. Sarmaşıklar, yabanlaşarak kameriyenin kapısını, penceresini örtmüştü” (Bilbaşar, 1970, s. 407). Cevizli Bahçe ve Gülbucağı’nın, varlıklı ve saygın Müezzinoğlu’na inme inip yatağa bağlı yaşamasından sonra sahip olduğu köşkün çevresinin bu görünümü romanda süregiden eğlence ve varlıklı hayatın sönüşüne denk gelir. Bunlar haricinde romanın başında kasabanın tanıtımı yapılırken dağların üzerindeki meşe ve kestane ağaçlarının da adı geçer.

Yonca Kız romanında Yonca’nın doğduğu kasabanın civarında ahlattan başka ağaç yetişmeyen bir ovadan söz edilir. Türkiye’de hemen her yerde görülebilecek bir ağaç olan ahlat ağacının burada yalnızca adı geçer. Bu ifadeden Kale... Kasabasının bitki örtüsünün fakir olduğu anlaşılır. *Başka Olur Ağaların Düğünü* adlı romanda da Menekşe’nin boğulma numarası yaptığı derenin kenarında yaban gülleri ve böğürtlenlerin bulunduğu söylenir. Bu bitki ve meyve romanın işlendiği coğrafyanın Akdeniz iklimine uygundur. Fakat bu romanda bölgesel anlamda ayırt edici olan bitki, üretim alanları daha kısıtlı olduğundan okalıptüstür. Osman Ağa, Tahir ile

Murat'ın traktör yarışı yaptıkları alanın yakınlarında okaliptüs ağaçları altına yaptırdığı çardağında oturur. Buradan bu bölgede okaliptüs ağaçlarının işlenerek malzeme yapımlarında kullanıldığı görülebilir. *Kölelik Dönemeci* romanında ise Çerkesya'da yayılan çiçek hastalığını tedavi etme çalışmaları yapılırken batıl inançlı çiçek hastası Çerkesleri tedaviye ikna etmek için ağır kokulu bir tütsü hazırlanır. Bu tütsüde odağacı bitkisi kullanılır.

Kemal Bilbaşar'ın incelenen romanlarında bitki örtüsü coğrafyaların iklim özellikleri ile uyumlu olarak, yetiştikleri bölgelerde yazılmışlardır. Bu konuda zeytin ağaçları yer aldıkları *Ay Tutulduğu Gece* ve *Yeşil Gölge* romanlarında hem coğrafyanın işaretlerinden olma özelliğini karşılarken hem de o coğrafyanın gelir kaynaklarından olarak ele alınmıştır. *Ay Tutulduğu Gece*'de bu şekilde kullanılan bitki örtüsü unsuru olarak tütün de yer alır. Bitki örtüsüne dair elemanların tasvirlerde o coğrafyada bulunan unsurlar olarak arka planda yer aldığı romanları ise; *Başka Olur Ağaların Düğünü* ve *Kölelik Dönemeci*'dir. Yazar, bitki örtülerini işlediği coğrafyaların iklim koşulları ve vaka zamanı olarak tercih ettiği dönemlerde etkili olan bitki örtüsü ve bu unsurlardan gündelik yaşamda nasıl yararlandığı konularını mekânsal gerçekliğe uygun olarak vermiştir.

3.1.5. Fauna

Fauna, “Belirli bir yaşama alanında bulunan hayvan türlerinin tümü”nü (Coğrafya Terimleri Sözlüğü, t. y.) ifade eder. Hayvanlar, insanlar gibi belirli bir coğrafya üzerinde yaşayan canlı türleridir. İnsanlar tarafından evcilleştirilenleri insanlarla aynı ortamda yaşarlar ve insanların çeşitli işlerinde güçlerinden yararlanılır. Evcil olmayan, vahşi diye tabir edilen hayvanlar ise doğal coğrafyanın içinde, insanlardan uzak yaşarlar. Bu halleriyle de insanlar için tehlike oluşturabilirler. Bu başlık altında yeryüzünün fiziki ve kimi zaman da beşerî yaşam düzeninde yer edinen insan dışındaki hayvanların Kemal Bilbaşar'ın romanlarında yer ediniş biçimleri tespit edilecektir. Bu tespit yapılırken, coğrafya merkezli bir roman okuması ortaya konmak amaçlandığından romanlarda işlenen coğrafi bölgelerde bulunan, başka bir deyişle belirli bir dönemde sınırları çizilmiş bölgede yer alan hayvanların çeşitliliğinden söz edilmiş olunacaktır.

Yazarın fauna açısından veri bulunmayan *Etrafımızdaki Duvar* romanı haricinde geriye kalan on bir romanında (*Denizin Çağırışı*, *Kıbrıs Ateşler İçinde*, *Ay Tutulduğu Gece*, *Cemo*, *Memo*, *Yeşil Gölge*, *Yonca Kız*, *Başka Olur Ağaların Düğünü*, *Kölelik Dönemeci*, *Bedoş*, *Zühre Ninem*) tespit edilen hayvanlar ile insan ilişkileri, mücadeleler, hayvanların yetiştirilme amaçları da çalışmanın dahilindedir. Bu usuller takip edilerek romanlarda ele alınan hayvan varlığının, hangi yönüyle yazılmış olduğunun altı çizilmeye çalışılacaktır.

Denizin Çağırışı romanında, marul tarlası sahibi olan Türkistanlı bir bahçıvan ile sohbet edilirken Hasan Efendi'nin yönelttiği ineğin doğurup doğurmadığı sorusu üzerine ineğin durumundan bahsedilir. İnek doğurmuştur fakat yavrusu ağzına aldığı bir bez nedeniyle boğulup ölünce anne de yanına kimseyi yaklaştırmamaya başlamıştır: “İnek doğurmuştu. Ama yavru iki gün sonra nasılsa ağzına bir paçavra geçirmişti ve yutamadığı için tıkanmış, boğulmuştu. Şimdi anası kimseyi ahıra sokmuyor, memelerine el dokundurmuyordu” (Bilbaşar, 1972, s. 102). Bu haliyle *Denizin Çağırışı* romanında hayvan varlığının tarım ve hayvancılık sektöründe, üzerinden yarar sağlanmaya çalışılan hali ile yer aldığı görülür.

Romanda park ve bahçelerde isimleri geçen diğer hayvanlar; hanımböceği, sümüklüböcekler, serçe ve arı kuşları, kumrular, kedi ve kelebeklerdir. Bu hayvanlar üzerinde durulmaz, yalnızca mekân tasvirlerinde orada bulunan diğer unsurların yanında adları geçer. Hepsinin birlikte park ve bahçelerde görülmesi mevsimin getirilerinden biridir. Zira bu hayvanlar hemen her yerde görülebilen, bir kısmı göçmen olduğundan, bir kısmı da soğuk hava sıcaklığında yaşayamadığından genellikle bahar ve yaz aylarında görünürler.

Kıbrıs Ateşler İçinde romanında fauna anlamında geniş veriler sunulmaz. Fakat romanda üzerinde ayrıca durulan evcilleştirilmiş bir yaban hayvanı bulunur. Beyrutlu bir Arap olan Muhammet Çiçekli'nin evcil hayvanı bir maymundur. Popo ismini verdiği maymununu “My Baby” diye tanıtır ve evladı gibi sevip gittiği her yere götürür. Popo, uçak ile seyahatten korktuğu için karısı İstanbul'a uçak ile giderken kendisi Popo'yı da alıp deniz yolu ile seyahati tercih etmiştir. Yazlık açık bir alan olan Soğukoluk'ta mola verdiklerinde maymununa çay ısmarlar. Popo'nun romandaki yeri olayların arasında mizahî bir unsurdur. Bir yandan da Arap Muhammet Çiçekli'nin evcil hayvan olarak bir

maymun tercih etmesi, hayvanı tanıtırken espri mahiyetinde de olsa Popo'nun ona benzediğini söylemesi farklı iklimden gelen Muhammet Çiçekli'ye egzotik bir hava vermektedir.

Ay Tutulduğu Gece romanında Ege Bölgesi'nde İzmir ve civarının faunası çeşitli biçimlerde ele alınmıştır. Kasaba halkı geçimini büyük ölçüde başta deniz canlıları olmak üzere balıkçılık ve birtakım küçükbaş hayvanlar üzerinden sağlamaktadır. Kıyı kasabasında balıkçılığın yaygın olması itibariyle de balık çeşitleri ve avlanma usulleri romanda önemli bir hacme sahiptir. Bölgede en bol olarak sinağrit bulunduğu belirtilirken trança, “(...) zifoz, çıplak, iskatarya, sarpa, melânurya, zargoz...” (Bilbaşar, 1961, s. 59) gibi balıklar avlanıp tüketilmektedir. Bölgede balıkların dışında dağ köyünde yaşayan ve T...k adasında bulunan keçilerden ve Avcı Nuri'nin avladığı hayvanlardan da bahsedilir. Kasabada balık ve yaban hayvanı, kuş avcılığı yapılmakta, avlanan hayvanlar ziyafetlerde ikram edilmektedir. Geçim ve gıda unsurları haricinde “Hükümetin Horozu” başlığında bir çeşit güç yarışı, prestij meselesi olarak horoz dövüşünden bahsedilir. Kasabanın zenginlerinden olan Kadir Ağa'nın horozunun Nahiye Müdürü'nün horozlarını döverek tavuklarını alması üzerine Nahiye Müdürü, Dere Beyi'nin işini yapıp karşılığında dövüşçü bir horoz ister. Hediye edilen Hint Horozu, Çamlık Dere Beyi'nin hediyesi olduğundan Hükümetin Horozu lakabı takılır. Ağa'nın horozu ile Hükümetin Horozu dövüştürülür. Dövüşte Hükümetin Horozu'nun galip gelmesi ile muhalefet Halkçılardan olan Kadir Ağa'nın mevcut hükümet olan Demokrat Parti'ye yenilişi arasında benzetme yapılır. Horoz dövüşünde baldıran tohumundan zehirlendiği için Sokrat adı verilmiş olan bir ördek de dövüş sırasında “hakem olarak” bulunur. Bunlara ek olarak kasaba halkı günlük hayatta hayvanlar ile uyum içerisinde yaşarlar. İhtiyat zabiti/mühendis bu uyumu şu ifadeler ile tanımlar: “Kasabanın kadınları, çocukları, keçileri, sığırları burada hep birlikte denize giriyorlar. İnsanlar burada <eşref-i mahlukatım> diye hayvanlara yukarıdan bakmıyorlar” (Bilbaşar, 1961, s. 15-16). Kasaba içinde araçlar haricinde at ve eşekler de ulaşım için kullanılır. Hatta ziyafetlerde fazlasıyla sarhoş olan erkekleri de hayvanlarının sırtına bağlayıp bırakırlar ve hayvanın gideceği yol konusunda müdahalede bulunmazlar: “Hayvan kendiliğinden evin yolunu bulmuş” (Bilbaşar, 1961, s. 18). Evcil hayvan olarak Mustafa Çavuş'un askerden getirdiği saksaganı ile posta memurunun ofisinde beslediği civcivi yer almaktadır. Posta memurunun civcivinin ölümünün ardından

döktüğü göz yaşı ve tuttuğu yası, ihtiyat zabiti/mühendis şu cümleler ile aktarır: “Çocuksuz insanlar nasıl da muhabbet sardırıyorlar bu hayvancıklara. <Çocuğum ölmüş kadar yandım bu civcive...> diyor” (Bilbaşar, 1961, s. 47). İkilinin bu arkadaşlığı romanda kasaba halkının hayvanlar ile dostluğuna bir örnektir. Köpekler ise kasaba hanelerinin güvenliğini sağlamak için eğitilmişlerdir: “<Geceleri serbest bırakırlar bunları.> dedi. <Geçen yıl bir hırsız parçaladılar.>” (Bilbaşar, 1961, s. 177). Romanda halkın doğrudan maruz kaldığı, yaşamları için mücadele etmeleri gereken vahşi hayvan tehdidi yer almaz. Yalnızca, Avcı Nuri'nin sürekli değişen ve kasabalı için eğlence haline gelen av hikâyelerinde mücadele ettiği yaban hayvanı saldırıları anlatılır.

Cemo romanında hayvanlar; armağan edilen mal, eğitilerek evcilleştirilen hayvanlar, hayvancılık için beslenen büyük ve küçükbaş hayvanlar olarak çeşitli biçimlerde yer alırlar. Hayvancılık faaliyetlerinin yaygın olarak yapıldığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde hayvanlar yetiştiricileri için maddi değere sahiptir. Bu nedenle romanda hayvanların alışverişlerde değer biçilen ve hediye edilen mal olarak işlendiği kısımlar vardır. Örneğin, Cano'nun hizmetinde olduğu ağanın geçmişte, Kevi'nin babası olan ağaya kız isteme niyeti ile armağan olarak hayvanlar göndermiş olduğundan bahsedilir: “Birkaç ay önce 50 davar, bir düzine sığır, 2 haliskan Arap atı armağanlan göndermişti begim bizi (...) begine” (Bilbaşar, 1966, s.7). Romanda maddi kaynak olarak canlı mal yani hayvan edinmenin yararlarından da söz edilir. *Cemo*'ya göre hayvan alarak yatırım yapmanın faydaları hayvancılığın tercih edilme nedenlerinin bir özeti mahiyetindedir:

-Canlı malın bir iyiliği de şu ki, gözünü arkada komaz sahibinin. Sen nere, o da ora gelir. Kolunun altındadır her zaman malın, paran-pulun gibi. Malınla sevişir konuşursun da. O senin dilinden anlar, sen onun bakışından, meleyişinden. Başı kaşmanın başın kaşırın, kenesin toplarsın. Tuz isteyene tuz yaladırsın. Yaylan desen yaylanır, döllenen desen döllendir. Süt istesen südün verir, oğlağın istesen oğlağın esirgemez. (Bilbaşar, 1966, s. 128)

Romanda besi hayvanlarının üreme vakti ve üretimi de yer alır. Memo, hayvancılık yapan Dersimli birinden çoğu gebe olan hayvanlar satın alır. Aralarında yalnızca dönemi gelmediğinden çiftleştirilmeyen bir tane hayvan vardır. Bu hayvan hakkında Dersimlilerin hayvan yetiştiriciliğindeki tavrını ortaya koyan şu açıklama yer alır: “Dersimli 10 yaşında kızını satar da, hayvana gelince boğadan kıskanır. 15 inde kız gibi bu mal. Tam dölleneceği sıra. Kızışmış hem de. Gözünün akını belirtir, havayı koklar durmadan, boğa kokusunu izler. Vakit kaybetmeden boğaya çektermeli ki, ilk yaza

döllene” (Bilbaşar, 1966, s. 175). Çok geçmeden Menekşe adını verdikleri hayvanı çiftleştirmek için bir boğa bulunur. Romanda hayvanların çiftleştirilmesi törensel bir toplantı havasında, köylülerin toplanıp seyrederek tezahürat yaptığı bir ortamda anlatılır. Kadınlar hayvanların çiftleşmesi sırasında “döllene, döllene!” diye bağırlar. Hayvanların çiftleştirilmesi meselesi gündelik yaşam rutinlerinde, mevsim dönüşlerinde rutin bir uygulamadır. Hayvanların çoğalması köylüler için mal ve kaynak artışını ifade ettiğinden maddiyat anlamında da bereketli bir iş olduğundan kutlama havası içerisinde kabul edildiği görülür.

Hayvanların eğitilmesi ve evcilleştirilmesi konusunda romanda kurt, at ve köpekler vardır. Kurtlar dövüşlerde sahiplerinin yanında bulunan, gücünden yararlanan hayvanlardır. Cano, kızı Cemo’yu güçlü ve dayanıklı olarak yetiştirirken onunla birlikte Kara Kurt’u da eğitir. Cano, Kara Kurt’u güçlenmesi amacıyla besleyişini romanda şu ifadelerle anlatır: “Kara Kurt, bakraç dolusu süde doğranmış ekmeği, yağlı koyun kemiğini yedikçe, değirmene buğda öğütmeye gelen köylülere, katırlara, daha bir hırslı ürürdü” (Bilbaşar, 1966, s. 29). Bu şekilde beslenen ve kuvvetlenen Kara Kurt gibileri, dövüşmek için eğitilir ve sahipleri ile dövüşlere katılırlar. Cemo, kış günü karda talipleri ile dövüşürken tarafların yanında, yetiştirdikleri kurt köpekleri de bulunur. Cemo, bu dövüşe Kara Kurt ile gider. Cemo’nun dövüşmesi sırasında hayvanların dövüş için eğitilme yollarından kısaca bahsedilir: “Kıskıslanan köpekler, kudurmuş sesler çıkararak, döğüşen delikanlıların bacaklarına saldırırlar, yiğiti köstekleyip, düşürmeğe çalışırlardı. Hayvanlar böyle yetiştirilirdi” (Bilbaşar, 1966, s. 34). Romanda eğitilmiş olmaları ile öne çıkan diğer hayvanlar atlardır. Cano, Kevi’yi gelin alayından kaçırdığında kaçmak için Cano’nun atına binen Kevi, atı kontrol edemez. Cano tarafından iyice eğitilen at, eğitmeninin komutlarını bekler:

-Ho, Ceyran ho, diye bağırdım terbiyeli hayvanıma.

Nal sesleri durdu. Ceyranım kişneyerek karşılık verdi bana. Beg kızı hayvanı kırbaçlar bre kırbaçlar, tekmeler bre tekmeler. Ceyran, kazık gibi çakılmış sanki yere, kımıldamaz. (...)

-Gel Ceyran gel! Yorma beg kızını, diye çağırdım atımı en sonunda. Tırıs yürüyüşle koşup geldi yanıma Ceyran. Torbamdan bir avuç üzüm alıp yedirdim hayvana. (Bilbaşar, 1966, s. 11)

Muharrem Kaya, *Cemo* ve *Memo* romanlarında büyük yer tutan atlarda destanlarda görülen, sahibini tehlikelere karşı uyararak koruyan, mesafe aşarken kahramana araç olan

atların etkisi olduğu tespitini yapar. Cano'nun Kevi'yi sırtına bindirdiği terbiyeli atını da kahramana yardımcı olan at motifine örnek olarak gösterir (Kaya, 2015, s. 182). Yazarın romanlarda işlediği coğrafyaların faunasını verirken destan etkisinden yararlanması özellikle romanın esas aldığı vaka zamanında sözlü kültüre bağlı olarak devam eden köy yaşamının dış dünya ile kurduğu bağı yansıtmasını kolaylaştırmıştır.

Cemo'da hayvanlar ve eğitim konusu yalnızca hayvanların eğitimi ile de sınırlı değildir. Dayısı, Memo'yu kuvvetli ve cesur olması için, ağır doğa şartlarına karşı dayanıklılık kazanması için hayvanlar ile yetiştirir. Memo'nun bu eğitimi dağda kurt avlama ve aralarından birini sahiplenmeyi de içerir:

Karlı fırtınalı günlerde atlara biner, dağda canavar kovmaya giderdik. Pek keyifli olurdu canavar kovması. Ulumaları duyulan canavar sürüsüne doğru at koştururduk. Sürüye yaklaşıp tüfekle bir ikisini vurur, göz dağı verirdik. Canavarlar korkar, sağa sola dağılırlardı. O zaman sürüden ayrılmış canavarlardan birini çevirirdik. O kaçar, biz peşinden giderdik. Hayvan, ardından varıyor muyuz diye, başı bize dönük, durmadan kaçardı. Rüzgârın ayazıynan boynu kaskatı kesilirdi. En sonu hayvan dermandan düşer, biz de boynuna atardık ipi. Sürür getirirdik. Köyün itleriyle dalaştırırdık.

-Canavarla dövüşen köpek bile yığıtlenir, derdi dayım. (Bilbaşar, 1966, s. 46)

Hayvanların insanları yetiştirip büyütmede yer almasına bir diğer örnek de *Cemo*'nun anne sütü yerine keçi sütü içerek büyümüş olmasıdır. Cano, kızını çeviklik yönünden keçilere benzetirken keçi sütü ile beslenmiş oluşuna da pay çıkarır. *Cemo* ve *Memo* romanlarını ekofeminist yaklaşımla inceleyen Mustafa Dere, *Cemo*'nun keçi sütü ile beslenmesini “doğanın anneliğini kabul etmesi” ile doğanın bir parçası olması biçiminde yorumlar (Dere, 2022, s. 324). Romanda bu şekilde hayvanların çeşitli yapısal özelliklerine, becerilerine öyküldüğü görülür. İnsanlar, kırsal bölgede, dağlık alanlarda vahşi hayvanlarla yakın mesafelerde yaşadıklarından bu hayvanlardan kendilerini korumak zorundadırlar. Bunun yanında da o coğrafyanın koşullarına kendilerinden daha farklı biçimlerde uyum sağlayan, örneğin rahatlıkla dağa tırmanabilen keçiler, fiziksel yapısı itibarıyla atılğan olan kurtlar gibi hayvanların sahip olduğu özellikleri kendilerinde de tanımlamaya çalışırlar.

Cemo romanında kırsal yerleşme şartlarında yaşayan yöre insanının yakınlarındaki hayvanlarla kurduğu dostluk ilişkileri de sıklıkla ele alınır. *Cemo*, Kara Kurt ve keçileri ile; Senem keçileri ile; Memo da atlar ve keçiler ile dostluk kurar. Memo, talibi olduğu *Cemo* ve keçilerine bar üflediği kısımda keçiyi kendine alıştıırır ve hayvanın yanına

gelmesini sağlar. Askerlikte komutanına hediye olarak gelen tay ile dertleşir: “Şihın komutana armağan ettiği tayı görmek, okşamak, beni teselli ederdi. -Ceylân, Ceylân! Diye boynuna sarılırdım hayvanın. Tavlada kimse olmayanda, ona Senem’den söz açardım. Güzelliğini anlatırdım, içimi dökerdim. O da dediklerimi anlarmış gibi sesler çıkarır, karşılık verirdi” (Bilbaşar, 1966, s. 78). Memo’nun at ile karşısında bir insan varmış gibi dertleşmesi, gündelik yaşamında sıklıkla karşılaştığı türden hayvanlar olan atlara alışkın olduğunu gösterir. Alışkın olmanın yanında sever de. Atlar kırsal bölgelerde yük çekme, yük taşıma işlerini gören binek hayvanları olduklarından kıymetlidir. Romanda da akıllı ve insana alışkın olarak verilirler.

Memo romanında da atın ödül olarak verildiği görülür. Memo’nun Senem’in obasından uzun süre ayrı kaldığı vakitte Senem’in yeni eşini seçmesi için bir tür yarış düzenlenecektir. Talip olan erkeklerden beğendiği ile evlenecek olan Senem, Memo’nun dönüşü ile bundan vazgeçer. Fakat Senem’e talip olan erkekler çoktan toplanmışlardır. Senem’in beyaz atı ödül olarak konup Memo ile diğer erkekler arasında ödül olarak atın alınması amacıyla yarış yapılmasına karar verilir. Erkekler tarafından üstünlüğü kabul edilen Memo, Senem’in beyaz atının sahibi olur: “Huso’nun işaretiyle Halo, Memo’nun hak ettiği beyaz atımı oynatarak getirdi, erime teslim etti. (...) Atım sırtındakinin usta binici olduğunu anlayıp keyifle kişneyerek şahlanırdı” (Bilbaşar, Memo, 1969a, s. 261). Roman genelinde Memo doğayı ve hayvanları tanıyan, onları nasıl kontrol altına alabileceğini bilen biridir. Hayvanların da buna karşılık Memo’nun kendilerinin dilinden anladığını bir bakışta anlayıp ona yaklaşmaya, boyun eğmeye çalıştığı, kendi duygularını ifade eden tepkiler verdikleri görülür. Romanda hayvanların bu şekilde olayları anlayarak aktif davranışlarda bulunmaları insan ve hayvanın o coğrafyada birarada ve uyum içinde yaşadıkları bir görünüm oluşturur. Hayvanlar özellikle de atlar ve kurtlar romanda arka planda yük taşıma işlevi gören mal varlığının bir parçası olmanın ötesinde insanların yanında kendilerine göre bir kimliğe sahip olurlar. Bu da yazarın hayvanları doğrudan akılsız varlıklar ya da maddi gösterge olarak kabul etmediği ve kırsal yaşamda yer alan figürlerden biri olarak aktif biçimde ele aldığını gösterir.

Yeşil Gölge romanında hayvanlara dair önemli nokta hayvan türlerine verilen anlamlardır. Gemici kahvehanesinde oturan gemiciler Ferhat Reis’in hayvanlar

hakkında anlattıklarını dinlerler. Ferhat Reis denizdeki hayvanlar için insanlar ile olan yakınlıklarına göre belirlediği anlamları sıralar: “Denizin içinde de ademoğlunun dostu düşmanı vardır”. diye anlatıyordu. “Gözümle görmüşümdür bunu. Ahtapotla köpek balığı birinci düşmanıdır ademoğlunun... Maazallah... İnsanın deniz dibindeki dostu da yunus balığıdır” (Bilbaşar, 1970, s. 235). Ferhat Reis’in yunusları dost görme nedeni de yunusların onu sünger toplarken karşılaştığı köpek balığından kurtarmasıdır. Romanda Ferhat Reis’in köpek balığından yunuslar yardımıyla kurtarılması heyecanlı bir mücadele anı biçiminde verilir. Bu mücadele romandaki insanın hayvan tehlikesi ile karşılaştığı kısımdır ve denizde yaşanmış olması olayların yaşandığı coğrafi bölge açısından ayırt edicidir.

Dizlerimin bağı çözülmüştü. Köpek balığı kuyruğunu sağa sola oynatıyordu. Avu üzerine atılacağı sırada kaplan da kuruğunu böyle oynatır, köpek balığı da. Belimdeki ipi sallayıp, tehlikeyi yukarıya haber vermeye bile mecâlim yoktu. (...) Aniden uçurumun yeşili kırmızıya boyandı. O zaman kendime geldim. Belimdeki ipe el attı, salladım. Hızla beni yukarı çektiler. Kayalıktan uzaklaşırken üç yunus balığının canavarı temizlediklerini gördüm. (Bilbaşar, 1970, s. 236)

Yunusları böylesine insan dostu canlılar olarak anlatan Ferhat Reis’e, bu kadar dost olan canlıların Hazreti Yunus’u neden yuttuğu sorulur. Cevabı Arap Müezzin verir. Müezzin’e göre yunusların Hazreti Yunus’u yutması kötü amaçlı değildir.

Yunus balığı Benî ademin dostudur. Peygamber, Hazreti Yunusu her ne kadar yutmuşsa da dostluğundan yutmuştur. Eğer ki onu yemek için yutsaydı, Yunus Emre dedemiz:

Oltasın suya atan
Balık karnında yatan
Kiblesiz namaz kılan
Yunus Peygamber yatır
Bâki allahu.

Diyebilir miydi? Balığın karnında rahat rahat yaşamış, namazını kılmış mubarek zat. (Bilbaşar, 1970, s. 237)

Cemo ve *Memo* romanlarında insanlar Doğu Anadolu’nun dağlık bölgelerinde aynı coğrafyada yaşadıkları atlar, kurtlar ve besi hayvanları ile dostluk ilişkisi kurarken kıyı kesiminde geçen *Yeşil Gölge* romanında denizde yaşayan yunuslar insan dostu hayvanlar olarak yer alır. Dağlık alanların insanları karada yaşayan hayvanlar ile mücadele ve uyum sürecini yaşarken kıyı kesimlerinde de bu ilişki denizde ve deniz çevresinde yaşayan hayvanlarla verilmiştir. İnsanlar bazen evcilleştirip bağ kurdukları için, bazen onlar üzerinden kazanç sağladıkları için, bazen de Arap Müezzin’in de

yorumunu şiir ile belirttiği gibi hakkında söylenmiş rivayetler, destanlar, inançlar ile bazı hayvanlara karşı sempati duyarlar. Romanda yer alan Yunus Sempatisi de bu şekilde, rivayetler ve yaşam deneyimleri üzerinden verilir.

Yeşil Gölge'de de sahipleri ile dost olan at olarak Ahmet'in en sevdiği atı Boncuk vardır. Fabrikada çalışmak için evinden ayrılan Ahmet'e annesi Yanaşma ile atlarından birini gönderir: "Yanaşmanın bindiği at beyazdı. Yedeğinde getirdiği atsa, üç yaşında, doru renkli, fıstık gibi besili bir hayvandı. Uzak yoldan gelmiş tere bulanmış olmasına rağmen, yerinde duramıyor, tırnaklarıyla toprağı eşeliyordu" (Bilbaşar, 1970, s. 199). Tarifi yapılan bu at Ahmet'in dostu olan Boncuk'tur. At ile Ahmet'in birbirine olan bağlılığı hayvanın tepkisi ile Yanaşmanın sözleri üzerinden verilir: "Ahmet'e haber ettiler. Koşarak geldi, hayvanın boynuna sarıldı, burnunu okşadı. At kulaklarını dikti, Ahmet'i kokladı, kişnedi. 'Boncuğu aldım, geldin ha? Yaşa be Durmuş ağa.' dedi. (...) - (...) 'Anan uslu bir at götürmemi istemişti ya, ben boncuğu aldım, geldim. Birbirinize sevdalısınızdır' " (Bilbaşar, 1970, s. 199). Fabrikaya getirilen atlara işçiler büyük ilgi gösterir. Her biri ayrı bir övgü ile atları sever. Fakat içlerinden en yoğun ilgiyi Mehmet gösterir. Mehmet'in atlara özel bir ilgisi vardır. Atlara fazla ilgi göstermesinin nedeni doğumuna vesile olmalarıdır. Mehmet'in babası çok fazla çocuğu olduğu için artık yeni çocuk yapmamaya karar vermiştir. Bu kararını bir gün avludaki atların çiftleşmesini gördüğünde bozar ve böylece Mehmet dünyaya gelir.

Çocuk viyaklamasından kurtuldum, diye sevinirmiş fakir babam. Derken... Günün birinde hanın avlısında atların tepiştiği duyulmuş. Atların kişnemesini eşidenler dışarıya uğramışlar. (...) Bi de ne görsün? Yağız bir aygır, süt gibi beyaz bi' kısırağı aşmıyor mu? Şeytan o saat binmiş bubamın ibiğine. Rahmetlik soluğu evde almış. (...) İşte bu sebepten, atlara karşı yüreğimde bi' başka muhabbet vardır. Kardeşim gibi severim onları. (Bilbaşar, 1970, s. 204-205)

Ahmet'in babasının atları çiftleşirken görüp çocuk yapma hevesi duyması onun bir insan olarak cinsellik ve üreme konusunda gündelik yaşamında birarada yaşadığı hayvanlar ile aynı dinamiklere sahip olduğunu ve bunu kendi yaşamıyla özdeşleştirdiğini gösterir. Kemal Bilbaşar'ın romanlarında yer alan bu gibi örnekler ile doğan, büyüyen, cinsellikle üreyip çoğalan ve ölen insanın temel yaşam döngüsünü özellikle kırsal bölgede doğal coğrafi unsurlar ile doğrudan iç içe yaşayan insanları işlerken hayvanlardan çok da farklı bir bakış ile görmediği anlaşılır.

Hayvanlar ve insanların cinsî noktada ortaklıklarla yer aldığı kısımların bulunduğu *Yeşil Gölge*'den sonra *Yonca Kız* adlı çocuk romanında bir çocuk bakışı ile evcil ve dost olan hayvanlar yer alır. Yonca'nın doğduğu Kale... Kasabasının sokakları orada yaşayan hayvanlarla tasvir edilir. Bu yoksul kır kasabasının sokaklarındaki tavuklar pis, köpekler açtır. Yonca'nın annesi ile kaldığı Hatice Hanım'ın Bursa'daki köşkünde ise hayvanlar, bir çiftlik ortamında güzelce bakılmış, akıllı hayvanlardır. Hayvanların durumlarındaki bu farklılık hayvanların da insanlar gibi imkanları geniş olan alanlarda daha rahat yaşadığını gösterir. Bunda genel olarak coğrafyanın, özelde de yerleşmelerin ekonomik durumu, refah seviyesi etkilidir. Köşkte; köpek, maymun, tavuklar, adavuşanları, tavuslar ve kediler yaşar. Çiftlikteki hayvan çeşitliliğinin normalde çiftliklerde yaşayan kümes ve besi hayvanlarından ziyade gerçeklikten uzak biçimde, çocukların hayal gücünü ve bilgisini arttırmak için hayvanat bahçesi özelliğinde yazılmıştır. Yonca'nın köşke getirildiği kısımda Hatice Hanım bu hayvanları ve alışkanlıklarını teker teker tanıtır. Romanda ayrıntılı olarak verilen bu uzun tanışma kısmı çocuk okurlara hayvanları tanıtmak amacıyla verilmiştir. Hatta Yonca'nın öğretmeni bütün sınıfı köşkün çiftlik gibi olan bu büyük hayvanlı bahçesine getirerek hayvanlara dair bilgi verdiği bir ders işler. Çocukların ilgisini gören Hatice Hanım da romanın sonunda burayı bir çocuk bahçesi haline getirir. Hatice Hanım'ın köşkündeki hayvanlar romanda Yonca'nın arkadaşları olarak önemli bir yere sahiptir. Bunların başında ise köpek Kara ile maymun Beşir gelir. "Yonca Kız sabahları Kara'yı yanına alarak, arka bahçedeki kümesleri dolaşır tavukların, tavusların yemlerini veriyor, Beşir'le yarenlik ediyor, onun her hareketine gülüyordu. Maymun da Yonca Kız'dan hoşlanıyordu. (...) Yonca Kız'ı güldürmek için bne türlü şaklabanlıklar yapacağını bilemiyordu" (Bilbaşar, 1971, s. 162-163). Oldukça uysal ve sevecen olan bu iki akıllı hayvan, Yonca çingeneler tarafından kaçırıldığında onunla birlikte sirklerde eziyet görürler. Yonca'nın çingenelerce kaçırılmasından önce köşk çiftliğindeki hayvanlar türlü numaraları ve beslenmeleri ile teker teker tanıtılırlarken kaçırıldıktan sonra hayvanların eziyetle eğitilmesi sahneleri görülür. Çingene Hasan, davul ve zurna ile bir eşeğe dans öğretmişti. Fakat bu dansın öğretilme sahnesi bir çocuk romanı için oldukça ağır bir sahne olarak kızgın saç üzerinde ayakları yanan eşeğin davul zurna sesine koşullanıp hareket etmesini uzun ve ayrıntılı biçimde tasvir edilir:

Çingene Hasan hayvanlara her istediğini yaptıyordu, ama eziyet ederek yaptıyordu. (...) ilkin büyük bir ocak yapmıştı. (...) Altına ateş yakmış, eşeği saçın üzerine çıkarmıştı. Sonra Çingene Hasan'la kardeşi davulu, zurnayı almışlar, bir oyun havası vurmaya başlamışlardı. Demir saç kızınca ayakları yanan hayvan, birini kaldırıp ötekini vurmaya zorunu duyuyordu. (Bilbaşar, 1971, s. 230)

Çingene Hasan, köpek Kara ve maymun Beşir'e de bu şekilde; sini taşımak, iki ayak üzerinde yürümek, ölü taklidi yapmak, nişan almak gibi numaralar öğretir. Çingene Hasan'ın Beşir ve Kara'ya yaptıkları da insanların hayvanları ağır şekilde istismar ederek üzerlerinden para kazanılması durumuna bir örnek olarak romanda yer bulur.

Başka Olur Ağaların Düğünü'nde yoksul köylünün evinde kendilerine yetecek kadar ürün verdiğinden besledikleri inek ve buzağının bahsi geçer. Bu ayrıntı, geniş çaplı bir hayvancılık faaliyeti yapıldığına dair bir ibare olmaktan çok, bir hanenin sahip olduğu az sayıda hayvanların hanedeki görünümü üzerinedir. Doktor Murat tedavi için gittiği Huriye'nin evindeki küçük ahırda yaşayan bir inek ve buzağıyı görür. Evin bahçesine girer girmez Huriye'yi ineği süt sağarken bulur. Huriye'nin çocuklarına ineği sorar. Hüseyin, annesinin buzağıyı kendisine emanet ettiğini ve bakımını da kendi yapacağını söyler fakat hayvana güç yetiremeyecek kadar küçüktür. Hüseyin'in kendisi çok küçük olmasına rağmen hayvanın bakımını üstlenmeye olan iddia ve hevesi, kırsal yaşam koşullarının getirdiği şartlarda, hayvanları ile aynı çatı altında büyüyen süren köy çocuğu görüntüsünü tamamlar:

Hüseyin, parmağı ağzında:

-Acık emzirip ahıra bağladık.. dedi. Anam onu bana ve'di.. Ben otarıp büyüdecem..

(...) Getireyim de gör.

(...) Koşarak ahıra gitti, az sonra ipinden çekerek çıktı. Buzağı ufak, sevimli, kusursuz bir hayvandı. Anası onu görünce mu'ladı; yavru anasına doğru koşmak istedi, Hüseyin'i sürükledi. Bir türlü başını çekip doktorun yanına götürüyordu oğlan." (Bilbaşar, 1972, s. 72)

Huriye, bu hayvanların sütünden yararlanmaktadır. Hatta Murat'a da bu süttten ikram eder. Doktor Murat, dağ köylerinde yaşayan hastalarını tedavi etmek için bir at satın alarak köylere at ile gider. Traktör yarışının yapılacağı günün sabahında da atı ile muayeneye gider: "(...) dağ köylerindeki hastalarını yoklamak için satın aldığı ata atladı. Dün çağırıldığı en yakın dağ köyüne doğru yola çıktı" (Bilbaşar, 1972, s. 152). Murat'ın dağ köylerine ulaşmak için araba yerine at tercih etmesi dağlık alanlara ulaşabilmek için hayvan gücünden yararlanılmasının bir örneğidir. Yazarın romanda kırsal bölge yaşamında hayvan gücünden yararlanmayı küçük ayrıntı ile vermesi

anlatıda doğal bir görünüm oluşturduğu gibi hayvan gücünden yararlanmanın sıradan günlük rutin akışının bir parçası olarak görünmesine de uygun düşmüştür.

Kölelik Dönemeci'nde hayvanların bulunduğu kısımların büyük kısmı inanç ve kültür çerçevesinde yazılmıştır. Dağlık alanlarda, kırsal bölgelerde doğayla iç içe yaşayan, geçimlerini avcılıktan sağlayan, avcılık hüneleri ile toplumda yer bulan Çerkes halkı için hayvanlar önemlidir. Çerkeslerin kültürü ve çok Tanrılı dinlerine dair çeşitli motif ve uygulamalar romanın genelinde halkın günlük yaşam rutinlerinin, ritüellerinin arka planında işlenir. Hayvanlarla ilgili olan noktalarda ise en başta köy yaşamı ve hayvanları koruduğuna inanılan ruh, tanrı Aytar'dan bahsedilir. Kafkas halklarından olan Abhazlar, bu ruh adına oruçlar tutup kurban keserler (Dumézil, 2000, s. 47). Romanda kısrakların çiftleştirilmesinden önce hayvanların getirildiği alana Aytar'ın bir sembolünü de getirirler. Törende önce Aytar'a dualar edilir, daha sonra da çiftleştirilecek olan hayvanlar gün içinde çiftleşecekleri alana getirilir: "(...) hayvanlar kapıdan çıkmaya başlamışlardı. Seyisler, pşerheler, bindikleri çıplak hayvanları topluyorlar, yedeklerindeki kısrakları da ısıklar, ünlemlerle harekete geçirmeye çalışıyorlardı" (Bilbaşar, 2015, s. 70). Çiftleşmeden önce yapılan tören, Aytar sembolü ve edilen dua bu çalışmanın "Kültürel Coğrafya" başlığında ele alınacaktır. Kısrak ve aygırların çiftleştirilmesi Kazak erkek ve Rus kadın kölelerin tokma denilen köle bir topluluk oluşturmak için "çiftleştirilmelerinden" hemen öncesine denk gelir. Bu uygulamalardan sorumlu olan Pşi Dole'nin kısraklara bakışı daha önce *Yeşil Gölge* romanında Mehmet'in babasının avluda çiftleşen atlara bakışına oldukça benzer şekildedir. Her ikisinde de hayvanların çiftleşmeleri onlar için uyarıcı bir unsur olarak görünür. "İçindeki coşkuyla hayvanların sağrısını şamarlayarak kendisine yol açıyordu. Kısraklara her şaplak vuruşunda, serin kadife dokusunda bir kadın kalçasını avuçlamış gibi heyecanlanıyor, şehvet ürpertileri duyuyordu" (Bilbaşar, 2015, s. 70). Hayvanların çiftleştirilmesi ve kölelerin beraber olması törende aynı mekânda ve ard arda izliyicilerin önünde gerçekleştirilir. Köleler ve atların gördüğü muamele ve onlara bakış aynıdır. İki cinsten de sadece üremeleri beklenir. Bu halleriyle insanlar ve hayvanlar ortak görülür.

Törenin başlamasından önce alana çok sayıda arının geldiğini fark eden Pşi Dole, bunu berekete yorarak arıları uğurlaması gerektiğini düşünür. Bunun için de arıların bal yapabilecekleri kovani hazırlar:

Boş çanakları toplayan kızlar, barınağa döndükleri sırada alanı kaçak bir oğul vızıltısı doldurdu. Arılar bulut gibi savrulurken amaçsız dolanıyorlardı. Pşi Dole bunu berekete yorarak bağırdı: “Anan Gunda şılka’mızı kutlamaya, balından neşemize tat katmaya gelmiş. Tez davranıp buranın nan yeri’nden bir boş kovani getirin! Anan’ı ve tayfasını konuk edek!” dedi. (Bilbaşar, 2015, s. 83)

Bu kısımda bahsi geçen Anan Gunda, Abhaz mitolojisinde arıcılık Tanrıçasıdır (Büyüka, 1971, s. 168). Çerkesler için at kültürel anlamda önemli bir yere sahiptir. Romanda Pşi Dole’nin hile ile Şardan’ın atını istemesi olayında da Çerkes törelerine aykırı bir davranış gerçekleşir. Atların kültürel anlamdaki değerlerinden biri de atın sahibinden ayrılmasının hoş karşılanmamasıdır. Atını isteyen Pşi Dole’ye Şardan töreyi hatırlatarak tepki gösterir: “Olacak iş değil bu! Yiğidin atına babası bile göz dikemez! Töreyle geleneğe sığmaz bir gasptır bu...” (Bilbaşar, 2015, s. 315). Şardan bu itirazına rağmen atını elinde tutamaz ve onunla vedalaşmak zorunda kalır. Şardan’ın atı Nardia ile vedalaşmasına da saygı duyulduğu görülür. At ve sahibi vedalaşmaları için yalnız bırakılır: “Kendisine rehberlik eden seyis, sahibi ile binicisinden koparıp alınmış atın helalleşmesi sırasında yanlarında bulunmayı, nezaketsizlik saydığından, kapının dışında kaldı” (Bilbaşar, 2015, s. 317). Şardan’ın atı ile vedalaşması, aralarındaki bağın kuvvetini yansıtabilecek şekilde atın tepkileri ile de kuvvetlendirilerek duygusal bir biçimde yazılmıştır:

Seni götürmeye gelmemişim Nardia! dedi üzgün bir sesle. (...) Küsmeye öyle kurban! Eniştem iyi bir at yetiştiricisidir. Beni aratmayacaktır sana herhal! (...) Nardia bu kez başını uzatıp ıslak dudaklarını Şardan’ın yüzünde, boynunda gezdirdi, garip sesler çıkardı. Şardan, “Boşuna yakarma herif!...” (...) dedi. Kapıdan çıkışıya dek Nardia’nın yakaran kişnemesi kesilmedi. (Bilbaşar, 2015, s. 318)

Yılık Derviş’in Sarı Zambak adlı keçisi de Osmanlı Devleti’nin askerlerinin arasında yaşayan bir hayvandır. Romanda yeniçerilerin hayvanları istismar ettiği konusunda istismar edilen hayvanların başında gösterilir. Hayvanın cinsel tatmin nedeniyle istismar edilmesinin romanda çok kez bahsi geçer: “Baksana yeniçerilere! Tenhada kıstırdılar mı, erkek demiyor, dişi demiyor, saldırıyorlar hayvanlara. Yılık Derviş’in sütlü Maltız keçisini de Galata orospusuna dönderdiler. Torbasından süt yerine meni akacak nerdeyse. Kerhanecilik yapsaydı o keçi ihya ederdi Yılık Derviş’i” (Bilbaşar, 2015, s.

523). Keçinin bu şekilde tecavüze uğramasının nedeni olarak da bölgeye getirilen erkeklerin vadedildiği üzere Çerkes kızları ile buluşturulmamış olmaları gösterilir: “Sarı Zambak’ı ellerinden alırsan, Çerkes kızlarının güzelliğiyle aldatıp buraya getirdiğin yoldaşlar, korkarım hazenbazlıktan bunalıp seni düzmeye kalkarlar” (Bilbaşar, 2015, s. 527). Hayvansevicilik (*zoofili*) davranışının gösterilmesi temelde sapkın bir davranıştır. Ve bu sapkın davranış romanda dağlık ve yabancı bir bölgede, sosyal topluluklardan ve karşı cinsten uzakta uzun zaman geçiren erkekler tarafından gerçekleştirilmesi itibariyle toplumsal yaşam kurallarından uzak, medeniyet bakımından vahşileşmeye başlayan bir yaşama yaklaşması durumunu göstermesi açısından anlamlıdır.

Bedoş romanında hayvanların anlatıda yer alma şekli *Yonca Kız*’dakine benzeyen yönleri sahiptir. Bu romanda hayvanların en belirgin özelliği evcil dostlar olmalarıdır. Ailesi ile İstanbul’dan dedesinin yanına, Arnavutluk’a vapurla seyahat eden Bedia’ya yolculukta yunuslar ve balıklar eşlik eder. Arnavutluk’ta ise Bedia’nın annesi Başo Hanım’ın kedisi Mestan karşılıklarına çıkar. Mestan, Başo’nun Arnavutluk’ta yaşadığı sıralar beslediği kedisidir. Başo’nun ailesine karşı gelip evlenerek evden ayrılması ile babası kızının kedisi Mestan’ı kızı yerine koyar. Evin kıymetlisi haline gelen Mestan’ın bir süre kaybolduktan sonra yanaşma tarafından bulunduğu vakit Başo ve ailesi eve gelir. O sırada yanaşma kediyi sitem etmektedir: “ ‘Kaç gündür neredeydin More Matsi? Bilmez misin ki Kadı Efendi seni kızının yerine koymuştur? Sen kaybolalı odasından çıkmamıştır, boğazına bir lokma ekmek girmemiştir. Neye kaçtın konaktan more matsi? Öldürmek midir meramın Kadı Efendimizi?’ ” (Bilbaşar, 1980, s.31). Yanaşmanın kediyi söylediklerini duyan Başo, bunu babasının gönlünü almak için bir fırsat olarak görür ve kediyi alıp babasına götürmesi için kocasına verir. Kıymetli kedisinin geldiğini gören Kadı Efendi kediyi kendisine teslim eden Memduh’un hatırı için onunla birlikte kızı ve torununu kabul eder. Romanın ilerleyen bölümlerinde kıymet verilen hayvanlar arasına kurbanlık koç Sarıgöz de katılır. Bedia kurban edilmek üzere getirilen koçla bağ kurar. Koçu elleriyle besleyen Bedia ve ailedeki diğer çocuklar onun kurban edilmesine şiddetle karşı çıkınca Memduh, çocukları koçu köye götürmek bahanesiyle kestirir. Bu kez de köye gidip koçu görmek isteyen Bedia’nın ısrarına çare bulamadıkları vakit bir fino köpeği edinirler. Karaböcek adını koydukları fino, Bedia’nın en yakın arkadaşı olur. Ne var ki yatılı misafirliğe Nado ablasının yanına giderken götürdüğü Karaböcek de kaybolur.

Zühre Ninem romanında olayların Eskişehir’de geçtiği kısımlarda arabacılığın anlatılmasından dolayı fayton kısıraklarından bahsedilir. İnsanlar dönem itibariyle modern arabalar fazla yaygın kullanılmadığından ulaşım için hayvan gücünden yararlanan arabaları kullanırlar. Bu faytonlar müşteriler için ulaşım hizmetini ifade ederken arabacı hayvanların gücü üzerinden maddi kazanç elde etmiş olur. Romanın anlatıcısı olan Kemal’in arkadaşlarından Tüyübozuk’un babası faytonculuk yapmaktadır. Faytoncu baba her paydos edip evine geldiğinde faytona koştığı kısırakları oğlu ile arkadaşı Kemal’e emanet ederek onlardan atlara su içirip beslemelerini ister. Bu görevi zevkle yerine getiren çocuklar denileni yaptıktan sonra hayvanları faytona bağlayıp mahalleyi gezerek eğlenirler:

Lan Tüyübozuk! Ben uykudan kalkasıya şu orospuları, arkadaşlarıyla Sarısuya götürün, kana kana suvarın! Sonra da ağaç yapraklarıyla karınlarını iyice doyurun. (...) Faytonun yanına döndüğümüzde Tüyübozuk, ot ve yapraklarla dolu torbaları ustalıklarla hayvanların başına geçirir, sonra da boyunlarını, sağrılarını okşayarak onları arabaya koşardı. (...) Yelelerini uçurarak kısırakların tırısı kalkışı bizi pek keyiflendirirdi: “Hayda! Savulun yoldan! Hoşnudiye mahalleliler varıyor!” diye bağırırdık. (Bilbaşar, 1981, s. 79)

Romanda hayvanlara zarar veren Vardar Cadısı’ndan da bahsedilir. Bu konu da hayvanların başlarına gelen durumların inançlarla, söylentilerle açıklama yoluna gidilmesine örnektir. Dayısı arabacılık yaparken Kemal’i de yanında götürür. Bu gezilerin birinde arabacılık anılarından birini anlatır. Arabacıların uyarılarını dinlemeyip gece vakti köprüden geçtiği için cadının hayvanlarını etkilendiği ve birisinin öldüğünden bahseder:

Gökyüzü zifir gibi karanlıktı. Bulutlar yere inmişti sanki. Fenerlerin ışıkları önümüzü güçlükle aydınlatıyordu. Vardar köprüsüne vardığımızda hayvanlar zing! diye durdular. Mavimtırak bir ışık kaplamıştı birden köprüyü... Omuzlarıma da ağır bir yük binmişti sanki... Hayvanlar da bu ağırlığın altındaydılar. Her yanlarından ter, duman fışkırıyordu. ‘Geceyarısından sonra köprüden geçme! Vardar cadısı hayvanları çatlatır zare.’ derlerdi arabacılar, ama kulak asmazdım. Korkuyla, bildiğim tek mil duaları okur, üflerim, ama nafiye... Sabahı ettim. Hayvanlardan birini çatlatmıştı cadı o gece. (Bilbaşar, 1981, s. 125)

Kemal Bilbaşar’ın romanlarında kırsal yerleşmelerin mekân olduğu kısımlarda hayvanların taşıma, beslenme, takas gibi konulara ağırlık verilir. Kentsel yerleşmeler söz konusu olduğunda da dostluk ile öne çıktıkları görülür. Yazar, romanlarının genelinde tehlikeli ve vahşi olan hayvanları tanımlarken canavar ifadesini kullanır. Bu hayvanlar kurt, köpek ve köpek balığıdır. Romanlarda hayvan çiftleşmeleri ve hatta

hayvana tecavüzler de tasvir edilir. Bu tasvirlerle dair dikkat çekici olan nokta, hayvanların üremesinin insanların üremesi ile ortaklıklarının yadırganmadan verilmesidir. *Yeşil Gölge* romanında Mehmet'in babasının atları çiftleşirken görüp daha fazla çocuk yapmama kararını bozup eve gitmesi buna örnek gösterilebilir. Buna ek olarak *Cemo* romanında da Cano, kızı Cemo'nun doğumunu hayvanları anlatırken de kullandığı ifade ile “döllendiği vakit” olarak akatarır. Kırsal kesimlerin mekân olarak tercih edildiği romanlarında yazar, gebelik ve doğum için döllemek ve döllemek ifadelerini tercih eder. Bu tespitler doğrultusunda Kemal Bilbaşar'ın başta kırsal kesimleri konu edindiği romanlarında olmak üzere insan ve hayvanların ortak bir coğrafyada paylaştıkları temel yaşam döngüsünde türleri keskin çizgilerle ayırmadan yazdığı yorumunu yapmak mümkündür. Bu konuda yazarın tercih ettiği diğer bir ifade de “aşmak ve aşımaktır” ki çiftleşmeyi ifade etmek için tercih edilmişlerdir. *Kölelik Dönemeci*'nde Kazak erkek köleler Rus kadın köleleri “aşarak” onlarla zorla beraber olurlar. *Cemo* romanında ise bunun çiftlik hayvanları için aynı şekilde kullanıldığı görülür.

3.1.6. Kişilik Özellikleri ve Fiziksel Görünüm

Coğrafya merkezli okuma yaparken roman kişilerinin yeryüzünde konumlandırıldıkları coğrafi bölgeler ile olan ilişkileri, her unsuruyla coğrafyanın etkilediği ve insan eliyle oluşturulan dönüşümünün ortaya konabilmesi, bu çalışmaların belki de en ayırıcı noktasıdır. Fiziki doğa şartlarıyla beraber zaman içinde beşerî coğrafyaya dahil olan özellikler de insan görünümünü etkilediğinden modern insanın görünümü ve kimliğini saf doğa kanunları ile açıklamak yetersiz kalır.

Coğrafyanın, sunduğu veya mahrum bıraktığı şartlar dahilinde şekillendirdiği insanlar da buldukları çevrenin etkilerine göre özellikler kazanır. Kazanılan bu özellikler kimi zaman insan topluluklarını sınıflandırmada ortak paydada birleştiren bir yapıda olurken kimi zaman da insan gruplarının birbirlerinden farklarını ortaya koyar. Bu özellikler düşünüldüğünde göze çarpan ilk unsurların arasında kişilerin fiziksel yani başka bir deyişle bedensel yapıları ve ortaya koydukları kişilik özelliklerinin yer alıp almadığı sorusu sorulmalıdır. Bu sorulara cevap ararken antropoloji biliminin inceleme alanları

ve elde edilen verilerden söz etmek yerinde olacaktır. “İnsanın zaman ve mekân içinde yaşadığı çevreye daha iyi uyum sağlayabilmesi, yaşamını kolaylaştıracak özellikler kazanabilmesi için bir takım yapısal değişiklikler yani adaptasyonlar geçirdiği” (Özkoçak, 2018, s. 1349) bilinir. Bu adaptasyonlarda gözlemlenebilen çeşitlilikler, genetik yapının yanında çevresel koşullardan da etkilenir. “Bu nedenle biyolojik antropoloji insanın genetik yapısını incelediği gibi, çevresel etmenlerin de (ışık, beslenme, sıcaklık, nem, rakım vb.) insanın büyüme ve gelişmesi üzerine etkilerini araştırır” (Özkoçak, 2018, s. 1349). Burada bahsedilen çevresel koşulların incelenmesi noktasında coğrafyanın inceleme yöntemleri de dahil olur. Örneğin; Afrikadan Hindistan’a orandan da Avustralya’ya kadar koyu deri rengine sahip insanların çoğunlukta olmasının derideki melanin tabakasının güneşe maruz kalma durumu çerçevesinde oynadığı rol ile; ılıman iklimlerde ince, soğuk kuzey iklimlerinde hacmen kalıplı insanların bulunmasının ortalama sıcaklıkla ilişkisi gibi verilerin ırk sınıflandırmalarında konu edildiği bilinmektedir. Asyalılar çoğunlukla koyu ve düz renk saçlara sahip olurken, Afrikalıların çoğunluk kıvrıkcık saçlı olduğu, hatta burun yapılarının dahi iklimle ilişkili olduğuna yönelik pek çok çıkarımla karşılaşılır. Fakat her ne kadar istatistik olarak ortaya konan fark büyük olsa da bu bahsedilen fiziksel görünüm verileri daha başka çevresel etmenler ile de şekillenebilir olduğundan irdelenmeye açıktır (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 281-288). Emel Kefeli de *Coğrafya Merkezli Okuma* adlı makalesinde *Coğrafyanın İnsan ve Uygarlıklar Üzerindeki Etkileri* konusunda tespitler ortaya koyarken yaşanan coğrafyanın insanların fizyolojileri ve psikolojileri üzerinde etkili olduğunu söyleyerek şu ifadeleri ekler:

Doğal ortamın bileşenleri arasında yer alan iklim şartları ile insan arasındaki ilişki bölge insanının yaşamını etkilediği gibi duyuş tarzında da bazı özel yapılanmalara neden olmaktadır. Denizin insana sunduğu koşullar ile dağlık alanların sunduğu koşullar farklılaşırken bu bölgelerde yaşayan insanların düşünme biçimi, söz varlığı, duyuş tarzı farklılıklar göstermektedir. (Kefeli, 2009, s. 427)

Emel Kefeli’nin yukarıda verilen bölümde ifade ettiği iklim şartları ile yeryüzü şekillerinin insan psikolojisini biçimlendiren etkisi, doğrudan bir tek kişinin çeşitli özel nedenlerle sahip olduğu biricik özelliklerini karşılamaz. Burada bahsi geçen etki daha kolektif bir görünümde olup insanların belirli bir coğrafya üzerinde yaşamak için belirli koşullarla mücadele mücadele ettiği süreçte, coğrafyanın ona sunduğu imkanlardan yararlanırken edindiği özellikleri ifade eder. Emel Kefeli, iklim özelliğinin neden

olduğu seller, kuraklıklar gibi zorlayıcı ve tehlike arz eden durumlara karşı karşıya kalan insanların kendilerini korumak için sağlam yapılar yapma endişesi duyarken Akdenizli insanların mücadele etmesi nispeten kolay olan doğa şartları itibarıyla daha ferdiyetçi ve keyif ehli bir mizaca sahip olduğundan bahseder (Kefeli, 2005, s. 258-259). Hayati Doğanay ise iklimin insan üzerine olan etkilerini incelerken, kıyı ve ılıman iklim bölgelerinde yaşayan insanların, meydana getirdikleri toplumların sakin ve uygar; dağlık bölgelerde yaşayanların, oralarda kurulan uygarlıkların medeniyet dinamikleri açısından geri, sert mizaçlı oluşlarını ele alır. Bunun nedeni olarak da doğal koşulların getirdiği zorlu mücadele ortamının yanında, onlara doğal coğrafya şartlarına kıyasla dolaylı yoldan etki eden kent kültüründen, kültürel merkezlerle etkileşimden uzak olmalarının da bölgelere göre tanımlanan mizaçları geliştirmelerinde etkisi olduğunu savunur (Doğanay, 1999, s. 46-47). Hayati Doğanay'ın üzerinde yaşanan coğrafyanın kişilik yapılarına etkisini açıklarken etkileri yalnızca fiziki coğrafya ile sınırlı tutmaması coğrafya şartlarının bütününe belirleyici olduğunu gösterir. Bu durumda da coğrafya ve toplumbilimi ortaklığında değerlendirilebilecek unsurlar ortaya çıkar. Bu başlıkta da Kemal Bilbaşar'ın roman kişilerinin psikolojik ve fiziksel özellikleri buldukları coğrafyaların fiziki ve beşerî unsurlarının etkisiyle şekillenmesi yönünden ele alınacaktır. Yazarın, *Kıbrıs Ateşler İçinde* ve *Etrafımızdaki Duvar* adlı romanlarında yer alan kişilerin fiziksel görünümü ve kişilik özellikleri konumlandıkları coğrafyaların sunduğu şartlar ile doğrudan ilişkilendirilecek yeterli verilere sahip görünmediğinden bu başlıkta ayrıca yer verilmeyecektir.

Denizin Çağırışı romanında öğretmen, konakladığı pansiyonun civarında yaşayan halkın davranışlarını gözlemler. Bu gözlemler dolayısıyla genel çerçevede iki yüzlü ve dedikoducu bir mahalleli portresi çizilir. İlk başlarda öğretmen düzgün giyimli, hali vakti yerinde bir yabancı olarak görüldüğünde mahalle kadınları için ilgi çekici biridir. Öğretmen, sabah saatlerinde alışveriş için esnaf ziyaretleri yapan kadınların ev hali ile dolaşırken onu gördüklerinde örtünme ve saklanma ihtiyacı hissettiklerinden bahseder. Kadınların bu davranışını iki yönde yorumlar; ya onu düzgün giyimli, elinde bastonu ile dolaşan bir beyefendi olarak gördükleri için ondan çekiniyor ve esnafı erkekten saymıyorlardı, ya da esnaf ile tanışıklık içinde olduklarından onların yanında rahat davranırken kendisini gördüklerinde yabancı oluşunu hatırlatacak biçimde davranıyorlardı.

Mahallelinin, öğretmenın kaldığı aile işletmesi olan pansiyona karşı soğuk ve dışlayıcı bir tavrı olduğundan bahsedilir. Ev halkını gören mahalle halkı yönünü değiştirir, esnaflar istemeye istemeye ürün satmaya mecbur kalırlar. Öğretmen bunu mahallelinin mutaassıp ve eski kafalı oluşuna bağlar. Konakladığı pansiyonda eğlenceler düzenlenip içkiler içildiği bilindiğinden halk bu eve karşı tavır almış durumdadır. Öğretmen mahallenin kadınlarının durumunun erkeklerininkinden daha farklı olduğunu düşünür. Ona göre mahalle kadınlarının mahallenin erkekleri gibi tek yönde tepki göstermeyip ev ahalisinin arkalarından hakaretler ederken bilhassa Zehra'ya kötü sıfatlar yakıştırıp içten içe de onun yerinde olmak istiyor olmaları muhtemeldir. Zira mahallenin genç kızları mahalledeki komşu gezmelerini bilerek öğretmenin oradan geçtiği saatlere denk getirip onun peşi sıra yürüyor, cilveli seslerle konuşurken öğretmenin ona bakıp bakmadığını kontrol ediyorlardı. Genç kızların anneleri ise öğretmeni gördükleri her fırsatta kapı önlerinde durup ona işitircesine yanında konakladığı ailenin kötü yönlerini sayıp döküyorlardı. Onlara göre Pakize Hanım kızını kendi eliyle pazarlayan bir “Aydın orospusu”, kızı Zehra küçük yaşına rağmen “kan kırmızı bir fahişe”dir: “Eşrefpaşa ve Göztepe sırtlarının dili olsa da söyleseydi. Kaç kez jandarmalar tarafından yakalanmış, karakola teslim edilmişti” (Bilbaşar, 1972, s. 85). Hasan Efendi ise İzmir istirdadında komiser iken “Kemer orospularından birine abayı yakınca” meslek değiştirip karısı ve kızı ile iş yürütmeye başlamış ayyaş ve düzenbaz biri olarak anlatılır. Mahallelinin pansiyon sahibi aileye yönelik dedikodularında Aydın, Eşrefpaşa ve Göztepe sırtları ile Kemer'in fuhuş ile anılan yerler olduğu görülür. Aile için gayri ahlaki yakıştırmalarda bulunan mahalle kadınlarının davranışı ise mutaassıplığın oldukça uzağındadır. İftira attıkları aile öğretmenin yanında üsturuplu davranırken mahalle kadınları öğretmenin önünde hafif meşrep davranışlar sergilemekteydiler:

Bütün çirkin söylentilere rağmen, evde Zehra'yı çorapsız, annesini başörtüsüz görmediğim halde fıkır fıkır gülüşler, garip iç çekmeler, yine o kötü iftiralari yapanların pencerelerini örten iki yüzlü kafesler arkasından geliyordu. Başlarını örtmelerine rağmen, kapı önünde lâzımlık sandalyelerinde oturan küçük çocuklarıyla iki anlamlı şakalar yapan, ve ben yanlarından geçtiğim sırada eğilerek göğüslerini ve eteklerinin müsadesi nispetinde bacaklarını gösteren yine onlar oluyordu. (Bilbaşar, 1972, s. 86)

Öğretmen, Zehra ile nişanını bozduktan sonra “bu acıyı körükleyecek bir semtte” oturduğunu, mahallelinin hakaretlerini ve dışlayıcı tavırlarını hatırlayıp Zehra'ya yaşatabilecekleri durumları düşünerek üzülür.

Mahallelinin pansiyon sahibi aileye karşı düşmanlık beslemesinin nedeni ise geçmişte mahalleden birinin göçmen olarak gelen akrabasına ucuza ev vermeyi kabul etmemesidir. Ailenin bir gün baskılarından yılıp gitmesi ile evi yok pahasına ele geçirmeyi umut ederek aileye baskı uygulamaktadırlar.

Ay Tutulduğu Gece'de kasaba halkının mizacına dair ilk işaretler daha ihtiyat zabiti/mühendis kasabaya gelmeden kendini göstermeye başlar. Kasaba sokaklarında kadınların eksikliği, romanın anlatıcısı konumunda olan ihtiyat zabiti/mühendisin dikkatini çeken unsurlardan olur ve romanın ilk sayfaları kasabalının mizacına dair bilgilerden oluşur: “Evlerin pencerelerinde bir kadın başına rastlamadık sokaklarda da kimseler yoktu” (Bilbaşar, 1961, s.10). Kasabanın evin içinde pencerelerden dışarıya bakan kadınlarıyla tasvir edilmesi romanın devamı boyunca da kadınların sosyal yaşamda pek görünmemesinin bir örneğidir. Kasabada kadınlar sosyal alanda görünmezken çocuklar romanda hiç yer almaz. Kasabaya vardığı zaman bu yabancıya karşı ilk görüşmede sevecen ve misafirperver olan halkın ikramı ve sohbeti misafirlerinin bekar olduğunu öğrendiklerinde değişir. Halkın bu tavrını ihtiyat zabiti/mühendis şu ifadelerle açıklar:

Önce beni iyi karşıladılar. Kahve bile ısmarladılar. Kasabada bekar olarak birkaç zaman oturmak istediğimi öğrenince, misafirseverlikle parlayan gözlerde hoşnutsuzluk ışıkları belirdi. Birer ikişer kalkıp gittiler. Memleketimizin en batı ucundaki bu küçük kasaba halkı da bir bekara ev vermek istemiyordu. Aile ocaklarının namusu için bir tehlike idim sanki. (Bilbaşar, 1961, s. 9)

İhtiyat zabiti/mühendis kasabadaki ilk zamanlarını da toplumdan dışlanarak geçirir. Alışverişlerinde esnaf ona ürün satmak istemez, ahali selam bile vermez. Görünüşte oldukça mutaassıp bir tavır sergileyen kasaba halkının bu tavrını Nahiye Müdürü şu ifadelerle açıklar: “Bu milletin mayası taasbula tutulmuştur. Üzerinden baskı kalktı mı, maya aslını belli eder” (Bilbaşar, 1961, s. 10). Tefvik ise kasabaya bir otel ve eğlence mekânı yapma hayalinden bahsederken bekar olduğu için ona ev dahi verilmediğini hatırlatan ihtiyat zabiti/mühendise, halkın genel tavrı hakkında şunları söyler: “Hep yoksulluktur onları böyle ham sofı taassubuna kaptıran. Biraz cepleri para yüzü görsün, evlerindeki yaşayış şartları değişsin, atacaklar bu eğreti kabuğu üzerlerinden” (Bilbaşar, 1961, s. 196). Müberra Bağcı Tayfur’a göre romanda ihtiyat zabiti/mühendisin dışlanmışlığının anlatılma amacı: “(...) onun iç dünyasını sergilemek değil, onu kasabada gönüllü olarak çalışmaya hangi sebeplerin ittiğini açıklamaktır” (Bağcı

Tayfur, 2008, s. 160). Kasabalının ihtiyat zabiti/mühendise olan mesafeli ve dışlayıcı tavrı kasabanın su sorununu çözmeye yardımcı olmasıyla yumuşamaya başlar. Zira kasaba halkının roman boyunca sergiledikleri davranışlar da mutaassıplığın görünüşte kaldığını ortaya çıkarır. Kasabalının genel davranış kalıpları, ortak kişilik özellikleri, sergiledikleri rahat tavırlarıyla öne çıkar. Kasabalarına gelen misafirlerinin bekar olduğunu öğrenince olaya namus üzerinden bakıp evlerini vermeyen kasaba halkının içinde yaşadığı toplumun ahlakı hiç de mutassıp değildir. Zina kasabada oldukça yaygındır, herkesin bunu bilip görmesine karşın basılmadıkları sürece üzerinde durulan bir durum değildir. Kasaba erkekleri günlük yaşamlarının büyük kısmını ziyafetlerle ve bu yemeklerde bolca tükettikleri şaraplarla sarhoş olarak geçirirler. Romanda iş ve geçinme telaşı, gündelik rutinler hissedilmez. Kasaba kadınları ise romanda yalnızca cinsellikleri ile var gibidir. Romanda görülen kadın kişilerinin hepsi de anlatıda görüldükleri her anda romanın erkekleri ile mutlaka cilveleşen derinleştirilmemiş ihtirasları olan kadınlardır. Yazarın romanlarındaki kadınlara genel çerçeveden bakıldığında hepsinin öne çıkan kişilik özelliği ihtiraslı davranışlar sergilemesi olmasa da genel olarak bu konuda serbest kişiler olarak yazıldığı görülür. Bu noktada *Ay Tutulduğu Gece* romanı için yazarın kasaba halkının mizacını verirken deniz kıyısında ılıman iklimin verdiği rahatlığı yansıtmaya çalıştığı söylenebilir. Fakat bu rahatlık ortamı da yüzeysel kalmakta ve bir kasaba halkı özelliği olarak tanımlanamamaktadır. Atilla Özkırmımlı'nın romana getirdiği eleştiride dediği gibi: "Olaylar ve ilişkiler içki sofraları ve kadınlarla geçirilen geceler çerçevesinde gelişir. İnsanlar, bu ikisinden başlarını alıp zaman bulabilirlerse önemsiz (!) bir iki işle uğraşırlar" (Özkırmımlı, 1995, s. 115). Aslında kasaba yaşantısı için daha ciddi ve belirleyici olabilecek; denizcilikte Yunanistan ile yaşanan sıkıntılar, kasabanın su kaynaklarına ulaşmada yaşadıkları zorluklar, yarım kalan hizmetler ve yokluk gibi konuların kişilerin mizacına olan yansımalarını takip etmek anlatıda ikinci planda gelmektedir. Özellikle kasaba insanları hakkında yapılan şu tespit oldukça yerindedir: "(...) birbirleriyle olan ilişkileri oldukça yüzeysel ele alındığı için kişiliklerinin ve var oluşlarının boyutları belirmez bir türlü" (Özkırmımlı, 1995, s. 114). Fakat Behçet Necatigil'in romanın bu konudaki gerçekliği hakkında yorumu farklıdır. Necatigil, *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*'nde romanın gerçekçi yanını Özkırmımlı'nın yüzeysel olarak yorumladığı gündelik hayatın, gerçekliği yangın tasvirleri ile birlikte pekiştiren unsurlardan olduğu yorumunu yapar: "Yurdun

kalkınmasında ölkücü aydınının katkıları temasını yumuşak çizgilerle işleyen ve gerçekçi yanını kasabanın gündelik hayatı, orman yangını gibi tasvirlerle pekiştiren bir roman” (Necatigil, 1992, s. 40). Fakat romanda roman kişilerinin gündelik yaşamda yer alış biçimleri hep tek düze, erkekler üzerinden işleyen, kadın ve çocukların sosyal yaşamda neredeyse hiç görünmüyor olmasıyla maalesef Necatigil’in bahsettiği gibi gerçekçi bir yaşam profili çizmez. Yalnızca yaşama dair ayrıntılara kısa kısa değinilmiş olması böyle yorumlanmış olmasına neden olabilir.

Kasaba halkının birbirleriyle olan ilişkilerini ise Şarapçı Hidayet şu sözler ile ihtiyat zabiti/mühendise anlatır: “(...) bizim burda vukuat olmaz. (...) Vukuat deyince kafa göz patlatmak, adam öldürmek, kız kaçırmak gelir akla... Birisi birisine kızdı mı, sandalyayı kaldırıp hasmının kafasına vuracağına, camları indirir. (...) kimse kimsenin burnunu kanatmamıştır bu kasabada” (Bilbaşar, 1961, s. 51). Bu ifadelerden romanda verilen ılıman iklimin ılımlı mizaca sahip insan profili hakkında çıkarım yapılması gerekirse; yazarın çizdiği sahil halkı profilini insana zarar vermek ve güç gösterisinde bulunmaktan ziyade hırsını farklı noktalara yöneltmeye çalışan insanlar olarak kurduğu söylenebilir.

Cemo romanında kişiler sert doğa koşullarının şekillendirdiği sert mizaçlı insanlara örnek verilebilecek şekilde yazılmışlardır. Babası ve kocasının onu merkeze alarak çerçevesinde olayları anlattığı *Cemo*, romanda mekân olarak seçilen karasal iklimin hâkim olduğu, Türkiye’nin Doğu bölgelerini kapsayan coğrafyanın şekillendirdiği bir yaşam örneğidir. Roman, babası Cano’nun kızı *Cemo*’yu fiziksel görünümü ve sert eğitimden geçmiş kişiliğini anlatması ile başlar. Cano, kızının fiziki ve psikolojik özelliklerinden bahsederken daima fiziki coğrafyanın unsurlarıyla benzetme yaparak anlatır. Kızının saçlarının parlaklığı gökyüzü, çevikliği ceylan, dudaklarının rengi de nara benzer. Cano’nun kızını anlatırken kullandığı unsurların başında keçi, kurt ve ceylan olmak üzere hayvanlar gelir. Roman genelinde Cano, dağ başında büyüttüğü kızını bebekken anne sütü yerine keçi sütü içtiği ve çevik bir yapısı olduğu için en çok keçiye benzetir. Kızının çevik ve dayanıklı yapısını şu ifadeler ile özetler:

Cemo’yu ben büyütmişim. (...) Dişi kurt kimi yavuz, ceyran kimi tez ayak etmişim. (...) Hık demiş burnundan düşmüş anasının. Kara saçları gök ışıltılı idi, anasının saçları kimi. Kömür gözleri ocak alevi gibi yanardı. Dudakları Şirvan

narından kırmızı idi. Gülünce inci dizileri dökülecek sanırdın ağzından.” (Bilbaşar, Cemo, 1966, s. 5).

Cano'nun kızına verdiği eğitim Cemo'ya bedensel kuvvetin yanında sert bir mizaç da kazandırır. Kızının dönüşümü hakkında şu ifadeleri kullanır: “Kaşları çatıldı mı, hançer olup yüreğine saplanacak, diye korkardın. Dişi bitmemiş yetim kaldı anasından. Ufacık, kara bir kuzu gibi emekler buldum savaş dönüşü. Ama ceyran kimi tımarlı, canavar kimi yabanî yetiştirmişim onu. Derisini gülden yumuşak, bileğini çelikten sert etmişim” (Bilbaşar, Cemo, 1966, s. 5). Cano'nun bileği çelikten sert bir yabani gibi yetiştirmek için tercih ettiği yöntem, onu yaşadıkları coğrafyanın doğal iklim şartları ile sınamak olmuştur. Cano'nun yalnız bir baba olarak tek kızını bu derece kuvvetli yapıda olması için yetiştirmesindeki amaç ise kızının doğa ile başedebildiği gibi kendini ona zarar verebilecek kişilerden koruyacak güce sahip olmasıdır:

Kurt gibi yabanî olsun erden yılmasın istedim. Bileğini olur olmaz yiğit bükemesin, dedim de öyle yetiştirdim. Yaz demedim, güz demedim, kar demedim, buz demedim, sürdürdüm kızı yokuşa. Buram buram ter dökende buzu kırdım, daldırdım içine. Demirine su verdim, çelik ettim. At yoldaşı, tüfek oyuncağı idi. Kurdun, kuşun dilinden anlar oldu. (Bilbaşar, 1966, s. 22)

Cano'nun kızını bu şekilde yetiştirmesindeki nedeni Doğu Anadolu coğrafyasının kırsal yaşamında ataerkil yapının hâkim olmasıdır. Yazın sıcağı, kışın soğuğu ile mücadele ederek büyüyen Cemo, sahip olduğu özellikleri ile akranı olan diğer genç kızlardan ayrılır. Cemo, yaşadıkları kırsaldaki diğer kadınlardan farklı olarak bedensel kuvveti ve dövüş becerileriyle erkeklerin yaşam biçimlerine yakın bir profil çizer. Aynı coğrafyada yetişmiş diğer kızların sahip olduğu bazı becerileri edinmemiştir:

12 sine bastığında, Zozana'da Cemo gibi at binen, it süren, kurt koğan, attığını vuran biri daha yoktu. Analı babalı büyümüş akranları, yaprağı dökülmüş dal gibi kuru birer çalı iken, Cemo güz çiçeği gibi donanmış, gül tenli, ceyran bakışlı, yiğit yürekli, çelik bilekli bir kız olup çıkmıştı. (Bilbaşar, 1966, s. 22-23)

Cano, Cemo'yu istemeye gelen Memo'ya kızının diğer yöre kızları gibi ev işlerine yatkın olmadığını bilmesi gerektiğini söyler. Cemo'nun ev işlerine dair bilgisinin olmayışı babasının onu ev dışında aktif tutarak yetiştirmiş olmasının yanında ailede bir kadın figürü olarak örnek görmemiş, ev işlerinin yapılmasına şahit olmamış olmasında da kaynaklanır. “Bu yaban kızın, karılıkta, analıkta kusuru çok olacak Memo. Sütten kesildi kesileli, dut pestili, kayısı kurusu ile ceviz içinden başka şey yemedi. Ne hamur karmasını bilir, ne maya çalmasını. Tanrı yardımcın olsun” (Bilbaşar, 1966, s. 99).

Cemo, annesini çocukken kaybettiği için yetişme sürecinde örnek alabileceği, ona yaşadıkları toplumda kadın rollerini öğretecek bir kadın figürü ile karşılaşmamıştır. Onun yerine babası tarafından erkeklerin yetiştirilme usulüne benzer bir biçimde yetiştirildiğinden kişiliği dağ şartlarında kurulan ataerkil toplum içerisinde güç sahibi olan tarafa yakın özellikler gösteren biçimde gelişmiştir. Bu nedenle de ev işlerini öğreneceği bir yol gösterici olmadan, yaşadığı toplumda kadınlar tarafından yürütülen ev idaresi konularında rol sahibi olmamıştır. Cemo, yetişme tarzı ile toplumda erkeklerin saygısını kazanmış, gücü ve güzelliği nedeniyle arzulanan biri haline gelmiş olsa da Memo ile evlendikten sonra aralarına karıştığı kadınlar tarafından çeşitli nedenlerle yadırganmıştır. Köy çeşmesinde gelenek üzere yıkanmaya gittiğinde köy kadınlarının ona kızılbaşlık üzerinden hakaret etmesi nedeniyle karıştığı kavga Cemo'nun fiziksel şiddete eğilimli yanını gösteren örneklerden biridir. Kadınlara kaba kuvvet uygulayarak başlattığı dövüşte köy kadınları zayıf savunmada bulunurken Cemo kuvvetle saldırır: "Nola, siz yunun öyleyse, diye kancıkları kaldırdığım gibi çeşmenin yalağına attım. Berikiler üstümü başımı yırttılar. Ben de bakraçları geçirdim kafalarına" (Bilbaşar, 1966, s. 103). Köy çeşmesinde kendisine laf çarpıtan kadınları tartaklayarak alt etmeye çalışması, kaba kuvvete başvurması güç odaklı yetişmesinin bir etkisi olarak diğer kadınların baskın veya galip gelme amaçlı davranışlarına göre daha sert tavırları benimsediğini gösterir.

Romanda yöre kadınlarının kişilik özelliklerine dair bazı ortak davranış kalıplarından da söz edilir. Memo, Cemo ile evlenip köyüne gelin getirdiğinde köy kadınları kıskançlık nedeniyle Cemo'ya yönelik hakarete bulunurlar. Cemo'nun köye girdiği andan itibaren başlayan aşağılayıcı tavırlar zamanla onu toplumdan dışlayan davranışlara evrilir. Cemo'nun köy tarafından kabul edilememesinin nedenleri; Memo'nun yengesinin tavsiye ettiği kızlardan biri yerine kendi seçtiği kadını getirmesi ve Memo'nun karısına olan alakası ve etrafça yadırganan kibar tavırlarıdır.

Köye girdiğimizde, şaşkınlıklarından, önce hiçbiri seslenmediler. Salt düşmanca, kınayan gözlerle geçişimizi izlediler. İlk patlayan Hazal oldu. Cemo'yu hayvana bindirip, kendimin yaya gelişime tükrük attı:

-Yeni elek, nere asam seni, demişler, dedi.

Karşıdaki damdan Zino'nun sesi yankılandı:

-Yaylada keçi gibi koştuğunu unutmuş da, hayvanın sırtına tünemiş.

Sesini alamadığım biri, onları teselli etti:

-Kız-gelin günü çabuk geçer uşaklar. Bakmayın siz bu saltanata. Yarın o da bizim gibi yerde sürünür. (Bilbaşar, 1966, s. 101)

Cano'nun "Oy bizim avratlar!... Kurban, çekmedikleri yoktur o fukaraların" (Bilbaşar, 1966, s. 30) diyerek durumlarına hayıflandığı köy kadınlarının bu davranışlarının altında köy yaşamında kendilerinin tecrübe etmedikleri davranışları yadırgamaları yatmaktadır. Romanda Doğu Anadolu'da köy halkının geneli üzerinde yapılan tespitler haklarını bilmediklerinden sürdürdükleri hatalı davranışlar ve aşağılanma korkusunun yarattığı çekince üzerinde toplanmıştır. Sorikoğlu'nun köylülerden usulsüzce öşür ve çırağ toplamak istemesi üzerine Memo'nun liderliğinde avukatlarıyla valiliğe giderek haklarını öğrenmeye çalışan köylü erkekler, köylü olduklarından devlet kurumlarınca kabul edilmeyeceklerinden korkarlar. Devlet kurumlarında da ağalarının karşısında davrandıkları gibi davranacaklarını düşünürler: "Bizi köylü görürler de Vali beyin katına bırakmazlar Memo. Bu ağa bize kılavuzluk etse n'ola. (...) -İyi söylersin bey, dedim, vali beyin katına varak, ayağına yüz sürek ya, köylü diye bizi korlar mı içeriye?" (Bilbaşar, 1966, s. 114). *Yeşil Gölge* romanında yerleşme dahilinde kendini gösteren şehirlilik-köylülük etkileri de *Cemo* romanında Şih Mahmut'un şehirde okuyup avukat olan oğlunda değişen davranış kalıplarında ve mizaçta kendini gösterir: "Şih Mahmut'un abukat oğlu, hükûmat adamları gibi urbalar giyinmişti. Gazi Paşa gibi saçını uzatmış, arkaya taramıştı. Dili de denişmişti. Osmanlı gibi konuşurdu" (Bilbaşar, 1966, s. 25). Bu her iki örnekte de merkezden uzak, farklı kültürlerle karşılaşmadan dağlık alanlarda bir bakıma izole olarak yaşamının etkileri görülür. Kendilerinin köylü oldukları için dışlanacakları düşüncesi, dışlanma veya rezil olma korkusundan önce tanımadıkları, bilgi sahibi olmadıkları alanlarda kendine güvenemiyor oluşlarından kaynaklanır. Farklı kültürleri benimsemiş, farklı yaşam biçimlerine yakinen maruz kalmamış olmaları da Şih Mahmut'un avukat oğlunun değişimini şehir yaşamına uyum sağlamak için atılan adımları da kendilerine tamamen yabancı gelir.

Memo romanında Diyarıbekir'de yaşayan halkın sergiledikleri davranışlar farklı bir coğrafyada, farklı kültürün şekillendirdiği yabancı insanların davranışları olarak, Senem'in bakışı ile anlatılır. Romanda sahra olarak betimlenen Güneydoğu Anadolu'nun sert ikliminde yaşayan halka dair Senem'in dikkatini çeken noktalardan biri Dersim halkından farklı seyreden soğukkanlı davranış kalıplarındır. Töre ve kültürlerinin uygulanmasında katı olan Diyarıbekir halkı, şiddet davranışlarına şaşırtıcı

derecede kayıtsızdırlar. Öyle ki romanda yöre halkı şiddet ve cinayeti hayat akışında kanıksamış olarak verilir. Senem'in, üzerine eş olarak alınmasına dayanamayan Şih Abuzer'in en küçük eşi Sabire, düğün eğlencesi sırasında Senem'i vurmak ister. Fakat Seyit Vehhap önce davranarak Senem'i savunmak için Sabire'yi öldürür. Olaylara şahit olan kalabalıktan tepki gelmediği gibi eğlenceye kesintisiz olarak devam edilir: "Olan bitenden konukların kılı oynamamıştı. Düğünlerde böyle işlere alışkın oldukları görülürdü. (...) Çalgıcılar, bıraktıkları yerden aynı oyun havasını vurdular. Bir maraba Seyyit Vehhaba yeni şamdanlar getirdi. Yeniden oyuna durduk (Bilbaşar, 1969a, s. 144). Sabire'nin vurulmasından sonra, Şih Mahmut'un Senem'i kırbaç ile dövmesi de çevre tarafından sükûnetle karşılanır. Kadına yönelik şiddet ve bu şiddetin normal karşılanması romanda yalnızca Diyarıbekir aşiretlerine has bir özellik olarak verilmez, *Cemo* ve *Memo* romanlarında doğu coğrafyasının genelinde yaşanan bir problem olarak verilir. Fakat, özellikle *Cemo* romanında ağırlıklı biçimde töre ve geleneklerin yanlışlığı olarak kültürel kodlarla verildiğinden kişilik özelliklerine dahil edilemez, kültürel coğrafya dahilinde incelenmeye uygun veriler sunar.

Roman, köylülerin haklarını almak için verdikleri mücadeleler ile ilerlese de Senem'in mensup olduğu Ke... uşağı obası ahalisi başlarda; ağasız yaşama, ağa bildikleri Memo'nun iş görmesine ve toprak sahibi olmaya karşı çıkarlar. Bu karşı çıkışın arkasındaki düşünce kendilerinin bu düzen içerisinde kulluk etmekten başka ihtimallerinin olmadığı inancıdır. Memo'nun ağalık yapması gerektiği düşüncesine körü körüne tutunmuşlardır. Memo'nun ağalık düzenine neden bu derece bağlı oldukları sorusuna yaradılıştan kul oldukları cevabını verirler:

"Ule şu yırtık anterisinden eti, yamalı donundan götü görükenlere bak! Kulluğun sefilliğinden arlanıp yakılacaklarına, ağalık seyitlik şanıma benden daha ileri arka çıkarlar! İş tutmayayım, deyi eteğime sarılırlar! Ule marabalığa kulluğa bunca bağlılık neye? (...)"

Haso Dayı elini uğuşturup cevaba durdu:

"Haşa kurban!" dedi. "Ağa olmak bizim ne haddimize? Biz kul yaradılmışık. Ağaya hizmet borcumuzdur. On kom bağışlasalar nasibimiz denişmez, şihın ağanın kapısından ayrılmazık!" (Bilbaşar, Memo, 1969b, s. 171)

Memo romanında fiziksel görünümüne dair Senem'in özellikleri ön plandadır. Senem, fiziksel görünümünü tasvir ederken kendisine övgüler düzer: "Gözümün elifinde gün ışığı yanar, kara saçlarımdan gök ışıltılar dökülür. Bu sebebe kaklem kaşlı, gül nakışlı güzelliğim dillerde gezer, kara gözlerimin elifi fermanlar bozardı. Kara saçlarımin her

bir teli bir yiğidin bileğini bağlar, kirpiklerimin her oku bir âşğın yüreğini dağlardı” (Bilbaşar, 1969a, s. 15). Siyah saçların parlaklığını gök ışıltılarına benzetmek daha önceleri *Cemo* romanında Cano, tarafından kızı Cemo’yu tasvir ederken kullanılmıştı. Senem ve Cemo, fiziksel görünüm olarak ortaklıklar taşıyan, aynı iklim, benzer kültür şartları altında yaşayan iki kadın olarak romanda yer bulurlar. Memo romanında Senem’in Diyarbakir’de hizmetine verilen sahra kızı halayık Fağfure ise esmer tenli ve mavi gözlüdür. Gözlerinin mavisini ifade etmek için güvem yani diğer bir adıyla çakal eriği meyvesinin mavisine benzetme yapılı: “Fağfure, güvem gözlü, esmer tenli, bileğinde kırmızı yassı boncuk bilezikler bulunan sıcak kanlı bir avrattı” (Bilbaşar, Memo, 1969a, s. 124). Bir Arap olan Fağfure, Senem ve Cemo’dan farklı bir etnik gruba, kültüre mensup olduğundan yazar tarafından bu farkı görünüm üzerinden de belli etmek için daha esmer ve renkli gözlü yazılmıştır.

Yeşil Gölge romanında Karadeniz bölgesinde bulunan B... kasabası halkının benimsedikleri davranış kalıplarına dair oldukça çeşitli ve ayrıntılı tanımlamalar yer alır. Kasaba halkı kadınıyla erkeğiyle kavgaya hazır, küfürbaz, çenebaz ama renkli, neşeli bir topluluk olarak yazılmıştır. B... kasabasını oluşturan üç büyük semtin sakinleri arasında ufak farklılıklar vardır. Örneğin Gülbucağı’nda başta kadınları olmak üzere eğlenceye düşkün insanların bahsi geçerken Kışla mahallesinde cimrilik söz konusudur, Çarşı semti’nde oturanlar ise diğer sakinlere şehirli sıfatıyla üstten bakarlar.

Kasabanın oynak ve güzel kadınları “Karadeniz uşağı” olmayan erkekleri tercih etmez. Karadeniz uşağı olmak ise kavgacı hovarda tavırlar sergilemek anlamına gelir. Kadınların bu tercihlerinin de kasaba yaşamına etkileri olur: “Karadeniz uşağı olmayan, yani ovardalık, küfürbazlık, kavgacılık nedir bilmeyen erkeklere horlukla bakarlar. Bu yüzden kasabanın vukuat bilânçosu oldukça kabarıktır” (Bilbaşar, 1970, s. 16). Kasaba halkının benimsediği konuşma biçimi de küfürbaz mizaçları ile şekillenmiştir:

Burada küfürsüz lâf edilmez: Severken sövülür, gülerken sövülür, ağlarken sövülür, överken sövülür, kınarken sövülür. Bu küfürler, ancak sesin tonuna, yüzün biçimine göre iyi ya da kötü bir anlam taşır. Kadınlar için ayrı, erkekler için ayrı küfür dağarcığı yoktur. Kadınlar da erkekler gibi ana avrat düz giderler. (Bilbaşar, 1970, s. 16)

Kasaba halkı küfrü yaşamlarına öyle yerleştirmişlerdir ki küfretmemenin hoş karşılanmadığı durumlar da yaşanır: “Şunu da eklemeyim, babasının

yanında, onun kocalık haklarını çiğniyerek, anasına sövmiyen delikanlı, pısrık yetişmiş sayılır” (Bilbaşar, 1970, s. 16). Küfür etmek roman kişileri için bir tür baskın çıkma davranışı, mert bir davranış olarak yer etmiştir. Kasaba halkının mizacına dair diğer bir ayrıntı da ağız sıkı insanlar olmamalarıdır. Kasabanın dedikoduculuğu şu ifadeler ile verilir: “Sır saklamak ne söz, iki başlı dedikodu ile bile yetinmezler. Duyduklarına o saat koşma düzerler, sonra da her koşmaya yatkın, özel bir çift telli havasıyla bütün kasabaya yayarlar” (Bilbaşar, 1970, s. 16). Kasaba halkına dair verilen bu ayrıntı roman genelinde gerçekleşen hemen her olaydan sonra insanların olanları hemen maniler ve şarkılar aracılığıyla yayması şeklinde sık sık yer bulur. Kasaba ahalisinin bu tavırları küçük yerleşmelerde herkesin birbirini tanıdığı bir ortamda vakit geçirmek, eğlenmek, toplumda yer bulmak için geliştirdiği davranışlardır. İnsanların dünya görüşlerinin içinde yaşadıkları toplumdan etkilendiği düşünüldüğünde yazarın çevre algısının davranışlara olan etkisinin bilincinde olarak toplumsal çerçeve çizdiği görülür.

Kasabanın önde gelen varlıklı ismi Müezzinoğlu'nun rahatsızlığı ve iyileşmesi dönemlerinde kasaba halkı değişken tavırlar sergiler. Müezzinoğlu'nun hastalığındığı ilk dönemde derin bir yasa gömülen halk, Müezzinoğlu tedavi için İstanbul'a sevk edildiğinde onun aleyhinde konuşarak başına gelenlerin mazumların ahlalarını almaktan kaynaklandığını söylerler. Bir süre sonra iyileşip kasabaya döndüğünde ise tekrar Müezzinoğlu'nun tarafını tutarlar. Mazlumların ahını alan zalim konumundan fakirlerin koruyucusu makamına çıkarırlar. “Varsa yoksa Müezzinoğlu... Fakir fukaranın koruyucusu, dulların, yetimlerin babası, mazlumların kurtarıcısıydı o. Onu kasabaya bağışladığı için tanrıya kurbanlar kesseler yeri yidi” (Bilbaşar, 1970, s. 19). Kasabalının Müezzinoğlu konusunda bu şekilde ikiyüzlü davranıyor olma nedeni kasabanın işleyişi ve düzeninde onun sözünün geçerli olmasıdır. Halk aslında Müezzinoğlu'ndan ve davranışlarından bıkmıştır ama iş çıkar meselelerine geldiğinde Müezzinoğlu'nun karşısında duracak güçleri yoktur.

Romanda Güllü'nün yardımcısı Ayşe, B... kasabasının kadın ve erkeğinin doğası ve davranışları üzerine erkeklerini haramda gözü olan, kadınlarını ise geçimsiz olarak tanımlar. Bu farklılık biraz da kasabada hüküm süren eğlence alışkanlıklarından kaynaklanır. Erkeklerle yönelik eğlenceler kadınları bu alandan uzaklaştırırken ilgi ve hizmet görmek erkeklerin de merakını cezbeder.

Erkeklerin ciğerinin deliğini bilirim. (...) Kadın ister çirkin olsun, ister kart olsun. Haramsa bi' tatlanır, bi' güzelleşir gözlerinde, hiç sorma. Böyle olmasa, Çarşı semtinin budala erkekleri, evde taze gelinleri duvağınan kor da, buraya gelirler miydi? (...) Oradaki namuslu kadınlar, bi' ere varıp, helâli oldular mı, her şey bitti sanırlar, kendilerini kapıp koyuverirler. (...) Gülüp söyeleyeceklerine, (...) her gün başka türlü tatsızlık çıkarırlar; (...) Hani diyesim, kocalarını buraya düşürmek için ellerinden geleni yaparlar. (Bilbaşar, 1970, s. 22)

Fiziksel görünümüne dair bölge insanının görünümü hakkında fikir verecek şekilde bir Karadeniz erkeği olarak Ramiz Efendi'nin tasviri yapılı: "Ramiz efendi inadına ince uzun yapıydı. Avurtları çökük, gök gözleri birbirine yakın, karadeniz yapısı burnu, yukardan aşağıya, yüzünü dolduruyordu" (Bilbaşar, 1970, s. 87). Yazar, romanlarında burada fiziksel görünümünün tarif edildiği şekilde üzerinde yaşadıkları bölgede görülen karakteristik fiziksel yapılaraya sahip olan roman kişilerini çoğunlukla yan kişiler üzerinden verir.

Yonca Kız romanında fiziksel görünüm ve kişilik özelliklerine dair unsurlar köylü veya kentsoylu olup olmama çerçevesi içerisinde verilir. Romanda fiziksel görünümü iklim şartları ile okunabileceği kişi hizmetçi Sultan Bacı'dır. Arap ve zenci ifadeleri ile tanımlanan Sultan Bacı, esmer tenli, ince dişli, şişmanca bir kadındır. Yonca onun çoğunluktan farklı olan fiziksel yapısını gördüğünde nedenini anlayamaz ve merak duyar: "Arap kadın güle söyleye adamlarla konuştuğunda dişleri beyaz beyaz ışıldıyordu. Buranın insanları niye böyle kara deriliydi ki?" (Bilbaşar, 1971, s. 66). Sultan Bacı'nın kişilik yapısını ise tezgâhtar şu ifadeler ile açıklar: "Tezgâhtar, şişman zenci kadını, 'Bu Sultan Bacı'mızdır,' diye tanıttı. 'Derisi karadır amma yüreği pamuktan aktır ve de temizdir' "(Bilbaşar, 1971, s. 66). Sultan Bacı'nın kişiliğinin tasvir edilmesinde deri renginin üzerinde durularak bunun "ama" denilerek olumlu bir karşıtığa bağlanması aslında içten içe Sultan Bacı'nın deri renginin yadırgandığını gösterir.

Başka Olur Ağaların Düğünü romanında Hüsniye'den bahsedilirken "yörük karıları gibi iri kıyım bir taze" ifadesi kullanılır. Fiziksel görünümü tasvir edilirken de çirkinliği vurgulanarak verilir:

Murat, yatağın üzerinde uzanmış yatan Hüsniye'ye korkuyla baktı: Sırtında geceliği vardı yalnız. Kılılı bacaklarını meydanda bırakacak şekilde eteklerini yukarı çekmişti. Bahçivan ayakları gibi iri, topukları çatlak ayakları vardı. Başındaki yazmayı çıkarmış, saçlarını omuzlarına düşürmüştü. Öyleyken gene de kadınca bir hali yoktu. (Bilbaşar, 1972, s. 69)

Romanda Murat'ı elde edebilmek için Menekşe ile rekabet içinde olan Hüsniye'nin çirkin ve bakımsız görünümüyle verilir bununla birlikte "yörük karıları gibi iri kıyım" benzetmesinin yapılması yörüklerin fiziksel görünümüne gönderme yapsa da bununla sınırlı kalır. Menekşe ise romanda Hüsniye'nin karşıtı olarak kasaba halkında hayranlık uyandıracak bir güzellikte fakat babası gibi şımarık ve bencil olarak yazılmıştır.

Başka Olur Ağaların Düğünü'ndeki kasaba halkı, *Ay Tutulduğu Gece*'deki gibi yüzeysel olarak mutaassıp görünüme sahiptirler. Kasabalılar muhtarlık seçiminde Hüseyin Ağa'nın zındık gibi davrandığı ve hizmetlerinden memnun olmadıkları için yerine köye cami yaptıracak olan Osman Ağa'yı seçmeyi düşünürler. Fakat Hüseyin Ağa, roman boyunca dedikoduculukları ile öne çıkan kasabalıların oylarını almak için kasabaya Hac filmi getirerek seçimleri tekrar kazanır:

"Hac" filmi yüzünden Bucak kısa bir zaman için çevrenin Kâbesi oldu. Yakın-uzak köylerden, kasabalardan halk akın akın geldiler. (...) o mübarek yerleri kendilerine görmeği nasip ettiğinden dolayı Hüseyin Ağa'yı hediyelere, hayır dualara garkettiler. Köyün ihtiyarları da eski yargılarını tüm unuttular, Hüseyin Ağa'yı Tanrının en mümin kulu ilan ettiler. Böylece seçimleri gene Hüseyin Ağa kazandı. (Bilbaşar, 1972, s. 13)

Kasaba halkı dedikoduculuk ve abartılı söylenti yayma konularında da *Yeşil Gölge*'deki B... Kasabası halkına benzer. Romanın başlarında Murat'ın kasabaya geleceği haberini alan ahali tüm işini gücünü bırakıp ağızdan ağıza haberi yaymaya başlar: "İki dakika içinde haber dallanıp budaklanarak Bucağın sokaklarında çalkanmağa başladı; insancıklar gizli bir zemberekle itilirlermişçesine bir telâşla çitten çite, kapıdan pencereye haberi taşıyorlardı. Yazmalar, şalvarlar, etekler uçuşuyordu. Ocakta sütler taşıyor, tencerelerin dipleri tutuyor, fırında ekmekler kavruluyor, kundaktaki çocuklar çatlıyordu (Bilbaşar, 1972, s. 11-12). Kasabalının haber yayma konusundaki hızının yanında olayların abartılarak yayılması, hikâyeler uydurmak da *Yeşil Gölge*'deki kasabalıların huylarına benzer. Gören görmeyen Murat hakkında söylentiler çıkarır, uydurduklarını da yayarlar. Kasabalının olay ve kişiler hakkında hikâyeler uydurması, *Yeşil Gölge* romanında her olaydan sonra mani bestelenmesine benzer. Kasabalının Murat'ın özelliklerini abartarak yaymaları, onun işine yaramış tıbbi tedavi görmeye gelen hasta sayısı artmıştır:

Görenler de görmeyenler de bu acaip mahlûku öyle ballandırarak anlatmışlardı ki, az zamanda çevre köylerinde Huriye'nin karnından düşen parazit, yedi başlı ejder oluvermişti. Doktor Murat da o canavarı tepeleyen masal şehzadesi kılığına

girmişti. Evliyaya adak adayanlar, muskadan şifa umanlar, şimdi hastalarını hayvanlarına yüklüyor, Fatma Bacı'nın kapısından derman aramaya koşuyorlardı. (Bilbaşar, 1972, s. 106)

Kasabalının uydurduğu hikâyeler traktör yarışından sonrasını kapsar ve insanlar yarışın sonunda olacaklar hakkında kendi hayal güçlerinden bire bin katarak yayarlar: “Yarışı Tahir kazanırsa kızın kendini dereye atacağını ileri sürenler de vardı. Doktor Murat’la Menekşe’nin seviştiğine inanlarsa, sevda masalları uyduruyorlar, Murat’a olmayacak çılgınlıklar yaptırıyorlardı. Pek çokları da köy geleneklerine uyararak, Osman Ağa yenilirse Doktor’un kızı motosikletine attığı gibi kaçıracağını söylüyorlardı” (Bilbaşar, 1972, s. 126). Kasaba halkı bu abartma alışkanlığını işin eğlencesini çıkarmak için uygularlar. Murat’ın, onu görebilmek için derede boğulma numarası yapan Menekşe’yi kasabaya getirdiğinde kasaba halkı tarafından gözetlenmeleri *Cemo* romanında Memo’nun evlendikten sonra Cemo’yu köye getirişinde evlerinin bahçe ve çatılarında onları seyreden kadınların durumuna benzer. İki romanda meraklı davranış biçimi aynı olup verilen tepkiler farklıdır. *Cemo*’da kasaba kadınları yeni gelini kabul etmeyerek aşağılayıcı tavır gösterirler. *Başka Olur Ağaların Düğünü*’nde ise kasabaya yeni gelen o kasabanın çocuğu Murat’tır. “Murat, Osman Ağa’nın kapısına varıncaya kadar utancından yerin dibine geçti. Kızı dile düşürmekten korkarken kendini elâleme maskara etmişti. Duvar üzerine çıkan kadınlar, kızlar, yol boyunca rastladıkları delikanlılar, kendileriyle eğlenmişlerdi. Oğlanlar peşlerinden gelmişler, ıslık çalmışlardı (Bilbaşar, 1972, s. 41). Kasabalının bu gözetleme huyu da dar görüşlü olmalarından kaynaklanır. Yazar kasaba halkının bu tavırlarıyla küçük yerleşmelerde iç içe yaşayan, herkesin birbirini tanıdığı bir ortam oluşturmuştur.

Tarihi bir roman olan *Kölelik Dönemeci*’nde Çerkesler; özgürlüğüne düşkün, cömert ve gelenek itibariyle hırsızlığı alışkanlık edinmiş kişiler olarak anlatılırlar. Kendi de bir Çerkes olan Pşi Dole ağzından; Çerkeslik tanımı, halkın mizacı ve yaşam alışkanlıkları ifade edilir. Çerkesistan halkından Tamata Margal, Pşi Dole’ye siyasi anlamda Şahin Giray’a bağlı olup olmadıklarını sorduğunda Çerkeslerin mizacına dair şu cevabı alır:

Bizi iyi tanımış olsaydınız, yakınlığımızın şuna buna değil, özümüze yani ki Çerkes milletine olduğunu bilecektiniz Yukarı Bozdok’un bilge tamatası! Bizim yakınlığımız salt kendimizdir. Kafdağı’nda ezelden beri sürüp gelen özgür düzenimizdir; ne Şahin Giray’a ne Osmanlı padişahıdır. Biz avla, tevue’yle yaşayan dağlılarık. Çekiç sapan tutmaya alışmamıştır ellerimiz. Atalarımız yüzyıllar boyu bu düzeni sürdürmüşler, (...) (Bilbaşar, 2015, s. 304)

Pşi Dole'nin ağzından Çerkeslerin başına buyruk, düzensiz ve kuralsız yaşam süren, mücadelecî ve medeniyetten uzak kişilik özellikleri dağlı oluşlarıyla, dağ yaşamının getirdiği sert koşullarla ilişkilendirilerek ifade edilmiştir.

Romanda Çerkeslerin fiziksel görünümüne yönelik kimi yerlerde sarışınlık ve esmerlik bahsi geçse de genel tasvir dağlı görünüşleri üzerindedir. Dağlı görünüş ile ifade edilmek istenen fiziksel görünüm biçimi ise; sert hatlara sahip olunması ve giyim tarzlarıdır: “Çerkes beylerinin sırtına Osmanlı hil'atları giydirilmişse de, dağlı görünüşlerinde bir değişiklik olmamıştı. Zira başlarından Kazak kalpaklarını, ayaklarından kırmızı çizmelerini çıkarmamışlardı. Kara saç ve sakalları, gür kaşlarıyla simalarından korku veren bir sertlik in'ikas ederdi” (Bilbaşar, 2015, s. 40). Çerkeslerin üzerlerine Osmanlı tarzı giysiler geçirseler bile kendilerine ait olan kültürellerini temsil edecek şekilde çizmelerini ve kalpaklarını çıkarmaması Çerkes kimliklerinden kolay kolay sıyrılmayacaklarını belirten bir ayrıntıdır.

Çerkeslerin tokma diye adlandırdığı, köle olarak tutup yeni nesiller doğurmalarını bekledikleri Rus kadınların görünüşleri hakkında genel bir tasvir yapılır. Köle yetiştiricisinin; “Sert ot yataklarda yatırdığı, hiçbir zaman doyasıya yiyecek vermediği köle kızlar, koşu atı gibi ince belli, uzun bacaklı ve çevik olurlardı” (Bilbaşar, 2015, s. 60). Bu kızlar arasında Pşi Dole'nin kendisi için beğendiği ve Zızlan adını verdiği Rus köle İlona bu kızlar arasında en güzelidir: “Etlî gül goncası gibi bir ağzı, kumral kirpiklerle çevrilmiş iri yeşil gözleri vardı” (Bilbaşar, 2015, s. 65). Rus köle kızların birlikte olacakları Kazak kölelerden ise “Kazak aygırları” ifadesi ile bahsedilir, kişilerin tanıtımı haricinde Kazakların genel fiziksel görünüşlerine dair ayrıntı verilmez.

Çerkes beyi Pşi Dole'nin eşi Satanya, sarışın bir Adıga kadınıdır. Fiziksel görünüşünün tasvir edildiği kısımlarda kızı onun güzelliği ile Nart Destanındaki destansı güzelden üstün olduğunu düşünür. Dağlı bir kadın olmasına rağmen Satanya romanda narin bir yapıda verilir:

Dolgun göğüsleri kumaşa sığamayıp taşmıştı. Kolları, ayakları çıplaktı. Gür, sarı ışıltılı saçlarını ardına salmıştı. Bir elinde ayna, (...) kıvrıcık kirpikli iri mavi gözlerini boyamaya hazırlanıyordu. Kızlarına bir an bakıp gülümsedi, beyaz düzgün dişleri, denizkabuklarının içi gibi ışıldadı. Zevaş yarı çıplak anasını, destanlardaki Nartların anası, ünlü güzel Satanya'dan daha dilber buluyordu. (Bilbaşar, 2015, s. 287)

Satanya, mizaç olarak gururlu ve ketum bir kadındır. Romanda Satanya'nın üzerine kuma getirilmesi durumu karşısında takındığı tutum üzerinden Adıga kadınlarında görülen gururlu, dayanıklı ve ketum kişilik yapısına gönderme yapılır:

“Kızın acıya senden daha dayanıklı imiş. Kocasının saygısızlığını, Pşi kızına yaraşır biçimde göğüsledi. Heçbir kulun önünde yakınıp dövünmedi. Gözyaşı döktüğünü de bir gören olmadı,” dedi.

Şiri Ana, gözlerini avucuyla kurularak, “Satanya'm da her Adıga avradı gibi gururludur. Soyuna söz değmesin diye, acısından ölse, 'of' demez. Lâkin (...) üzerine canboyluk getirilmesine de ölse, katlanamaz. (Bilbaşar, 2015, s. 135)

Bedoş romanında Bedia'nın anne tarafı Arnavut kökenlidir. Başo'nun babası Nimetullah Metin Roşi'nin inatçılığı “Arnavut damarı” ifadesi ile inatçılığı belirli bir coğrafyada yaşayan insanların genel özelliği olarak gösteren bir biçimde tanımlanır. Bu inat, Başo'nun Memduh'un ailesi tarafından gelin edilmek üzere kaçırılıp evlendirilmesi takribinde gerçekleşen küskünlükte kendini gösterir. Kızının onaylamadığı aile tarafından kaçırılmasına rağmen geri dönmeyi kabul etmeyip evlenmesi Kadı'nın tüm bağlarını yıllarca süren küskünlükle koparmasına neden olur. Nimetullah Metin Roşi'nin kızıyla barışmama konusundaki inadı torunu Başo'nun onunla tanışmak için geldiği, kızının yerine koyduğu Mestan'ın bulunduğu gün kırılır.

Zühre Ninem romanında yazarın anneanesi olan Zühre'nin fiziksel görünümü ve kişilik özellikleri verilir. Bulgar kökenli olan Zühre, gençliğinde güzelliği ile dikkat çeken, akli ile de baskın kişiliğini ortaya koyarak Vraça kasabasında takdir toplayan biridir. Fiziksel ve zihinsel anlamda erkenden olgunlaşan bir genç kızdır. Zühre'nin gençliğindeki fiziksel görünümü şu ifadelerle verilir: “(...) Zühre Nine'min vaktinden önce serpilip güzelleşmesine engel olamamış, özellikle örgü araları koyu koyu ışılan gür sarı saçlarının alımına, zekâ pırıltılarıyla çakmaklanan bal rengi gözlerinin büyüüne kapılmayan yokmuş” (Bilbaşar, 1981, s. 37). Zühre'nin zekâsı ve olgun kişiliği ile zaman içinde kasabada saygın bir konuma gelip âyanlığın Naibi Kadısı, Müftüsü ve İmamına buyruk vermeye başlar. Sorumluluk alanları genişledikçe idare etmesi gereken insanlar da çoğaldığından bu ciddiyet ortamı Zühre'nin kişiliğini de şekillendirir: “Kent'in iti uğursuzuyla uğraşmak ta ona düşermiş. Bu ilişkiler, doğal olarak Zühre Nine'min davranışını ve dilini etkilemiş, erkek gibi sövüp saymağa, kesin buyruklar vermeğe alışmış” (Bilbaşar, 1981, s. 37). Buyruk vermek için erkeklere

kendini saydırmasının güç olgusundan geçtiği toplum yapısı Zühre'nin kişiliğine maskülen davranışlar yerleştirmesine neden olmuştur.

Kemal Bilbaşar, incelenen romanlarında fiziksel görünüm tasviri yaparken belirli coğrafyalarda görünen baskın fiziksel yapıyı yer yer roman kişilerinde takip eder. Romanlarında Çerkeslerin sarışınlığı, Anadolu'nun doğusundaki esmer, siyah saçlı insanlar ile karşılaşılır. Fakat yine de fiziksel görünüm tek tipleşme özelliği göstermeden çeşitlilik gösterir. Örneğin, tüm Çerkesler ve Ruslar sarışın olarak verilmez. Bir başka ifadeyle; fiziksel görünümünün yansıtılmasında belirli coğrafyalarda iklimin, sıcaklık vb. gibi etmenler nedeniyle şekillenip halkın genel görünümü olarak gösterilen özellikler kullanılmış fakat roman kişilerinin görünümü her zaman belirli bir coğrafyada baskın olarak görülen fiziğe sahip olarak yazılmamıştır.

Romanlarda kişilik özellikleri de kimi zaman belirli bir topluluğun genelinin sahip olduğu söylenen huy ve davranışlar ile verilmiştir. Buna *Bedoş* romanında Kadı Nimetullah Metin Roşi'nin inatçılığının "Arnavut damarı" olarak verilmesi, *Kölelik Dönemeci*'nde Çerkeslerin cömert ve asi oluşu gibi belirli coğrafyaların insanlarına atfedilmiş davranış kalıpları örnektir. Bunlara ek olarak yazarın, deniz kıyıları gibi iklimin çok zorlayıcı olmadığı coğrafyaları mekân olarak seçtiği romanlarında yerel halkın genel itibarıyla kavgadan uzak, sakin hayatlar süren biçimde verildiği görülür. Doğrudan doğal unsurların tehdidi altında olmadan yaşayan insanlar birbirlerine karşı meydan okumalarında dedikodular, planlı hareketler öne çıkarken, sert iklimlerin işlendiği romanlarda bilek gücünün yeri büyüktür. Ilıman iklimlerde yaşayan kişiler kavgaya sıcak bakmadıkları gibi kavgacı olmamakla övünür biçimde verilir. Örneğin *Ay Tutulduğu Gece*'de manzara ve imkanların keyfini sürmek halkın genel yaşam düzenini oluşturur. Fakat Doğu ve Güneydoğu coğrafyalarında keskin sıcaklık farkları ve yükseltisi çok olan bölgelerin insanların dövüş becerisi edinmeyi önemseydiği, kavgadan çekinmediği görülür. *Cemo* romanında Cemo, evleneceği kişiyi dövüşürken seçer, yöre erkekleri yiğitliklerini ispatlama iddiasıyla mütemadiyen dövüşürler. *Cemo*, *Memo* ve *Kölelik Dönemeci*'nde daima savaştan, dövüşmeyi idealleştiren, sert mizaçlı kişiler vardır. Hatta iklim şartları sertleştikçe o bölgelerde yaşayan kişiler daha sert mizaçlar ile verilmiştir. Bu duruma; *Memo* romanında sert iklim koşullarının hâkim olduğu, insanların mücadeleciliğe yettiği Dersim'den daha keskin iklim koşullarının

hâkim olduğu Diyarıbekir'e gidilince daha sert mizaçlı, cinayet gibi ağır olayları dahi gündelik yaşama katmış insanların konu edilmesi örnek gösterilebilir.

3.2. BEŞERÎ-İKTİSADİ COĞRAFYA

Coğrafyanın anabilim dallarından olan beşerî coğrafyanın “Görevi, insan ve çevre arasındaki karşılıklı ilişkileri incelemektir. İnsan (toplum) ve doğal çevre arasındaki *karşılıklı etkileşim*, bu bilimin başlıca araştırma konusudur” (Doğanay, 1999, s. 129). Söz konusu bu karşılıklı etkileşimin oluşturduğu araştırma alanlarında “... nüfus değişimleri, tarımsal üretim ve gıda arzı, hastalıkların ekolojik bağlantısı, kaynakların işletilmesi, çevre kirliliği, bölgesel planlama ve yer ve mekânla bağlantılı sembolizm ve benzeri türde olguların da izlenmesi gerekebilmektedir” (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 42). Bu olgular doğrultusunda da beşerî coğrafya kendi içinde çeşitli alt alanlara ayrılır. Tümertekin ve Özgüç’ün çalışmalarında ifade ettiği üzere kimi coğrafyacılar kültürel coğrafya başlığını beşerî coğrafya başlığının bir alternatifi olarak tercih etse de beşerî coğrafya kapsam açısından kültürel coğrafyayı da içine alacak biçimde geniştir. Bu nedenle de fiziki coğrafya ile birlikte alınabilecek başlık beşerî coğrafya olmalıdır. Bu söz konusu başlık altında da alt alanlar olarak başta gelen araştırma alanları olarak; “nüfus coğrafyası, yerleşme coğrafyası, tarihi coğrafya, kültürel coğrafya, siyasal coğrafya ve ekonomik coğrafya başta gelmektedir” (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 47). Bu çalışmada da büyük oranda Tümertekin ve Özgüç’ün de belirttiği araştırma alanlarının konu edindiği unsurlar altında başlıklandırma yapılmakla birlikte, incelenen romanlarda geniş yer tutmaları nedeniyle roman için önemli olan etnik ve tıbbi unsurları da inceleyebilmek için *Etnik Yapı/Coğrafya*, Hayati Doğanay’ın *Coğrafyaya Giriş* adlı eserindeki inceleme başlıklarından da yola çıkarak da *Tıbbi Coğrafya* başlıkları da eklenmiştir. Bu ek başlıklandırmaların açılmasındaki motivasyon, romanların bünyesinde rastlanılan ve anlatının yansıttığı coğrafya verilerini eksiksiz tanımlamaktır.

Bu çalışmada yürütülen coğrafya merkezli okuma yöntemi edebiyat eserlerini mercek altına aldığından incelemede fiziki coğrafya unsurlarında insan müdahaleleri ve etkileri de dahil edilmiştir. Böylece insan ve doğal çevre arasındaki karşılıklı etkileşim ortaya koyulmuş olacaktır. Bilindiği üzere üzerinde üzerinde yaşanılan doğanın doğal unsurları

insan müdahaleleri ile de şekil almakta, dönüşmektedir. İnsanlar insanlık tarihi boyunca üzerinde yaşadıkları coğrafyaya uyum sağlamak ve onu kendine uydurabilmek için çeşitli davranışlarda bulunmuşlardır. İnsanların fiziki coğrafya üzerinde belirleyici etkilerinin olduğu noktalar; tarımsal faaliyetler, arazilerin çeşitli nedenlerle değerlendirilmesi için yapılan bahçe ve peyzaj faaliyetleri, kara ve demir yolları yapmak, deniz ulaşımını sağlamak için yapılan rıhtımlar ve limanlar, dalgakıranlar, havuzlar, barajlar, tüneller, köprüler ve kanallar olarak sınıflandırılabilir (Doğanay, 1999, s. 56-63). İnsan tarafından oluşturulan etmenleri inceleyen beşerî coğrafya ile de ekonomik, yerleşme koşulları açısından kültürel değerlerle de ilişkisi olan müdahalelerin doğrudan fiziki coğrafya unsurlarına yönelik ıslah etme ve düzenleme çalışmaları yeri geldiğinde ilgili başlıklarda ele alınacaktır.

3.2.1. Yerleşme Coğrafyası

Beşerî coğrafyanın inceleme alanları arasında olan “Yerleşme coğrafyası (İng. geography of habitation), yerleşme (eski adı ile iskân) sürecinin doğal çevre faktörleri ve insanla olan ilişkilerini araştırır” (Doğanay, 1999, s. 130). Yaşamak için konumlanılan bölgelerin geniş çaplı incelemesini yapan bu alanda; yerleşmelerin fonksiyon, düzen ve sıklığına göre en temel haliyle kırsal ve kentsel yerleşmeler olarak gruplandırılan araştırmalar gerçekleştirilir. Kırsal ve kentsel ayrımı bölgeden bölgeye, yaşam alışkanlıklarına, nüfusa göre değişebilir olduğundan net bir çizgide ifade edilemez. Fakat genel itibariyle bir tanım ortaya konulmak istenirse günümüzde gittikçe farkın azalmasına karşın tanımda net olabilecek şu ayrım verilebilir: “En geleneksel ayrım, kırsal yerleşmelerde halkın geçimini doğrudan topraktan -yani primer üretimle- kazanmakta olmasına karşılık, şehrsel yerleşmelerdekilerin genellikle sekonder ve tersiyer faaliyetlerle uğraşmalarına göre yapılandır” (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 363). Geçim kaynağının belirleyici olduğu yerleşme tiplerinde insanların yaşamak için inşa ettikleri yapılar da kullanım amaçları ile doğal coğrafi şartlara uyum sağlayacak biçimde yapıldığından değişiklik gösterir. Kemal Bilbaşar’ın yerleşme tiplerine ve o yerleşmelerde kurulan meskenlere dair yeterli veri elde edilemeyen *Etrafımızdaki Duvar* ve *Bedoş* romanları bu başlık altında incelemeye dahil edilmeyecektir. Yazarın geriye kalan on romanında (*Denizin Çağırışı*, *Kıbrıs Ateşler İçinde*, *Ay Tutulduğu Gece*, *Cemo*,

Memo, Yeşil Gölge, Yonca Kız, Başka Olur Ağaların Düğünü, Kölelik Dönemeci, Zühre Ninem) işlenen kırsal ve kentsel yerleşmeler, bu yerleşmelerde coğrafya şartlarında kurulan meskenlerin özelliklerine dair elde edilen veriler ve yerleşmeye ait unsurların romanlarda yansıtılış biçimleri bu başlık dahilinde ele alınacaktır.

Denizin Çağırışı romanında yerleşme düzenleri, o yerleşmelerde yaşayan insanlara olan etkileri ile verilir. Öğretmen, ardında bıraktığı sapa yere kurulmuş küçük kasabayı “insanın yaşama heveslerini törpüleyen” bir yer olarak anlatır. O kasabaya gelen doktor, savcı, jandarma fark etmeksizin herkesin zamanla idealist bakışını kaybedip benzer ruhsal sıkıntıları yaşadığından bahseder. Öğretmen arkasında bıraktığı kasabayı, orayı terk ederken duyduğu heyecanı şu şekilde aktarır: “<...> kasabasının kiremitsiz evleri, otsuz ve ağaçsız bir kayalık üzerindeki harap kalesi arkamda tozlu bir hareket içinde erirken, dünyanın bütün yaşama istekleri içime dolmuştu” (Bilbaşar, 1972, s. 8). Büyük bir şehir olan İzmir’e vardığında ise yalnız oluşuyla ilk başta bir boşluğa düşer. Kitaplarda okuyup tanıdığı şehirlere gitmiş olsa İzmir’de hissettiği kadar yabancı hissetmeyeceğinden bahseder. Şehrin geniş meydanının sessizliği, ışıklarını garipser, “bir köpek sesi işitilemeyecek kadar” yalnız olmanın verdiği boşluğu hisseder: “Bu geniş meydanda ne baş döndürücü bir sessizlik vardı. Karşıdaki kahvelerin bütün camekânlarında meydanlığın elektrikleri garip parıltılar yapıyordu. Sema kapalı idi. Yeryüzü, gökyüzü, karanlığın kucağında erimişler; lambalar, hayal meyal fark edilen evler ve hepsinden çok ben, boşlukta imişiz gibi sallanıyorduk” (Bilbaşar, 1972, s. 12). İzmir’de bir otele yerleştikten sonra ise şehrin sağladığı imkanlar ile kasabaninkileri kıyaslamaya başlar. Oteldeki banyo odasına girdiğinde kasabada zorla yaptırdığı hanın köhne hamamlığını hatırlar. Kasabadaki köhne hamamlıkta ocakta tezek dumanıyla ısıtılan suyla leğen içinde çamaşırlarının üzerine oturup yıkandığından bahseder. Otel banyosunu konforlu bulsa da kendinden önce burada konaklayan hasta kişiler olabileceği fikri ile titizlenip yıkanacağı zaman öleceği hissine kapılıp banyoyu hastalıklı bir ruh halinde kaçarcasına terk eder. Otel tuvaleti ise köylü-kentli uyumsuzluğunu yaşadığı yer olur. İlk girdiği tuvalet kabinin alafranga tipte olduğunu görünce titizlenip herkesin çıplak oturduğu tuvaleti kullanmaktan çekinir. Tuvaletin oturak kısmına ayaklarıyla basarak oturmayı dener, yapamayınca çözümü işini yere serdiği kağıtta görüp tuvaletin içine atmakta bulur. Kendi memleketinde böyle bir eziyeti neden çektiğini sorgulayıp bunun sebebinin “geleneklerimizin kapı dışarı

edilmesinden” doğduğuna, Avrupalılaşmaya çalışırken kendi huzur ve konforumuzdan feragat ettiğimize karar verir. Fakat işini bitirip çıktığında yan kabinde alaturka bir tuvalet olduğunu fark ettiğinde otelin doğulu ve batılıyı düşündüğünden emin olup memnuniyet duyar. Bir memleketin genel görünümünün helalarından öğrenilebileceği, bizlerin henüz doğu ile batı, alaturka ile alafranganın arasında yaşayan bir topluluk olduğumuza kanaat getirir.

Kıbrıs Ateşler İçinde romanında çok sayıda yer ismi geçiyor olsa da yerleşme düzenleri üzerinde fazla durulmadığı, çok kısa ifadelerle ismen yer aldıkları görülür. Olayların büyük çoğunluğu Kıbrıs’taki köylerde geçer. Keşiş Aleksi’nin işlerini yürüttüğü Hisarlı Manastırı Melunda köyündedir ve burada Rumlar’ın yoğun olarak yaşadığından yalnızca bahsedilir. Köye dair başka ayrıntı bulunmaz. Lefkoşa’da bulunan Küçük Çiftlik adlı bir mahallenin de bahsi geçer. Arif’in zengin dayısı burada oturur. Bu yerleşme hakkında verilen bilgi ise buranın Lefkoşa’nın en modern ve en güzel evlerinin bulunduğu, zenginlerin yaşadığı mahalle olması üzerinedir. Bu mahalledeki ev düzeni şöyle tasvir edilir: “Birçokları palmyeler çiçek tarhları, havuzlarla süslü bir avlunun ortasındaydı. Avlunun bir tarafı sebze bahçesine ayrılmıştı. Bu evlerde adanın zengin Türkleri otururdu. Sahipleri esnaf, avukat, doktor gibi kimselerdi” (Bilbaşar, *Kıbrıs Ateşler İçinde*, 8 Ekim 1958). Arif’in dayısı evinde haftasonları dans partileri, briç oyunları düzenleyen, evine bolca misafir kabul eden biridir. Arif, dayısının bu lüks mahalledeki evinde sürdürülen yaşamı “bir köy çocuğu için alışılması çok güç” ve gürültülü bulur. Arif’in burada yaşayan Küçük Çiftlik ahalisinin de kendisini “yol erkan bilmeyen patavatsız bir köylü” olarak görüp dışarladıklarını fark etmiş olduğunun bahsi geçer.

Hayri ve ailesinin yaşadığı köy evi ise bahçesi olan, küçük bir evdir. Evin çok küçük bir tasviri verilir: “Ethem Ağa’nın evi gölün kenarındaydı; sebzeliği ayrı, meyvalığı ayrı geniş bir bahçenin ortasındaydı. Köyün bütün evleri gibi Ethem Ağa’nın evi de beyaz bir toprakla badanalanmıştı; verandaya açılan, yan yana üç göz odadan meydana geliyordu” (Bilbaşar, *Kıbrıs Ateşler İçinde*, 2 Eylül 1958). Verilen bu küçük tasvirden ailenin küçük çaplı tarımsal üretim yaptığı, evlerinin üzerinde ürün yetişen bahçelerinin yanında konumlanarak kırsal yerleşmelerde görülen ev tiplerine benzer özellik gösterdiği anlaşılabilir

Ay Tutulduğu Gece'de olayların yaşandığı konumun tam adı verilmediği gibi bölgenin bir kasaba mı, köy veya bucak mı olduğu konusu da birbirlerinin yerine kullanılarak verilir. Atilla Özkırmılı, *Öykülerle Romanlarda Yaşamak* adlı kitabında söz konusu karışıklığın yaşandığı noktaların tespitini yapar:

Okuyucu öykülerin geçtiği yer konusunda bile kesin bir sonuca varamıyordu: Kasaba mı, bucak mı, köy mü? Bir bakıma üçü de. Çünkü bir yerde kasaba deniyordu, bir yerde köy. Ama kasaba olamazdı. Nahiye Müdürü, kaymakama danışmak üzere kasabaya gidiyordu. Bucak da diyemiyordunuz, çünkü kasabaya su getirilmeye kalkışılınca muhtar seçiminden ve köy sandığına para toplamaktan söz ediliyordu. (Özkırmılı, 1995, s. 115-116)

Bunun yanında ihtiyat zabiti/mühendis, olayların yaşandığı yere gelişinde konumdan “bu küçük kasaba” ifadesi ile bahsederken yöre halkının yaşadıkları yerden farklı ifadelerle bahsettikleri görülür. Örneğin Durmuş’un defni sırasında köy ifadesi kullanılır: “<Köy gariplerinin cenazesini yuğmak, gömme törenini yapmak bize düşer.> diye açıkladı Mutaf Hoca” (Bilbaşar, 1961, s. 171). Balıkçılar, balıkçı uzmanıyla konuşurken ise bölgeyi kaza olarak tanımlarlar: “Bizim kazamızda balığın enva-ı türlü sü bulunur Beyim” (Bilbaşar, 1961, s. 139). Müberra Bağcı Tayfur romandaki bu yerleşim birimini tanımlama probleminin yazarın eserinde işleyeceği mekânı kafasında tam olarak belirleyememiş olmasından kaynaklanıyor olabileceğini söyler (Bağcı Tayfur, 2008, s. 166). Yazar, bu karışıklığı daha sonra bir başka romanında, *Başka Olur Ağaların Düğünü*'nde de tekrar eder.

Yerleşme biriminin ne olduğu net biçimde belirtilmese de *Ay Tutulduğu Gece*'de konu edilen yerleşme tipi, halkın geçimini doğrudan toprak üzerinden sağlaması gibi nedenlerden dolayı kırsal yerleşmedir. Bunun yanında kırsal yerleşmelerin belirgin özelliği olan konut düzenleri de bu gibi üretim odaklı yaşamlara uygun “dağınık veya toplu” olarak planlanmasını beraberinde getirir. Fakat yerleşmenin toplu oluşunun da kesin bir ölçeği olmadığı gibi birtakım yerleşmiş görünümünden bahsetmek mümkündür. “Örneğin Doğu Avrupa'nın kırsal alanlarında ve dünyanın başka bazı yerlerinde, ülkemizin Doğu kesiminde olduğu gibi, insanlar ve hayvanları aynı çatı altında yaşarlar -binanın bir kısmı ev, bir kısmı ise ağıldır” (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 365). Binaların birbirlerine olan uzaklıkları, kullanım amaçları da o yerleşmenin dağınık veya toplu olarak tanımlanmasına etki eden unsurlardır. Romanda işlenen yerleşmedeki konut düzeni ile oluşan kasaba görünümü, ihtiyat

zabiti/mühendisin gelinen konumun yerleşme yapısına dair ilk izlenimi olarak verilir. Yerleşme coğrafyasının en temel unsurlarından olan konutların yapı ve durumları hakkında şu yorum yapılır: “Damları kırmızı kiremitle örtülü evler, insan barınamayacak kadar haraptı. Sokaklar toz, gübre, fişki ile dolu idi” (Bilbaşar, 1961, s. 9). İhtiyat zabiti/ mühendisin bu tasviri ile evlerin haraplığından yoksulluğu, gübre gibi kalıntılardan da bölgede hayvancılık ile uğraşıldığı gibi kırsal yerleşmelere dair ipuçları görülebilir. Fakat romanda büyük veya küçükbaş hayvancılığın yerleşmeye olan başka bir etkisinden bahsedilmez, kasaba daha çok bir kıyı kasabası olması itibariyle balıkçılık üzerinden şekillenen yapısı ile öne çıkar.

Ay Tutulduğu Gece'de bir başka kır yerleşmesi olarak kıyı köylerinden de bahsedilir. Bu köyler cumhuriyete kadar korsanlar ve eşkıyalar tarafından hem karadan hem de denizden saldırılara maruz kalmışlardır. Bu köylerdeki evlerin yapıları kasaba için yapılan tasvirde daha kapsamlı ve işlevselliği ön plana çıkaran şekilde aktarılmıştır: “Birer kale sanki her birisi... Üç katlı yapılmış evler. Birinci katta yalnız kapı var. İkinci katta bir küçük pencere, hem mazgal delikleri var” (Bilbaşar, 1961, s. 57). Evlerin bu şekilde dayanıklı biçimde inşa edilmesinde konumun güvensizliğinin payı vardır. Kırsal yerleşmelerin haricinde şehir yerleşmelerine dair kayda değer ayrıntılar romanda yer almaz. Şehir merkezi olarak İzmir'den bahsedilir fakat yerleşmenin tasviri yapılmaz.

Cemo ve *Memo* romanlarında bahsi geçen yerleşim tipleri kırsal yerleşmelerdir. Olaylar; Tunceli, Elazığ, Bingöl, Diyarbakır gibi illerde, köy ve oba tipi yerleşmelerde geçer. Halk, işleyeceği toprağa yakın konumlarda ikamet etmeye özen gösterir. *Cemo*'da köylerinin başka bir ağaya satılmış olmasından şikayetçi olan köy ahâlisi Memo'nun liderliğinde yeni ve ağasız, topraklarını kendilerinin işleteceği bir köy kurmaya karar verirler. Köylülerin yerleşmesi için tahsis edilen yer, il merkezine dört saat uzaklıktaki Çakalgediği'nde bulunan, halkı sürgün edilmiş “20 komluk bir mezraa”dır. Mezraa'ya kurulan köy, Memo'nun ağzından şöyle anlatılır: “Köyün kom biçimi evleri haraptı. Damının mertekleri, kapıları, pencereleri tüm sökülmüş götürülmüştü. Duvarları sağlamdı. Gölün kıyısında hayvan otaranlar, içini kirletmiş, hayvanlar yayılırdı. Buraları ekilse, iyi ürün alınırdı” (Bilbaşar, 1966, s. 145-146). Hayvancılık yapılan bölgelerde içinde hayvanların tutulduğu ahırları bulunan taş evler olan komlara her iki romanda da kırsal yerleşmelerin yaygın görülen ev tipleri olarak rastlanır. Kom tipi yapılar

çevrelerinde hayvanların tutulduğu ağllar bulunan, tarım ve hayvancılığın yapıldığı yerleşmelerde tercih edilir.

Köy yerleşmelerinden farklı olarak Cano'nun konakladığı değirmenden bahsetmek gerekir. Cano, kızı Cemo'yu kuvvetli, sert doğa şartlarına dayanıklı büyütme için halkın genelinin yaşadığı köylerden uzak bir biçimde Zozana Yaylası'nda bir değirmende ikamet etmeyi tercih eder. Cano ile Cemo'nun köyden uzakta dağınık biçimde yerleşmesi, üretim odaklı olmamakla birlikte fonksiyonel kullanım amaçlanarak tercih edilmiştir. Bu uzaklığın nedeni daha önce *Coğrafi Konum ve Yeryüzü Şekilleri* başlığında da değinildiği üzere Kevi'nin kayb olduğu yer olması ve Cemo'nun fiziksel eğitimleri için uygun alan yapısını sağlamasıdır. Cano'nun kendine ev olarak bir değirmeni tercih etmesi *Ay Tutulduğu Gece*'de şarapçı Hidayet'in konak yeri olarak kasabanın ucunda, deniz kıyısında “yeldeğirmeninden muhavvel kule”yi tercih etmesini akla getirir.

Memo'da ise Doğu Anadolu'daki Çakalgediği ve Zozana'dan farklı olarak Güneydoğu'da Diyarbakır'daki yerleşmelerden de bahsedilir. Aile büyüklerinin kararıyla çok eşli bir Şih ile evlendirilen Senem, Şih'nin memleketi Diyarbakır'a geldiğinde yaşadığı Ke... uşağı obası'ndan farklı bir düzenle karşılaşır. Burası Senem'e memleketine kıyasla oldukça büyük ve zengin görünür: “Hey kurban!.. Şu kente bak hele!.. Düzde gözün alabildiğine yayılırdı. Komları, haymeleri sayıya gelmezdi. Her birinin koca bir konak olduğuna bakılında burada şihtan, ağadan başka bir kul oturmadığı anlaşılırdı” (Bilbaşar, 1969a, s. 132-133). Senem'in memleketi olan Tunceli ile gelin geldiği Diyarbakır; evleri, yerleşmenin kurulduğu konumlar, doğal coğrafya unsurları ile kıyaslandığında bölgesel farklılıklar ortaya çıkar. Romanda; Tunceli'deki yerleşmeler dağların yoğunlukta olduğu şartlara uyum sağlayacak konumlarda birkaç küçük evden oluşan köy tipi yerleşmeler halinde; Diyarbakır'da da bir düzlük üzerinde daha büyük ve sık kurulan evlerden oluşur biçimde tasvir edilir. Bunun yanında Senem'in evlendirildiği Şih Abuzer'in köyünü tasvir ettiği kısımda köyde çadırlar, konak ve petek biçiminde çatıları olan evlerin aynı bölgede kurulduğu görülür: “Obada, yaprakları tepesinde, adını duymadığım ağaçlar yükselirdi. Bu ağaçların altında göçebe kıl çadırları, petek biçimi evler görülürdü. Bunların ortasında, etrafı yüksek duvarlarla çevrili, şih'in konağı dururdu. Konağın damı, Zaza papağı gibi tümsekliydi. Konağın

önünde aşiretin eri, avradı kaynaşrdı” (Bilbaşar, Memo, 1969a, s. 137) Bahsi geçen yerleşmeler konum ve büyüklük bakımından farklılık gösterse de her ikisi de topraktan yani primer üretim temelinde bir düzen üzerinde kurulmuş köyler olmaları itibariyle ortaktırlar.

Yeşil Gölge'de B.. kasabasını oluşturan üç semt; Kışla mahallesi, Çarşı semti ve Gülbucağı'ndan her biri kendine özgü özellikler taşır. Çarşı semti ile Gülbucağı daima bir rekabet ve zıtlık içerisinde verilir. Bu iki semtten daha uzak olan Kışla mahallesi ise daha geri planda kalır. Nüfusun çoğunluğunu göçmenlerin oluşturduğu Kışla mahallesi sakinlerinin tasarruf yöntemleri ev biçimlerine yansır: “Fazla cam parası vermesinler diye pencerelerinin yarısını kerpiçle örtmüşlerdir. Tezek dumanı, mısır koçanı sinmiş izbelerinde kendi hallerinde yaşarlar” (Bilbaşar, 1970, s. 16). Evlerin tasarruf nedeniyle pencerelerden kısılarak düzenlenmiş olması harareti B... kasabası yaşantısına mesafeli oluşları ile kapalı bir toplum görüntüsünü destekler. Tezek dumanı ve mısır koçanı ayrıntısı, mahallede tarım ve hayvancılık yapıldığını gösterir. Çarşı semti diğer iki semte göre daha gelişmiş ciddi bir karaktere sahiptir. Gülbucağı ise ağırlıkla eğlence ve keyif özelliklerini akla getirir. Çarşı mahallesi ile Gülbucağı arasındaki karakteristik görünüm farklarını oluşturan unsurların başında yerleşim düzeninde kurumsal yapılar ile eğlence mekânlarının konumlanması gelir. Halk, bu mekânlarda kurdukları sosyal yaşantı içinde semtlerine göre ortak tutumlar edinirler: “Hükümet konağı, cami, çarşı, pazar yeri hep bu yarımada üzerinde bulunduğundan, Çarşı semti halkı kendisini gerçek kasabalı sayar; öteki semtlerde oturanlara köylü gözüyle bakar” (Bilbaşar, 1970, s. 17). Diğer semtlerde yaşayanlara köylü gözüyle bakılması ifadesi kasabalı olma düşüncesinin halkta değer göstergesi olduğunun ispatı gibidir. Tümertekin ve Özgüç'ün aktardığı üzere “Şehirler, aralarında idari, dini, ticari, sınai, toptancılık ve perakendecilik, ulaşım ve iletişim, eğlence, eğitim ve korunma hizmetleri de olan çok çeşitli hizmetler sunarlar” (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 396). Çarşı semti de bu imkanların bir kısmını sağladığından kasaba halinde şehre daha yakın bir kırsal yerleşmedir. Sakinlerinin kendilerini kasabalı olarak görmelerinin temelinde köy gibi küçük kırsal yerleşim tiplerine göre kentsel yerleşimlerin kamusal kaynaklara nispeten rahat ve çeşitli yoldan erişim sağlama imkanını elinde tutmak vardır. Çarşı semtinin tüm imkanlarına karşın bahçeleri, kadınları ve ziyafetleriyle sunduğu rahatlık ile

Gülbucağı'nın karşikonulmaz bir çekiciliği olduğundan bahsedilir. Öyledir ki hükümet çalışanlarından din adamlarına kadar herkes burayı ziyaret eder.

Romadaki en önemli mekân, kasabanın önde gelen zengini Müezzinoğlu'nun köşkünün de bulunduğu Cevizli Bahçe'sidir. Bahçe, işlevi yönünden Çarşı semtinden daha çok Gülbucağı havası vermesiyle birlikte semtteki konumu itibariyle de zıtlık taşır: "Çarşı semtinde, Gülbucağı'ndaki bahçelerin bir parçası gibi görünen Müezzinoğlu'nun Cevizli Bahçe'si yarım adanın en yeşil, en canlı köşesidir. Cevizli Bahçe'nin büyük kapısı çarşı meydanına açılır. Hükümet konağı ile cami de tam Cevizli Bahçe'nin karşısına düşer" (Bilbaşar, 1970, s. 17). Cevizli Bahçe, devlet kademesindeki kişilerin ağırlandığı, ikram ve ziyafetlerle, görüşülen konularda istenilen sonuçların alınması için gereken rehavet ve samimiyet ortamının sağlandığı yerdir.

Yonca Kız romanında ise yerleşmede, özellikle evler üzerinden imkan kısıtlılığı ve varsıllık ile karşılaşılır. Romanda farklı illerdeki konutların yapıları ve dekorasyonu ön planda turularak bir ölçüde kent ve taşra yansıtılmıştır. Kale... Kasabası, İzmir ve Bursa'da bulunan evler, ev sahiplerinin maddi durumlarını gösterecek biçimde, konumlandırıldıkları illerin imkanları doğrultusunda anlatılır. Tenha ve pis sokakları olan Kale... Kasabasında Yonca'nın doğduğu ev şöyle tasvir edilir: "Kale'nin uçurumu üzerinde penceresinden ova görünen şu nohut odada, bakla sofa, taş yığını evde..." (Bilbaşar, 1971, s. 12). Eşyalarından ailenin fakirliği anlaşılan bu evden sonra Yonca'nın babası Mehmet Torlak'ın şehir merkezinde dükkan sahibi olan teyzeoğlu İbrahim'in İzmir'deki evine taşınma beklentisiyle yola çıkarlar. İbrahim'in evi ve dükkanı Yonca ile ailesi için daha önce hiç görmedikleri bir şehirde yapılmış büyük yapılarıdır. Evin büyüklüğü Mehmet Torlak'ı şaşırtır, evi bir hükümet konağına benzetir: "Mehmet Torlak, teyzeoğlunun bunca büyük bir evde oturacağını hiç düşünmemişti. Hükümet konağı kadar büyük olan bu evin içinde, ne yaparlardı ki bir avuç insan?" (Bilbaşar, 1971, s. 65). Evin yapısı, iç ve dış düzeni, eşyaları ile ildeki yaygın yerleşme dokusunu yansıtmak yerine büyüklüğü, zenginliği gösterecek biçimde anlatılır. Uzun bir bahçe tasvirinden sonra evin içi de Mehmet Torlak'ın bakışı ile uzun ve ayrıntılı biçimde verilir:

Sultan Bacı, onları uzun koridorlardan geçirdi, duvarları aynalı, resimli, tavanlarından kristal avizeler sarkan salonlardan aşırıldı. Yerler tüm muşamba halı döşeliydi. Bir merdiven daha çıktılar. Bir koridor, bir salon daha geçtiler, camlı

kapısı bulunan bir odanın önüne vardılar. ... Salonun ortasına büyük bir halı serilmişti. Çepeçevre koltuklar, divanlar sıralanmıştı kenarlara, köşelere de büyük Çin vazoları yerleştirilmişti. (Bilbaşar, 1971, s. 81-82)

Romanda işlenen bir diğer il olan Bursa’da, Hatice Hanım’ın evinden bahsedilir. Burası da büyük bahçesi olan lüks bir evdir. Fakat İbrahim’in evine göre doğayla iç içe bir konumda, kırsal yaşama yakındır. Yonca, evin bahçesinin büyüklüğünü, çevresindeki doğal coğrafyayı görünce oranın İzmir’e ilk geldiklerinde gördüğü Kültür Park olduğunu sanır. Ev içi düzenleri benzese de İbrahim’in İzmir’deki kozmopolit yaşantısının çevrelediği ev görünümü, “Yeşil Bursa”da Hatice’nin doğa dostu, büyük bahçeli lüks evi biçiminde karşımıza çıkar. Romanda İbrahim veya Hatice’nin iskânlarını korumak için doğa ile aktif mücadele etmeleri gerekmez. Yonca’nın doğduğu evin, doğal coğrafi olaylara yenik düşerek kullanımdan çıkmış olmasında konut düzensizliği ve maddi yetersizliğin de pay sahibi olduğu görülür.

Başka Olur Ağaların Düğünü’nde kırsal-kentsel, köylü-şehirli ayrımı hareketli bir anlatımla mizahın gücünden de yararlanılarak verilir. Fakat bu ayrım uzun mekân veya doğa tasvirleri yerine yerleşmelerin sahip oldukları unsurlar karşılaştırılarak verilir. Olayların merkezi Ege Bölgesi’nde ova üzerinde kurulmuş küçük kırsal bir yerleşmedir. Yazar, burada da *Ay Tutulduğu Gece*’deki gibi yerleşme biriminin kasaba, köy ya da bucak mı olduğunu netleştirmez. Müberra Bağcı Tayfur’un yorumuna göre bu belirsizlik yazarın eserinde işleyeceği mekânı daha önce de *Ay Tutulduğu Gece*’de olduğu gibi net biçimde belirleyememiş olmasından kaynaklanır (Bağcı Tayfur, 2008, s. 270). Roman bu küçük yerleşmenin bir sabahının anlatılışı ile başlar:

Anlatacağım olay, Beşparmak Dağı eteklerinde, şirin bir kasabamızda yaşayan sevimli birkaç yurttaşımızın başından geçti. Olay, her zamanki sakin sabahlardan birinde başladı. Bucak’ın üzerinden sabahın toz pembe mahmurluğu kalkmamıştı. Bacalardan tüten dumanlar evlerin üzerinde gümüşî birer bulutçuk halini alıyordu. Ovada, işe giden köylülerin ardında tozdan bir kuyruk sürükleniyordu. (Bilbaşar, 1972, s. 5)

Kasabadaki evlerin yapısına dair ipucu veren kısa bir tasvir Doktor Murat’ın tedavi için gittiği Huriye’nin evine aittir. “Avlunun etrafı çitle çevriliydi. Meyve ağaçlarının ortasında, badanalanmış, bir göz odayla mutfaktan ibaret bir küçük ev... Avlunun sağ yanında ahır vardı. Hayvan kaşınıp sıvayı bozmasın diye duvara ucu sivri kazıklar çakılmıştı” (Bilbaşar, 1972, s. 71). Evin mimarisi, daha önce bahsedilen insanlar ve

hayvanlarının aynı çatı altında yaşadığı, küçük ve işlevselliğine göre inşa edilen basit ve klasik kırsal yerleşme tiplerine uyan bir görünüm çizer.

Romanda, kır ve kent yaşamındaki farklılardan biri olarak kasabanın sağlık imkanlarına erişimde yaşadığı problemler ile kent yerleşmelerindeki sağlık hizmeti kıyaslanır. Tıp fakültesinden yeni mezun olup muayenehanesini kasabasında açan Doktor Murat, meslektaşları ile sohbet ederken tıbbi imkanlara erişimi kısıtlı olan halkın sağlık sorunlarını imamlara danışarak, yatırlara giderek gidermeye çalıştığından bahseder ve muayenehanesini bucakta açma nedenlerini şöyle sıralar:

-Niye ilçede açmadın kliniğini?

-İlçede, Hükümet tabibinden başka dört hekim var. Oysa bizim Bucakta bir tek hekim bile yoktu. İlçe merkezi, Bucağımıza kırk beş kilometre mesafede olduğundan, köylülerin hastalarını doktora göstermeleri güçtü. İmama, yatıra başvurmaları biraz da zordandı. N'apsınlar? Kliniğimi Bucakta açarşam hemşe'rilerime daha faydalı olacağımı düşündüm. (Bilbaşar, 1972, s. 220)

Romanda kırsal yerleşmede yaşayan kalkın köylülüğü en çok; şehirde karşılaştıkları, onlar için yabancı olan unsurlar karşısında belli olur. Kasabanın şehir ile olan münasebetinde en büyük pay, kasaba halkından olmasına rağmen kendini şehirli sayan Osman Ağa'ya aittir. Osman Ağa; aile kökeninin şehre dayandığı iddiasıyla övünen, kendi çevresinde küçük bir şehir yaşamı kurmaya çalışan takıntılı bir kişiliktir. Şehirli bir soydan gelmek onun için bir saygınlık meselesi olduğundan giyimi ve tavırlarıyla şehirli görünümü sergilemeye özen gösterir. Osman Ağa'nın köy yaşamına uyumsuzluğunu gösteren dikkat çekici noktalardan biri, şehirli dedesinden geldiğini söylediği sineklikle sinek avlama alışkanlığıdır. Onun için sineklik bir şehirlilik göstergesi olduğundan daima yanında taşır. Sinekliğini espri konusu yapan kasabalıya cevaben de şunları söyler: “ Büyük dedemizden kalmış bu sineklik... Evde herkeşin bi' sinekliği varmış. Sinek barındırmazlarmış evlerinde...” (Bilbaşar, 1972, s. 17). Osman Ağa, şehirlilik alametlerinden olan sinekliğini kızı Menekşe'nin düğününü yapmak için gittikleri şehir merkezine de götürür. Fakat şehre geldiğinde etrafta kasabadaki gibi sinek göremez ve sinekliğinden vazgeçer. Böylece Osman Ağa'nın şehirli atalarına ait gördüğü bir uygulama olarak sineklik kullanımının şehir yaşamında karşılığını bulamaması onun şehirli kılığının temelsiz bir taklitten ibaret olduğunu gösterir:

Osman Ağa elini çırparak garsonları çağırarak, şehirli bir efendi gibi emir vermek istedi. Fakat raketini elinde tutmakta olduğunu farkettiler. Etrafına bakındı. Bir tek sinek yoktu ortalıkta.

-Boşuna almışız bunu. Bi' tek sinek yok görünürlerde.

Raketi masaya koydu, elini çırptı, garsona seslendi: (Bilbaşar, 1972, s. 199)

Osman Ağa'nın kızı Menekşe'yi Hüseyin Ağa'nın oğlu Tahir ile evlendirirken düğünün şehirde, şehir usullerince yapılmasını şart koşması ile kasaba halkının bir kısmının şehir deneyimi başlar. Düğünün yapılacağı yer İzmir'de bulunan bir oteldir. Romanda İzmir'in Kadifekale, Kordon gibi çeşitli semtlerinin adı geçse de çoğunluğu motor yarışını kaybedince köyü terk eden Murat'ın gece yaşamının geçtiği yerleri tarif etmek için kullanılır. Düğüne katılmak için şehre, İzmir'de düğünün yapılacağı otele gelenler gördükleri karşısında büyük şaşkınlık yaşarlar. Bu şaşkınlık ilk etapta romanda yer alan ifadeyle "büyük şehir korkusu" olarak çekingenliğe yol açsa da otelin içinde çekingenliğin yanında merak yerini alır. Yazarın daha önce *Yonca Kız* adlı romanında oluşturduğu gibi burada da şehre ait unsurlar binaların iç düzeni ve eşyalar öne çıkarılarak anlatılır: "Herkes otel eşyasının debdebesine, duvarlardaki ayna bolluğuna şaşır kalmıştı. Helâya girenler, orada şimdiye değin görmedikleri bir temizlik, bir beyazlıkla karşılaşılıyor, yerleri kirletmekten korkarak işlerini göremiyorlardı" (Bilbaşar, 1972, s. 196). Gelin ve damat için ayrılan odanın eşyalarını gören kadınlar da adeta büyülenerek burayı cennete benzettirler. Otelin şaşalı görünümünü bir süreliğine başta Osman Ağa'yı tatmin etse de süreç içerisinde yaşadıkları uyum sorunları nedeniyle romanın sonunda herkesin kendi kültürü ile memleketinde aslını inkar etmemesi gerektiği fikrine varılır. Romanın başlarında "Adam soyuynan değil, kendi iyilikleriyle, hünleriyle itibar görür" (Bilbaşar, 1972, s. 16) diyen Recep Dayı'nın romanın sonunda şehir takıntılı Osman Ağa'ya hitaben söyledikleri de romanın ana fikrini işaret eder: "Şeherde başımıza gelen rezillikler kendine Tanrının işareti belle, kulağına küpe et. Bundan böyle asalet taslama budalalığın vazgeç. Köylü küyünde gerek... Kimse aslını inkâr etmemeli" (Bilbaşar, 1972, s. 250). Ramazan Kaplan, roman boyunca hedeflenen bu fikrin verilmiş yönteminin romancılık açısından hatalı olduğunu belirtir. Bu hatanın nedenini yazarın; tıp eğitimi alan, şehir tecrübesi bulunan Murat'ın kasabada sürülen yaşam şeklini aynı eğitimsiz kasabalılar gibi benimseyerek devam ettirmesinin arada eğitimin farkını göstermeyecek şekilde yazmasında bulur: "Oysa bunun, romancılık açısından yanlış bir tutum olduğu açıktır. Romancıya düşen görev, insanı kendi şartları içinde ele almaktır. Buna göre tutulacak yol, doktoru köylüye

benzetmek yerine, onu kendi özellikleriyle okuyucu karşısına çıkarmak olmalıdır” (Kaplan, 1997, s. 364). Romanda doktor Murat, doktorluğundan önce köy kökenli, aslını unutmayan bir kişi olarak belirtilir. Bu haliyle köylü oluşunu gizleyen Osman’ın karşısında, köylü oluşu ile gurur duyan Murat vardır. Örneğin Osman Ağa’nın Murat’ı ölen babasının köyde doğramacılık yapmış olmasıyla, köylü soyuyla aşağılamaya çalışarak köyde doktorluk yapma nedeninin şehre uyum sağlayamayacağını bilmesi olup olmadığını sorar. Murat’ın soruya cevabı, köylü olmayı yücelttiği gibi romanın sonunda Recep Dayı’nın açıkça ifade ettiği ana fikre işaret eder:

Sana bi’ şey soraca’m Tohtur Bey. Ne diye şeheri bıraktın da buriya geldin? Ben ossam şehirde kalırdım. Yoğsam orda dikiş tutturamayacağını ağnadın da mı savuştun, he?

Bu soru Murata’ı büsbütün zıvanadan çıkardı:

-Aslını unutanlardan olsaydım, ben de şehirde kalırdım Osman Ağa... Ben köy çocuğu olduğumu hiç bir yerde gizlemedim. Köylü geldim, köylü gideceğim bu dünyadan... (Bilbaşar, 1972, s. 100)

Kemal Bilbaşar’ın Çerkesya’yı ana mekân olarak seçtiği *Kölelik Dönemeci*’nde temeli siyasi tarih oluştursa da imar ve yerleşme planlarının bu siyasi amaçları gerçekleştirme yolunda kullanılması romanın yerleşme coğrafyasının yöntemlerinden de yararlanılarak incelenmesine imkan sağlar. Kocaeli Mutasarrıfı Ferah Ali Paşa, Soğucak ve Anapa kalelerini inşa ederek bölgede görev yapması için modern imkanlardan uzak oluşu nedeniyle “vahşet diyarı” diye bahsedilen Çerkesya’ya gönderilir. Küçük köy tipi yerleşmelerde, obalar halinde konaklayan Çerkesler, romanda “vını” olarak verilen bir çeşit basit köy evlerinde yaşarlar. Dönemin şartlarınca modern yaşamı Çerkesya’ya getirmek için uğraşan Ferah Ali Paşa ise zamanla Soğucak’ta temel yaşam alanlarına sahip küçük bir yerleşme kurar. Çerkes beyleri inşa halindeki yerleşmeye geldiklerinde bölgede yapılan değişikliği görürler:

Ufacık bir kale olarak bildikleri Soğucak, yüz kat büyüyüp genişlemişti. Kalenin yapılmakta olan yeni duvarları daha yüksek ve görkemliydi, üç yanında üç büyük kapısı vardı. Kalenin içinde yapımı henüz bitmemiş büyük binalar göze çarpıyordu. Kale dışında da bir sürü ev yapılmıştı. Ama bunlar, Şehnazede görülen sazla örtülü *vını*’lara benzemiyordu. Sağlam yapıydı. Kapısı penceresi, sarı sarı ışılan çıralı çam ağacından yontulmuştu, damları, toprak çanakları andıran bir şeylerle örtülmüştü. Evlerin bulunduğu semt, güneş altında kırmızı kırmızı yanan gelincik tarlalarını andırıyordu. (Bilbaşar, 2015, s. 414)

Yeni yerleşmenin uzun vadede, Çerkes ve Türk halklarının birlikte yaşayabildiği gelişmiş bir merkez olması hedeflenir. Bu hedef doğrultusunda ilk zamanlar yerleşmeye

Çerkesler getirilerek buralarda yaşamaları sağlanır. Fakat bu düzen Ferah Ali Paşa'nın vefatının ardından yerine tayin edilen Acaralı Bicanoğlu Ali Paşa'nın hatalı yönetimi nedeniyle bozulur.

Yazarın büyükannesini anlattığı otobiyografik özellikler de barındıran *Zühre Ninem* adlı son romanında pek çok mekân değişikliği vardır. Selânik, Çanakkale, İstanbul ve Eskişehir romanda adı geçen yerlerdir. Yaşanılan yerler arasında Eskişehir'in Hoşnudiye Mahallesi üzerinde en çok durulan, bir şehir yerleşmesinin mahalle düzeninin görüldüğü yerdir. Buradan Ermeni ve Türklerin birarada yaşadığı, eğlenceleri bol bir mahalle olarak bahsedilir. Mahallenin yerleşme düzeni ise şu ifadelerle verilir:

Hoşnudiye Mahallesi, Zincirlikuyu yoluyla İstasyon caddesi arasında, tabanı demiryoluyla çizilmiş üçgen biçimi bir yerleşim yeri idi. İstasyon caddesine bakan evler yanaşık düzende iki katlı, arkadakilerse bahçeli tek katlı evlerden oluşuyordu. Bizim evimiz köşe başındaydı, küçük bir avlusu vardı. Konuk odamızın pencereleri iki sokağı da görürdü.” (Bilbaşar, 1981, s. 67)

Mahallenin tren yolu ile ulaşım imkanına sahip olması, düzenli yollarla kolay ulaşım, çok katlı evlerin oluşturduğu sokak düzeni ile şehir tipi yerleşmeye uygun bir görünüm ile verildiği söylenebilir. Romanda özelliklerinden bahsedilen bir diğer ev ise Zühre Nine'nin oğlu, yazarın dayısı olan Mustafa'nın evidir. Bu ev, Hoşnudiye Mahallesi'ne yakın olan Zincirlikuyu yolu üzerindedir. Evin yıkık dökük bir görünümü vardır, sokağın altyapısı kötüdür. Mustafa'nın evinin hali bir yerleşmenin gelişmişlik düzeyinin kısa mesafeler arasında dahi değişebilen durumunu gösterir: “Arabacı Mestan ağanın yardımıyla dayım, geldiğinin ertesi günü, yazın sarı tozlar savrulan, kışın özlü çamuruyla pabuçları ayaktan söken Zincirlikuyu yolu üzerinde bir ev buldu. Evin sıvaları döküktü, çatılmış ağaç karkazları görünüyordu, ama kirası ucuzdu” (Bilbaşar, 1981, s. 90). Evin ve bulunduğu sokağın bakımsız ve yıkık görünümünde ekonomik yetersizliğin de payı büyüktür.

Kemal Bilbaşar, romanlarında yerleşme tiplerinden bahsederken o yerleşmeleri buldukları coğrafi konumun doğal şartlarından koparmadan, doğanın yerleşme tipine olan etkisini yansıtacak şekilde kurgular. Romanlarında ağırlıklı kırsal tipi yerleşmeleri ele alır. Yerleşmeye ait özellikleri de ön planda ev biçimleri, yapıların iç ve dış görünüşleri üzerinden verir. Bunu yaparken de yerleşmeleri gelir kaynakları ve

yansıttığı ekonomik düzeyi göz önünde bulundurarak sahip olunan imkanlarda maddiyatın etkisini hissettirecek şekilde tasvir eder.

3.2.2. Nüfus Coğrafyası

Nüfus coğrafyası; coğrafyanın nüfusun dağılışını, özelliklerini, bu dağılışları etkileyen, şekillendiren etmenleri inceleyen alanıdır. Doğum, ölüm ve göçler nüfusun dağılışı ve yoğunluğunu etkileyen faktörlerdir. Coğrafyanın bu alanı nüfusun; yaş, cinsiyet, doğum, ölüm, sağlık ve eğitim durumu gibi çok çeşitli konularda yoğunluklarının incelenmesinde araştırmalar neticesinde veriler ortaya koyar (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 212-281). Çeşitli özellikler taşıyan nüfusun yeryüzünde dağılışındaki hareketlilik ve düzenini göçler üzerinden takip etmek mümkündür. İnsanlar tarih boyunca çok çeşitli sebeplerden dolayı yaşadıkları alanı değiştirmiş, göç etmişlerdir. Göçler; göç edilen mesafeye, göçün süresine, kalıcılığına ve nedenine göre ayırt edilirler. Göçler ülke sınırları içerisinde olmaları halinde iç göç, uluslararası düzeyde gerçekleştiğinde de uluslararası göç olarak adlandırılırlar. Bu ifadeler göçleri konum odaklı tanımlarken mevsimlik göç, işgücü veya işçi göçleri, beyin göçü gibi kavramlar göçün yapılma nedenine göre tanımlanırlar. Göçlere dair ayırt edici diğer bir unsur ise göçün zorunlu veya isteğe bağlı gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Eğer göçler herhangi bir neden ile gerçekleşmesinin zorunda bırakıldığı şartlar dahilinde yaşanmış ise zoraki göç, kişi veya toplulukların tercihlerine bağlı olarak gerçekleşmişse isteğe bağlı göç olarak adlandırılır (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 289-300). Bu durumda savaşlar, siyasi kararlar, ekonomik otoritelerin baskı ve kuralları zoraki göçlere neden olurken iş, eğitim ve sağlık imkanlarına ulaşmak, refah düzeyini arttırmak, güvenli yaşam sürmek, yeni yerler keşfetmek gibi büyük ölçüde tercihe dayanan durumlar isteğe bağlı göçleri oluştururlar.

Kemal Bilbaşar'ın *Ay Tutulduğu Gece*, *Cemo*, *Memo*, *Yonca Kız*, *Kölelik Dönemeci*, *Bedoş* ve *Zühre Ninem* romanları özellikle göçler ve göçlerin şekillendirdiği yaşam düzeni konusunda çeşitli veriler içerir. Bu başlıkta Kemal Bilbaşar'ın nüfus coğrafyasına konu edilebilecek yeterli veriye sahip olmayan *Etrafımızdaki Duvar*, *Denizin Çağırışı*, *Kıbrıs Ateşler İçinde*, *Yeşil Gölge* ve *Başka Olur Ağaların Düğünü*

romanları haricinde başta sıralanan yedi romanında yer alan nüfus hareketlilikleri, ortaya çıkış sebepleri ve oluşturdukları etkiler ile incelenecektir. Bununla birlikte romanda verilen göçlerin yapıma nedenine de değinilecektir.

Ay Tutulduğu Gece, zamanında siyasi nedenlerle meydana gelen göç hareketliliklerinin değiştirdiği bir kasabayı mekân edinir. Kasabanın nüfus yapısında ve düzeninde değişikliğe neden olan göç, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşir. Bu göç ile kasabanın nüfus yoğunluğu ve etnik yapısı da büyük ölçüde değişikliğe uğrar. Romanda göçten önceki kasaba nüfusun sayısı ve etnik çeşitliliği şu ifadelerle verilir: “Ondört bin nüfus barınırmış burada. Kasaba halkının çoğu rummuş. Birinci Cihan Savaşı'ndan sonra rum ahali tehcir edilmiş. Gelen Tür göçmenler de iyi iskân edilememiş” (Bilbaşar, 1961, s. 12). Romanda kasabanın vaka zamanındaki etnik yoğunluğu burada sözü edilen Türk göçmenlerden oluşur. Bunun yanında romanın vaka zamanında gerçekleşmekte olan iç göçlerden de söz edilir. Kasabalının çoğu, başta erkekler olmak üzere “tütün ve ekin tarlalarında çalışmak için” kıra göçerler. Bu mevsimlik işçi göçü ile kasabanın nüfus yoğunluğunda meydana gelen değişiklik, sosyal ve küçük çapta siyasal hayatı da şekillendirir. Örneğin; yeni muhtar seçimleri yapılacağı zamanın kasabalının mevsimlik göçlerine denk gelmesiyle yaşayacak seçmen azlığından çekinilir, göç zamanında sokaklar boş kalır. Nüfus konusunda romanda bahsi geçen bir diğer büyük hareketlilik ise geçmişte İmroz Adası'nın demografik yapısını değiştirmek amacıyla yapılan girişimlerdir. Bu girişimler; zoraki göç nedeniyle değiştirilen demografik yapıyı kapsadığından nüfus coğrafyası ile, etnik yapının bölgedeki yoğunluğunu değiştirmesi sonucunda da etnik coğrafya alanı ile iç içedir. Geçmişte yoğunluğu Yunanların oluşturduğu adada Türk hâkimiyetini sağlamak için Hopa'dan getirilen göçmenlerin yerleştirilerek toprak sahibi edilmeleri hedeflenir. Adanın nüfusundaki etnik yoğunluk romanda sayısal oranlar ile verilir: “İmroz'un nüfusu 6500 kadarmış. Türk olarak 200 kişi ya var ya yokmuş adada...” (Bilbaşar, 1961, s. 132). Fakat Yunan halkının kendi ettikleri toprakları terk etmek istememeleri sonucunda Hopalıları geri dönmek mecburiyetinde kalırlar. İmroz Adası'nın bu girişimlerden sonraki haline dair romanda şu ifadeler yer alır: “Pazar günleri direğe çekilen bayrağımızdan başka herşey Yunanlı bu adada.. (...) adada Türklere ait bir karış tapulu toprak bulunmamasına çalışıyorlar. Hükümetin bile mal sahibi olmasına meydan vermek istemiyorlar” (Bilbaşar, 1961, s.

134). Romanın arka planında göçler ve savaşlar nedeniyle Türk-Yunan ikiliği, sosyal ve kültürel etkileri ile de kendini gösterir.

Romanda zorunlu göç sonucu kasabanın değişen yapısı ile eski ve yeni hali daima kıyaslanır. Kasaba göçten önce eğlence mekânları, şarapları, ekonomisi ile refah içinde tasvir edilirken; göçten sonra atılan yanlış aşimlarla kültürel ve ekonomik zeminin nasıl değiştiği konu edilir. Şarapçı Hidayet, kasabaya yeni gelen ihtiyat zabiti/mühendise bölgeyi tanıtırken bu durumdan bahseder ve kasabanın eski hali için şu ifadeleri kullanır: “Eskiden gelmeliydiniz beyim buraya... Deniz, kenarlarında ne otellerimiz, ne gazinolarımız vardı, görmeliydiniz. Koyda beyaz sandallar kuğular gibi dolaşırđı. Gitaralar sabaha kadar aşk türkülerine tempo tutardı” (Bilbaşar, 1961, s. 12). Şarapçı Hidayet’in anlattığı bu deniz kenarında eğlence manzarası Emel Kefeli’nin Akdeniz coğrafyasının yarattığı “hayattan zevk almasını bilen, ihtiraslı” Akdenizli insanların sakin yaz akşamlarında canlanan hayatını anımsatır (Kefeli, 2005, s. 258-259). Kasabada eğlence hayatı uygulanma yöntemleri bakımından değişse de romanın genelinde halk, içki alemlerinde sarhoş olan keyifçi bireyler olarak görülür.

Cemo romanında nüfus konusu köy nüfusu ve göç konuları üzerinden okunabilir. Romanda Karga Düzü köyünün nüfus bilgilerinin toplanması yer alır. Karga Düzü köyünün ağası öldükten sonra tapusunun ve tapunun getirdiği ödemeleri alma hakkı Avukat olan oğluna geçer. Avukat’ın köylülere diğere bir ağa olan Sorikoğlu ile kendine kalan toprakların sınırlarını belirtmesine rağmen Sorikoğlu Karga Düzü’nü satın aldığı ve köylünün ona çırağ ve öşür ödemesi gerektiğini söyler. Ağalarının köyü satıp satmadığından emin olmak isteyen köylüler tapu hakkında bilgi almak için nüfus müdürlüğüne danışırđlar. Nüfus müdürlüğü onları valiliğe yönlendirir. Burada tapu sahibine dair sorgulama yapılırken köy nüfusu hakkında bilgi toplanır. Nüfus bilgilerinde; hane sayısı, köylülerin geçim kaynakları, mezhepleri gibi bilgiler sorgulanır: “Sözümüzü tekmillediğimizde, vali bey telefonu açtı, Tapıcıyı buldu: -Bana Sorikoğlu’na satış edilen köylerin ferağ kâğıtlarını getir! Dedi. Tapucuyu beklerken vali bey bizden, Karga Düzü’nde kaç aile barındığını, geçimlerini neyle sağladıklarını, şii mi, hanefi mi olduklarını sordu, öğrendi” (Bilbaşar, 1966, s. 115). Tapu kayıtlarından ağalarının köyü Sorikoğlu’na sattığını öğrenen köylüler Sorikoğlu’nu ağa kabul edenler ve karşı çıkanlar olarak ikiye ayrılırlar. Bunun sonucunda Sorikoğlu’nu kabul edenler

Karga Düzü'nde kalmaya devam ederken diğerleri göç kararı alırlar: “Göçmekten başka çare göremezlerdi. Ama nasıl göçeceklerine, nereye göçeceklerine karar veremezlerdi. Komşu ağalar, köyü marabalığa kabul etse iş kolaydı. Ama pek umutları yoktu” (Bilbaşar, 1966, s. 118). Köylünün göç kararını alan Sorikoğlu onlara göç konusundaki törelerini hatırlatır. Töreye göre köyün ağası izin vermeden göçe başlanamaz fakat Cano, buna karşılık Cumhuriyet rejiminin getirdiği haklarını belirtir: “Bunlar töreyi bilmezler mi Cano? Ağanın izni olmadan göçüle? -Töreyi de bilirler, Gazi Ata'nın zagonunu da, dedi, ağa değiştiğinde kalıp, göçmekte kulun hakkı vardır. Cumhuriyet zagonu, marabanın dilediği ağaya kapılanmasına izin verir” (Bilbaşar, 1966, s. 121). Yazarın burada köylü haklarını sıradan bir köylü olarak yasal haklarını çok iyi bilip kullanan Cano'nun ağzından vermesi anlamlıdır. Bu haklarını kullanmak isteyen köylüler komşu köylere göç etme niyetlerini belirttiklerinde görüşmeye gidenler dövülür, köylere göç etmemeleri konusunda uyarılırlar. Romanın bu kısmında göç nedeni olarak köyün ağasının değişmesi yer alırken göç alacak olan köylerde oluşacak kaynak sıkıntılarına da değinilir. Komşu köydekilerin göçmenleri kabul etmeme nedenleri ise yeterli kaynaklarının olmayışıdır. Kıt kanaat geçinen köylüler göçmenlerin de gelmesiyle açlıkla yüzleşmekten korkarlar: “Otu, arpası bize yetmeyen yere gelip, bizi de aç koyacaksınız he mi?” (Bilbaşar, 1966, s. 132-133). Kaynakların kullanımında pek de söz hakkı olmayan, kendi ürettiği ürünlerden ağasının dağıtımına göre yararlanabilen halkın bu korkusu doğaldır.

En nihayetinde Karga Düzü'nden Çakalgediği'ne göç başlar. Bu göç köylülerin kendi kararları yaptıkları bir göç olduğundan isteğe bağlı bir göçtür. Romanda göç hazırlığına başlayan köylülerin erkeklerini toplamaları anlatılırken bir yandan da yaşanan manevi çöküntü köyle vedalaşmaları ile verilir. Yazar, nesillerdir yurt edindikleri yerden ayrılmakta güçlük çeken kadınların davranışları ile göçün psikolojik ağırlığını da yansıtır:

Öğleye varmadan pırtılar düdüldü, denkler sıkıldı, hayvanlar sarıldı. Katırlara, bir yanında kap kacak, bir yanında bebe yüklü heybeler asıldı. Bebeşer şenliğe gider gibi sevinirlerdi. Emzikteki kardaşları sırtlarına bağlı analarının neye ağladıklarını anlayamazlar, parmaklarını burunlarına sokup, şaşkın bakarlardı. Köyde kalanlarla ağlaşıp helâllaşan avratlar, bir türlü haymalarının kapılarından sökölüp alınamazlardı. Eşikleri öper okşarlar, babolarının, dedelerinin ruhundan, kara günler için imdat isterlerdi. (Bilbaşar, 1966, s. 157).

Köylüler göçmen olarak geldikleri Çakalgediği'nde evlerin inşası tamamlanana kadar Memo'nun komutanı Şube Reisi Fahri Yarbay'ın gönderdiği askerler tarafından kurulan göçmen çadırlarında kalırlar.

Memo romanında göç, daha soyut bir şekilde konu edilir. Senem'in Şih Abuzer'in evinden kaçmasına yardım eden kişilerden biri olan Ökkeş Dayı ile karısı Zino Ana arasında geçen konuşmada göç bahsi geçer. Ökkeş Dayı, karısına, buldukları yerden göçüp Senem'in hizmetine girerek kazandıkları ile aynalı dükkan açma hayalinden bahseder. Kocasının göçmek hakkındaki ifadelerini duyan Zino Ana, dehşete kapılır. Şiddetle karşı çıktığı göç etmeyi, bir ağacın köklerinden sökülüp tekrardan meyve vermesinin olanaksızlığına benzetir. Zino Ana'nın göç etmeye karşı çıkmasının arkasında kurulu düzenini bozmak istememesi, yeni bir yerleşmede tekrar düzen tutturamama korkusu yer alır.

Göçmek mi? Hele, Tanrı yazdıysa bozsun? Başımı eşiğe koyup kesecek olsan tüten keranımı söndürmezim. Bunca yıllık köyümü bırakıp yabanlara gitmezim. Bu yaştan sonra hangi şıha, ağaya kapılanırık da, kulluk ederik? Kökü sökülen ağacın yaprağa, meyvaya donandığı görülmüş mü ki, bizi yerimizden söküp bilinmedik diyarlara sürüyüp götürerek istersin? (Bilbaşar, 1969a, s. 187-188)

Yonca Kız romanında işçi göçü, zorunlu göç gibi çeşitli sebepler ve sürelerde yapılan göçler yer alır. Bir çocuk romanı olmasına karşın *Yonca Kız* romanında göç kavramının neden ve sonuçları hatırı sayılır derecede işlenmiştir. Romanın başlarında Yonca'nın babası Mehmet Torlak'ın kasabanın erkekleri ile birlikte iş bulabilmek için şehre, imkanların daha geniş olduğu İzmir'e gittiği görülür: "Mehmet Torlak, torbaları çıkınları sırtlarında kasabanın bir alay erkeğiyle gitti gurbete" (Bilbaşar, 1971, s. 17). Çalışmak için İzmir yolunu tutan Mehmet Torlak, memleketine İzmir'deki akrabalarının yanına taşınma kararı alarak döner. Ailece en kısa sürede toplanıp İzmir yolunu tutarlar. Ailenin Kale... Kasabası'ndan ayrılmaları da *Cemo* romanında yer alan köyden ayrılma ve köylülerle vedalaşma sahnesi gibi memleketlerini bırakıp gitmenin verdiği hisleri ön plana çıkararak verilir. Göç etmek burada da *Memo* romanında Zino Ana'nın yaptığı gibi köklerinden sökülmek olarak anlatılır. Gonca için bu göç ne kadar arzu edilen, refahın artacağı ümidiyle yapılan bir göç olsa da memleketini bırakmış olmanın ağırlığını hisseder:

Onca dilediği, düşlerinde gördüğü yabana essahtan göçecekler miydi? Ömrünü harcadığı Kale'yi şu zebil evi bırakıp gidecekler miydi? İçine bir eziklik yayıldı.

Kökünden sökülen dal gibi sallandı bir kez. Gözlerinin yaşı sicim oldu aktı. Yuvası yıkılmış gibi, kolu kanadı tüm kırıldı. (...) Gonca Ana, yeni güllü entarisini sırtına geçirip bohçasını dürdükten sonra, komşularıyla sarmaşıp helâllaştı. Hepsi ağlaşıp helâllik getirdiler. (Bilbaşar, 1971, s. 22-23)

Yonca ve ailesinin ülke içinde yaptıkları bu göçte İzmir'e, baba Mehmet Torlak'ın ölümüyle de Hatice Hanım'ın himayesiyle Bursa'ya göçülür. Murat Temur ve İhsan Seyit Ertem'in hazırladığı *Çocuk Edebiyatında Göç Ve Göçmenlik* makalesinde *Yonca Kız* romanında bir göçmen çocuk olarak Yonca'nın nasıl yazıldığına değinilir. Makalede değinildiği üzere Yonca, İzmir'de varlıklı akrabalarının yanında kalırken aşağılanır. Uslu durmasına rağmen evin hanımı ve küçük kızı tarafından ezilir, cezalandırılır. Yaşadığı yeri bırakıp tanımadığı insanların yanında, bilmediği ve alışık olmadığı şehir yaşamında zorlanan Yonca, üstüne akrabalarının aşağılayıcı tavırlarına maruz kalır (Temur ve Ertem, 2019, s. 455). Bursa'da ise Yonca'yı sevdiği ve ilgi gördüğü bir yaşam bekler. Yonca burada eğitim hayatına başlar, çevresi tarafından kabul edilen, iyi bakım gören bir çocuk olur. Yonca'nın öğretmeni ve arkadaşlarını hayvanları görmeleri için Hatice Hanım'ın bahçesine davet ettiklerinde ve bahçeye oyun parkı kurulduğunda herhangi bir dışlanma olmaksızın eğlenen ve öğrenen çocukların olduğu görülür. Temur ve Ertem, bir göçmen çocuk olarak Yonca'nın Bursa'daki bu yaşamına uyum sağlama nedeni olarak Yonca'nın iletişime engel oluşturacak dil engeli gibi durumlarla karşılaşmamış olmasını gösterir (Temur ve Ertem, 2019, s. 456). Yonca böyle bir sorunla karşılaşmadığı ve varsıl bir çevrede bulunduğu için imkân kısıtlılığı, yoksulluk gibi nedenlerle de dışlanmayarak geldiği ortama kolayca uyum sağlar. Hatta Hatice Hanım'ın öğrencileri ağırlayabileceği lüks bir eve sahip olacak kadar varsıl olması, tanınan, sayılan bir kişiliğinin olması gibi etmenlerin de Yonca'nın çevresi ile kaynaşmasındaki payını da belirtmek gerekir.

Kölelik Dönemeci romanında nüfus konusu göç ve farklı etnik grupların birleşmeleri yönünde yürütülen planlarda kendini gösterir. Siyasi kararlar doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde devlet kademelerinden seçilmiş kişi ve askerlerin Çerkesya'ya gönderilmeleri ile ilk göç hareketi başlar. Bu göçün yapılma nedeni görevlendirme olup amacı bölgede hakimiyet kurmaktır ve roman boyunca bu siyasi göçün etkileri sürer. Ferah Ali Paşa ve emrindeki kişilerin Kocaeli'nden İstanbul'a, İstanbulda bir süre kaldıktan sonra Çerkesya'ya deniz yoluyla ulaşmak için Sinop limanına gittikleri anlatılır. Romanın giriş bölümünde anlatılanlar başta olmak üzere anlatılan siyasi

olaylar, Mehmet Haşim Efendi'nin tezkiresinden uyarlanarak yazıldığından tarihi bilgilere uyar. Tezkirenin aslı, Mehmet Haşim Efendi'nin yazdığı *Ahval-i Anapa ve Çerkes* tezkiresidir. Ferah Ali Paşa'nın Çerkesistan'a gidişi, bölgedeki çalışmaları ve yerel yaşama dair birincil elden notların yer aldığı bir kaynaktır (Yıldız, 2021, s. 279) ve romanın giriş bölümü bu yazma üzerinden uyarlanır. Bunun haricinde romanda bir bölgede siyasi hakimiyeti korumak adına yapılan diğer zorunlu göç de Anapa'da hakimiyet açısından tehdit oluşturan gruplara karşı bölgeye Nogaylar'ın yerleştirilmesidir. Göçebe Nogaylar'ın Şahin Giray ile Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında olan bölgeleri ayıran Kuban Irmağı'nın seçili bölgelerine yerleştirilmesi ile yerleşik hayata geçmeleri planlanır. Yerleşik hayata geçen Nogaylar burada imar faaliyetlerini gerçekleştirecek ve bölgenin güvenliği de sağlanacaktır. Romanda Şahin Giray'a ve Ruslara karşı olan göçebe Nogaylar'ın yerleşik hayata geçirilmeleri Ferah Ali Paşa'nın ağzından şöyle anlatılır:

Moskoflara da, Şahin Giray'a da düşman kırk bin göçebe Nogay dilaverine yerleşme izni verdik. Bunlardan on binine Hacılar Kalesi'nde, on binine Labe Çayı önünde, on binine Hatukay'da, kalan on binine de Anapa Limanı başında, nefit yağı çıkan derenin öbür tarafında yer gösterilmiştir. Badema göçebelikten vazgeçip ziraat ve harasetle meşgul olacaklardır. (Bilbaşar, 2015, s. 540-541)

Romanda ara ara kervanlarla yapılan ticari göçlerin bahsi geçer. Bunun yanında Satanya'nın ailesini ziyarete gitmek için sıra kervanı ile bir süreliğine memleketine gitmesi gibi küçük çaplı ve dönemsel mekân değişiklikleri yer alsada etkisi uzun süreler devam eden ve kalıcı olan göç hareketi olarak Anapa'dan Anadolu'ya yapılan göçlerden bahsedilmelidir. Romanın sonlarında Ferah Ali Paşa'nın vefatından sonra yerine gelen Acaralı Bicanoğlu Ali Paşa'nın Ferah Ali Paşa zamanında kurulan düzene uymaması, işçi ve askerlerin ödeneklerini kısması gibi uygulamalardan memnun olmayan kişilerin Anadolu'ya göç etmeye başladığından söz edilir. Örneğin Acaralı Bicanoğlu, inşaatı gezerken işçilerin aylıklarını sorar. Üç ayda yirmi beş kuruş aldıklarını öğrendiğinde bunu fazla bulan Bicanoğlu, o parayla yıllık bir kişi çalıştırıp üzerine başka işler de yaptıracığını söyleyince bunu duyanlar iş bırakır ve göç eder: “İnsan kıymeti bilmeyen bu kavatın yanında çalışılmaz,” diyerek takım takım iş bırakıp Anapa'dan ayrılmaya başladılar, paşamla birlikte gelip evlad ü iyal sahibi olmuş nice yoldaşlar da durmayup gemilerle Anadolu'ya gittiler” (Bilbaşar, 2015, s. 694-695). Daha sonraları Mehmet Haşim Efendi de duruma tepki gösterip Anapa'dan ayrılır.

Zamanla Anapa'da işler daha da kötüye gidince Bicanoğlu'nun kovulmasından bahsedilmesiyle roman sona erer.

Ferah Ali Paşa ve askerlerinin bölgede hakimiyet kurmak için yapmayı planladıkları uygulamalardan biri de bölgenin demografik yapısında değişiklik oluşturacak olan Osmanlı ve Çerkes halkından bireylerin akrabalık bağları kurmasıdır. Osmanlı Devleti'nden getirilen erkeklere Çerkes kızları ile evlilik yapmaları söylenir. Böylece imar edilip hakimiyet sağlanan bölgenin nüfusunda yer edinildiği gibi kültürel ve dini açıdan yayılma imkanı sağlanacak, akrabalık bağı ile yerel halkının da dostluğu kazanılmış olunacaktır. Çerkesler ile akrabalık kurulması Çerkesya açısından nüfus yapısı ve yoğunluğunda değişikliğe neden olması ile nüfus dahilinde ele alınsa da etnik kökenlerin kaynaşmasına neden olması itibariyle etnik yapı açısından da incelenmeye değer bir konudur. Bu nedenle *Etnik Yapı/Coğrafya* başlığı altında bu konunun ayrıntısına değinilecektir.

Bedoş romanında Bedia'nın anne tarafı Arnavut göçmenleridir. Dedesi Nimetullah Metin Roşi kadı olarak Adanaya atanınca iş nedeniyle göç ettiği Adana'da "Arnavut Kadı" olarak bilinir. Fakat kızları Başo'nun onu kaçıran Memduh ile evlenmesi sonucunda Nimetullah Metin Roşi ve karısı kızlarına olan öfkelerinden dolayı Arnavutluk'a geri dönerler. Bir süre sonra Başo doğum yaptığında Makedonya'da askerlerin isyan etmeleriyle hürriyetin ilan edildiği haberi gelir. Burada bahsi geçen hürriyet ilanı İkinci Meşrutiyet'i ifade eder. Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesi Memduh'un ailesinin Adana Valisi Bahri Paşa ile olan yakınlığı nedeniyle tedirginliğe yol açar. Bunun sonucunda Memduh ve ailesi hürriyet taraftarlarının onlara yöneltebileceği tepkilerden korkarak İstanbul'a göçmeye karar verirler. Onları göç etmeleri konusunda uyarın kişi ise Vali Paşa'dır: "Ortalığın karışacağına dair çok emareler var.. Gülendir Hanıma, Bey babana selam et! Fırtına kopmadan toparlanıp İstanbul'a göçsünler. Ortalık karıştığında sizi ben de kurtaramam. Bana yakınlığınız nedeniyle size de zulmetmelerinden korkarım" (Bilbaşar, 1980, s. 18). Paşa'nın da uyarısı ile aile derhal İstanbul'a gitmek için hazırlanır. Romanda ailenin göç kararı alması ve yola çıkmaları çok kısa biçimde aktarılır: "Denkler sıkıldı, götürülemeyecek eşyalar, satılmak üzere bit pazarına yollandı. Halit Bey, Hapishane yönetimini baş

gardiyanaya devr ve teslim ederek ayrıldı” (Bilbaşar, 1980, s. 18). Ailenin kendi güvenliklerini sağlamak için yaptıkları bu göç savaş nedeni yapılan bir göçtür.

Bedoş'ta iş nedeniyle yapılan bir tür zorunlu göç olarak sürgün yer alır. İstanbul'un resmen işgalinden sonra Ankara'da yeni bir meclis toplandığını öğrenip orada görev almak için yola çıkan Memduh ve komiser Sadık yolda millici olduklarına dair belge gösteremeyince tutuklanırlar. Araya hatırlı kimselerin girmesi ile salıverilen ikili farklı illerde görevlendirilir: “Arnavut Emniyet Müdürü, Memduh efendiyi Lapseki'ye, Sadık efendiyi de Şile'ye jandarma komutanlığına tayin ettirdi. Böylece kaçakları birbirinden ayırarak İstanbul'dan uzaklaştırmış oluyordu” (Bilbaşar, 1980, s. 186). Bu göç kalıcı bir göç olmaz ve Memduh bir süre sonra ailesinin yanına döner.

Zühre Ninem romanında Zühre, yaşamı boyunca çok kez göç etmek zorunda kalan biridir. Bu nedenle yazarın biyografik ve otobiyografik özellikler barındıran bu son romanında nüfus konusu göçler üzerinden okunabilir. Zühre Nine, Büyük Bozgun'da Bulgaristan'dan Selânik'e göçmen olarak gelmiştir. Eşinin vefatından sonra da bir süre büyük oğlunun yanında Selânik yakınlarında bulunan Katerin şehrinde yaşadıkdan sonra tekrar Selânik'e gelir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Selânik'in işgal altında olduğu dönemlerde de Selânik'ten Çanakkale'ye göçer.

Romanın başlangıcı Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bulgar, Sırp ve Yunanların üzerinde hak iddiasında bulunduğu Selânik'in işgal altında olduğu, Zühre ve ailesinin göç etme sebeplerini oluşturan dönemdir. İşgal kuvvetlerinin baskısı nedeniyle Selânik'ten ayrılmaya karar veren yakınları, Zühre Nine'nin ailesini de göç etmeleri konusunda uyarırlar. Ne var ki Zühre Nine'nin damadı, Kemal'in de babası olan Hüsnü Naim Bey, Fransızların himayesinde olduklarını düşünerek uyarıları dikkate almaz. Zühre Nine, romanda muhacir olma nedenlerini Fransızlara güvenen damadı Hüsnü Naim Bey'e anlatarak onu tekrar göç etmeye ikna etmeye çalışır:

Düşman içinde kalanların başına neler geleceğini kimse bilemez. Fransız gavuruna da, İngilizine de güvenme! Gavur bu... Hiç müslümana acır mı? Boşuna mı biz muhacir olmuşuk? Kalanlara ne Rus'u acıdı, ne Bulgar'ı... Hepsini doğradılar. Balkan Muharebesi başlar başlamaz gene kaçalım istedim, ama sen bırakmadın! (...) Bare bu son fırsatı kaçıрмаalım! (Bilbaşar, 1981, s. 23)

Fakat Hüsnü Naim Bey, bir kahvehanede Selânik'in kime ait olduğu konusunda çıkan tartışmada Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu söylemesi üzerine öldürülünce ailenin göç

etmesi zorunlu hale gelir. Aile, Hüsnü Naim Bey'in vefat etmeden birkaç sene önce orada polis komiseri olarak görev yaptığı için ilk olarak Çanakkale'ye göç eder. Burada, yerel halk tarafından çokça sevildiği bilinen Hüsnü Naim Bey'in hizmeti ve şehadeti nedeniyle kabul görececeklerini umarlar. Fakat işler düşündükleri gibi gitmez, en yakınları dahi aileye kapılarını kapatır:

(...) Fransız Konsoloslugu'nun kayırmasıyla Selanik'ten kaçıp Çanakkale'ye gelmişiz. (Oysa göçmenlerin çoğu Ege kıyısı limanlarına gitmişler.) (...) Kentin halkınca çok sevilen babamın şehit düşmüş olmasına acıyarak komşularımızın bizi sevecenlikle bağlarına basacaklarını ummuş annemle ninem. Oysa hiç te umdukları gibi çıkmamış; eski canciğer komşularımız bile, ev bulasıya, bizi konuk etmemişler. (Bilbaşar, 1981, s. 33)

Romandaki Kemal olarak yazarın, bir buçuk yaşında iken babasını kaybetmesinin üzerinden çok geçmeden aile göç yoluna çıkar. Bu nedenle yazar, Selânik'ten Çanakkale'ye göç edişlerini hatırlamadığını fakat zamanla kafasında göçlerine dair görüntüler kurduğunu söyler:

Selanik'ten Çanakkaleye göçmen olarak gelişimizi hiç anımsamıyorum. Çok küçükmüşüm. Ama üç yıl sonra, 1915'te boğazı zorlayan düşman gemilerinin bombardmanı üzerine Çanakkale'den kaçışımız film gibi canlıdır gözlerimin önünde: Bir yelkenli içinde, kara feracesine bürünmüş, titreyen ellerle arada bir şamisinin bozulan düğümünü sıkılayan ninemin kucağındayım. Çoluk çocuk, kadın erkek tüm göçmenler, gelişi güzel istiflenmiş denkle, sandıklar üzerinde oturmuşlar. Büyükler sağımızda, solumuzda mavi sulara gömülen güllerin fişkırttığı dev fiskiyelere korkulu gözlerle bakarak, yüksek sesle dua okurken, ninem hem salavat getiriyor, hem de: 'Gene macir olduk, gene dağıldı yuvacığımız.' diye sızlanarak iki yana sallanıyor: (...) (Bilbaşar, 1981, s. 47)

Zühre Nine, kızı ve torunu Kemal ile göçmen olarak geldikleri Çanakkale'de de uzun süre barınamaz, Çanakkale Savaşı'nın çıkmasıyla oradan da Eskişehir'e göçmek zorunda kalır ve nihayetinde buraya yerleşirler. Bir süre sonra Zühre Nine'nin büyük oğlu İsmail'den gelen mektupta onların da Balkan Bozgunu'ndan sonra Selânik'ten İzmir'e, oradan da Kuşadası'na göç ettiklerini öğrenirler. Ömrünün büyük bir kısmını savaşlar nedeniyle göç ederek geçiren Zühre, ölümüne dek vatan hasreti çeker. Tek dileği bir Rumeli toprağına gömülebilmektir. Lozan Antlaşması imzalandığında ailecek kutlama için gittikleri İstanbul'un Rumeli tarafında, Hadımköy'e vefat etmesi ile de bu dileği gerçekleşmiş olur.

Kemal Bilbaşar'ın romanlarında nüfus coğrafyası göç üzerinden verilir. Bu göçlerin yapılma sebepleri ise çeşitlilik gösterir. Romanlarda karşılaşılan göç türleri; savaş

nedeniyle yapılan göç, mevsimlik işçi göçü , isteğe bağlı göç, görevlendirme nedeniyle yapılan göç, siyasi göç olarak sıralanabilir. Yazarın kendisinin de göçmen kökenli bir aile mensup olması göç kavramını çevresi aracılığıyla da tanır. Eserlerinde göçün nüfus üzerindeki değiştirici etkilerine *Ay Tutulduğu Gece* romanında geçmişte yapılan mübadelenin izlerine değinir. Yeni bir kent kurmak için siyasi nedenlerle yapılan göçü *Kölelik Dönemi* romanında işler. Göçmenlerin yaşadığı vatan hasretine de *Zühre Ninem* romanında yer verir. Yazarın romanlarında işlediği göçlerin çok büyük bir kısmı tarihî gerçekliğe dayanır. *Bedoş* ve *Zühre Ninem* romanları biyografik romanlar oldukları için o dönemde bu olayları yaşayan göçmenlerin ta kendileridir. *Kölelik Dönemeci* romanı ise tarihî gerçekliğe dayanan, tarihî bir meseleyi konu edinen bir roman olduğu için burada bahsedilen göçler de yaşanmıştır. Örnekleri ne kadar çeşitli olursa olsun yazarın göç kavramının ağırlığını yansıtmaktan geri durmadığını söylemek gerekir. Yazar göç kavramını defaatle işlerken doğum, ölüm gibi nüfusu etkileyen olayları bu çerçeve içerisinde ele almamıştır.

3.2.3. Etnik Yapı/Coğrafya

Etnik coğrafya ya da etnocoğrafya, etnik toplulukların kökenlerini, coğrafi dağılımlarını, siyasi, tarihi, ekonomik ve daha pek çok alana dair üzerlerinde taşıdıkları özelliklerini inceleyen bir araştırma alanı olarak tanımlanabilir. Bu yönüyle de pek çok disiplin ile Etnocoğrafya ya da etnik coğrafya bu incelemelerin yanında etnik gruplar arasındaki ortalık ve farklılıkları da ortaya koymaya çalışır (Atasoy, 2019, s. 34). Kemal Bilbaşar'ın; *Denizin Çağırışı, Kıbrıs Ateşler İçinde, Ay Tutulduğu Gece, Cemo, Memo, Yeşil Gölge, Yonca Kız, Başka Olur Ağaların Düğünü, Kölelik Dönemeci, Bedoş* ve *Zühre Ninem* romanları merkezde etnik grup olma özelliği ile sivrilen kişiler ve taşıdıkları özelliklerle romanda hangi konumda yer bulduğu bu başlıkta incelenecektir. Yazarın *Etrafımızdaki Duvar* adlı romanında ise etnik yapı açısından herhangi bir veriye rastlanılmamıştır.

Denizin Çağırışı romanında etnik kimliği ile öne çıkan kişi Türkistanlı bahçivandır. Öğretmen ile Hasan Efendi'nin birlikte marul almak için bahçesine gittikleri Türkistanlı bahçivandan inek sütünden yapılma kıımız sipariş eder. Kıımız genellikle kısrak sütünün

fermente edilmesi ile elde edilen, Türklerin en eski içeceği olması itibariyle Türk gıda kültürü açısından önemli bir yere sahiptir. Yazar bir “Türkistanlı”ya kımız ikram ettirerek romanda Orta Asya Türk kültürüne dair önemli bir unsuru ayrıntı olarak verir. Hasan Efendi bahçivana kızını evlenme durumu üzerine soru sorunca aldığı cevap da Türklerin evlenme, akrabalık kurma geleneklerinden bir ayrıntıya işaret eder. Türkistanlı bahçivanın kızı yaşı geçmiş olmasına rağmen gelen tüm taliplerini “ekmeğe tuza dua et!” diyerek reddetmiş. “Türkistan’da bir kız <ekmeğe tuza dua et!> dedi mi, iş biterdi. Dünya bir araya gelse kızı ere veremezlerdi” (Bilbaşar, 1972, s. 102). Türk kültüründe tuz ve ekmeğin önemli bir yeri ve pek çok anlamı vardır. Bunlardan biri de evlilik aşamalarında da tuz ve ekmeğin götürmek, tüketmektir. Birlik, beraberlik ve ağız tadını simgeleyecek şekilde bazı Türk topluluklarında erkek tarafının görücü giderken yanlarında ekmeğin ve tuzun götürmesi uygulaması vardır. Eğer kız tarafı evliliği kabul edecek olursa getirilen ekmeğin ve tuzun kabul edip yerine kendi evlerindekiyle verir (Deveci, 2023) Bu romanda da Türkistanlı’nın kızı taliplerini istemediğini getirecekleri ekmeğin ve tuzun peşinen reddederek gösterir.

Kıbrıs Ateşler İçinde romanında etnik köken farklılığı ve bu nedenle yaşanan problemler romanın ana konusunu oluşturur. Romanın ana mekânlarından birincisi olan Kıbrıs’ta birarada yaşayan Türkler ve Rumlar arasında ayrışmalar meydana gelmektedir. Bölgede nüfus bakımından yoğunlukta oldukları iddiası ile Rumlar adada yaşayan Türkler üzerinde tahakküm kurmak isterler. Bu amaçla yapılan saldırılar, hileler nedeniyle Türk halkı da Rumlara karşı cephe alır. Adadaki Türkler Rumlardan bahsederken Rum kökenlileri işaret eden küçümseyici bir amaçla kullanılan “palikarya” sözcüğünü tercih ederler. Ethem Ağa’nın topraklarının küçük bir kısmını evinde yavaş yavaş büyüttüğü Rum Andon’a bağışlamayı düşünmesi üzerine arkadaşları onun bir Rum’a toprak vermeden önce düşünmesini sağlamak için “domuzdan post, gâvurdan dost olmaz” derler.

Rumlar ise “enosis” düşüncesi içerisinde Kıbrıs’ı kendi milletleri ile birleşmek için Yunanistan’a bağlamak isterler. Romanda Rumların Türklere karşı ayrımcı tavrı çok daha şiddetlidir. Bu davranışlar silahlı EOKA çetesi tarafından gerçekleştirilen, Türkler’in topraklarını ele geçirme, mülklerini ateşe verme ve cinayetlerdir. Adadaki Rum nüfusunun arttırılması konusunda geçmişte yapılan çalışmalar Ethem Ağa’nın

Rum yanaşma Andon'a topraklarından küçük bir kısım vereceğini söylemesi hakkında konuşulurken Yörük Muhtar ve Öğretmen'in sarf ettiği ifadelerle anlatılır. Berlin Kongresi'nde Kıbrıs'ın geçici olarak İngilizlere verilmesini fırsat bilen Rum gemicileri Kıbrıs'a şarap vs ürün alışverişi için gelirken yanlarında da pek çok muhacir getirip onları burada Türk çiftçilerin yanında yanaşma olarak vermişlerdir. Zamanla yanlarında çalıştıkları Türkler ile ilişkilerini kuvvetlendiren bu Rum yanaşmalar kimi zaman onlardan toprak da almış, adada gittikçe çoğalmaya başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Lozan Anlaşması'ndaki bir maddeye dayanarak Türkler'in Türkiye'de rahatça ekonomik faaliyetler yapabileceği yönünde söylentiler yaymışlardır. Bu fikre kapılıp topraklarını bırakıp Türkiye'ye gelenler aslında adadan uzaklaşarak hem topraklarını Rumlar'ın ele geçirmesini kolaylaştırmış hem de Türk nüfusunun etnik azınlık gibi gösterilmesine meydan vermişlerdir. “(Kıbrısta oturan Türk cemaatinden dilerse bir yıl içinde Türk tebaasına geçebilir.) İşte Rum ağaları bu maddeyi işlettiler. Türkleri adadan uzaklaştırmak, sayılarını azaltmak, topraklarını, mallarını ele geçirmek için kahvede, pazarda, çarşıda propagandalara giriştiler” (Bilbaşar, Kıbrıs Ateşler İçinde, 29 Eylül 1958)

Romanda etnik köken farklılığının neden olduğu çatışmalar haricinde farklı etnik kökenlere sahip kişiler arasında Hayri ve Arif'in Türkiye'ye gelirken yolda tanıştıkları Arap Muhammet Çiçekli, ve İstanbul Üniversitesi'nde tanıştıkları Bağdatlı tıp öğrencisi Vahap yer alır. Bu kişiler romanda çok kısıtlı biçimde yer alırlar. Etnik kökenlerinin belirtilme nedeni siyasi konularda girilen tartışmalarda çok kısa biçimde farklı coğrafyalarda Kıbrıs'ta yaşananların nasıl görüldüğü konusunda fikir belirten taraflar olarak görünmeleridir.

Ay Tutulduğu Gece'de olayların yaşandığı kasabada etnik yapı bakımından Türk ve Yunan kimlikleri baskın gelir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan mübadele ile kasabada yaşayan Rumlar'ın yerini Yunanistan'da yaşayan Türkler alır. Romanda eskiden kasabada yaşayan Rum kökenli halkın geride bıraktığı izler, göç ile gelen gelen Türklerin yaptığı değişiklikler, arka planda daima kendini gösterecek şekilde ele alınır. Bunun yanında romanda işlenen coğrafya nüfusu, etnik özellikleri bakımından incelendiğinde etnik köken çeşitliliğinin Türk ve Yunan ile sınırlı kalmadığı görülür. Bu çeşitlilik, kişilerin köken olarak bağlı oldukları coğrafyalarda edindikleri psikolojik ve

bedensel özelliklerin romanda işleniş biçimini görmek açısından önemlidir. Daha önce bu çalışmanın *Kişilik Özellikleri ve Fiziksel Görünüm* başlığında da ele alındığı üzere, insanlar üzerlerinde yaşadıkları coğrafyada fiziksel ve psikolojik etmenlerle karşılaşır. Bu etmenler de belirli bir bölgede yaşayan insanların ortak birtakım özelliklere sahip olmalarına neden olur. Bunun sonucunda da o bölgeye sonradan uyum sağlamaya çalışan, geldiği bölgenin karakteristik özelliklerini yansıtan kişi veya gruplar oluşur. *Ay Tutulduğu Gece*'de çeşitli nedenler ile kasabada geçici veya kalıcı olarak bulunan, farklı coğrafyalardan gelme kişiler vardır. Kasabada; çingeneler, Boşnaklar, Yugoslav muhaciri, İtalyanlar ve Yunanlar bulunmaktadır. Bu grupların nasıl aktarıldığına bakıldığında her bir gruba mensup insanların, memleketlerinde ağırlıklı karşılaşılan karakteristik fiziksel görünüm ve davranış özellikleri ile yansıtılmaya çalışıldığı görülür. Romanda; Çöpçü Durmuş'un babalığı üzerinden çingeneler, Ali Efe'nin çalıştırdığı kadınlar Nemide ve Hüsniye üzerinden Boşnak kadınları, turist İtalyan kadınlar üzerinden de Avrupalılar sınıflandırılır.

Boşnak kadınlarının fiziksel görünümü ihtiyat zabiti/mühendis ile Tefvik'in, birlikte gece eğlencesi geçirmek için çağırdıkları Hüsniye ve Naziye üzerinden şu ifadeler ile tasvir edilir: "İkisi de düz, sarı saçlı, mavi gözlü, sıırım gibi ince yapılı kadınlar. Kalça, göğüs hak getire. Ama yüzlerinde sakın, soğuk, esrarlı bir slav güzelliği var" (Bilbaşar, 1961, s. 40). Akdeniz kadınlarının fiziksel görünümüne örnek olarak da İtalyan kadınlarından bahsedilir. İtalyan kadınlar, bedensel özelliklerinden ziyade memleketleri ile ön planda tutularak anlatılır: "Akdeniz kadınlarında görülen bir et ve renk haşmeti. Birbirlerine çok benziyorlar" (Bilbaşar, 1961, s. 152). Yazarın bu kişileri bir Akdeniz insanı çeşitliliği vererek romanda araya eklediği sosyal meseleleri Avrupaî bir bakış ile tartışma konusu edebilmek için dahil etmiş olması muhtemeldir. İtalyan kadınlar romanda ihtiyat zabiti/mühendis ve Tefvik ile yaptıkları gezilerde kadınlık kavramı üzerine yerleştirilmiş, bu konuda fikirlerini belirten fakat romanın akışına etnik çeşitlilik haricinde pek de katkısı olmayan kişilerdir.

Coğrafyanın etnik yapısının etkili olduğu hissini veren davranış özellikleri, mizaçlar da yine Boşnak ve İtalyan kadınları üzerinden tasvir edilir. İki grubun kadınları da bu konuda yaşadıkları cinsellikleri üzerinden tanımlanırlar. Romanda İtalyan kadınları şehvetli, rahat kadınlar olarak tasvir edilirken Boşnak kadınlarının aksine namus

kavramına değinilmez. İtalyan Silvana, Akdeniz kadınlarına has güzelliklerinin nedeni olarak coğrafyasındaki kadınların ortak davranış kalıplarına değinir: “Dişiliğimizin bütün imkanları ile aşka veririz kendimizi. Şarkın yasaklarını tanımıyoruz. Güzellik cinsi hürriyetle başlar, onunla gelişir” (Bilbaşar, 1961, s. 153). Silvana’nın bu ifadeleri üzerine Tefvik alevî köy kadınlarının güzelliklerinin de bu nedenle olmuş olabileceği yorumunu yapar. Boşnakların davranış kalıpları ise eşleri uzakta olan kadınların namusları hakkında yapılan espri ile verilir: “Ben bir tarihte Sırbiyada bulundum, bilirim... Orada köyden biri askere gitti mi, gençler herifin yokluğunu karısına bildirmezler, sıraya girerler, bir gece sen, bir gece ben...” (Bilbaşar, 1961, s. 48). Kasabada kocasından başka bir erkekle basılan Boşnak kadınları kasaba ahali tarafından cezalandırılır.

Cemo ve *Memo* romanlarında olayların yaşandığı Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu coğrafyasının tarihî zeminden de etkilenen etnik yapısı görülür. Bu iki romanda konu edilen coğrafyada etnik kökenler roman kişileri arasında gündelik yaşamda bir belirteç, bir gruplandırma unsuru olarak işlendiğinden büyük yer teşkil eder. Konu edilen dönemin tarihi zemini de her iki romanda coğrafyanın etnik açıdan incelenmesini gerektirir. *Cemo* romanının başlarında Cano, Şih Saitli’nin Kürt ve Zazaları etrafına toplayarak kendini “Kürt Padişahı” ilan ettiğinden bahseder. Tarihte Şeyh Sait isyanı olarak geçecek olan bu olaylarda Cano, “Kemal Paşalı” diye bahsettiği Mustafa Kemal’in tarafında isyana karşı mücadele eder. Her iki romanda da Zazalık, Kürtlük ve Osmanlılık bir kulvarda birbirinden ayrılan kutuplar gibi yer alırken buna ilave olarak Hanefilik, Alevîlik ve Caferilik gibi mezhep farklılıklarına da değinildiği görülür.

Cemo romanında Memo, askere gittiğinde Zazalara karşı öfkeli bir komutanın bölüğüne denk gelir. Komutan, Zazaların Şih Saitli’ye destek verdiklerini söyleyerek onları bölüğün geri kalanından ayrı tutarak sert davranır:

Bir Zaza sabah teftişinde küçük bir kusur etse, yüzbaşı deli olurdu:
- Ule Zaza, ule it oğlu, arkadan vurmaya alışkındır soyun senin. Şih Sayitliye Diyarıbekir kapısını açan dürzülerin ahfadından hayır gelir mi bu memelekete? Der de bir daha demezdi, verirdi Allah silleyi tokadı. (Bilbaşar, 1966, s. 62)

Yüzbaşı, bir süre sonra hükümetin Zazalar’a karşı ılımlı tavır göstermeye başlamasıyla Zaza düşmanı olarak görülüp bölüğünden uzaklaştırıldığı haberini verir.

-Beni, Zaza düşmanı bellediler, uzaklaştırdılar buradan diye konuştu, bunu böyle bilesiniz. Hükümetin tutumu değişti. Zaza'lara güler yüz gösteriyor. Çok yanlış bir yol. (...) Muhakkak Zaza'lardan gelecek bu belâ. Bizde bir söz vardır: Bahçene erik, evine yörük sokma! derler. Burada da: Bahçene dut, evine Kürt sokma! demeli. Biz toyduk, bilemedik, saktuk, cezasını da gördük. (Bilbaşar, 1966, s. 68)

Bir süre sonra yüzbaşının Zazalara olan nefretinde asıl nedeninin emireri olarak tuttuğu Zaza Halo'nun ihaneti olduğu ortaya çıkar. Yüzbaşı, ayaklanmalar sırasında görevlendirildiğinde evini ve eşini Halo'ya emanet ederek yola çıkar. Fakat bir süre sonra yüzbaşı görevi sırasında Mardin'de teslim olan isyancılar arasında Halo'yu görür. Halo, ona emanet ettiği karısını “Kâfirin kanı helâl” düşüncesi ile öldürüp isyancılara katıldığını gururla itiraf eder. Memo, yüzbaşının yaşadıklarını öğrendiğinde şu yorumu yapar: “Benim anamı, babamı öldürenler, onun da dilber karısına kıymışlardı. Cefada birdik” (Bilbaşar, 1966, s. 70). Cefada bir olan Memo ve komutanı romanın ilerleyen kısımlarında kuvvetli bir dostluk bağı kurar.

Bununla birlikte Memo ile komutanının ilk karşılaşmalarında aralarında geçen diyalog, komutanın bireysel tutumunu ortaya koymasının yanında mensup olunan etnik grup ile dinî mezheplerin bölgede nasıl yorumlandığını da ortaya koyar: “İlk geldiğim gün soyunup temizlendikten, asker urubalarını giyindikten sonra huzuruna çıkanda: - Nerelisin? diye sordu. -P... köylüğündenim, cevabını verdim. Gözleri açıldı: -Zaza mısın? dedi. -Yok dedim. Elhamdülillâh müslümanım. Öyleyken P...lı olduğumdan, bir türlü ısınamamıştı bana” (Bilbaşar, 1966, s. 62). Memo'nun cevabından anlaşılacağı üzere etnik köken olarak Zazalık ile mezhep olarak Alevilik birlikte kabul edilir. Müberra Bağcı Tayfur da Memo'nun cevabını Alevi olan Zazaların gayrimüslim gibi görüldüklerini gösteren bir ifade olarak yorumlar (Bağcı Tayfur, 2008, s. 187). Müslüman olarak görülmedikleri için de genel olarak dışlanırlar.

Cemo ve *Memo* romanlarında etnik gruplar ile ilişkili olarak karşıtlıkların ortaya çıktığı bir diğer konu da mezhep farklılıklarıdır. Buna bir örnek ise *Cemo*'nun alevi olduğu için *Memo*'nun köyünden dışlanmasıdır. Köy halkı, Alevi bir Zaza olan *Cemo*'nun köy geleneği usulünce çeşmenin yalağında yıkanmasına izin vermez, kızılbaş deyip aşağılarlar: “(...) kızılbaşın yunduğu yalak pis olur. Ha domuz, ha kızılbaş, diye karşıma dikildiler. Yunmaya bırakmadılar” (Bilbaşar, 1966, s. 103). *Cemo*'nun köyde yaşadığı problemler üzerine de köyün ihtiyarlarından olan Haso, köy kadınlarının yaptıklarının üstüne *Cemo*'nun kendi obasının da Hanefi ile evlenen alevi bir kadın

olarak onu rahat bırakmayacağı konusunda Memo'yu uyarır: “Heç iyi etmedin Memo, dedi. Zaza kızı almayacaktın. (...) Obası da rahat komaz hanefiye kaçan kızı” (Bilbaşar, 1966, s. 103). Fakat Memo'nun köylüsü olan kadınların Cemo'ya karşı düşmanlığının ardında etnisite ya da mezhep farklılığından ziyade Cemo'nun güzelliği ve eşi ile muhabbetine yönelik kıskançlık gelir. Çünkü aynı köye daha önce de Cemo gibi alevi ve Zaza bir gelin gelmiş ve sorunsuzca kabul edilmiş olduğundan da bahsedilir: “Kızılbaşlık kınaması bahaneydi. Nalbant Tahir de, karısını Zazalardan almış gelmişti ya, kaşın üstünde gözün var, diyen yoktu ona” (Bilbaşar, 1966, s. 103). Cemo'nun bu şekilde dışlanmasının ardında mezhebi ve etnik köken farktörünün yanında eşi ile olan ilişkisinin kıskanılmasının da payı vardır.

Memo romanında Senem'in obasında Şeyh Saitli'nin isyanı hakkında konuşulurken Kemal Paşalı olarak bahsedilen Mustafa Kemal Paşa'nın inanç özgürlüğünü savunmasından bahsedilir:

Gazi Paşa akıllı bir beydir. Osmanlı'nın hatasına düşmek istememiştir. (...) Sünnî dâvacılığını terk etmiştir. Her türlü kulu dininde serbest bırakmıştır. ‘Hristiyanı, müslümanı, alevîsi, sünnîsi, dininde ibadetinde serbest olacaktır’ deyi buyurmuştur. Osmanlı olmayanların örflerini sürdürmelerine de izin vermiştir. Rumun, Ermeninin dinine, örfüne itibar gösterildiği gibi, Kürd'ün, Zaza'nın da dinine, örfüne itibar gösterilecektir. (Bilbaşar, 1969a, s. 35)

Şeyh Saitli'nin isyanına destek verip vermeme konusunu tartışan oba halkı; isyana destek verdikleri taktirde Kemal Paşalı'nın onlara verdiği eşitlik ve özgürlük haklarını çiğneyerek Alevi-Sünni kavgasını sürdürmüş olacaklarını, Paşa'yı da kendilerine destek verdiği pişman etmiş olacaklarını söyleyerek destekte bulunmazlar. Bu kısımda geçen “Osmanlı olmayanlar” ifadesi ülkenin doğusunda yaşayan, merkezi yönetimin çevresi dışında kalan halk için kullanılır. Romandaki köylüler kendilerini geçmişte Osmanlı'ya ait olarak görmedikleri gibi Cumhuriyet'in ilanından sonra dahi yönetime dair unsurları Osmanlı olarak görürler. Müberra Bağcı Tayfur'a göre her iki romanda da geçen “Osmanlı” ve “Osmanlı olma” ifadeleri Doğu'da yaşayan halk için kendileri dışındakileri ifade etmekle birlikte Cumhuriyet rejiminin bölgede henüz halk tarafından tam anlamıyla özümsemediğini de gösterir (Bağcı Tayfur, 2008, s. 185-186). Bu nedenle de köylüler romanın sonuna kadar Osmanlı'yı kendilerinin karşı olarak görmeye devam ederler.

Cemo romanının sonlarına doğru köylüler arasında Osmanlının köylerine saldırı düzenleyeceği düşüncesi oluşmaya başlar. Olası saldırının nedeni olarak da Osmanlı Devleti'nde uzun yıllardır süregelen mezhep farklılıkları öne sürülür: "Biz Horasanlıyık, aleviyik, onlar Urum diyarındadırlar, hanefidirler. Bizi düşman bilirler. Sultan Selim'denberi kökümüzü kazımaya çalışırlar" (Bilbaşar, 1966, s. 204). Bu düşünceye sahip olan köylüler devletin köylerde yaptığı hizmet ve sağladığı imkanları da bir çeşit tuzak olarak görür, yol inşaları ve eğitim seferberliğine de karşı çıkarlar: "Lâkin silah gücü ile Dersim'in Tujik ve Koç şikeftanlarına giremeyeceklerini anlamışlardır. Ve de hud'aya sapmışlardır. Şimdi yol döşemek bahanesiyle dağı, tepeyi düz ederler. Dersim'e muallim namı altında casuslar gönderip, bebelerimize dillerini, cedlerini unutturmaya çalışırlar. Onlara Osmanlılık talim ederler" (Bilbaşar, 1966, s. 204-205). Yapılan seferberliklerle herhangi bir güvenilir kaynaktan bilgi alamamış olan köylüler eğitimi bu şekilde bir savaş stratejisi gibi kabul ederler.

Cemo ve *Memo* romanlarında bahsi geçen diğer etnik gruplar ise Araplardır. Senem'in Diyarıbekir'den bir Arap aşiretinin Şihî'na nikahlanması ile Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Arapların gelenek ve mizaçları romanda yer bulmaya başlar.

Yeşil Gölge romanında etnik kökenleri ile Arnavutlar öne çıkar. Yumurtacılar'ın oğlu Osman ile Ordu Mahallesi'nde yaşayan Arnavutlardan olan Nadire'nin evlilik sürecinde kasabada yaşayan Arnavut nüfusu görülür. Yumurtacılar'a kızlarını veren Arnavutlar'ın düğün telaşında yapılan masraflarını israf olarak gören büyükbaba Caca Maksut, kızı kendileri gibi Arnavut biri ile evlendirecek olsalardı bunca masraf yapmalarına gerek kalmayacağını düşünür. Kızını Anadolulularla evlendirecek olan damadına giderek bu kararından vazgeçmesi gerektiğini söyler: "Gel, bre Mero, beni dinle!... Vazgeç bu sevdadan. Arnavut Arnavut'a yakışır. Yapamayız biz bu anadolulularla. Sonra başını vuracaksın taştan taşa ama, iş işten geçmiş olacak. Sen kızını evermiyorsun, parayla satıyorsun" (Bilbaşar, 1970, s. 194). Kasabada daha önceleri Türk ve Arnavut arasında yapılan bir evlilik de Hatice'nin bir Türk subayına kaçarak evlenmesi ile yaşanmıştır. Zamanında Arnavutlar, Hatice'nin kaçıp bir Türk ile evlenmiş olmasını suç gibi görerek onunla görüşmeyi kesmişlerdir. Hatice, kızı Bedo doğunca ailesiyle barışsa da Arnavutların geneli ile arasını düzeltemez. Çareyi beş yaşına gelen kızını Arnavutların

gönlünü almak için ailesine emanet etmekte bulur. Böylece Arnavutça konuşmayı dahi bilmeyen kızı Bedo da Arnavut gelenekleri ile büyüme fırsatını edinecektir:

Hatice, Arnavutların gönlünü kazanmak için, kocasının mesleği yüzünden sık sık yer değiştirmesini bahane ederek, kızı Bedo'yu beş yaşındayken, muhtar Ömer ağanın yanına vermişti. Babasına: 'Kız benimle ziyan olmasın, nenesinin evinde otursun, okusun, adam olsun!...' demişti. Bunun anlamı şuydu: Ömer ağa, Bedo'ya Arnavutluğunu öğretecekti. (Bilbaşar, 1970, s. 332)

Bedo'nun yetiştirilmesi kasabadaki Arnavutların muhtarı olan Ömer Ağa'nın yaşlı anası İlko'ya kalır. Fakat İlko, küçük kızı Arnavut kültüründen ziyade ilkel yöntemlerle terbiye ederken kendi hizmetini görmesi için kullanır. Romanda Arnavutlardan farklı olarak Yörüklerin bahsi de geçer. Dölyunağı'nda Çentikli İbrahim'in para karşılığı erkekler ile buluşturduğu Yörük Gelin ile Yörük Salih Usta romanda yer alan Yörüklerdir. Fabrikada ustabaşı olan Çentikli İbrahim, tomrukları biçmekle uğraşan Salih Usta'nın mesleğindeki becerisi üzerine iddiaya girer. Salih Usta, meslekî becerisini Yörük ailesinden gelen çalışma geçmişlerine atıfta bulunarak dile getirir: " 'Ben Yörüğüm Çentikli.' dedi. 'Gözüm katrakta açıldı benim. Hem bizim katraklar çarka da bağlı değildi. Babam yukardan, anam aşağıdan katrağın iki ucuna yapıştırdı. Tırıs-tıras, tırıs-tıras... Ninni gibi gelirdi testerenin sesi" (Bilbaşar, 1970, s. 170). Konar göçer hayat süren Yörükler için tomruklar, odunlar gündelik yaşamları ve kültürleri açısından önemlidir. Çadırlarını kurarken, ateşlerini yakarken ve hatta evlilikten önce düğün odunu toplarken hep tomruk ve odunlarla ilgilenirler (Doğan ve Doğan, 2005, s. 698/686). Yazarın, romanda tomruk fabrikasına bir Yörük tomruk ustası koyması etnik kökenlere ve bölgedeki farklı etnik kökenlerin yaşam şekillerine dair bilgisini gösterir.

Yonca Kız'da etnik kökenleri ile romanda yer bulan kişiler; Sultan Bacı ve Çingene Hasan'dır. Sultan Bacı, romanın başlarında İbrahim Bey'in evinde hizmetçilik yaparken görülür. Daha önce fiziksel görünümü *Kişilik Özellikleri ve Fiziksel Görünüm* başlığında ele alınan Sultan Bacı'dan "Arap" olarak bahsedildiği görülür. Yazarın daha önce Arap kökenli kişileri ele aldığı *Cemo ve Memo* romanlarında bu etnik gruba dahil olarak bahsedilen kişilerin tasvir ediliş biçimleri ile Sultan Bacı'nın Araplığı farklılık gösterir. *Yonca Kız* romanında Sultan Bacı'nın cilt rengi üzerinde fazlaca durulması ve karikatür mahiyetinde klişe dil hataları yapmasından Arap ifadesinin yüzeysel biçimde Güney ve Kuzey Afrika ülkelerinden gelme insanlar için kullanılan bir genelleme ile seçilmiş olabileceğini düşündürür. Daha önce bu kadar koyu tenli birini görmemiş olan

Yonca, Sultan Bacı'yı gördüğünde oldukça şaşırır: "Sultan Bacı, alışkanlıkla dizlerini kırdı, gelenleri selâmladı. (...) 'Ne jiji şojuk bu böyle?' Şişman kadının öyle ince, çocuksu bir sesi vardı ki, Yonca Kız şaştı kaldı. Bir bacının beyaz dişlerine, bir de eline dokunduğu yerlerin karaya bulanıp bulanmadığında bakıyordu" (Bilbaşar, 1971, s. 66-67). Sultan'ın yerel halktan farklı olarak memleketinin karakteristik fiziksel özelliklerini taşıdığını çocuk okurlara belirtmek için Yonca'nın farklı coğrafyalarda yaşayan insanların görünümüne yönelik bilgisizliğinden kaynaklanan tepkisi bir çocuk saflığı ile verilmiştir.

Yonca Kız romanında Çingene çocuk kaçırma ve hırsızlık vakalarının aktörleri olarak yer bulurlar. Bursa Uludağ'da konakladıkları otel çevresinde eşekleriyle birlikte geçen Çingene kafilesini gören Sultan Bacı korkuya kapılarak Yonca'yı bu kişiler konusunda uyarır:

"Amanın buralarda şingener varmış da haberimiz yok, bir daha yalnız gelmeyelim buraya, küçük hanım." dedi. (...) "Niye Sultan Bacı, çingener bir şey mi yaparlar?" (...) "O gözü kör olasıcalar önlerine çıkan her şeyi çalarlar. Fırsat bulurlarsa, torbalarına koyup şojukları bile kaçırlar." dedi. (Bilbaşar, 1971, s. 198)

Sultan Bacı'nın Çingene konusundaki bu korkusu küçükken kız kardeşinin Çingene tarafından kaçırıldıktan sonra bir daha bulunamamasından kaynaklanır. Romanın *Dağdaki Çocuk Hırsızı* başlıklı bölümünde de Yonca'nın çoban çocuğun otlatığı oğlak ve keçilere üzüm yedirmek için dağa gittiğinde çingene Hasan tarafından kaçırılışı anlatılır. Çingene Hasan, yardıma ihtiyacı olduğu konusunda yalan söyleyerek yanına çektiği Yonca ve yanında bulunan köpek Kara ile maymun Beşir'i panayırlarda çalıştırmak için kaçıtır. Türlü eziyetler ile hayvanlara çeşitli numaralar öğreten Hasan ve karısı Cevriye, Yonca'ya da Asiye adını vererek onların kızlarıymış gibi davranarak dans edip para kazanmasını tembihlerler. Zamanla Çingene arasında yaşamaya alışan Yonca, onlarla birlikte göç edip panayırlarda çadır kurup eğlencelere katılır, Cevriye ile birlikte fal bakar. Bu kısımlarda Çingene göçebe yaşamına dair bir sahne verilir. Çerge ifadesi ile yansıtılan Çingene mevsimlere göre göç yaşamı, geçim kaynakları bu kısa kesit üzerinden okunabilir "Baharla birlikte çerge halkı göçe başladı. Kışın, örsün başında hazırladıkları maşaları, sacayakları; ördükleri selevleri uğradıkları köylerde, kasabalarda satıyorlardı. (...) Yazın Çingene kadınlar şoparlarını alıp pamuk tarlalarında çalışmaya gittiler" (Bilbaşar, 1971, s. 232). Bir süre sonra

panayırda bulunan bir kamyonu atlayıp kaçan Yonca, sığındığı köyde yaşayan Urgancı Ali ve karısı Kezban sayesinde ailesine kavuşur.

Başka Olur Ağaların Düğünü romanında da Çingenerler, taktör dövüşlerinin yapılacağı alanda çalgıcı kimlikleri ile görünürler. Yarış başlamadan önce Hüseyin Ağa'nın getirdiği Çingene çalgıcılar meydana müzik yapar: "Ağanın bir işaretiyle, çingenerler çalmalarına ara vermeden arabaya yaklaştılar. Zurnayı çalan çingenenin avurtları kursak gibi şişkin, gözleri patladı, kanlıydı. Kadınlara karşı cakalı kıpırdanışlarla öttürüyordu zurnasını; Onuncu Yıl marşını bir göbek havası ritmiyle çalıyordu" (Bilbaşar, 1972, s. 153). Romanda eğlence işlerinde görevli olan Çingene çalgıcıların haricinde farklı etnik gruplardan insanlar olarak Norveç ve Amerika'dan gelen balıkçılar yer alır. İzmir'de Kordon boyunca bulunan meyhanelerde eğlendiklerinden bahsedilir. Bu kişiler romanda Murat'ın şehirde geçirdiği vakitlerde İzmir'in gece yaşantısına dair sahnelerden biri olmakla sınırlıdır: "Kapının önündeki masalarda Norveçli, Amerikalı gemiciler şarap içiyorlardı. Şarabın rengi, ateşi, gemicilerin sarı tüylü yüzlerini kızıla boyamıştı. İngilizce konuşuyorlardı, durmadan kahkaha atıyorlardı" (Bilbaşar, 1972, s. 217). Bu yabancı uyruklu gemiciler İzmir'in limanına işleri dolayısıyla gelen kişilerdir ve sadece romanın bu kısmında görünürler.

Kölelik Dönemeci romanında olayların Çerkesya'da geçmesi itibariyle etnik yapı bakımından yerel halk Çerkesler başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin Ferah Ali Paşa komutasında bölgede görevlendirdiği Türkler merkezdedir. Bunun yanında; Rus, Kazak, Nogay gibi yakın çevrelerde yaşayan çeşitli etnik kökenlere mensup gruplar da yer alır. Ferah Ali Paşa, Çerkesya'da görevlendirilirken "vahşet diyarı" olarak bahsedilen Çerkesya'nın halkı hakkında da Allah inancı olmayan dağlı kavimler oldukları söylenir. Ferah Ali Paşa, söz konusu vahşet diyarında yaşayan bu dağlı kavimleri İslam ve medeniyet ile tanıştırmak için görevlendirilir. Görevlendirildiği sırada Ferah Ali Paşa endişelerini ifade ederken bölge halkı için şu ifadeleri kullanır: "Çerkesistan halkı bugüne dek Devleti Aliyye'ye Kırım hanları dolayısıyla bağlılık göstermiş dağlı eşkıya bir kavim olup İslam dini ile henüz müşerref olmamıştır. Resulullah'ı bilmez, dilimizden anlamaz, kanun nizam tanımaz bu dağlı güruhu celp ve teshir, olmayacak bir iştir" (Bilbaşar, 2015, s. 35). Ferah Ali Paşa'nın Çerkesya halkı için sarf ettiği bu cümlelere karşın onu bölgede görevlendirmek üzere seçen Koca Abdi Paşa, bir parça

şaşkınlık ve ikna çabası ile bölge halkının olumlu yanlarına değinir: “Çerkesistan, söylediğın gibi vahşet diyarı değildir paşa oğlum. Halkı eğerce Müslüman olmamış âdeti kadimeleri üzere ağaçlara ve sulara taparlarsa da, erkekleri harp ve darbe kadir ve bahadır kimselerdir. Kadınları hasna ve müstesnadır” (Bilbaşar, 2015, s. 36). Çerkesya’nın düzeni için görevlendirilen Ferah Ali Paşa’nın kendisi de bir Gürcü olması itibariyle bölge halkına dair bilgiye sahiptir. Bu nedenle yaşam tecrübesinden edindiğı bölge halkına dair bilgiler Koca Abdi Paşa’nın övgülerine denk düşmez ve halkın av ve talan merkezinde bir hayat sürdürdüğünden zaptının kolay olmayacağıının farkındadır.

Romanda etnik yapı hakkında dikkat çekici olan nokta “tokma” üretme uygulamasıdır. Çerkeslerin Kazak ve Rus köleler ile birlikte bir melez bir ırk olarak “tokma” adını verdikleri köleleri üretirler. Romanda bu köleler köy yaşamı ve hayvanları koruyan Aytar’a dua ettikleri Şılka töreninde Kazak erkek ve Rus kadın kölelerin tören meydanında birlikte olarak yeni tokmalar üretmeleri biçiminde bölge nüfusunun etnik yapısına etki ederler. Farklı etnik kökene sahip iki grubun kasıtlı olarak birleşmesi, çoğalması ve evlilik yoluyla sosyal bağların kurulması da Türk görevli ve askerler ile Çerkes kızlarının evlendirilmesi yönünde yapılan anlaşmadır. Romanda bu durum iki kökeni birbirine bağlayacak, akrabalık yoluyla da dostluğun hakim olduğu siyasi, sosyal ve politik bir ortam yaratılacağı düşüncesi ile planlanmış bir mesele olarak verilir. Türk erkekleri ile Çerkes kadınlarının evlendirilmesi bölgede Türk varlığını güçlendirecek ve yapılmak istenen İslamı yayma, medeniyete dayalı bir düzen ve hakimiyet kurma amaçlarına yardımcı olacaktır. Evlenme işlemlerinin kolaylaştırılması ve kişilerin buna teşvik edilmesi amacıyla da çiftlerin ihtiyaçları muafızlık tarafından karşılanır. Bu yolda ilk adımı da Ferah Ali Paşa atar ve Şapsıh Beyi’nin kızı Sine ile evlenir. Bu evlilik Paşa’nın ölümüne dek sürer. Ferah Ali Paşa’nın Osmanlı’dan gelen kişilere Çerkeslerin de evlilik düşüncesine sıcak baktığı haberini vermek için yaptığı konuşmada bu konunun bir çeşit vatanî vazife olduğunun altı çizilir:

Soğucak mamuresindeki yeni hayatımıza düğün davullarını dövdürerek başlayacağız. Zira kan karındaşlarımız, mensubu oldukları aşiretlerin kızlarıyla evlenmemize izin vererek yigitlikleri ve sözlerine sadakatleriyle iştişar etmiş olan Çerkes milletiyle akrabalık kurma onurunu bize bahşetmişlerdir. Dünya evine girecek olan yoldaşlarımıza şunu da haber vereyim: Her türlü başlık, çeyiz ve düğün masrafları muhafızlığımızın hazinesinden ödenecektir. Heman Tanrım cümlemize sağık ve afiyet ihsan etsin ki badema canla başla çalışarak

Çerkesya'nın imranını arttırmaya, karşımıza çıkacak engelleri yenerek padişahımıza, din ve devletimize daha nice büyük hizmetler görmeye takat bulasınız. (Bilbaşar, 2015, s. 563)

Kölelik Dönemeci romanında Çerkeslerin kendi boyları haricindeki diğer Çerkes boylarına yönelik tavırları da yer alır. Jana boyuna mensup olan Pşi Dole, bir Abhaz olan Satanya ile evlenmek istediğinde aileler bu duruma sıcak bakmaz. Jana boyundakiler Abhaz kadınla evlenmenin kıtlık ve uğursuzluk getireceğini söyleyerek Satanya'yı istemezken Abhazlar tarafından da Pşi Dole'nin de çok ağır bir başlık parası ödemesi istenir. Evlenmek için zorluklarla mücadele eden çiftin farklı boylara mensup olmaları nedeniyle yaşadıkları problemler, mensup oldukları boyların halkının tavırları ile mücadeleleri ilişkilerinde daima kendini gösterir.

Evet, kocası komşu aşiretlerden birinin düğününde tanışıp birlikte oyuna kalktıkları günden beri onun için her fedakârlığa katlanmıştı. Abhaz bir anadan dünyaya geldiği için evlenmelerine rıza göstermeyen Goşaf Ana'sının hatrını saymamış, istenen ağır başlığı verebilmek için Nogay ülkesine dört kez *tevüe*'ye çıkmaktan çekinmemiş, obaya gelin getirdikten sonra da çocuğu dünyaya gelesiye dek, tam üç yıl, karasevda tutkusuyla kendisini karıncadan bile sakınmıştı. Anasının yanını tutan oba kadınlarının, gelin gittikleri dağlı aşiretlere Abhaz kızlarının kıtlık ve uğursuzluk getirdikleri iddialarını çürütmek için, yaz günü bile kol'a çıkmayı göze almış, obasını görülmedik bir bolluğa kavuşturmuştu. (Bilbaşar, 2015, s. 58)

Her şeye rağmen Pşi Dole'nin annesi oğlunun bir Abhaz ile evlenmesini kabullenemeyerek kendi obalarını terk edip erkek kardeşinin obasına sığınır: “Abhaz kancıktan doğma Yukarı Bozdok beyinin kızını, obasına gelin getirmesine tüm analık haklarını kullanarak karşı koyduğu halde oğluna söz geçiremeyince, yaşlı kadın kaçıp oğlan kardeşinin obasına sığınmıştı” (Bilbaşar, 2015, s. 59). Romanda bahsi geçen diğer bir etnik grup ise Nogaylardır. Nogaylar tarafından düzenlenen *tevu*de kaybolan Lâgustan'ın beş yıl boyunca Nogay bir esirci tarafından çalıştırılması ile romanda yer alır, ayrıntılı olarak verilmezler: “(...) ‘beş yılda yapmadığım iş kalmamıştır kurban! Yaralı olarak eline düştüğüm Nogay, sağlığım geri gelende beni üç Kazak köleyle birlikte değirmen çarkında koşturmuştur’ ” (Bilbaşar, 2015, s. 377). Romanda Nogayların zalim esirciler oluşlarına birkaç kez daha değinilse de yalnızca tanımlama üzerinde kalırlar.

Bedoş romanında etnik yapı konusunda Bedia'nın anne tarafından aile kökenlerinin Arnavutluk'a dayanması sebebiyle Arnavutlar öne çıkarken Kürt, Çerkes ve Ermeni kişilerin yalnızca bahsi geçer. Bedoş'un dedesi Nimetullah Metin Roşi Arnavutluk'un

Libohova kentinden gelmektedir: “Kadı Efendi Arnavut’tu. Libohova’lı zenginlerin oğlan çocukları çoğunlukla İstanbul’da okurlar, kadı ya da avukat olurlardı. Nimetullah Metin Roşi de bunlardandı” (Bilbaşar, 1980, s. 7). Bedia’nın annesi Başo on beş yaşına gelene kadar Libohova’da yaşayan aile iş nedeniyle Adana’ya geldiğinde kızları Başo Türkçe konuşmayı dahi bilmez. Aile, pek çok talibi olan kızlarını Türkçe bilmemesini gerekçe gösterip bir Türk ile evlendirmek istemez. Aslen bir Çerkes olan Gülendım Hanım’ın, eski eşi Adana Valisi Kürt Bahri Paşa’nın nüfuzuna güvenerek oğlu Memduh ile Başo’yu evlendirmek istemesi üzerine evlilik meselesi farklı etnik kökenlere mensup olan kişilerin çatışması halinde işlenir. Aile, Başo’yu kaçıtır ve Memduh ile evlendirir. Memduh’a aşık olan Başo, ailesine kendi rızası ile evlendiğini söyler. Arnavut kadı Nimetullah Metin Roşi, kızının bir Türk ile evlenmesini kabul edemez ve kızıyla iletişimini keser. Romanda bir göçmen olarak Arnavutluk’tan Türkiye’ye gelen Başo’nun karşılaştığı temel problem olarak dil engeli işlenir. Başo, Gülendım Hanım’dan Türkçe öğrense de eğitimini Arnavutluk’ta Yunan harfleri ile almış olduğundan Türkçe okuma yazması yoktur. Yıllar sonra Libohova’dan bir tüccar ulak aracılığıyla kendisine gönderilen mektubu Arap harfleriyle Türkçe yazılmış olduğundan okuyamaz, bir öğretmen olan ev sahibinin yardımına başvurur: “Mektup, arap harfleriyle ve Türkçe olarak yazılmıştı. ‘Ben bu yazıyı okuyamam ki Hocanım!’ dedi Başo, ‘Küçükken okulda Yunan harfleriyle Arnavutça okuyup yazma öğretmişlerdi bize...’ ”(Bilbaşar, 1980, s. 28). Aradan bir süre geçtikten sonra Suriye cephesine atanan kocası Memduh’un gönderdiği mektubu da aynı nedenle okuyamaması bu engeli aşamamış olduğunu gösterir: “(...) zarfı yırtıp açtı. Ama Arap harfleriyle okumayazmayı öğrenmemişti, mektubu okuyamadı. Çocukluğunda Libohova’da Rumca okumuş olmalarına şimdi lanet ediyordu. Kime okutacaktı bu mektubunu?” (Bilbaşar, 1980, s. 73-74). Başo, mektubu Safinaz adlı bir genç kıza okutturduğunda ise genç kızın mektuptaki ifadelerle alaylı yorumda bulunması kendini küçük düşürülmüş hissetmesine neden olur. Türkçe okuma bilmemesinin neden olduğu cehaletine lanet eder. Başo’nun kızkardeşi Fato’nun da Türkçe olarak kendini tam anlamıyla ifade etmekte sorun yaşadığı bahsi geçer.

Romanda dil engeli konusunda bir diğer husus ise Türkiye’de doğup büyüyen Bedia’nın aile üyelerinin Arnavutça konuşmalarını anlayamamasıdır. Romada hayat hikâyesi işlenen eşinin göçmen bir aileden gelmesinin yanısıra kendisi de göçmen bir aileye

mensup olan Kemal Bilbaşar'ın bu gibi ailelerde büyüyen çocukların yaşadığı durumlara dikkatli biçimde eğilmesi romanda yaşam deneyimlerinin aktarılması konusunda önemli bir ayrıntıdır. Nitekim Bedia, yakınlarının anlamadığı bir dilde konuşmalarına öfkelenir: “Teyzesinin evinde Bedoş’un hoşuna gitmeyen şeylerden biri de anlamadığı bir dille konuşulmasıydı. Aşçı Faize Hanımdan başka herkes, annesi bile aralarında o bilmediği dili kullanıyorlardı. Konuşulanlardan bir sözcük bile anlamaması Bedia’yı üzüyordu, ama, kimseye bir şey söyleyemiyordu” (Bilbaşar, 1980, s. 43). Bununla birlikte Bedia’nın zamanla dile yönelik kulak dolgunluğu edinmesini gösteren bir ayrıntı da yer alır. Bilmediği dile maruz kalan Bedia, zamanla evdeki çalışanın onu susturmak için “moslafos”⁵ dediğini fark ederek ilk sözcüğünü öğrenir. Öğrendiği bu yeni sözcüğü oyunlarında da sıklıkla tekrar edince arkadaşları onu “moslafos” diye çağırır. Etnik kökenin dil özelliği ile belirtilmesi konusunda romanda yer alan bir diğer kişi ise Ermeni Dikran Efendi’dir. Romanda bir sıhhiye çavuşu olarak küçük bir yeri vardır: “Sıhiye Çavuşu Dikran efendi, ağzı kulaklarında ve de Ermenilere özgü bir abartmayla: ‘Ne deorsun Kumandarım? Yırtmamışsın, param parça etmişindir Ezrail’in başına sardığı kefeni, açgıs yella..’” (Bilbaşar, 1980, s. 123). Bedia’nın öğretmeni Muhsine Hanım’ın annesinin de Makedonya göçmeni olduğu bahsi geçer. İsmi verilmeyen bu yaşlı kadın Dikran Efendi gibi romanın yan kişilerindedir. Evlerine misafirliğe geldiğinde Bedia’ya yemekler ikram ettiği anlatılır. Oldukça kısa olan bu ayrıntıda yaşlı kadın Bedia’ya “mekik” adlı bir çeşit gözleme ikram eder: “Makedonya göçmenlerinden olan yaşlı kadının mekik dediği çör’otu serpili bu gözlemeleri Bedia büyük bir iştaha ile yerd” (Bilbaşar, 1980, s. 165). Romanda mekik adıyla verilen bu ikramlık; mekik, mekitsa veya mekitsi olarak ile bilinen Makedonya mutfağına ait ekmek benzeri bir kızartılmış hamur işidir (Karasu, 2010, s. 119). Yazarın bu ayrıntıyı yerleştirmesi romanın yan kişisi üzerinden Makedonya’ya ait yemek kültüründen bir unsurla anlatıdaki kültürel arka planı çeşitlendirir.

Romanda etnik kökenlerine dair bir ibare yer alamamasına karşın konuşturulma biçimleri ve isimlerinden anlaşıldığı üzere Türk kökenli olmayan kantocular; Kemani Yorgi ile Blanş yer alır. Bedia’nın babası ile izlediği kantodan çok etkilenen Bedia kuliste sanatçılar ile kantocu olma hevesini paylaşır. Kuliste geçen diyaloglarda kantocu

⁵ Arnavutça “konuşma, gevezelik yapma” anlamındadır.

Blanş'ın konuşma arasında kullandığı yabancı kelimeler kişinin farklı bir etnik kökene sahip olduğunu gösterir: “Astas vıga canımdan usanmışım Naşit ağabey... Yertnum sonu yok bu işin” diyordu bezginlikle, “Ka, seyircilerim daha kaç yıl bu sevgisini sürdüreceksin? Suratım züğürtlemeğe başlamışsa yuhalayıp beni şanodan kaçırtaacaklar mı?” (Bilbaşar, 1980, s. 158). Blanş'ın mesleğine yönelik söylediklerini duyan Bedia'nın kantoculuk hayali de burada sona erer.

Zühre Ninem romanında etnik çeşitlilik oldukça belirgindir. Zühre Nine'nin Türkiye'ye gelmeden evvel yaşadığı Selânik'in işgal döneminde Bulgar, Rum, Sırp, Yunan ve Türklerin yaşadığı görülür. Romanın başlarında Zühre Nine ve çevresi diğer etnik gruplara mensup asker ve sivillerin saldırısına uğrama korkusu içinde tasvir edilir. Çevrede Türk ve müslüman olan herkes bu korku ile tetiktir. Fakat bir tek Naim Bey Fransızlarla olan ilişkisinden dolayı kendilerinin başlarına bu yönde kötü bir şey gelmeyeceğine inansa da kiraathanede karıştığı tartışmada öldürülür. Naim Bey'in işgal kuvvetleri ile zıtlaşmış öldürülmesinden önce Selânik'teki işgal kuvvetlerinin de bulunduğu gündelik yaşam şu ifadelerle verilir: “Deniz havası almağa çıkmış bastonlu ihtiyarlar, taşkın bir neşeyle şakalaşan, şarkı söyleyen kıvrık erkekli Rum gençleri, üniformalı Yunan, Bulgar, Sırp subayları bir aşağı, bir yukarı dolaşıyorlar; körfezdeki sandallardan mandolin seslerine karışan Rumca şarkılar yükseliyordu” (Bilbaşar, 1981, s. 25). Naim Bey, bu çok uluslu yaşam içerisinde herkesin saygısını kazanmış bir kişilik olarak yer alır. Fakat bununla beraber Naim Bey'in bireysel olarak saygı kazandığı gündelik yaşamın arka planında Türkler'e karşı dışlayıcı hareketlenmeler olduğundan da bahsedilir. Yani Naim Bey'in her millettten kişilerle iyi ve barışçıl bir geçmişinin olması romanda etnik grupların dostluğunun göstergesi olarak yer almaz. Selânik'in hangi millete ait olduğu konusundaki tartışma da öldürülmesi ile de ailesi bölgede yaşayan diğer Türkler gibi Anadolu'ya göç etmek zorunda kalır.

Romanda Zühre Nine'nin damadının ölümünden sonra kızı ve torunu ile Anadolu'ya yerleştiklerinde etnik çeşitlilik Anadolu'daki görünümü ile yer almaya başlar. Özellikle ailenin Eskişehir'de ikamet ettikleri Hoşnudiye Mahallesi'nde komşularının çoğunu Ermeniler oluşturur. Etnik farklılığın mahalleliler arasında bir sorun teşkil etmediği, dostul içinde ilişkiler kurulduğu anlatılır:

Mahallemizdeki komşuların çoğu Ermeni yurttaşlardı. Tümüyle de iyi komşuluk ilişkilerimiz vardı. Başı sıkılan, çekinmeden komşusunun yardımını arardı. Bitiştiğimizdeki mahalleli Boğos efendilerle bahçelerimizi alçak bir tahta perde ayırırdı, ama tahtalardan ikisi, üstyanlarından eğreti olarak çivilenmişti, iki yana kolayca açılırdı. Şişman bir kadın olan Madam Arzniv, buradan kolayca geçemediği için, işlerin bittiği saatlerde, kahve içmek üzere hep bizimkileri kendi bahçelerine çağırırdı. Biz de -benden bir yaş küçük olan kızları Takuhi ile- kâh bizim avlumuzda ağaç dalına bağlanmış salıncakta sallanır, kâh onların bahçesindeki kümesin yanında evcik oynardık. (Bilbaşar, 1981, s. 67-68)

Gündelik yaşam rutinlerinde birlikte dostluk içinde yaşar biçimde tasvir edilen komşuları için yardım faaliyetlerinde bulduklarından da bahsedilir. Nuriye Hanım, resmi makamları ilgilendiren konularda Ermenilere yardım ederken yakınları savaşta olan müslümanların da sosyal işlerini görür: “Hıristiyan komşularımızın hükümette görülecek işlerine çoğu zaman annem aracılık ederdi. Erkekleri savaşta olan müslüman komşularımız da erzak ve tayın karnesi çıkarmak, çocuklarını aşılatmak, okula yazdırmak v.b. konularda onun yardımından yararlanırlardı” (Bilbaşar, 1981, s. 68). Ayrıca romanda Zühre Nine ve ailesinin yaşadığı mahallenin çevresindeki mahallelerde yaşayan kişilerin de çoğunluğunu göçmenlerin oluşturduğundan bahsedilir. Bu ayrıntı da Kemal’in oyun arkadaşları hakkında verilen dipnottaki açıklamada görülür. Yazar, daha önceki romanlarında da sıklıkla etnik kökenleri belirtmek için kullandığı gibi aksan farklılıklarını, konuşma özelliklerini mahalle çocuklarının göçmenliğini belirtmek için kullanır: “(...) hayvanlar arabaya asılırken biz de marşa başladık: ‘Eskişehir’in kariman izcileri’ Ben marşın sözcüklerini bilmediğimden, kulağıma yansıdığı gibi söyledim, karimanicileri derdim örneğin” (Bilbaşar, 1981, s. 123-124). Yazar, bu kısımda “kariman izciler” kısmına bir dipnot düşerek: “Çoğunluğu göçmen çocuğu olduğundan kahraman sözcüğünü böyle söylerlerdi” (s. 123) açıklamasını yapar.

Mahallelerinde yaşayan Ermeni komşuları Birinci Dünya Savaşı sırasında sürgün edilir. Müslümanlar komşularının gece vakti gizlice göçmüş oldukları haberini sabah vakti birbirlerine yayarlar. “Gazyağının, şekerin, kahvenin bulunmaz olduğu savaşın zor günlerinde mahallemizdeki Ermeni komşularımız ansızın sürgün edildi. Geceleyin toplandıklarından gidişlerini duymadık bile... Sabahleyin müslüman komşular telaş ve coşkuyla haberi birbirlerine ulaştırdılar” (Bilbaşar, 1981, s. 147). Komşularının böylesine aniden ve habersizce göçmüş olması geride kalan müslüman komşuların tepkilerine neden olur. Komşuların geneli senelerdir birlikte yaşadıkları, dostluk kurdukları kişilerin habersizce götürülmelerine sitem ederken Kemal, en çok arkadaşı

Takuhi'yi kaybettiğine, Zühre Nine ise komşuları ile helalleşemediğinden “üzerinde gâvur hakkı kalmasına” üzülür.

Romanda etnik kökenleri ile adı geçen kişiler; Tatar Mensare Abay, Musevi kızı Sarika, genç Yunan garson ve şişman hizmetçi kadındır. Bu isimler arasında anlatıda en çok yeri olan Mensare Abay'dır. Zühre Nine'nin gelini Hatça'ya gebeliğinde yardımcı olması için tuttuğu Mensare Abay, oğlu Çanakkale'de şehit olunca kimsesiz kalmış bir kadındır. Romanda, yazarın daha önce *Ay Tutulduğu Gece* romanında İtalyan ve Boşnak kadınları tasvir ederken yaptığı gibi bir Tatar kadınının özellikleri üzerinden tasvir edilir:

(...) tombalacık bir Tatar karısıydı. Saçları kınalıydı. Buruşuk yüzünde her zaman mahzun bir gülümseme vardı. Kendisine teyze ya da nine dedirtmezdi. Mensare Abay diye çağırılmasını isterdi. Mensare Abay, tüm Tatar kadınları gibi eline çabuk, becerikli ve de çalışkandı. Hatça yengemin hamileliğini bahane ederek evin tüm işlerini ilk günden üzerine aldı. Çalışırken Tatar türküleri söylerdi. (Bilbaşar, 1981, s. 142)

Musevi kızı Sarika'nın romanın en başlarında Nuriye Hanım'ın çocuklarına dadılık eden kişi olarak adı geçerken ismi verilmeyen genç garson da Naim Bey'in vurulduğu Kristal Kırathanesi'nin Yunan garsonudur ve yalnızca aksanlı konuşması ile yer alır: “Oriste pasam! Meze de istersiniz?” (Bilbaşar, 1981, s. 26). Şişman hizmetçi kadın ise komşularının evlerini Kemal'in de aralarında bulunduğu mahalle çocuklarının yaramazlığından korumaları için görevlendirdikleri zenci hizmetçiler arasındadır. Bu isimsiz kişinin “ışıl ışıl tenli şişman zenci kadın” (Bilbaşar, 1981, s. 76) olarak çocukların yaramazlığına göz yuman kişi olarak bahsi geçer.

Zühre Nine'nin damadı, Kemal'in de babası olan Naim Bey de aslen Çerkes kökenlidir. Zühre Nine, Ruslar'ı anımsatan fiziksel görünümüne sahip olmalarından dolayı Çerkesler'e sıcak bakmasa da Naim Bey'i sever ve kızı ile evlenmesine rıza gösterir: “Oldum olası gökgözlü kişilerden hiç hoşlanmamışımdır, böyleleri Moskof gâvuru gibi görünür gözüme. Öyleyken o sarı saçlı, gökgözlü Çerkese birden kanım kaynadı, kucaklayıp bağrıma bastım onu: ‘Nuriye’ciğimi verdim sana evlâdım! dedim, (...)” (Bilbaşar, 1981, s. 45). Çerkesleri konu edinen yazarın Çerkesya'ya yönelik merakında büyük ihtimalle babasının ait olduğu kökeni inceleme isteğinin etkisi olmuş olabilir.

Zühre Ninem romanında bir de çingenelelerin bahsi geçer. Anlatıda doğrudan yeri olmayan çingeneleler bu romanda da *Yonca Kız* romanında olduğu gibi çocuk kaçırma olayının faili olarak yer alırlar. Zühre Nine, Naim Bey'in hayatta olduğu dönemlerde evlerinin hizmetini gören bekçi Osman Ağa'nın geçmişte Kemal'i çingenelelerin elinden kurtardığını anlatır. Bu kısımda çingenelelerin çergelerde göçebe yaşayışı, sepet örüp para kazanmaları gibi ayrıntılar da yer bulur: “ ‘(...) Osman ağa kurtarmıştır seni çingenelelerin elinden. Koşu alanına giderken seni o çingene karısının sırtında görüp tanımasaydı, şimdi sen kim bilir hangi çergede sepet örecektin şoparcıklar arasında' derdi” (Bilbaşar, 1981, s. 34). Yazar, küçüklüğünde başına gelen ve çocukluğuna dair hatırladığı ilk anı olan bu çingeneleler tarafından kaçırılma vakasının *Yonca Kız* romanından sonra yazarın biyografisinden unsurların yer aldığı *Zühre Ninem* romanında da işlendiği görülür.

Kemal Bilbaşar, romanlarında etnik yapıyı yansıtırken olayların yaşandığı coğrafi bölgelerdeki etnik yapıyı yansıtmaya dikkat etmiştir. Etnik yapıyı verirken de kapsamlı bir bakış açısıyla hareket edip bahsettiği etnik kökene mensup kişilerin içinde yaşadığı toplumun kültürel unsurlarını da bu kişiler üzerinden yansıtmıştır. Yazarın romanlarında mezhep farklılığını da *Cemo*, *Memo* ve *Zühre Ninem* romanlarında geniş biçimde ele aldığı görülür. Yazarın romanlarında ele aldığı etnik kökenler; Zazalar, Kürtler, Araplar, Arnavutlar, Yörükler, Çerkesler, Rumlar olarak sıralanabilir.

3.2.4. Siyasi Coğrafya

Siyasi coğrafya, siyasal olguların düzen ve dağılımlarının topluma ve kültürlerine yansıttığı mekânsal etkilerini inceleyen alandır. Bir siyasi oluşumun belirli bir coğrafi alan üzerinde var olma ve dönüşümlerini araştırma konusu eder. Belirli bir coğrafyada kurulan siyasi oluşumlarda, başta buldukları coğrafyanın topografik özellikleri etkili olurken etnik yapıdaki farklılıklar da yönetim erkinin paylaşımında etkili olur. Hamza Akengin'e göre mücadele gerektiren yükseklik, verimsiz toprak ve soğuk iklim gibi zor fiziki coğrafya şartları sunan bölgelerin yaşam alanı olarak seçilmesi cesur karakterli insanların politik tercihlerini yansıtan bir unsur olmaktadır. Ve bu haliyle de fiziki coğrafya ülkenin siyasi yapı ve tercihinin şekillenmesinde etkide bulunur. Akengin bu

konuda Türkiye’de ulaşılabilirliğin zorlaştığı kırsal kesimler ile ticaretin yaygın olduğu liman kentleri gibi geniş imkanlara sahip olan bölgeleri karşılaştırır. Kırsal kesimlerde demokratik uygulamaların zor benimsendiği, aşiret düzeninin kolayca kabul gördüğü muhafazakâr tutum baskın gelirken liman kentleri gibi merkezi yerlerde ağırlıklı liberal düşüncenin benimsenmesinin fiziki coğrafyanın siyasi tercihlere olan etkisinin bir göstergesi olduğu sonucuna varır (Akengin, 2019, s. 3-17). Burada kişilerin yaşadıkları coğrafyaya göre ortak tutumlarda bulunmalarının arkasında eğitim durumları, toplumsal normlar gibi sosyolojik meselelerin de etkisi bulunur.

Kemal Bilbaşar; *Kıbrıs Ateşler İçinde, Ay Tutulduğu Gece, Cemo, Memo, Yeşil Gölge, Başka Olur Ağaların Düğünü, Kölelik Dönemeci, Bedoş ve Zühre Ninem* romanlarında insanların siyasi olgulara yönelik bakış ve tutumlarını buldukları coğrafyalardan beslenen insanların yaşam dinamiklerine uygun olarak ele alır. Dağlık veya çorak bölgelerde, zor şartlarla mücadele ederek hayatlarını sürdüren kişilerin devlet kurumları ve siyasete karşı durdukları nokta ile kıyı kesimlerinde ılıman iklimde yaşayan kişilerin katılımları farklılık gösterir. Yazarın romanlarında çeşitli coğrafi bölgeleri ele almış olması siyasi coğrafyanın romanlarda yansıtılış biçiminde bölgesel çeşitlilikleri de görmeyi mümkün kılar. Yazar; *Etrafımızdaki Duvar, Denizin Çağırışı ve Yonca Kız* romanlarında ise işlenen coğrafyaların siyasi yapılarına dair bilgilere yer vermemiştir.

Kıbrıs Ateşler İçinde romanının ele aldığı dönem, Kıbrıs’ın İngiliz hükümeti tarafından elde tutulduğu, Rumların İngilizlerin desteğini alarak adayı Yunanistan’a bağlamak için uğraş verdiği dönemdir. Bu dönem aralığının siyaset tarihindeki geçmişine bakıldığında *Kıbrıs Ateşler İçinde* romanının tefrika edildiği yılda yakın tarihi, tarihî gerçekliğe uyararak, kimi zaman roman kişileri arasında geçen diyaloglarda Kıbrıs’ın siyasi geçmişine dair anekdotların yerleştirilmesi ile verildiği görülür. 1878 yılında Osmanlı Devleti, Ruslarla olan savaşında güneye inmelerini engellemek amacıyla Kıbrıs Anlaşması ile Kıbrıs’ın yönetimini Birleşik Krallık’a bırakmıştır. Daha sonraları Birinci Dünya Savaşı’nda, Osmanlı Devleti, Almanya’nın yanında savaşa girdiğinden Birleşik Krallık ile resmi olarak düşman grupları haline gelirler ve Kıbrıs, Birleşik Krallık tarafından ilhak edilir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise İngiltere’nin içinde bulunduğu ittifaka katılan Yunanistan, İngilizlerden Kıbrıs’ı ister. Bu durumda adadaki Rumlar birleşme anlamındaki “Enosis”i Kıbrıs’ın durumu için Yunanistan ile birleşmeyi, tek

yol olarak gösterirken adadaki Türkler bunun kendi varlıkları için tehdit oluşturacağını söyleyerek reddederler. İlerleyen yıllarda da Kıbrıs'ta yaşanan Türkler ile Rumlar arasındaki gerginlik devam eder. Rumlar, Enosis'i gerçekleştirmek amacıyla EOKA adlı silahlı örgütü kurmuşlardır. Türkler ise Rum tehditlerine karşı Türk Mukavemet Teşkilatı ile bir direniş örgütü olarak Volkan'ı kurarlar (Yiğit Yüksel, 2018). *Kıbrıs Ateşler İçinde* romanı da olayların iyice kızıştığı yaklaşık birkaç yıllık dönemi vaka zamanı olarak işler. Romanda tam tarihin belirlenmesini sağlayan nokta İstanbul yolculuğunda Soğukluk'ta mola verildiği sırada yapılan konuşmada bahsi geçen bir olayın o tarihten on bir-on iki yıl önce, Japonya'ya atom bombasının atıldığı yılda gerçekleştiğinin söylenmesinden vaka zamanının 1956-1957 yıllarında başladığı çıkarımı yapılabilir. Olayların yoğunlaştığı yıllar ise Hayri'nin İstanbul'da bir yıl geçirdiği ve EOKA'ya verdiği destekten dolayı sürgüne gönderilen Rum lideri Başpiskopos Makarios'un tahliye edilişi düşünüldüğünde son tarihin de 1958 yılı olduğu söylenebilir.

Romanda Keşiş kılığında gelip Hisarlı Manastırı'nda Meryem Ana tasvirlerinin altına silahlar depolayıp, orayı bir merkez haline getiren EOKA çetecisi Aleks'i'nin aldığı emirler doğrultusunda Enosis'i uygulamak için yaptıkları anlatılır. Keşiş Aleks'i denilen bu kişi, aslında beş yıl cinayetten hüküm giymiş bir katildir. Pazar ayinlerinde Rum halkı Türklerle karşı kışkırtıp onları savaşa hazırlamaya çalışır. Bunu yapmak için de geçmişte yaşanan olayları, adanın siyasi geçmişini çarpıtır. Türklerin Malazgirt'ten itibaren mütemadiyen Hristiyanları öldürdüğü, kadınlarına eziyet ettiği, Kurtuluş Savaşı'nı da Hristiyanları öldürmek için yaptıklarını söyleyip Kıbrıs'taki Rumları "yeni bir haçlı seferine" çağırır. Bu sefer, Ayasofya'da şükran duası edilinceye dek sürecektir. Türklerle iletişimlerini, alışverişlerini kesmelerini, onları kasabalarından kaçırmak için ellerinden geleni yapmalarını, topraklarını almak için uğraşmalarını tembihler. Rumların adanın tek hâkimi olma konusundaki iddiası Kıbrıs'ın yönetimini elinde tutan İngilizleri de rahatsız eder. Başlarda Rumlar'ın bu tavırları nedeniyle karşılarında bulunan İngiliz kuvvetleri liderleri Başpiskopos Makarios'u silahlı EOKA'ya yardım ettiği için sürgüne göndermiş olsa da EOKA'nın bu olay üzerine faaliyetlerini arttırması üzerine Makarios'u serbest bırakır. Hayri, taraf değiştirerek Makarios'u serbest bırakan İngiliz hükümetinin yönetimi kendilerinde olan aday Yunanistan'a bağlamadan önce adada yaşayan Türk nüfusuna danışmasının gerekli olduğundan bahseder.

Hayri ve Arif, olaylar kızışmadan hemen önce Türkiye'yi Kıbrıs davası konusunda bilinçlendirip desteklerini kazanmayı hedefleyerek İstanbul Üniversitesi'ne Türk Maarif Derneği'nden burs alarak girerler. İlk başta Türkiye'nin destek vereceğinden oldukça emin olan gençler daha İstanbul'a varmadan Türkiye'nin Kıbrıs Türktür Derneği'ni kapattığını öğrenirler. Bunun yerine Kıbrıs davasına destek olanlar ile Kıbrıs Kurtuluş Derneği'ni kurarlar. Kıbrıs konusunda Türkiye'de yaşayanları bilgilendirmek, Ankara'nın dikkatini çekip desteğini almak için mitingler düzenlerler. Hayri, Arif, Esin ve arkadaşları İstanbul'da Kıbrıs davasını yürütürken, Beyazıt Mitingi'nin yapacakları sıralarda Rumlar'ın da Taksim'de Makarios'un serbest bırakılışı nedeniyle toplanacakları söylenir. Yunanistan'da Makarios'u karşılamak için yapılan tören Atina radyosundan da yayınlanır. Fakat, "Ya taksim ya ölüm!" sloganı ile İstanbul Beyazıt Meydanı'nda yaptıkları miting Kıbrıs'ta da radyolardan dinlenebildiğinden adada yaşayan Rumlar'ı korku sarmaya başlar. Türkiye'den askeri destek gelmesinden korkan Rumlardan bazıları Kıbrıs'ı terk etmeye başlar. Kalanları ise yalnızca Rumlardan oluşan mahallelerde kümelenirler. Halkın korkularını fark eden EOKA da Kıbrıs'ta Rumların Türkiye'den yayın yapan radyoların dinlenmesini yasaklar.

Hayri'nin Beyazıt Mitingi'nden sonra ailesinin Rum çeteciler tarafından öldürüldüğünü öğrenip Kıbrıs'a dönmesi ile mücadele Kıbrıs'ta devam eder. Fakat bu kez saldırılara karşı bir savunma biriminin kurulması gerekir. Güneyköy sakinleri arasından uygun kişiler silahlandırılıp EOKA'ya karşı Güneyköy Mukavemet Teşkilatı'nı kurarlar. Rumların seri biçimde işlediği cinayetleri durdurmak amacıyla plan yapıp Melunda muhtarı ile birkaç Rum'u esir alırlar. Muhtarın ifadesinden Keşiş Aleksi'nin faaliyetleri ve Andon'un ona olan bağlılığını öğrenirler. Romanda bundan sonrası siyaset alanından çıkıp Hayri'nin Hürriyet'i bulmak için Andon'un peşine düşmesini işler.

Romanda Kıbrıs sorununa kayıtsız kalanlar arasında en önemlisi Arif'in zengin dayısıdır. Ona göre Kıbrıs İngilizlerin yönetiminde olduğu için adayı istediği kişiye vermekte özgürdür. Rumların Türklere karşı bir tehdit oluşturmadığına inanarak aslolanın kendi halinde yaşayıp gitmek olduğunu savunur. Fakat romanın sonlarına doğru Kıbrıs'taki Türkleri savunmak için kurulan Volkan'ın söylediklerine uymadığı için cezalandırıldığından, tüm malını kaybettiğinden bahsedilir. Kıbrıs konusunda farklı yargıları olan diğer gruplar ise Araplardır. Hayri'nin gemide tanıştığı Beyrutlu

Muhammet Çiçekli ile Bağdatlı tıp öğrencisi Vahap, Kıbrıs'ın Arap coğrafyasına daha yakın olduğunu düşünürler. Vahap'a göre Kıbrıs'ın işlek limanları Arap ülkelerine doğru baktığından Kıbrıs'ın Mısır'a bağlanması bölgede barışın sağlanması açısından daha doğru olacaktır. Vahap'ın ifadelerinden Arap milliyetçiliğinin Kıbrıs'a da göz diktiğini düşünen Hayri, Vahap'a her ülkenin ekonomik anlamda bağlantıda olduğu ülkelere bağlanması doğru ise Iraklıların Mısır'a neden katılmadığını sorar. Vahap'ın cevabı ise öne sürdüğü fikrini destekler biçimdedir: “-Eli kulağında... -dedi- Gün meselesi bu... Mısırda yapılan sosyal reform bütün Iraklıların varacakları hedefi göstermiştir” (Bilbaşar, Kıbrıs Ateşler İçinde, 6 Kasım 1958). Yazarın romanda Kıbrıs davası üzerinde dururken çevre ülkelerin siyasi dinamiklerine az da olsa dokunmuş olması o coğrafyada yürütülen politikaların bütünü ile görülmesini, Kıbrıs'ın bulunduğu konumun stratejik anlamda önemli oluşunu göstermesini sağlar.

Ay Tutulduğu Gece romanında fiziki coğrafya şartlarının zorlayıcı olmadığı bir coğrafyada, Ege kıyılarında halkın siyasi tutumları işlenir. Romanda siyasi coğrafya konusunda incelenebilecek; politik göndermeler, siyaset anıları ve seçimlerin konu edildiği görülür. Yazar, eserde işlediği siyasi gönderme ve roman kişilerinin anıları ile bir yandan Türkiye siyasetinin tarihinden parçalar ortaya koyar bir yandan da yaşanan değişikliklere bölge halkının tepkilerini tartışma konusu eder.

Romanda olaylar Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında geçmektedir. Yirmi yedi yıl boyunca iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi 1950 yılındaki seçimler ile yerini Demokrat Parti'ye bırakır (Eroğul, 1990, s. 55). Kasabada yaşayanlar CHP seçmeni olan Halkçılar ve Demokrat Partisi seçmeni olan Demirkıratlar olarak ikiye ayrılmış, halkın büyük çoğunluğu Demokrat Partiye üye olmuştur. Bölgenin iki büyük zengini de bu iki partinin tarafı olarak zıtlaşır. Halim Bey Demirkıratlardan olurken Kadir Ağa Halkçılardandır. Bu farklılık kasaba hayatını etkileyen olayların yaşanmasına sebep olur. Bu olaylara zeytinyağı fabrikası çekişmeleri örnek verilebilir. İklimi zeytin ağaçlarının yetişmesine imkan veren kasabada bu imkanın küçük çaplı siyasi taraflaşmalarda etkisi görülür. Halk Partisi'nin iktidarlığında Kadir Ağa'nın zeytinyağı fabrikasına rakip olma isteğiyle Halim Bey de bir zeytinyağı fabrikası kurar. Zeytinleri bedavaya sıkacağına söylese de kasaba halkı Kadir Ağa'nın tepkisinden çekinir ve zeytinlerini vermez, o da fabrikasını şehre taşımak zorunda kalır. Fakat Demokrat

Parti'nin iktidara gelmesiyle de Halim Bey, Kadir Ağa'ya nispet olarak kurulması planlanan zeytin kooperatifine destek vereceğini belirtir.

Kasaba halkının genel politik tavrının ortaya çıktığı seçim faaliyetleri de romanda genişçe işlenen konular arasındadır. “Muhtar seçimi” başlığında kasaba halkının muhtar adayları, seçim merasimi ve seçmenlerin tavırları işlenir. Seçimde Halkçılar aday göstermezken Demokratlar da Ali Reis ile eski bir Halkçı olan Semerci'yi aday gösterme konusunda ikileme düşerler. Demokratların kendi aralarında yaptıkları yoklamada Semerci'nin çoğunluğu sağlaması üzerine de Ali Reis'i seçime “parti tüzüğünü çiğneyerek” müstakil aday olarak yazdırırlar. Kasaba halkı muhtarlık seçimlerine yoğun ilgi gösterirken genel seçimlere karışmaktan da bir o kadar çekinirler. Kasabanın il içinde demokratların kalesi olarak anıldığı söylenir. Demokratların bunca sıkı destekçisi olan halk için, iş genel seçimler konusuna geldiğinde kendi aralarında belirledikleri bir yöntemden söz edilir. Bu yöntem ile kasaba halkının oyları genel seçim sonuçlarında belirleyici bir etkide bulunmamış olur. Yöntem şöyledir:

Kimseyi darıltmamaya çalışırlar. Muhtarlar köy halkını ikiye ayırmışlardır. Yarısı Halkçılara oy verir, yarısı Demokratlara... Yalnız bir tarafı tutarlarsa, tutulan taraf seçimi kaybettiği taktirde, dört yıl hükümetten üvey evlât muamelesi göreceklerine inanırlar. Kim ne derse desin, kanaatımca, seçimler şehirde kazanılır, şehirde kaybedilir. (Bilbaşar, 1961, s. 80)

Kasabalının genel seçimlerde belirleyici olmaktan uzak durma çabalarını yukarıdaki ifadelerle aktaran romanın yan kişilerinden olan kasabalı Behram Usta, seçmenlerin seçim zamanı adayları hangi kıstaslara göre tercih ediyor olabileceklerine dair şehirli ve köylü ayrımını belirttiği şu ifadeleri söyler: “Şehir halkı değişiklikten hoşlanır, yeni şeylere bayılır, köylü kısmı muhafazakâr olur, sık sık iktidar değişmesinden rahatsızlık duyar” (Bilbaşar, 1961, s. 80-81). Ahmet Özpays, kasaba halkının bu tavrını “siyasî yapıya karşı tam bir güvensizlik” nedeniyle yaşandığını söyler (Özpays, 2004, s. 251). Bu güvensizlik, kasaba halkın bir tarafta çoğunluğu oluşturup sonuçlar açısından belirleyici olduğu taktirde güvensizlik duydukları hükümetin yapacağı atılımlardan memnun kalmama durumlarında sorumluluğu üstlenmiş olmanın vereceği ağırlıktan da kaçınıldığı söylenebilir. Ama muhtarlar tanıdıkları, bildikleri kişiler arasından seçildiğinden kasabalarında gerçekleştirmelerini bekledikleri değişikliklere yön verme ihtimalleri daha yüksektir.

Romanın ilerleyen kısımlarında da Türk halkının seçmenliği, inkılâplara ve laikliğe bakışına yönelik tespitler yer alır. Nahiye Müdürü bir sohbet arasında, “mühür kimdeyse Süleyman odur” ifadesinin geçmesi üzerine seçim ve demokrasi konusuna bir değindirmede bulunur. Cumhuriyet’in ilanı ile halkın elinde tuttuğu seçme hakkının değıştirici etkisine değindiği bu noktada Nahiye Müdürü, seçmenin oy verirken kullandığı mührü Süleyman’ın mührüne benzetir. Tercihi elinde tutan halkın vereceği oyların yaratabileceği değışikliğin kuvvetini de yerin sallanması ile verir: “ ‘Geçti o günler hoca,’ diyor. ‘Seçim sandığı çıkalı ne mühür kaldı, ne Süleyman kardaşım. Şimdi herkesin elinde mühür.. Herkes oldu bir Süleyman... Bastı mı mühürü alimallah, ayağının altındaki yer sallanıyor, insanın” (Bilbaşar, 1961, s. 132). Laiklik ve inkılâplara bakış da romanda “Halim Bey’in ziyafet gecesinde” başlığı altında Halim Bey’in çocukluk arkadaşı olan gazetelerde fıkra yazarı olan İsmet Bey’in İsviçre’deki terbiye konferansına gönderildiği sırada yaşadıklarını anlatması ile verilir. 1932 senesinde bu konferansta İsmet Bey, Türkiye’deki laik terbiye konusu üzerine konuştuğunda İsviçreli bir profesörden Türk halkının on yıllık bir çalışma ile laikliği nasıl benimsediği konusunda bir soru alır. Bu kısımda bahsi geçen on yıllık süreç hilafetin kaldırılmasının ardından (3 Mart 1924) geçen süredir. Bu soruya İsmet Bey, Türk halkının Asya’dan getidiği değerleri nedeniyle irticai ayaklanmalar göstermeyerek yaşadığı, laikliği kolayca kabul etmesinin derinliklerinde de bunun yattığını ifade eden bir cevap verdiğinden bahseder. İsmet Bey’in bu yanıtı ile romanda Türk siyasi geçmişinde irtica ve taassup konuları hakkında çeşitli fikirler öne sürülür. Fakat bu münakaşalarda yazarın dikkati çekmek istediği nokta tartışmaların sonunda verilen, inkılâpların kırsalda nasıl görüldüğüne yönelik kısımda belirir. Yine İsmet Bey’in bu kez de Atatürk ile olan anısından bahsettiği sırada Atatürk’ün Türk inkılâplarının muzaffer oluşundan bahsettiği sırada inkılâpların halk kesimine karışamadığını söyleyerek itiraz ettiğini aktarır. Atatürk’ün bu fikri isbat etmesini istemesi üzerine de Kubilây’ın şehit edilmesi olayını örnek vermiş olduğunu söyler: “Eğer inkılâplar ve laik terbiye halkın malı olsaydı, Kubilây’ın değil, Nakşibendî dervişlerinin kafaları koparılırdı” (Bilbaşar, 1961, s. 180). İsmet Bey, bu tespiti üzerine Atatürk’ün, inkılâpları köye kadar götürmediklerini kabul ederek bundan sonraki çalışmaların bunu hedefleyeceğini belirttiğini ekler.

Demokrat Parti döneminde yaşanan en önemli olaylar arasında olan 1950 yılında başlayan Kore Savaşı da romanda oldukça kısa bir biçimde yer edinir. Kore Savaşı'na Demokrat Parti Hükümeti'nin kararı ile 25 Temmuz 1950 tarihinde asker gönderilmesi yönünde karar alınması ile bölgeye Türk askerleri gönderilir (Eroğul, 1990, s. 58). Su sorunu için yardım istenen Mühendis Nihat Yöndeş'in cevaben gönderdiği mektubunda Necati isimli askerin Kore'deki savaştan gazi olarak dönüşünü haber verir. Söz konusu savaş konusunda yalnızca geyşaları görmek için gönüllü olan Necati'nin trajikomik durumundan bahsedilir, savaş durumundan bahsedilmez.

Romanda Türkiye'nin Yunanistan ile deniz komşusu olması, aynı deniz üzerinde sınırları bulunan iki ülkenin balıkçılık ile geçim kaynaklarını elde etmek üzerinde rekabet etmelerine yol açar. Bu konu balıkçıların avlayacak balık bulmalarını zorlaştırmasıyla ekonomik kayıplara neden olurken en önemlisi bir sınır ihlalinin söz konusu olmasıyla da siyasi bir siyasi güvenlik problemidir, deniz sınırlarının korunması konusundaki yetersizliği gösterir. Egeli balıkçılar, Yunanistan'ı deniz sınırlarını ihlal ederek Türk karasuları yakınlarında balıkçılık yapmak ile suçlar: “Kaptanın söylediğine göre dün gece Rum balıkçılar tratalarla, ipek ağlarla karasularımızda avlanırken, gümrük muhafaza memurlarıyla çatışmışlar, birbirlerine ateş açmışlar.. Bir Yunan motoru yakalanmış, ötekiler kaçmışlar” (Bilbaşar, 1961, s. 125). Balıkçılıktaki sınır ihlallerinin de önüne geçilmesi için yeterince önlem alınmadığı, caydırıcı bir cezanın olmayışı da romanda balıkçıların yakındığı bir konudur. Kanunlardaki açığı çok iyi bilen Yunanistan'dan gelme balıkçıların hafif ve kısa süreli cezalardan çekinmediği anlatılır.

Siyasi coğrafya açısından değinilebilecek bir diğer nokta ise Demokrat Parti kongresidir. “Parti bucak kongresi” başlığı altında uzunca işlenen kongre, kasabalının büyük kahvehanesinde gerçekleşir. Şarapçı Hidayet'in başkanlığını yaptığı kongrede civar köyler ve kasabanın başta su kaynağına erişim zorluğu olmak üzere yaşadıkları sorunlar tartışılır. Kasabalının su yolu inşası için kullanılacak Ziraat Bankası'ndan çıkan kredinin haberi burada verilir.

Cemo ve onun devamında yazılan *Memo*, anlatılan olaylarda tamamlayıcı olduklarından ülke tarihi ile de doğrudan ilişkisi olan siyasi olaylar konusunda birlikte ele alınacaktır. Sert iklim şartlarının sert insanlarını konu edinen bu iki romanın kapsadığı siyasi

olgular da oldukça sert çizgilere sahiptir. Vaka zamanı içerisinde tarihi anlamda da belirleyici olan siyasi olaylar, *Cemo*'da Cano'nun ağanın emri üzerine düğün alayından ileride karısı olacak olan Kevi'yi kaçırmayı ile başlayıp *Memo*'daki Dersim ayaklanmasına dek sürer. Böylece iki roman boyunca anlatılan hikâyenin başlangıç ve bitiş tarihlerinin 1922-1937 civarlarında olduğu görülür. Bu süre aralığı da Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi tarihinde yer alan bu iki isyanın arasında geçen süreden üç yıl fazladır. *Cemo* romanının başında Cano'nun Kevi'yi kaçırdıktan sonra birbirlerine aşık olup üç yıl kadar dağlarda yaşadıkları bir süreden bahsedilir. Bu üç yılın sonunda ise Cano, ailesini bırakıp yeni başlayan Şeyh Sait isyanına karşı savaşımaya gider. 1925 yılında çıkan Şeyh Sait Ayaklanması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ortaya çıkan ilk geniş çaplı ayaklanma olup dini, milliyetçi ve çeşitli harici provokasyonların etkisinde gelişmiş bir isyandır (Koç, 2013, s. 153). Cano da bu motivasyonlar ile devlete isyan eden kişilerin karşısında Kemal Paşalı dediği Mustafa Kemal Paşa'nın emrindeki kuvvetler ile birlikte savaşır.

Cano, Mustafa Kemal Paşa'yı ve icraatlerini köylerde dolaşan bir hocadan öğrenir. Romanda Mustafa Kemal Paşa'dan, kâfirlerle birlik olan Osmanlı'nın zalim padişahına karşı savaşmış ülkeyi ve halifeyi kurtardıktan sonra da halka ağaların zulmü altında yaşamak zorunda olmadıklarını söyleyen, Urum diyarında türemiş, sarı saçlı gök gözlü bir civan olarak bahsedilir. Cano, bir ağanın peşinde topladığı kişilerle işte bu paşaya karşı isyana kalkışacağı haberini alır. Paşanın ülke için yaptıklarını öğrendikten sonra çok etkilenerek ona hizmet etme kararı alarak Kevi'yi ve küçük kızı Cemo'yu bırakıp paşanın destekçilerinden Şeyh Mahmut'un yanına gider ve onun yönettiği kuvvetlerin arasında mücadeleye katılır. Romanda isyandan ve taraf olan kesimlerden şu ifadelerle bahsedilir:

Kış kıyamette Şih Sait'lular bayrak açmışlardı. Drahini, Hani, Palu, Pirani çevresinin şihleri, ağaları, beğleri, Şih Said'in etrafında toplanmışlar, onu Kürt Padişahı ilan etmişlerdi. Şih Said kendine Emirülmücadele adını takmıştı. Elaziz'den Diyarıbekir'e dek onca Zaza beyi, Şih, ağası bayrak açıp Şih Said'e katılmıştı. (Bilbaşar, 1966, s. 15)

Bir süre sonra da isyancıların yargılanıp idam cezasına çarptırıldıklarından bahsedilir. İnfaz edilenler arasında romanın ilerleyen bölümlerinde ağalık mertebesine gelerek zulmetmeye başlayacak olan Sorikoğlu'nun babası Sorik Ağa'nın da yer aldığı söylenir.

Memo romanında ise Şeyh Said isyanının çıkış süreci ve destekçilerin toplanma evresi ele alınır. Şeyh Sait, isyanına destek verip vermeyeceklerini öğrenmek için Senem'in obasına gelip düşüncelerini anlatır. Yazar, bu kısımda Şeyh Said'i konuşurarak onu diğer roman kişileri karşısında sorguya çeker:

Kemal Paşalı müslümanların halifesi olan Osmanlı padişahını küffar diyarına sürmüştür. Osmanlı ülkesi padişahsız kalmıştır. Kemal Paşa, urum diyarından gelmiştir, Osmanlı tahtına veraset dâvacılığı eder. Kürdistan'a da el atmıştır. Ağayı marabadan ayırt etmez. Tüm aşiretlerden vergi ister, asker ister, sadakat ister. Ben aşiret nizamımızı korumak için Kürt Padişahlığımı ilân edende, Kemal Paşa'nın dâvası haksız bir dâva olacaktır; İngiliz, Fransız dâvamızı arkalayacaktır, bizi silâha, paraya donatacaktır. Bu sebebe padişahlığımı ilân ederim. Kürdistan padişahı olarak, Kemal Paşa'nın ayaklar altına aldığı islâmlığı, küffar diyarına sürdüğü İslâm Halifesini kurtarmaya ant içmişimdir. (Bilbaşar, 1969a, s. 32)

Yazar, roman kişilerinden Huso'nun söylediği şu ifadeler aracılığında isyanın beslendiği düşüncelerin yanlışlığına yönelik fikirleri ortaya koyar:

Yavuz'dan beri halifelik kaftanı giyen, Kürdistan'da alevî kanı döken Osmanlı padişahına baş kaldırdığı, tahtını devirdiği için mi üzerine yürümek isterik? Hasmımıza hasımlık eden yiğit düşmanımız ola? (...) 'Devletimizin dini, İslâm dinidir.' deyi yazdırmıştır zagonuna. (...) biz Kemal Paşalı'ya ne sebebe sancak açarık? Alevîliğe yasak komadığı için mi Sünnî halifenin dâvacılığına kalkarık, nahak yere kan dökülmesini isterik? Ben derim ki, bize düşen Kemal Paşalı'ya sancak açmak değil, alevîliğe yasağı kaldırdığı için şükranlık armağanı yollamaktır. (Bilbaşar, 1969a, s. 33)

Her iki romanda da halkın kendilerini devletin bir parçası olarak görmekte sorun yaşadıkları görülür. *Ay Tutulduğu Gece* romanında da farklı zaman diliminde işlenen devlete karşı güvensizlik durumu bu iki romanda daha belirgin bir biçimde taraflara ayrılan köylüler ve isyanlar ile vardır. Devletin resmi kurumlarına karşı daima bir şüphecilikle yaklaşan halk, kendileri için yapılan imar çalışmalarını, eğitim seferberliğini de asimilasyon olarak görür. Cumhuriyetten sonra yeni yeni kendilerine verilen imkan ve hakların bilincine varmaya başladıkları görülse dahi güven oturmduğundan hala devlet kurumları ve yönetimden "Osmanlı" olarak bahsedilir. Hükümetin atılımlarının doğrudan karşısında durmayan kişiler de kültürel varlıklarını tehdit altında görerek yapılmaya çalışılan yenilikleri yabancılarlar. Halkın devlet kurumlarına karşı mesafeli durmalarının arkasında ağalık düzeninin de büyük payı vardır. Devlet tarafından yapılmak istenen her yeniliği, imarı, yardımı bir tehdit gibi göstererek kendi lehlerine çevirip bölgedeki hakimiyetlerini korumaya çalışırlar. İmkan kısıtlılığı nedeniyle izole biçimde yaşayan halka yenilik ve kararların doğru ve sağlıklı

biçimde ulaşamadığı anlaşılır. Halkın devlet kurumlarına karşı şüpheli tavırlarını sürdürmesinde ekonomik kaygılar başı çeker. İhtiyaç halinde devlete başvurmak yerine ağalar akla gelir. Güvensizlikleri de alışkın oldukları nesillerdir süren ağalık düzenine doğru meyletmelerine, kulluk etmeyi kabullenip tek güvencelerinin ağalarının onlara sağlayacakları olduğuna inanmalarına yol açar:

Kulluk sefillik, kulluk tüm rezillik. Ama irahatlık. Aç kalanda, ağa kulun imdadına yetişir. Haydut basanda, kulların canlarını mallarını ağa korur. Vergi memuruna, cendermeye cevabı o verir. Delikanlıyı eskerden kurtarır. Kulluğa razı olmayan kişi ortada kalır, bir arkalayanı bulunmaz. Sahipsiz mal gibi kurda kuşa yem olur. (Bilbaşar, 1966, s. 130)

Köylüler tek çarelerinin ağalara kulluk etmek olduğunu düşünseler de ağaların köylünün tarafında olduğuna da inanmazlar. Güçlü olan ağaların devlet kademesini ilgilendiren işlerde haklarını arayan halktan kişileri bastırabileceğini düşünürler. Askerlik yaparken devlete ve haklarına dair bilgi edinme fırsatına erişen Memo aracılığıyla yazar, yeri geldiğinde köy halkının haklarına işaret eder. Fakat köy halkı devletin arkasında duracağı konusuna tam anlamıyla ikna olamaz. Halkın bu güvensizliğini sürdürmelerine neden olacak olaylar da miras ve tapu işlemleri gibi ekonomik konularda kendini gösterir. Zamanla bölgede yapılan çalışmalara şüpheyle bakan halk, devletin kendine saldıracağını düşünmeye başlar. 1937 yılında başlayıp bir yıl kadar süren ve devletin geniş çaplı müdahaleleri ile bastırılan Dersim İsyanı da konu edilir (Doğan, 2012). Devletin kendilerini düşman olarak gördüğünü düşünen köylüler devlet güçlerinin bölgeyi silahla ele geçirmek yerine asimile ederek almaya çalıştıklarını düşünürler. *Cemo* romanında olası saldırının nedeni olarak da mezhep ve etnik köken farklılığının bahsi geçer.

Biz Horasanlıyık, aleviyik, onlar Urum diyarındadırlar, hanefidirler. Bizi düşman bilirler. Sultan Selim'denberi kökümüzü kazımaya çalışırlar. Lâkin silah gücü ile Dersim'in Tujik ve Koç şikeftanlarına giremeyeceklerini anlamışlardır. Ve de hud'aya sapmışlardır. Şimdi yol döşemek bahanesiyle dağı, tepeyi düz ederler. Dersim'e muallim namı altında casuslar gönderip, bebelerimize dillerini, cedlerini unutturmaya çalışırlar. Onlara Osmanlılık talim ederler. (Bilbaşar, 1966, s. 205)

Memo'da ise halkın kendilerine karşı bir saldırı olarak gördüğü noktalar ve isyanın öncesinde köylülerin yaptıkları anlatılır. Obaları dolaşan seyitler halkın devletin Dersim hakkında yaptığı değişiklikleri bir saldırı planı olarak anlatır. Kendilerine karşı saldırı düzenleneceğini düşünen köylüler de çeşitli hazırlıklar yapmaya koyulur:

Çok geçmeden Dersim alttan alta kaynamağa başladı... Oba oba dolaşan seyitler, Osmanlı'nın Dersim nizamını kökünden kaldırmağa zagon çıkardığını, Şih Hasan'ın, Şah Hızır'ın diyarını Tunceli adıyla il edip Ankara'ya bağladığını, başına Elaziz Paşasını, astığı astık, kestiği kestik vali getirdiğini, Paşa'nın Pülür'e leşker yığdığını, evvelbaharda Dersim'e saldıracağını söyler gezerler, kulları can mal kaygusuna düşürürlerdi. (Bilbaşar, 1969a, s. 251)

Memo romanının “Hozat Seyyar Jandarma Alayı yedek Asteğmeni Dersim Ayaklanmasına ait Anılarını Anlatıyor” başlıklı sonsözünde yedek asteğmen bölgede görevlendirilen jandarma alayı ve hükümet konağı görevlilerinin Dersim isyanındaki payını, usulsüzlükleri ve isyanın iç yüzünü anlatarak bir nevi özetini yapar. Bölgeye görevlendirilen kişilerin çoğunlukla rüşvet, sahtecilik gibi suçlardan dolayı sürgün edilmiş kişiler olduğundan hınçlarını köylülerden çıkarıp halk ile devletin arasındaki güvensizliği beslediklerinden bahsedilir. Şih Sait Ayaklanmasından sonra çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu uygulandığı sırada isyana katılmayan kişilerin de cezalandırılmasının halkın arasında düşmanlığa neden olduğu söylenir. 1936 yılında Dersim İsyanı'nın habercisi olan olaylar, 1937 yılında başlayan isyanın bastırılması için yapılanlar, Memo ve Senem'in öldürülmesi anlatılır.

Yeşil Gölge romanında İkinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde Türkiye'de çok partili sisteme geçiş döneminin Karadeniz'deki B... Kasabası'na yansımaları anlatılır. Yazarın romanı tefrika olarak yayınlarken tercih ettiği *Şu 1945 Yılları* ismi, olayların yaşandığı dönemi ifade eder. Kitaplaştırırken seçtiği isim olan “Yeşil Gölge” ise Doğan Hızlan'a göre irtica kavramını simgeler; “1945'ten sonra siyaset alanında verilen ödünler yüzünden her yerde gelişen ve devrimlerin peşini bir gölge gibi bırakmayan Yeşil Gölge'yi” (Hızlan, 1983, s. 49). Romanda yoğun biçimde Cumhuriyet Halk Partisi cephesinde yaşanan çalkantılar ile romanın irtica tarafını temsil eden grupların kurulacak yeni parti olarak Demokrat Parti'ye dair umutları işlenir. B... Kasabası'nın varlıklı ve nüfuz sahibi ismi Müezzinoğlu, iktidar cephesine yakın durarak bağlantıları aracılığıyla kasabada istediklerini yaptırdığı bir düzen kurmuştur. Sahip olduğu nüfuzu nedeniyle de kasabadaki işleyişin ondan sorulduğu görülür. Bir süre tedavi olmak için kasabadan uzaklaşan Müezzinoğlu'nun geri döndüğünde yoluna koyması gereken öncelikli işlerinde kendilerine bağlı devlet memurları bulmak yer alır:

Bir kere kaymakam denişmiş.. Yeni kaymakamın huyunu, suyunu bilmiyoruz.. Anlaşmak ilâzım.. Tahrirat kâtibi yenisinin dikbaşı olduğunu söylüyor.. Dikbaşılar uğraştırır insanı.. Sonra istimlâk işinde en çok güvendiğimiz adamımız

tanrının rahmetine kavuşmuş.. O da tam bulmuş ölecek zamanı.. Şindi Belediye ireisliğine gene kendi adamımızı seçtirmek ilâzım. (Bilbaşar, 1970, s. 52)

Cevizli Bahçe; Müezzinoğlu'nun makam sahibi kişileri kendisi ile fikir birliğine ikna etmek ve bağlantılar oluşturmak için kullandığı bir mekândır. Müezzinoğlu burada düzenlediği ziyafet ve eğlencelere önemli isimleri davet ederek onlara sunduğu rahatlık ortamında istenilen anlaşmaları yapar: “Köylüyü kasabalıdan ayırmaz, bağrımıza basarız. Arkadan kaymakamı, memuru gelir, burada yemeğimizi yerler, içkimizi içerler. Bir yol: ‘Yaşa ağam!’ diye coştular mı, hükümat bizimle birlik olur. Gayri ne isteriz de olmaz Güllü” (Bilbaşar, 1970, s. 272). Burası, romanda devlet kurumlarının içine düştüğü yozlaşmanın, usulsüzlük ve rüşvet gibi olayların su üstüne çıktığı mekân olması itibariyle de ayrıca önem taşır. Doğan Hızlan, Cevizli Bahçe’de devlet memurlarının içinde bulunduğu rehavet, zevk ve eğlence ortamını Refik Halit Karay’ın *Memleket Hikâyeleri* adlı eserinin içinde bulunan *Şeftali Bahçeleri* adlı öyküsündeki yozlaşma ortamına benzetir: “İkisi de ayrı ayrı dönemlerde, arada yarım yüzyıllık bir farka rağmen bürokrasi çarkının tersine dönüşünü tasvir etmişlerdi. *Yeşil Gölge* ile birlikte *Memleket Hikâyeleri*’ni okuyanlar, radikal olmayan reformların yüzeysel birtakım değişikliklerden başka bir şey getirmediğini anlayacaklardır” (Hızlan, 1983, s. 50). Refik Halit Karay’ın *Şeftali Bahçeleri*’nde de Cevizli Bahçe’de olduğu gibi bahçenin güzelliğinde rehavete kapılıp idealist düşünceleri terk eden, düzene ayak uydurmuş durumda görevlerinden uzaklaşarak yozlaşan memurlar yer alır.

Müezzinoğlu'nun karşısında ise irticayı temsil eden Nalbur Hacı Raif yer alır. Nalbur Hacı Raif, Müezzinoğlu kadar kasabada ağırlığı olan bir isim değildir. Müezzinoğlu'nun karşısında durduğu nokta siyasi fikirlerinden kaynaklanır. Cumhuriyet’in ilanı ile getirilen yenilikler karşısında kaybettiği itibarını geri kazanmak isteyen dindar biridir, sarıklı fesin yeniden eskisi gibi itibar göreceği günlerin hayali ile yaşar. Babası Anzavur destekçisi olmak suçu ile asıldığında aile mirasını devralsa da babasının karıştığı suç ve getirilen inkılâplar onun eski usule kökten bağlı itibarını zedelemiş, tekrar itibar kazanmasını güçleştirmiştir:

Kasabada fesi başından çıkarıp ilk şapkayı o giymişti. Hattat olduğu halde Millet mekteplerinden yeni Türk harfleriyle okuma-yazma diplomasını ilkin o almıştı. Halkevi binasına mefruşatını ilk o armağan etmişti. Ne var ki hepsi boşuna idi. Cumhuriyet hükümetine bir türlü yaranamamıştı. En yüksek varlık vergisini gene ona ödetmişlerdi. (Bilbaşar, 1970, s. 91)

Nalbur Hacı Raif'in, sarıklı fesin tekrardan hürmet gördüğü günlere dönme umudunu İkinci Dünya Savaşı yıllarında hükümetin kendi içinde yaşadığı problemlerin yeni partiler kurulmasına neden olması ihtimali besler. Nitekim öyle de olur ve 1945 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılan Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Celal Bayar 1946 yılında resmen Demokrat Parti'yi kurar (Şahin ve Tunç, 2015, s. 35). Romanda yeni partinin kurulması Nalbur Hacı Raif ve damadı gibi gerici fikirlerini harekete geçirmek isteyen kişiler için bir fırsat olarak düşünüldüğünden Demokrat Parti çevresinde kümelenmeye başlarlar. Hacı Nalbur Efendi'nin fotoğrafhanesi işleten damadı Fahri, vakit kaybetmeden yeni partinin öncü isimlerinin fotoğraflarını bastırıp satmaya hazırlanır. Ertesi gün Demokrat Parti'lilerin kasabada biraraya gelmesi durumunda fotoğraflar üzerinden bolca kar edeceklerini hesaplarlar. Siyasi isimlerin fotoğraflarını bastırıp satarak kar etme, kurumlarda asma ayrıntıları üzerinden siyasi duruşu yansıtmaya konusuna gönderme yapılır. Demokrat Parti'nin lideri Celal Bayar'ın büyük resmine çerçeve ararlarken, ne olur ne olmaz diyerek tekrar güç kazanma ihtimalinde kullanmak için eski liderlerin fotoğraflarının da saklandığı bahsi geçer: "Bizim Halkevi hademesi, büyüklerden biri düştü mü, resmi ortadan kaldırır, çerçevesine depoya koyar. 'Belli olmaz, bakarsın yeniden yıldızı parlar, resim gene ilâzım olur.' der. Ünü unutulmuş birinin çerçevesini çıkarır, buna geçiririz" (Bilbaşar, 1970, s. 401). Fotoğraf çerçeveleriyle yapılan bu hareketten kim başa gelirse onun desteklendiği anlatılmıştır. Seçim sonuçlarıyla baştaki kişinin değişiminde hemen eski savundukları kişiyi bırakıp yönetime gelen kişinin tarafına geçip ona destek vermesi ya da destek verir görünmesi bu yönüyle ağalık ve marabalık ilişkisine benzer. Fakat halkın değişiklik için çok partililiği desteklemesi demokratik bir harekettir. Dile getirilmesini istedikleri görüşün, yapılmasını istedikleri yeniliklerin yer bulması için isyanlar çıkarmak yerine siyasi partileri destekleme yoluna gidiyor olmaları onları liman kentlerinin demokratik tavrına götürür ama liberal görüşe sahip oldukları söylenemez. Zira çok partili sistemi desteklemelerinin ardında irticaî fikirler vardır bu nedenle değişim isteyen kesimdekiler mutaassıptırlar.

Kasabada çeşitli devlet kurumlarındaki çalışanların yozlaşması rüşvet alıp verme, devlet ödeneklerini kendi çıkarı için kullanma ve denetimsizlik gibi konularda da kendini gösterir. Rüşvet konusunda Cevizli Bahçe'nin eğlencelerinin payı büyüktür. Gerisi içinse en iyi örnek belediyelerin kaynaklarının encümen azaları aracılığıyla belgede

sahtecilik yoluyla kullanılmasıdır. Tamamen keyfi nedenlerle bir devlet kurumu olan belediyelerin vefat eden kişilerin cenazesini kaldırmak için ayırdığı ödenekleri encümen azaları sahte ölüm belgeleri düzenleterek kendileri için belediye sandığından ödenek ayırtır, kantocuları seyretmek için harcarlar. Veznedar Nevruz, Müezzinoğlu'na encümen azalarının kurduğu sistemi şöyle anlatır:

‘(...) İşin aslı şu aşam: Güya kasabamızda bi’ garip varmış ta, ansızın ölmüş. Malûm a, kimsesi olmıyan fikaraların cenazesini kaldırmak Belediyeye düşer... Bizimkiler, paraya ihtiyaçları oldu mu, hemen bi’ kâat hazırlıyollar, Falanca köyden, çalışmak üzere kasabamıza gelmiş kimsesiz takımından falan oğlu filân, Belediyemizin yardımlarına rağmen, yakalandığı hastalıktanm kurtulamıyarak vefat etmiştir... Tekfin ve tedfini için şu kadar liranın Belediye sansığından ödenmesi uygun görülmüştür... ” Altına basıyolla, mühürü... Bana da kâadı alıp, sandıktan parayı vermek düşüyo!... (Bilbaşar, 1970, s. 84)

Romanda olayların yaşandığı dönemde, siyaset odağında ülke çapında çok partili hayata geçiş ele alınırken dünya çapında ise son demlerindeki İkinci Dünya Savaşı konu edilir. 1938-1945 yılları arasında süren İkinci Dünya Savaşı, Japonya'ya atom bombası atılması ve Almanya'nın yenilgisi ile romanda yer bulur. Amerika'nın Japonya'nın teslim olması amacıyla iki kente atom bombası atması savaşın son yılı 1945 yılında gerçekleşir (Yıldız, 2019, s. 68). Demokrat Parti'nin kurucuları arasındaki isimlerin çok partili sistem için önerge vermeleri gibi faaliyetleri ile Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç edilmeleri de bu yıl içerisinde gerçekleşir (Şahin ve Tunç, 2015, s.33-34). Nalbur Hacı Raif, Japonya'ya atom bombasının atılmasının ardından çok süre geçmemişken savaşın durumunun dinci kesimlerin nasıl lehine olabileceği konusunda fikir yürütür. Japonya'ya atom bombası atılmasından sonra Hitler yönetimindeki Almanya yenilirse Amerika'nın ön plana çıkıp ülkelerdeki çok partili sisteme geçiş konusunda rol model olacağını düşünür: “Aha, Japonya'nın beyninde atomu patlattı. Koca düvel bi’ günde teslim oldu. Alamanın teslim olması da gün işi. Demek ki, beklediğimiz günler çok yakın damat. İçerde kaynaşma, kavga başlamak üzere. Biz gücümüzü, cesaretimizi o güne saklıyalım damat” (Bilbaşar, 1970, s. 95). Bir süre sonra Almanya'nın da yenildiği haberi gelir. Almanya'nın yenilgisi kereste fabrikasında işçiler arasında geçen bir sohbet arasında kısaca verilir, işçiler görüşlerini belirtir: “Öğleyin radyo söylemiş. Alaman ordusu teslim olmuş. Savaş bitmiş gayri. Bütün dünya sulfa kavuşmanın sevinci içindeymiş” (Bilbaşar, 1970, s. 184). Almanya'nın yenilgisi ile beklentilerin gerçekleşmesine yaklaşıldığını düşünürler.

Başka Olur Ağaların Düğünü romanı siyasi coğrafya açısından seçmen kitlesinin muhtarlık seçimleri konusunda nasıl bir motivasyon ile hareket ettiğini gösterirken kasabalının ortak davranış kalıplarını göstermek için bahsedilen başvuru bir göstergedir. Daha önce “Kişilik Özellikleri ve Fiziksel Görünüm” başlığında ele alınan muhtarlık seçiminde halkın ortak davranış özellikleri hakkında bahsedilmişti. Siyasi tavır açısından muhtarlık seçimi incelendiğinde de muhtar olmanın kasabanın iki zengin ismi Osman Ağa ve Hüseyin Ağa’nın çekişmeleri ile işlendiği görülür. Muhtar adaylarının siyasi görüşlerine yönelik herhangi bir unsurdan bahsedilmediği gibi romanda ikilinin kasabalı için muhtarlık seçimi öncesi yaptığı icraatların önemli olduğu görülür. Hüseyin Ağa’nın çoğu kez üstünlüğü aldığı söylenir. Fakat yaklaşan seçimden önce Osman Ağa’nın yapılacak cami için arsa vermesi onu halkın gözünde yükseltirken Hüseyin Ağa’nın ardiyeyi sinema salonu yapması kasabalılar tarafından şeytan işi bir hareket olarak algılanır, Hüseyin Ağa’yı zındık olarak görürler. En nihayetinde Hüseyin Ağa, sinema salonuna Hac filmi getirince dengeler değişir ve Hüseyin Ağa’nın mümince davranışı seçimi kazanmasını sağlar. Romanda kasabalı muhtarlık müessesesine kasaba halkının gözünde değer kazanmasını sağlayacak bir davranış yapmış kişiyi seçme motivasyonu ile hareket ettiğinden romanın sonunda idealist hareketleri ile kasabalının sempatisini kazanan Murat’ın muhtar olabileceğinden bahsedilir.

Tarihî bir roman olarak *Kölelik Dönemeci*, siyaset ve ülke yönetimi odağında 18. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin; Kırım Hanlığı’nı elinde tutmak, Çerkesya’yı Rusya’nın etkilerinden uzaklaştırarak bölgedeki hakimiyeti sağlamlaştırmak amacıyla, içlerindeki karışıklığı gidermeleri için kendilerinden yardım isteyen Çerkesler’in talebi üzerine bölgeye gitmesini konu edinir. Osmanlı Devleti Çerkesya’da askerî birlikler gönderip bir hakimiyet alanı kazanabilirse kaybettiği ilk Müslüman toprağı olan Kırım’ı geri almak için o bölgede çalışmalar yürütebilecektir. Zanoğlu Mehmet Giray’ın bölgedeki Rus tehdidine karşı Osmanlı Devleti’nin yardımını istemesi bu planların uygulanması için gerekli başlangıcı yapar. Zanoğlu Mehmet Giray, Kırım’ı Rus Çariçesi Katerina’nın etkisinde yöneten Kırım Hanı Şahin Giray’ın yakınlarındaki Çerkesya’yı da Rus tahakkümüne sokmasına neden olabileceği endişesi ile bu yardım talebinde bulunur.

Kırım Hanı Şahin Giray, Rusyalunun himayesiyle istiklal kazanıca, an asıl Osmanlı memalikinden iken zamanla Kırım hanlarının çiftliği mesabesine düşmüş olan

Çerkesistan'ın da rahatı kaçmış. Rusyalunun Dağıstan ve Gürcistan, Kabartay ve Kuban'a yaptıkları gibi, er geç Çerkesistan'a da el atacaklarından korkan Çerkes beyleri, Şahin Giray'ın aşırı Rusperestliğinden kuşkulunıp padişahımızın ayağına düşmüşler. İstedikleri: Soğucak muhafızlığı etrafında toplanarak bir Çerkes eyaleti meydana getirmek, Anadolu sancaklarına bağlanmakmış. (Bilbaşar, 2015, s. 25)

Osmanlı Devleti de bu yardım talebi üzerine bölgeye Ferah Ali Paşa'nın önderliğinde birlik göndererek bölgede Çerkeslerin de desteğini alarak Kırım Hanlığına müttefik bir isim olan Bahadır Giray'ı getirmeyi planlar.

Bölgeye gönderilen birlikten beklenenler; Kırım'ın Rus himayesinde bir bölge olmasını engelleyerek kontrolü elinde tutmak, bu sırada da Soğucak Muhafızlığı üzerinden Çerkesya'yı imar ve kalkındırma projeleri ile modernleştirerek Rus tehdidi karşısında güçlenmesine destek olmaktır. Çerkesya'nın güçlenmesine giden yol da başta Soğucak olmak üzere Anapa gibi öncelikli bölgeleri de imarlaşmaya açıp konargöçer yaşayan Çerkeslerin yerleşik hayata geçirilmesi, İslam ile tanıştırılmasıdır. Dağlık bir alanda kurulan Çerkesya'nın modernleştirilmesinden romanda bir çeşit ıslah olarak bahsedilir ve bu ıslah çalışmaları ülkenin üzerine kurulduğu dağlık ve zorlu coğrafya gibi içinde yaşayan dağlı, sert ve düzensiz olan halkı için de kastedilir. Ferah Ali Paşa'ya Soğucak Muhafızlığı'na uygun görüldüğünü söyleyen ilk kişi olan Şeyh Mahmut görevin önemini Paşa'ya anlatırken durumu özetler:

Çerkesistan'ın teshir ve terbiyesi hem devletimiz hem de tarikatımız için büyük hizmet olacaktır, diye devam etti himmetinle Çerkesistan, medeniyet yoluna girmekle güçleneceğinden, Kırım'ın kurtarılmasında da büyük hizmet görecektir. Zira ki Kırım'ın istiklal üzere kalması, Osmanlı ülkesinde çöküşü kolaylaştıracaktır. Cümle Hıristiyan ve Müslüman beylikleri istiklal sevdasına düşüp Rusyaludan yardım görecektir. (...) Kırım toprakları, Osmanlı Devleti'nin damı mesabesinde. Ne yazık ki Küçük Kaynarca'dan esen yıldız fırtınası bu muhkem damı uçurmuştur. (Bilbaşar, 2015, s. 29)

Osmanlı ve Rusya arasında 1977 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile Kırım Hanlığı ve Nogay Tatarlarına bağımsızlık verilmiş olduğundan bu anlaşma sonrasında bölgedeki hakimiyeti Ruslara karşı tamamen kaybetme riski doğmuştur (Yıldız, 2021, s. 278). Romanda da Kırım'ın bağımsızlığının Rusların; Eflak, Buğdan, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'daki Hristiyanlarda da bağımsızlık duygusunu besleyip bu toprakların Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkması tehlikesini taşıyacağından bahsedilerek Çerkesya'nın modernleşmesinde Soğucak Muhafızı olduğunda Ferah Ali Paşa'nın görevinin önemine vurgu yapılır.

Ferah Ali Paşa, görevi kabul edip Soğucak Limanı'na geldiğinde kendilerini karşılamaya tüm Çerkes boylarından temsilcilerin gelmediğini görüp Çerkeslerin Osmanlı Devleti'nin desteğine olumlu bakmadığını anlar. Bu sırada Çerkesler de kendi içlerinde aşiretler arası rekabet nedeniyle birlikten uzak biçimde dağınık yaşamakta olduklarından Şahin Giray ile Bahadır Giray arasında taraflara ayrılırlar. Bir kısmı Osmanlı Devleti'nin onları hemen diplerindeki Rus tehdidine karşı koruyacağına inanırken bir kısmı da Şahin Giray'ın Ruslar'dan aldığı destekle Tatarlar ve Çerkesler için yeni bir devlet kuracağına inanır. Daha sonra Tatar ve Nogayların Kırım'da isyan çıkararak hanlığın başına Bahadır Giray'ı getirirler. Bahadır Giray'ın Osmanlı Padişahı Abdülhamid'e bağlılık yemini etmesine rağmen âsitaneden cevap gelmeyince 1779 yılında imzalanan Aynalıkavak Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin Şahin Giray'ı ömür boyu Kırım Hanı olarak görmeyi kabul ettiği maddesi nedeniyle Şahin Giray'ın tekrar başa gelmesinin önü açılır (Yüksel, 2019, s. 223). Bölgede ağırlığı gittikçe sarsılan Osmanlı'nın tarafına geçen Çerkesler'in dahi destek vermesi zorlaşır. Ferah Ali Paşa, kontrolündeki az sayıda askerler ile bölgeyi koruyabileceğine Çerkesler'in de inanmayacağını bildiğinden Çerkesya'nın modernleşmesi yönünde atacağı adımlara dair ekonomik düzenlemeler yoluna gider. Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığı da ömrü boyunca devam etse de Osmanlı Devleti tarafından en başında çizilen Çerkesya'yı güçlendirme planı istenildiği gibi olamaz. Böylece Osmanlı Devleti için Karadeniz hakimiyetinin kuzey ve güneydeki limanlarla karşılıklı olarak sağlanması açısından önemli bir konumda olan Kırım ve Çerkesya üzerinde hakimiyet sağlanamaz.

Bedoş romanında olaylar Birinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşir. Olaylar kent merkezinde, işgal altındaki İstanbul'da yaşanır. Arka planda, olayların arasında daima bir savaş meselesi işlenir. Aile babası Memduh'un cephelere savaşmaya gitmesi, işgal haberleri ve milli mücadele yer alır. Fakat romanda savaşa ve yönetim şekli değişikliklerine yönelik kısımlar dönemi yansıtmak, Bedia'nın çevresindekilerin başına gelenlerden bahsetmek için kullanılır. Roman kişileri işgal altında yaşar, Memduh cepheye savaşmaya gider fakat romanda bu durumlar doğrudan anlatılmaz, diyaloglar arasında ya da anlatıcının araya girmesi ile verilir. Romanın ana kişisi Bedia, İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği gün doğar. Osmanlı siyaset tarihinde 23 Temmuz 1908'de gerçekleşen İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve ilan edildiği gün İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Manastır'da 101 pare top atırılması (Tursun, 2013, s. 9) romanda da aynı

şekilde Bedia'nın doğum anında yer alır. Adana Valisi Kürt Bahri Paşa, Meşrutiyet'in İlanını "söz ayağa düştü" diyerek anlatır. Değişen yönetimde eski yönetim kadroları sorgulanacağından Bahri Paşa, kendisi ile yakın ilişkide olan Memduh ve ailesine zarar görmemeleri için bölgeden uzaklaşmalarını tembihler. Ailenin Adana'dan İstanbul'a göçü de işte böyle başlar.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra da Memduh Bey, Çanakkale Savaşı zamanında seferberliğin ilan edilmesiyle askerliğe çağırılır. Fakat eğitimleri tamamladıktan sonra evli ve iki çocuk babası olduğu için ilk etapta cepheye gönderilmez. Daha sonra Suriye cephesine atanır ve bir süre cephede savaştıktan sonra döner.

İstanbul'a İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinin girişi ile zamanında değer verilen Enver, Cemal ve Talat Paşaların yurt dışına kaçışından ve halkın işgal altındaki İstanbul'dan uzaklaşıp Anadolu'ya göçmeye başlamasından bahsedilir. Romanda yurt dışına kaçan paşalara karşı halkın öfke içinde olduğundan bahsedilir:

Silah bırakılması sonucunda İstanbul İngiliz, Fransız, İtalyan askerleri tarafından işgal edilmişti. Savaş sırasında adları ağızlardan düşmeyen, gazetelerde, dergilerde resimleri övgülerle yayınlanan Enver, Cemal ve Talat Paşalar yurt dışına savuşmuşlardı. Şimdiyse evlerde, kahvelerde, çarşı pazarda lanetle anılıyorlardı. Cephelerde evlatlarını yitirmiş analar, kocalarını yitirmiş dullar onların da rahat döşeklerinde ölmemelerini, düşman kurşunuyla yokolmalarını diliyorlardı Tanrıdan. (Bilbaşar, 1980, s. 160)

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'un işgal altında olması devletin yönetimi elinde tutması konusunda tehlike oluşturur. Başkent in işgal edilmesi, ülkenin ele geçirilmesi gibidir. İstanbul'u işgal eden düşman kuvvetleri boğazlara da hakim olacağından ülkenin geri kalanını ele geçirmek için gerekli bağlantıları da kurabilecek ve bölgede alanı giderek artan ve kuvvetlenen bir güç oluşturacaktır. İstanbul'un İngilizler tarafından tamamen işgal edilip Mebusan Meclisi'ni dağıtması, karakollara kadar girerek polisler e saldırmaları romanda Memduh üzerinden anlatılır. Memduh'un çalıştığı karakol da İngiliz askerleri tarafından basılır ve Memduh, Yunan asıllı bir İngiliz asker in kendisine saldırmaya çalıştığını anlatır. İzmir'in işgali konusu ise romanda Bedia'nın öğretmeni Muhsine'nin Darülmuallimat'ta diğer öğretmenlerle birlikte işgal konusunda yapılacakları tartışmak için buluşacağından bahsetmesi ile işlenir. Romanda da gösterildiği üzere işgal altındaki İstanbul'da işgallere karşı eğitilmiş

kesim tarafından yürütülen çalışmalar vardır. Fakat bu çalışmalar fikir alışverişleri gibi pasif konularda gerçekleşmekte ve her an yanbaşılarında olan düşman kuvvetleri tarafından sonlandırılma tehlikesini taşımaktadır. Bu nedenlerle artık işgal altında olan İstanbul savunmaların yapılacağı uygun ortamı sağlayamadığından işgal kuvvetlerinden uzak, işgal edilmemiş olan bir bölge olarak İç Anadolu'da bulunan Ankara'da Milli Mücadele yönünde adımlar atılmaya başlanır. Devletin merkezi mücadele konusunda bastırılmış durumdayken Anadolu'nun iç kesimlerinde aktif mücadeleler için adımlar atılmaya başlanır.

Romanda Ankara'da, işgallere karşı Milli Mücadele'nin yönetileceği merkez olarak bir meclis kurulacağı haberi gelir. Kurulacak olan bu mecliste görev yapacak kişilere ihtiyaç duyulmaktadır: "İstanbul'un resmen işgali üzerine Kemal Paşa Ankara'da yeni bir meclis toplamış, yeni bir hükümet kurmuştu. Yeni yönetim Anadolu illerinde görev yapacak pek çok insana gereksinme duyduğundan ajanlar aracılığıyla İstanbul'dan adam ayartıp Ankara'ya kaçırtıyordu" (Bilbaşar, 1980, s. 175). Bulunduğu yerde işgalcilerden bunalan Memduh ve Komiser Sadık Efendi Anadolu'da görev alabilmek umuduyla plan yapıp kendilerine "millici" görünümü vererek vapurla yola çıkarlar. Yolun yarısında sivil komiserlerce durdurulunca millici olduklarını gösterir bir belgeye sahip olmadıklarından tutuklanırlar. Tanıdıklarının yardımıyla salıverilen ikili geri dönmek zorunda kalır. Romanın sonlarında Bedia'nın ilkokulu bitirip öğretmenlik sınavlarına girmesi Lozan Barışı'nın imzalanmasına denk gelir. Lozan Barışı'nın imzalanması şerefine tüm İstanbul'da kutlama yapılacağı söylenir. Bedia ve çevresi sokaklarda barışı kutlamak için maytaplar, havai fişekler alarak yola koyulurlar. Romanda anlaşmaya dair başka bir ayrıntı yer almaz.

Zühre Ninem romanı Zühre'nin ömrü boyunca savaşlar, bozgunlar nedeniyle oradan oraya göç ettiği hayatını konu edindiğinden uzun bir dönem aralığında siyaseti arka planda işler. Bu romanda da *Bedoş*'ta olduğu gibi bir savaş ve işgal ortamı söz konusudur. Romanda mekân edinilen coğrafyanın siyasi yapısı savaşlar üzerinden verilmiştir. Bununla birlikte savaşlar ardından neden oldukları göçlerle Zühre'nin hayatında bıraktıkları etkileri önceleyecek biçimde ele alınmıştır. *Zühre Ninem*; Selânik'in Yunan, Bulgar, Sırp ve Türkler tarafından paylaşılmaya çalışıldığı Balkan Savaşları Dönemi'nde başlayıp Lozan Barışı'nın imzalanmasında biter. Zühre'nin, kızı,

damadı ve torunları ile Selânik'te yaşadıkları sırada kent işgal altındadır. Birinci Balkan Harbi, 8 Ekim 1912'de başlayıp 30 Mayıs 1913'te sonlanmıştı (Yavuz, 2008, s. 143). Romanın ilk sahnesi Selânikli Müslümanların saatteki değişikliği fark etmelerinden bahsedilmesi ile başlar. Saat kulesinin gong seslerini takip ederek saatlerini ayarlayan Müslüman Selânikliler, gong seslerindeki eksik vuruşları fark edince bunu savaşın etkisi bir bozukluk olarak düşünürler. Fakat bu durum Ezanî saatin Batı usulünce değiştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Şehrin düzeninin kökten değişmeye başladığının belirtisi olarak saat biriminin değiştirilmesinden sonra bölgede yaşayan Müslümanların işgal kuvvetlerince eziyet gördüklerine dair söylentilerin yayıldığından bahsedilmesiyle devam eder. Bir gün Zühre'nin damadı Naim Bey'in kardeşi Abdülazim Bey, işgalcilerden saklanmak amacıyla, çarşaf giymiş kadın kılığında evlerine gelerek Bulgarların kendileriyle birlikte ve Naim Bey'i de aradığını, bir an evvel şehri terk etmeleri gerektiğini söyler. Fakat Naim Bey Fransız Konsolosluğu ile olan bağlantıları nedeniyle güvende olduğunu düşünerek şehri terk etmez. Fransız Konsolosluğu'nda şehrin idaresinin Türklere kalacağına dair söylentiler dolaştığından bahsedilmektedir. Fransız konsolosunun yaptığı açıklamaya göre, işgal askerî bir durum olduğundan barış yapılabilecek devletler hukuku gereğince sivil idare Türklerde kalmalıdır. Fransız Konsolosluğu'na ve bu açıklamaya güvenen Naim Bey ve arkadaşları Selânik'teki Kristal Kırathanesi'nde fırka toplantıları yaparak atılması gereken adımları tartışırlar. Bölgede Yunan ve Bulgar birliklerinin çatışmaya başladığına dair haber alınmıştır. Düşmanların bu durumunu yararlarına olsa da tek başına toplanan çetelerin yeterli gelmeyeceği, ordunun desteklenip İttihatçıların hükümete gelmesi gerektiğini savunurlar: “Evet.. hükümet ne bahasına olursa olsun, İtilâfçılardan kurtarılmalıdır. Hiç şüphe etmiyorum, bu haberi duyduğunda Talat ta bizim düşündüğümüzü düşünecektir” (Bilbaşar, 1981, s. 28). Burada bahsi geçen Kristal Kırathanesi ve Talat Bey, bahsedilen fırka toplantısının İttihat ve Terakki Cemiyeti ya da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne dair bir toplantı olabileceğini düşündüren unsurlardır. Nitekim Mehmet Talat Paşa, Selânik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti toplantılarında baş isimlerden biridir ve romanda Naim Bey de İttihatçı kişiliği ile görünür.

Çok geçmeden Naim Bey'in kahvehanedeki siyasi tartışma sonucunda öldürülmesi ailenin Selânik'ten Çanakkale'ye göç etmesine neden olur. Romanın anlatıcısı konumundaki Kemal, bu göç sırasında bir buçuk yaşında olduğundan bahseder. Burada

üç yıl kaldıktan sonra da 1915 yılında Çanakkale Savaşı'nın çıkması ile Eskişehir'e göçerler. Anlatı Selânik'in işgal dönemlerinden başlasa da bahsi geçen siyasi olaylar daha da eskiye dayanır. Çanakkale'ye doğru yapılan göçten söz edilirken geridönüş tekniği ile Zühre Nine'nin anılarına gidilir. Zühre'nin eşi Ağuş Ağa'dan zamanında Sivastopol Savaşı'nda yarar sağlamış biri olarak bahsedilir. Fakat Zühre'nin anılarında yer alan savaş; halk arasında Büyük Bozgun adıyla Rumi takvimde 1293 yılına denk gelmesi ile 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'dır. 1877-1878 yılları arasında yapılan bu savaş sonrasında Osmanlı'nın yenilgisiyle Balkanlarda büyük göçler meydana gelmiştir (Tuna, 2019, s. 1). Osmanlı Rus Savaşı'ndan romanda şu ifadeler ile bahsedilir: “Söylentilere bakılırsa Ruslar; İstanbul'a girmişler, müslüman ahaliyi kılıçtan geçirmişler, Padişah'ı esir almışlar. Bulgarya'da bir kiralık kurmuşlardı. Daha sonra gelen haberlerden İngilizin, Fransızın araya girdikleri, Alamanın başkentinde bir barış konferansı toplandığı, Rus'un askerini geri çektiği, Bulgarya'nın gene padişaha bağlandığı öğrenilmiş” (Bilbaşar, 1981, s. 41). Zühre Nine'nin anıları tekrar Selânik'in işgal zamanlarına kadar geldiğinde Çanakkale'ye göç edildiği vakitten anlatıya devam edilir.

Çanakkale Savaşı'nın başlaması ile Eskişehir'e yerleşildiğinde Zühre'nin oğlu Mustafa kardeşi tarafından asker kaçağı olarak bildirilince seferberlikle Çanakkale'de askere alınır. Zaferle biten Çanakkale Savaşı'nın müjdesi şu ifadelerle verilir: “Çanakkale Savaşı bitmiş. Bizimkiler İngiliz'in Anzak'larını, Hintlilerini ve de Fransız'ın Senegalli zencilerini Gelibolu'dan söküp denize dökmüşler” (Bilbaşar, 1981, s.152-153). Çanakkale Zaferi'nden sonra Sarıkamış'a savaşmaya gönderilecek olan Mustafa, Diyarbakır'a eğitim için getirildiğinde tifüsten ölür.

Romanın sonlarına doğru Zühre Nine ve ailesinin yaşadığı mahallede bir sabah Ermeni komşularının gece vakti gizlice arkalarında eşyalarla dolu evlerini bırakıp sürgün edilmiş olmaları 1915 yılında uygulanan Ermeni Tehciri ile uyusmaktadır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeniler Anadolu'dan tehcir edilmiş, 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nden önce geri dönmeleri üzerine karar verilmiştir (Çelik, 2008, s.143-144). Romanda, Müslüman mahalleliler yıllardır beraber yaşadıkları komşularının vedalaşma fırsatları dahi olmadan habersizce tehcir edilmiş olmasına tepki gösterir: “Müslüman komşular, olayı tepkiyle karşılıyorlardı: ‘Bunca yıldır bir mahallede oturduk, Allah için

söyleyin, iyilikleri bir yana, kötülüklerini gördük mü hiç? Görmedik, değil mi? Niye bize sormadan, danışmadan alıp götürürler öyleyse biçareleri?’ diye acıyıyorlar, yapılanı haklı bulmuyorlardı” (Bilbaşar, 1981, s. 147). Savaş sırasında iki etnik grup birbirlerinin karşısında yer alsalar da aynı mahalle içerisinde yaşayan insanlar arasında düşmanlık ilişkilerinin yer almaması insanın yaşadığı çevrede sahip olduğu bakış açısını gösterir. Yaşadıkları çevrede düşmanlık oluşturacak herhangi bir durum yaşanmadığından politik görüşleri de tersi biçimde şekillenmemiştir.

Roman, Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanması nedeniyle yapılan kutlamada Zühre Nine’nin ölümü ile son bulur. Fakat bu kısımda antlaşmaya dair pek bilgi bulunmaz. Yalnızca Zühre’nin ölüm zamanı ve yeri hakkında bilgi vermek için kullanılmıştır. Ailedekilerin antlaşmayı imzalayanları getiren treni Hadımköy istasyonunda karşılamak için gittiği sırada ölen Zühre’yi İstanbul’un Rumeli tarafında Hadımköy mezarlığında gömerler.

Genel bir değerlendirme ile romanlarda tespit edilen siyasi unsurlar düşünüldüğünde; *Ay Tutulduğu Gece* romanında halkın muhtarlık seçimlerine ciddiyetle eğilmesi, demokratik haklarının bilincinde olduklarını gösterirken genel seçimlerde çıkacak sonuca etki etmemek için bir sistem kurarak yarı yarıya oy kullanmaları da düzeni korumayı önceliklerini gösterir. Genel seçim sonuçlarına etki etmeyerek kendilerini kasabada taraflaşmaları önlemiş, huzurlarını bozmamış olarak görürler. Bu durum halkın kayıtsızca savunabileceği bir tarafta bulunmaktan kaçınması olarak yorumlandığında siyasete karşı güvensizliği yansıtırken coğrafya açısından bakıldığında duyulan güvensizlik sonucu halkın çekimser, pasif bir adım atması, orta yolu bulmaya çalışması ayrı bir anlam kazanır. *Ay Tutulduğu Gece*’de mekân olarak seçilen yerleşme kasaba olması, topraktan geçim sağlaması itibarıyla kırsal olmasıyla tutuculuğu yansıtırsa da her koşulda demokratik seçimlere bağlı kalmaya çalışmaları coğrafyanın politik tercihlere ve siyasete olan etkilerine örnek oluşturabilir. Gündelik yaşamda iklim koşulları ile sert mücadelelere girişmeyen halkın sükûnet aradığı görülür. Nitekim *Cemo* ve *Memo* romanlarında her ne kadar romanlarda işlenen tarihî dönem farklı olsa da daha zor iklim şartlarında mücadele ederek yaşam kurmak zorunda kalan kırsal kesim halkının siyaset odağında da daha tutucu, fevri ve meydan okuyan davranışlar sergiledikleri görülür. Yönetim biçiminin değiştirilmesine rağmen hala devleti ifade

ederken Osmanlı ifadesini kullanmaları, kaldırılan saltanata sahip çıkmak için kendi aralarında bir Kürt Padişahı seçerek ayaklanmaları bu duruma örnek gösterilebilir. *Yeşil Gölge* ve *Başka Olur Ağaların Düğünü* romanlarında ise seçilen coğrafyalarda halkın muhtarlık sistemine katılımı işlenir. Küçük kasabalarda yaşayan halkın doğrudan ve kısa sürede etki ve icaraatlarını gördüğü muhtarın seçilmesinde titiz davranması ileriye dönük politik kaygılarının düşük olduğunu gösterir. *Kölelik Dönemeci* romanı ise dağlık alanda kurulmuş Çerkesya'da konar göçerlik düzeninde yaşayan halkın siyaset karşısındaki tutuculuğu, mücadeleye her an açık oluşu da iklim ve siyaset konusundaki ilişkiyi yansıtmasıyla siyaset ve coğrafyayı edebiyat düzleminde yansıtan iyi bir örnektir. Tarihte de görüldüğü üzere Osmanlı Devleti bu dağ devletine yerleşik bir düzen, çağdaş yaşam imkanı ve İslam'ı götürmeyi amaçlamıştır. Halkın her türlü imar ve yeniliğe şüpheli bakarak tehditkar bir tutumla yaklaşması *Cemo* ve *Memo* romanlarında yine dağlık alanlarda yerleşen insanların düşüncelerini yansıtan biçimlerine benzemektedir. *Bedoş* ve *Zühre Ninem* romanlarında ise coğrafya üzerinde siyaseti savaşlar üzerinden takip etmek mümkündür. Fakat her iki romanda da savaş konusu geri planda, işlenen dönemin özelliklerini verecek şekilde yazılmıştır. Söz konusu iki romanın biyografik özellikler taşıdığı düşünüldüğünde savaş siyaseti konusuna ve coğrafya ile olan bağlantılarına derinlemesine değinilmemesi anlaşılır.

3.2.5. Ekonomik Coğrafya

İktisadî coğrafya olarak da bahsedilen ekonomik coğrafya; ekonomik faaliyetler ile çevre ve üzerinde yaşayan insanlar arasındaki bağlantıları incelemeyi görev edinen bir alandır. Ekonomik coğrafyanın dahilindeki bilimsel inceleme alanları da; ziraat coğrafyası, sanayi coğrafyası, ulaşım coğrafyası, turizm coğrafyası ve doğal kaynaklardan oluşmaktadır (Doğanay, 1999, s. 130-131). Bu alt başlıklarda ele alınan faaliyetlerden tarım alanları için ve tarım alanlarında yürütülen çalışmaları ziraat coğrafyası inceler. Üretim, dağıtım ve satış faaliyetlerinin kuruluş şartları, kaynaklarını ve dağılımları sanayi coğrafyasının araştırma alanıdır. Kara, hava ve deniz ulaşımalarının mekânsal ilişkileri ulaşım coğrafyası tarafından ele alınır. Turistik hareketlerin oluşmasını sağlayan doğal ve beşerî kaynakların incelenmesini de turizm coğrafyası konu edinir. Sıralanan bu inceleme alanları da ekonomik hareketliliği sağlayan ve

devam ettiren dinamikler olduklarından ekonomik coğrafya dahilinde ele alınır. Alım satım, ticaret faaliyetleri, madencilik, tarım ve hayvancılık, kentleşme ve imar planlarının uygulanması ve bu uygulamaların ekonomik hareketliliklerinin üzerinde yaşanan coğrafyanın yapı ve imkanları dahilinde işlenişi ele alınabilir.

Kemal Bilbaşar'ın işlenen coğrafyada görülen ekonomik yapıya dair verilere yer vermediği *Etrafımızdaki Duvar* adlı romanı haricinde geriye kalan on bir romanında (*Denizin Çağırışı, Kıbrıs Ateşler İçinde, Ay Tutulduğu Gece, Cemo, Memo, Yeşil Gölge, Yonca Kız, Başka Olur Ağaların Düğünü, Kölelik Dönemeci, Bedoş ve Zühre Ninem*) yer verdiği ekonomik faaliyetleri ele aldığı coğrafyanın iklim koşulları ve coğrafi konumuna uygun biçimde, yerleşme tiplerini de göz önünde bulundurarak işlemiştir. İnsanın doğa üzerindeki etkileri, doğa üzerine müdahaleleri olarak kırsal bölgelerdeki tarım ve hayvancılık, kooperatifleşme, kentselleşme yolunda yerleşmelerde imar, altyapı çalışmaları, tüm yerleşmelerde alım satım konuları yazarın romanlarında bolca yer verdiği noktalardandır. Yazar ekonomik faaliyetleri işlerken resmi vergi tahsilatlarını, kredi ödemelerini de ele alır. Yasal düzenleme ve yükümlülüklerin yanında da özellikle ticarete ve toprak sahipliğine karışan hile ve usulsüzlükleri, haraç alma ve kaçakçılık yapma gibi mali suçları da konu edinir. Bunu yaparken de olayın yaşandığı coğrafyanın fiziksel yapısının üretim ve tüketimde imkan ve ihtiyaçlarını, bölgenin güvenlik açığını, denetimsizliğini, resmi kurumlar arasındaki mesafe ve ulaşılabilirliği de göz önünde bulundurur.

Denizin Çağırışı romanında ekonomik durum, öğretmenin çocukluğundaki yoksul yaşamı ile öğretmen ve arkadaşlarının kazançları ve harcamalarındaki hesaplarda görülür. Öğretmenin annesi çamaşırcılık ve hizmetçilik yaparak para kazanan yoksul biridir. O ve annesi yiyecek ekmeği bile zor bulacak kadar yoksuldurlar. Ama tüm bu sıkıntılara rağmen mutludurlar. Tek besinleri olan ekmeği yerken bir oyun yapıp yemek istedikleri yemeği yiyormuş gibi davranarak kendilerini eğlendirirler:

Annemin soda ve sabunla yıpranmış, sıcak suda beyazlanarak buruşmuş ellerinde, hiç bir zaman bir tek liradan fazla para görmediğim halde, o daima bolluk içinde yüzen bir kişiyi andırırdı. Ekmeğimizi çok kez haşhaş tohumu ile karıştırılmış tuza banıp yerken: -Bu lokmayı ne niyetine yiyelim?- diye sorardı. (...) <Bugün Rıdvan beylerin evinde kuzu dolması var. Gel tadına bakalım şunun!> (Bilbaşar, 1972, s. 9)

Pertev Naili Boratav, öğretmen karakterinin küçüklüğünde annesi ile birlikte oturup hayallere dalışını Don Kişot veya Peer Gynt'in hayal dünyasına benzetir. Annesinin yoksulluk nedeniyle içlerinde buldukları mahrumiyete katlanmak, çocuğunu oyalamak için geliştirdiği yöntemler ile temeli atılan hayalperestlik, öğretmenin bütün kişiliğini ele geçirecek biçimde algılarına da sirayet eder. Roman genelinde yoksul ve yoksun olmak durumu arka planda hissedilir. Öğretmen annesinin içinde bulunduğu yoksulluktan bahsederken onun yoksulluğuna rağmen zengin gibi yaşayan biri olduğundan bahseder. Bu zenginlik öğretmenin yaptığı gibi hayallerle örülmüş bir zenginliktir.

Romanda ekonomik hareketlilik terzi alışverişlerinde görünür. Öğretmen, köylü ya da hizmetçi gibi görünmemek amacıyla kendine yeni giysiler diktirmek için terzilere gider. Yeni elbiseler ile refah seviyesini daha yüksek gösterek etrafından, mahalle halkından saygı görmek ister.

Kıbrıs Ateşler İçinde romanında ekonomik faaliyetlerin okunabildiği durumların merkezinde Kıbrıs'ta yaşayan ve Türkler'e ait toprakları, malları ele geçirerek adanın sahibi konumunu elinde tutmayı hedefleyen Rumların hileli ve eziyetli yöntemleri bulunur. Rumlar ilk başlarda Kıbrıs'ın yönetimi İngilizlere bırakıldığında ticaret için gelen gemilerle gelip Türklerin yanında çalışarak zamanla mallarına ve topraklarına ortaklık kazanmışlardır. Birinci Dünya Savaşı sonlandıktan sonra Türkiye topraklarına gelip iktisadi faaliyetlerde bulunmak isteyen Kıbrıs Türklerinin arkalarında bıraktıkları topraklarına yerleşmişlerdir. Toprağın sahibi, Türkiye'den Kıbrıs'a dönünce de zor durumda olduklarını belirtip ortaklık teklif etmiş, zamanla hileler yaparak, ürünlere zarar vererek toprağın asıl sahibini kendisine borçlandırıp toprağı ele geçirene kadar uğraşmışlardır. Barba Yorgo adlı Rum çete üyesi, geçmişte bir zamanlar yanında çalıştığı İzzet Ağa'nın fabrikasını hile ile kendi üzerine almıştır. İzzet Ağa'ya yaptığı asılsız ihbarla vergi kaçakçılığı suçundan iki yüz elli bin lira ceza verilmesine neden olmuştur. Üzerine atılan iftirayı kaldıramayıp ölen İzzet Ağa'nın fabrikası da sahihsiz kalıp satılığa çıkarılınca Rumların tarafında olan hükümetin desteği ile müzayedeye katılıp fabrikayı üzerine almıştır. Şimdilerde ise sıra Numan Ağa'nın zeytinliğindedir. Ona çok yaşlı olduğundan artık zeytinliğiyle uğraşamayacağından beş bin sterline kendisine satmasını teklif eder. Barba Yorgo'nun huyunu bilen Numan Ağa, hiçbir

koşulda zeytinliğini vermeyeceğini söyleyerek direnir. Numan Ağa'dan istediğini elde edemeyen Barba Yorgo, Keşiş Aleksî'ye durumu anlatıp yardım ister. Aleksî'nin Numan Ağa'nın parayı kabul etmemiş olması üzerine "Türk malına verilecek paraya acırım" diyerek zamanı geldiğinde kendiliğinden topraklarını ve mallarını bırakıp kaçacaklarını söyler. Aradan zaman geçtikten sonra tüm tehditlere rağmen Numan Ağa'nın zeytinliklerini alamayan Rum çetesi üyeleri Makarios'un serbest bırakılmasından da güç alarak Ağa'nın zeytinliğini bombalarlar.

Ay Tutulduğu Gece romanında ekonomik, iktisadi coğrafyaya dair maddi kaynak açısından en önemli unsurlar kasabada yapılmak istenen su yolu inşası ile ziraat faaliyetleri olarak balıkçılık ve kooperatifçilik faaliyetleridir. Romanın ana mekânının bir kıyı kasabası olması itibarıyla halk büyük ölçüde balıkçılık ile geçimini sağlar. Ege ikliminin bir özelliği olarak da tütün ve zeytin üreticiliği yapılır. Bunlarla birlikte geçmişte kasabada işletilen taş ocaklarından çıkan değirmen ve süve taşının Yunanistan'a ihraç edildiğinden de bahsedilir. Taş ihracatı zamanında büyük kazanç getirirse de çimentonun kullanımının yaygınlaşması ile üretim durur. Balıkçılık konusunda ise kasabanın balıkçılarının en büyük rakibi Yunanistan'dan gelen balıkçılardır. Yunan balıkçıların görece gelişmiş av teknolojileri ve rekabet nedeniyle kasabanın balıkçıları avlardan düşük verim alırlar. Sınır ihlalleriyle Türk karasularına girerek balık yakalayan Yunanların yeterince ceza almayarak av verimini düşürmeleri üzerine de avlama yöntemlerinde yapılan usulsüzlükler ve sektörün verimini etkilemesi konu edilir. Balık uzmanı ile yapılan toplantıda bölge balıkçılığının durumu ayrıntılı olarak tartışılır ve iyileştirme yöntemleri öne sürülür. Tartışma sırasında usulsüz avlanma tekniği olarak dinamit ile yapılan avlardan konu açılır. Bu yöntem ile standart avlanmalara göre daha fazla verim elde edilse de çevreye verdiği zarar nedeniyle kullanılmaması gerekmektedir. Kasaba çevresinde iki yüz elliden fazla balıkçı ailesi yaşadığından bahsedilir ve bu ailelerin geçinmeleri avlardan gelecek paraya bağlıdır. Bu nedenle ekonomik sıkıntıların olduğu dönemlerde balıkçılar bu yöntemi tercih etmiş olduklarını söylerler. Savunmalarını da geçmişteki ekonomik sıkıntılara ve alım gücüne gönderme yaparak verirler: "Halkçılar zamanındaydı o, herşey ateş pahasıydı. Paran olsa da çarşıdan istediğini alamazdın. Evdeki çoluk çocuk, acından ölsünler daha mı iyiydi?" (Bilbaşar, 1961, s. 142). Yoksulluk nedeniyle uygulamada mecbur kalınan bir yöntem olarak yasa dışı avlanmanın bırakılması yönündeki tartışmaların yürütülmesi

hükümet değişikliği ile refah seviyesinin nispeten iyileşmeye başlamasını gösterir. Geçmişte dinamit ile avlanmaların yapılmış olması ve hükümet değişikliğinde de bu yöntemin tam olarak sona ermemiş olması denetim zaafiyetlerini ve yetersiz cezalandırmayı işaret etmektedir.

Romanda kasaba için ekonomik hareketliliğin bir parçası olarak alım-satım işleri, cuma günleri kurulan pazarda gerçekleşir. Esnaf ve halk arasındaki alışveriş romanda oldukça ayrıntılı biçimde verilir. Pazardaki işleyiş ve satışa sunulan ürünler şu ifadeler ile verilir: “Çevredeki köylüler, yumurta, yağ, sebze, erik, armut gibi şeyler getiriyorlar. Satıştan ellerine geçen paranın bir kısmı bakkallarda kalıyor, bir kısmı şarapçıda” (Bilbaşar, 1961, s. 17). Pazarda ürün satış fiyatları ise haftanın av ve ürün verimine göre değişiklik gösterir. Et alışverişleri ise haftada bir gün kasapta yapılan kesim ile sağlanır. Pazar faaliyetlerine ek olarak seyyar biçimde pazarcı motoru ile Çanakkale’den kasabaya getirilen ürünlerin de alım-satımı yapılır. Kasaba halkının alım gücü durumları hakkındaki yorumu Şarapçı Hidayet aktarır: “Onlar kooperatiften ziyade bakkallara borçludurlar, taksit ödemekle bitiremezler” (Bilbaşar, 1961, s. 17). Kasaba halkı, kazandıkları paraların bir kısmını şaraba verip temel ihtiyaçlarını karşılayacakları bakkallardan da veresiye alışveriş yaparlar. Her iki tarafa da yetecek kadar parası olmayan halk, kazancını temel ihtiyaçları üzerinde kullanacağı yerde şarap için bütçe ayırır. Kasabada halkın maddi kaynaklarını harcadıkları yerlere bakıldığında genelinin borç içinde olmasının temelinde telaşsız ve keyifçi alışkanlıkların olduğu görülür. Sahip oldukları bu telaşsızlık, yarını düşünmeden yaşama hali üzerinde yaşadıkları coğrafyanın onlar için yaşamlarını sürdürme aşamasında acımasız tehditlerde bulunmamış olmasından beslenmektedir. Yazarın Doğu coğrafyalarını, dağlık alanları işlediği romanlarındaki ileriye yönelik hazırlık yapma görünümünün aksine bir kıyı kesiminde geçen bu romanda halkın aç kalmak, kaynaklardan mahrum olmak gibi düşünceleri ön planda tutmadığı görülür.

Ay Tutulduğu Gece’de iktisadi coğrafyaya dahil edilebilecek bir diğer önemli unsur kooperatifçilik faaliyetleridir. Kasabada Tevfik’in bağından devşirilen bölgede kooperatifçilik ile tütün üretimi yapılır. Kooperatif çalışanlarının çıkardığı üretim üzerinden alınan hasılatın miktarına dair bilgi verilir: “Yılda seksen, doksan bin kilo iyi cins tütün çıkarıyorlarmış” (Bilbaşar, 1961, s. 25). Yazar, romandaki ekonomik

faaliyetlerin ölçülerini genellikle sayısal verilerle somutlaştırarak bölgenin aldığı verimin ve içinde bulunduğu durumun gerçekliğine katkıda bulunur. Kasabalının bir sonraki kooperatifçilik hedefleri ise bir zeytin kooperatifi kurmak olarak aktarılır. Bunu gerçekleştirmek için de Ziraat Bankası'na kredi başvurusu yaparlar ve başvuruları kabul edilir. Bankanın başvuruya olumlu yanıt vermesi kırsal yerleşmeleri kalkındırmaya yönelik adımlar olarak yorumlanabilir. Kasabanın aldığı ekonomik desteklerden biri de balıkçılığın kalkındırılması için Marshall planından ayrılan on milyon liralık yardımdır.

Romadaki en büyük iktisadi faaliyet ise yarım kalan su yolunun tamamlanarak kasabaya su getirilmesi için yapılanlardır. Su yolunun tamamlanamama nedeni siyasi parti değişiklikleri ile verilir. Önceleri konum itibariyle askeri bölgede bulunması nedeniyle sıkıntılar yaşanan kasabada su sorunu Halkçıların hatası olarak görülmüş, bu sebeple halk yeni kurulan Demokrat Parti'ye üyelik yaptırmıştır. Fakat bu kez de mihtarın su yolu için devletten istediği paranın mühendislerce tespit edilen maliyete yetmemesi sorunu yaşanmıştır. Eksik kalan paranın temini için ikinci kez devlete başvurulduysa da talepleri kabul edilmemiş ve nihayetinde çalışma yarım kalmıştır. Romanın ana kişidi olan ihtiyat zabiti/mühendis yaptığı planlarla işte bu yarım kalan su yolunun tamamlanmasını sağlayarak kasabayı suya kavuşturur.

Cemo ve *Memo* romanlarında Türkiye'nin doğusundaki kırsal yerleşmelerde ağa-maraba düzeni içinde yaşamlarını sürdüren kişiler konu edindiğinden ekonomik düzende kırsal yerleşme düzeninin izleri okunur. Bu romanlarda tarım ve hayvancılık ile geçimlerini sağlayan, ağalık düzenine karşı sahip olduklarına inandıkları yükümlülükleri yerine getirmeye çalışıp bu düzenin beslediği yoksullukla mücadele ederken bir yandan da toprak sahibi olma konusunda da adımlar atan bir halk ile karşılaşılır. Bölgenin ekonomik düzenini belirleyen noktalar böylece tarım ve hayvancılık temelinde üretim ve dağıtım faaliyetleri, ağalara ve devlet kurumlarına ödenen vergiler ve sanayi faaliyetleridir. Romanlarda ziraat faaliyetleri ile ağalık düzeninin ekonomiye etkisi ön plandadır. Halk, hayvancılık ve köy toprağını ekip biçme ile toprağa bağlı üretimi gerçekleştiren gruptur. Arpa, buğday romanda sözü edilen ekinler arasında olurken küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık da yerli halkın yaşam düzeni ve geçiminde başat kaynaklardandır. Halkın ürettiği malları ağalar tutar ve işin maddi idaresi ağaların sorumluluğundadır. *Cemo* romanında köylerinin zalim bir ağa

olan Sorikoğlu'na satıldığını öğrenen halkın köyden ayrılarak yerleşecekleri yeni bölgede köy kurup kendi üretimlerini yapacakları ağasız bir düzen kurmaya çalıştıkları görülür. Köy, her şeyden önce ağalar arasında alıp satılan bir maldır ve köyün sahibi olan ağalar, köy sınırları içinde yaşayan halktan vergi alma hakkına sahip olurken yeri geldiğinde keyfi olarak vergilerde artış ve düzenlemeye giderler. Ağanın hakkı olarak görülen vergiler öşür ve çırağ vergileridir. Toprak üretimlerinden alınan söz konusu bu vergilerin tahsilinde Osmanlı Devleti'nden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ülke ekonomisinin geçmişine bakıldığında; Osmanlı Devleti'nde iltizam sistemi olarak yürütülen politikanın Cumhuriyet ilan edildikten sonra ilk yıllarda da bir şekilde sürdürülmeye devam edildiği görülür. Cumhuriyet'in erken dönemlerinde, temel geçim kaynağı topraktan üretim olan köylünün üzerindeki yükleri azaltmaya yönelik aşar vergisinin kaldırılması, emvali metrukiyenin dağıtılması, eğitim seferberliği, aşiret topraklarının köylüye verilerek köylüyü topraklandırma ve bölgedeki feodal yapının kırılması yönünde girişimler yapılmıştır (Dik, 2016). *Cemo* ve *Memo* romanları da bu süreçleri kapsamaktadır.

Cemo'da Sorikoğlu'nun Karga Düzü köyünü satın alıp almadığından emin olmak isteyen köylüler devlet kurumlarına başvurarak köyün tapusunu araştırmaya koyulurlar. Nüfus memuru köylülere köyün Sorikoğlu'na ait olduğunu ve öşür ile çırağ parasını da onun alabileceğini söyler. “Bugünkü kayıtlara göre hükûmat, Sorikoğlu'nu Karga Düzü'nün ağası tanır. (...) Adam, bu kayıtlarla sizden öşür de ister, çırağ parası da ister. Hakkıdır” (Bilbaşar, 1966, s. 111). Bunun üzerine köylüler Memo önderliğinde Karga Düzü'nden ayrılıp Çakalgediği'nde ağasız köy kurma kararı alırlar. Fakat köylüler kendilerine ait malları ve paraları olmadığından köyde ağasız üretim yapamayacaklardır. Gereken parayı nasıl bulacakları konusunda ise Memo'nun komutanı Yarbey Fahri Bey devreye girerek köylülere Ziraat Bankası'ndan tarım kredisi alabileceklerini söyler: “Size Ziraat Bankasından ödünç para da alırsınız, tohumluk da alırsınız. Kış bastırmadan komlarınızı onarıp Çakalgediğine yerleşirsiniz, toprağınızı ekersiniz” (Bilbaşar, 1966, s. 143). Memo ve Cano, Yarbey Fahri'den öğrendikleri fikirleri köylülere anlattığında köylülerin devletten alınacak olan paraya karşı çekimser davrandığı görülür: “Hükûmatın urbana para dağıttığı heç duyulmamıştır. Vukuu yoktur. Bizim bildiğimiz, vergi der, ağa hakkı der, durmadan para ister kul kısmından. (...) Bir uğursuz paradır sandığın parası. Girdiği hayma'nın ocağını söndürürmüş.

Adamı borca batırır, malsız kormuş, derler” (Bilbaşar, 1966, s. 146). Fakat en nihayetinde idealist bir bakışla köylüler kredi parası ile köyü onarıp tohumlar alarak ortaklaşa toprağı işleyerek geliri paylaşmaya karar verirler.

Ağalar ve şeyhler romanda maddi kaynağı elinde tutan kimseler olarak zengindirler. Örneğin Cano, romanın başlarında ağası Şeyh Mahmut’u peşinde üç yüz atlı gezdiren, hayvanları sayısı bilinmeyecek kadar çok olan bir kimse olarak övünçle anlatır. Sorikoğlu ise köyden ayrılmak isteyenlere bir ağa olarak yaptıklarını anlatıp köylüleri ikna etmek isterken idare ettiği malları sıralar: “Ambarlarım buğda, arpa doludur. Davarımın, sığırımın sayısı binleri aşar. (...) Oysa benim kullarım, marabalarım buğda ekmeğinden başka ekme yemediler. Neye giderler?” (Bilbaşar, 1966, s. 121). Zor iklim şartlarında yaşayan insanlar daima kaynaklardan mahrum kalma, açlık, kıtlık gibi felaketlerle her an yüz yüze olduğundan ürünleri depolama, ürünü elinde tutan kişinin yanında yer alma ihtiyacı hissederler. Sorikoğlu da ona bağlı olanların rahat yaşam sürdüğünü ifade etmek için depoladığı malları, iyi unla yapılan ekmeği örnek gösterir. Bunca varlık köylü için ağa ile iletişimde bulunduğu sürece yönetimi ve kullanımı kendisine bağlı olmasa da kötü günler için bir nevi sigorta görevi görür. Aksi taktirde her an bir felaket ile karşılaşılması muhtemel olan coğrafyalarda tek başına geçinmek mümkün olmayacaktır.

Bölgede merkezi bir güvenlik henüz sağlanamamış olduğundan para kazanma ve mal edinme yolları arasında bir şekilde düzen haline gelmiş hukuki olmayan uygulamalar da yer alır. *Cemo* romanında halkın para ve mal edinmek için kaçakçılık yapma, kervan ve hayvan pazarı basma gibi suçların işlendiğinden bahsedilir. Romanın başlarında Cano, kendini tanıttığı sırada ağasına olan bağlılığı ve iyi hizmetini anlatırken komşu beylerinin kervanlarını basarak ürünlerini aldığından övünçle bahseder. Düşman veya rakip görülen bey veya ağların kervanlarına, köylerine baskın düzenleyerek mallarına el koymak her iki romanda da bahsi geçen bir güvenlik problemi olmanın yanında bir tür güç gösterisi ve ağaların mallarına mal ekleyerek zenginleşmesini sağlayan uygulamalar olarak işlenir. Yine *Cemo* romanında Cano, devletten alınan paraya uğursuz diyen köylülere bölgede sık görülen bu tür mala el koyma olaylarından elde edinilen paraları örnek göstererek, onlar uğursuz para olarak görülüyorsa bu paranın da uğursuz olmayacağını söyler. *Memo* romanında Senem’in ayak bileğini tedavi için gelen Ökkeş

Dayı, sahip olduğu becerileri örnek vererek şehir merkezindeki çalışma imkanlarıyla kırsal yerleşmelerde geçinme konusunu kıyaslarken para kazanmanın yerleşme tiplerine göre değişimini açıklar. Daha sistemli, devlet kurum ve imkanlarına daha yakın, daha bağlı olmaları nedeniyle şehir merkezlerini ifade etmek için “Osmanlı diyarı” ifadesini kullanır. Köylerde yaşayan halkın kendi ürettiğinin kazancını kendi alamayışını ifade eder:

Kişi Osmanlı diyarında yaşayacak ki, dünyanın keyfini çıkarara... Eli para yüzü göre... Diyarıbekir gibi kentlerde şıhlık, kulluk ne bilmezler. Her kişi kolunun gücüne, bileğinin hünerine göre iş tutar. Dükkân açar, han işletir. Benim gibi eli ustura tutan biri yirmi altuna duvarları ayna döşeli bir dükkân açar da, ömrü boyunca bir kula muhtaç olmaz. (Bilbaşar, Memo, 1969a, s. 156-157)

Memo romanında Senem’in köyü ön plana çıkar. Senem’in babası Şih Abdo da mal varlığı saymakla bitmeyen bir toprak sahibidir. Tapuyla sahip olduğu köy toprağının yanında arazileri, hayvan sürüleri bulunur. Köydeki marabaları da onun için obaları basıp, kervanları soyup aldıklarını teslim ederek zenginleşmesini sağladıkları. Bu şekilde mal varlığı katlanan Şih Abdo’nun mirasçısı tek kızı olan Senem’dir. Şeyh Sait isyanına katılmayanlar arasında olmasına rağmen Şih Abdo’nun isyancıların iftirası üzerine idam edilmesi ile obası ağasız kalır. Tek varisi Senem de henüz küçük olduğundan amcası Seyit Raşo’nun aracılığında dul kalan annesi Şih Persin ile evlendirilir. Seyit Raşo’nun kızkardeşini Şih Persin ile evlendirmek istemesinin ardındaki neden Şih Abdo’dan kalan köyün mallarını üzerine almak, haraçları kendisi toplamak olsa da Şih Persin hile ile köyün tapusunu üzerine almak için çalışmalar yapar. Şih Abdo, ölmeden önce mirasını eşi ve kızı üzerine pay etmiştir. Fakat Şih Persin, Senem’i Diyarıbekir ağalarından Şih Abuzer ile evlendirerek obadan uzaklaştırıp karısına parmak bastırarak mirastaki payını üzerine geçirir. Kalan yarısını Senem’in Şih Abuzer’den kaçmak için kendini ölü göstermesi sonucunda üzerine kalmış olur. Senem’in kendilerine miras kalan toprağı geri alabilmek için hukuki mücadeleye başvurduğu görülür. Avukata verilecek parayı köy halkı kendi arasında toplar ve olayların içyüzü, yapılan usulsüzlükler bu şekilde anlaşılır:

Obanızın mezraasını, yatağını ele geçirmekle toprağı doymamış, millet malına da göz koymuş. Marabasına kök söktürür, arazi açtırmış. Açırlar üzerine buraların tapu kaydı çıkanda, yolda çalışıklarına karşılık verdiği paraya parmak bastırıp, hileyle tapuları marabadan devralmış. Paşa kapısından toprak açanlara verilen tohumluğu, hayvanı, pulluğı da, sahiplerine dağıtacak yerde, kendi obasına taşıdımış. (Bilbaşar, 1969a, s. 306)

Şih Persin'in yaptıkları anlaşılınca çevre obalar birleşip yakalarlar. Yakalanan Şih Persin'e köylü kadınların hesap sordukları kısımda köy halkının fakirlikle mücadele ederken ağa ve şihlerin nasıl varlık içinde yaşadıklarının ifade edildiği görülür. Köylülerin fakirliklerini besleyen ağalık düzenidir:

Malımızı davarımızı aldın, erimizin alın terini sattın. Komlarımızda, çul, avucumuzda pul komadın! Bebelerimiz çapaklı, şiş dalaklı, çöp bacaklıdır. Al yanaklı gelin kalmamıştır obamızda. İhtiyarların gözleri, burunları akar, solukları kokar. Yama kabul etmez kaftanımızın yırtığından götümüz görünür. Ule alçak, sey bizi soydun soğana dönderdin, biz de seni soysak hak yerini bulmaz mı? (Bilbaşar, 1969a, s. 354)

Romanın bir diğer ekonomik unsuru ise toprak reformu ile köylülerin toprak sahibi yapılmasının konu edilmesidir. *Cemo* romanında Sorikoğlu'nun zulmünden kaçıp Çakalgediği'nde toplu üretimle ağasız köy kurulmasına yönelik girişim *Memo* romanında da Ke... Uşağı obası için gerçekleştirilmek istenir. Elaziz Paşası Şih Persin'in ölümü üzerine, onun üzerine geçirdiği toprakları da köylülere bağışlar. Fakat Paşa'nın şartları Kemal Paşa'nın toprak zagonuna uyularak toprağın köylülere dağıtılması ve köylülerce işletilmesidir:

Cumhuriyet hükûmatının muradı tüm Dersim halkını şakilikten, uğrılıktan vaz geçirmektir." (...) "Marabanın elinden tüfengi alınıp, yerine kazma kürek verilecektir. Her kul toprak, davar sahibi olacak ki, alın teriyle geçiminsığlıya, şıha, ağaya muhtaç düşmeden namusıyla yaşaya. Kemal Paşa yeni toprak zagonu hazırlamıştır. Bu zagon yakında Büyük Meclisten çıkanda şihlerin, ağaların gönül rızasıyla vermedikleri topraklar alınıp kullara dağıtılacaktır. (Bilbaşar, 1969b, s. 19-20)

Memo, köye giderek Şih Persin'in ölümü ile kurtarılan köyün aynı Çakalgediği'nde yapıldığı gibi halk tarafından toprağı ekilerek imar edilmesi fikrini ortaya atar. Köylüler burada da başında ağaları olmadan yapamayacaklarını öne sürer, ağalığa *Memo*'yu getirmek için uğraşırlar. Köylü erkeklerin toprağın bölüştürülmesi ve ortak üretim fikrine karşı çıkmasına köyün kadınları tepki gösterince en sonunda anlaşılır ve köylüler hep birlikte onarım ve üretim faaliyetlerine başlarlar.

Memo romanında imar faaliyetleri de büyük yer tutan ekonomik faaliyetlerden biridir. Malatya taraflarına demiryolu yapılır, Dersim'de yol ve köprü çalışmaları ile bölge imar edilmek istenir, eğitim seferberliği ile kız çocuklarının okula kazandırılması yönünde girişimlerde bulunulur. Fakat halk bu imar çalışmalarını kendileri için bir tehdit olarak görür, yapılanları bir saldırı, işgal veya asimilasyon çalışması olarak düşünürler.

Ağaların da halkın bu şüphesini besleyecek şekilde hareket etmesi, inşaatlarda yer alan görevlilerin usulsüzce halkı sömürme yolunda adımlar atması da bu inancı kuvvetlendirir. Öncelikle Şih Persin bu imar faaliyetleri ile eğitim seferberliklerini kendi için bir fırsata dönüştürmek isteyerek köylü erkekleri çalışmalarını için müteahhitlere para karşılığında kiralar. Ke... Uşağı'nın elbirliğiyle üretim ve onarıma katılması sürecinde de Şih Persin'in köyün erkeklerini işçi olarak kiralaması engeli karşılığın çıkar. Zamanında Şih Persin'in çalışmak için para karşılığında gönderdiği köy erkekleri Şih'in ölümü ile geri getirilse de bu kez de karşılığın yol vergisi çıkar. İnşaatlardan sonra iş gücü olan erkeklerden alınan bu vergiyi ödeyemeyenlerin de yollarda çalışarak borcunu kapatması beklenir. "Silah altındaki erlerle, ihtiyarlar müstesna, tüm erkekler yılda altı Osmanlı lirası yol vergisi öderler. Veremeyecek olan gider, oniki gün yollarda çalışır" (Bilbaşar, 1969b, s. 120). Borç alınarak köylü erkeklerin yol vergisini ödemesi sağlansa da yol vergisinin toplanmasına da usulsüzlük karışmıştır. Hususiye efendileri denilen görevliler müteahhitlere işçi olarak getirdikleri herkesten kişi başına ücret aldıklarından bir kişi için üç veya beş yıllık borç yükümlülüğü tutarı yazarak şih veya ağalarca ödenmesine de engel olmaya çalışırlar. Kendilerine tanımlanan vergi borcunu ödeyemeyen köylüler de işçi olarak çalışmayı kabul ettiklerinde bu kişiler kendileri için ödenek almış olacaklardır. Bu sırada yol çalışmalarının kendi işlerine yaramayacağını düşünen köylüler bu vergi yüklerinin de eklenmesi ile yolların onlardan haraç almak için bir bahane olarak inşa edildiğini söylerler. Köylünün karşılaştığı durumlardan biri de odun kesme ruhsatıdır. Köylünün ormanda odun kesebilmek için odun kesme ruhsatına sahip olması gerektiğini söyleyen Tursun Onbaşı, ruhsatı olmayanlardan rüşvet olarak hayvanlarını alır.

Memo romanında ağalara yapılan ödemelerden biri de evlenmek isteyen kulun, marabanın bağlı bulunduğu ağaya vermesi gereken evlilik parasıdır. Bu para ilkin Senem'in gelin gittiği Diyarıbekir Şihli Abuzer'in talep ettiği çırağ parasıdır. Senem'in hizmetindeki Fato, nişanlısı İbo ile bu parayı ödeyemediği için evlenememiştir. Senem Şih Abuzer'den gizli olarak ona çırağ için gereken bedeli verir ve evlenmelerinin önünü açar. İkinci evlilik ödemesi ise bu kez Dersim'de Ke... Uşağı'na Şih Ana olup başa geçen Senem'e yapılır. Köylü Zaro, evlenmek için Senem'den izin ister. Evlenme iznini alınca da paranın bir kısmını ödemeyi, kalan kısmını da seneye verebileceğini söyler. Evlenecek kişinin ağalık hakkı olarak ağaya ödemesi gereken çırağ parası on

mecidiyedir. Senem ağalık hakkının neden tam ödenmediğini sorduğunda nikah masrafı olarak nikahı kıyacak olan seyite ödeme için sakladığı cevabını alır. Memo burada duruma müdahale ederek ağalık hakkını bağışladığını, zamanla köylülerin ağalara para ödemek zorunda kalmayacağını söyleyerek yapılan hukuki düzenlemelere işaret eder. *Memo* romanında bir ağa olarak aynı zamanda Şih Abdo'nun mal varlığından miras payı almak isteyen Raşo, köylünün kendine cer, haraç borcu olduğunu savunur. Bu borç için de zamanında Şih Abdo'nun ölümünden sonra köyün şıhlığını kendisi yapmayı yerine kendisine haraç ödeyen kullarından Şih Persin'i getirmiş olmasını gerekçe gösterir. Şih Persin'in ödemediği paraları da şimdi Senem ve Memo'nun başta olduğu köylülerin ödemesi gerektiğini söyleyerek zamanında Şih Persin'e karşı destekte bulunduğu köy halkına tehditler savurarak uzaklaşır.

Memo romanına dair hayvancılık konusunda ekonomik payı olarak ele alınacak son nokta romanın başlarında Şih Abdo'dan istenen para kesintisine dairdir. Şih Abdo'nun obasına Diyarıbekir'den otlak kiralayıp sürü besleme işi yapan savahçı gelir. Şih Abdo, savahçıdan yaylada otlayan hayvan başına para almaktadır. Hayvan başına bir mecrediye tutarında olan bu para yaylada bulunan hayvanların hırsızlardan korunma masrafı olarak alınır. Savahçı bu kez ağanın kendisinin aksine henüz parasını harcayacağı bir çocuğunun bile olmayışını neden göstererek bu parayı ödemek istememektedir. Bu durum Senem'in ağzından şöyle anlatılır:

“Kışın sizin sürünüz, celebimiz bizim düze iner, döllendir. Yazın bizim mallarımız yaylağımıza çıkar, yayılır. Üste hayvan başına bir mecrediye ne parası istersiniz. Everecek oğlun mu var ki, tamahkârlık edersin de, oğullarımın birikmiş parasına göz dikersin.” der, dikilir, şih babomun yarasına neşter sokarmış. Oysa gelenek böyle. Yaylaya çıkan düzün hayvanlarını haramilerden koruma hakkına alınır bu para. (Bilbaşar, 1969a, s. 18-19)

Yeşil Gölge romanında Karadeniz Bölgesi'nde yer alan B... Kasabası'nın ekonomik meseleleri kasabanın varlıklı ve nüfuzlu ismi Müezzinoğlu'nun fabrikası, işlettiği Cevizli Bahçe ve kasabaya gelecek olan demiryolu projesi üzerinde yoğunlaşır. B... Kasabası'nın Karadeniz Bölgesi'nde bir kasaba olmasının etkisi ile halkının çalıştığı iş kolları da balıkçılık ve tarım üzerine yoğunlaşır. Müezzinoğlu ise B... Kasabası'nın mali ve idari işlerinde sözü geçen bir kimse olarak kereste fabrikası işletmektedir. Ormanları bol olan Karadeniz Bölgesi'nde kereste işi yapılması da coğrafyanın iş koluna etkilerini gösterir. *Cemo* ve *Memo* romanlarında köylülerin ağalar için yaptıkları

usulsüz işlerin benzerleri *Yeşil Gölge* romanında Müezzinoğlu için yapılır. Müezzinoğlu kendisine bağlı kişilerin yaptıkları ile bölgedeki ağırlığını, ekonomik gücünü korur. Belediyede Encümen üyeliği yapan eski arzuhalci Hulusi Efendi, kasaba esnafını haraca bağlayıp Müezzinoğlu'na ters düşen kişilere de belediye cezaları yazar, Ramiz Efendi de yük taşımada kaçakçılık yapar, kereste fabrikasına kaçak tomruklar getirir. Müezzinoğlu'nun kendisinin de fabrikada işçilerin paydos zilini geç çaldırmak suretiyle daha fazla mesai yapmalarını sağladığı görülür. Fabrikanın işleyiş düzeninde ırgatların alışverişlerde kullanmak için para yerine avans kağıtları kullandığı bir sistem vardır. Bu sistem romanda çalışmadan dönen ırgatların Çentikli'den alışveriş yaptıkları sırada görülür. Para yerine kullanılan bu avans kağıtları kendi içinde kırmızı, beyaz ve yeşil olarak değerlendirilmiştir: “(...) bir kırmızılık ekmek, bir beyazlık peynir, dört yeşillik fasulya almağa uğraşıyorlardı” (Bilbaşar, 1970, s. 176). Çentikli İbrahim'in fabrikada işlettiği bir diğer sistem de kadın ticareti üzerinedir. Fabrika işçilerine delikli boncuklar satarak Dölyunağı denilen göl kenarında Yörük hayat kadınları ile buluşmalarında kullanılmasını sağlar. Para yerine geçen bu delikli boncuklar Çentikli'den alınıp görüşülen kadınlara ödeme yerine verilir, boncukları alan kadınlar da bunları Çentikli'ye götürerek paraya çevirip ödemelerini alırlar. Çentikli bu delikli boncuk sistemi ile kadınların kendilerine para ayırmasını önleyip kaç kişi görüştüğünü ve ödeneklerini kontrol altında tutmuş olur. Romanın sonunda işçiler haklarını alamadıkları için onları sömüren Çentikli'nin karşısına çıkar, onu döve döve öldürdükten sonra da fabrikayı ateşe verdikleri söylenir.

Cevizli Bahçe, Müezzinoğlu için işleri kendi lehine düzenlemek, maddi kaynakları yönetmek konularında yararlandığı bir mekândır. Kasaba ve çevresine olan hakimiyeti ve bağlantıları aracılığıyla Müezzinoğlu, bir gün kasabadan demiryolu geçeceği yönünde duyumlar alır. Üzerinden yol geçen araziler değerleneceğinden yolun geçeceği konumları öğrenip o kısımlardan arazi satın alarak kar etmek üzerine plan yapar: “İstimlâk başlamadan o yerlerden biraz arazi kapatmalıyız.. Davranmazsak fırsat elden gider.. (...) Eldeki parayı mala, araziye yatırmak akıllı olur” (Bilbaşar, 1970, s. 52). Kasabadan demiryolunun geçiyor olması bölge arazilerinin değerini arttıracığından bu projeyi destekleyen Müezzinoğlu'nun arazi satın alma yönündeki planları, demiryolunun Cevizli Bahçe üzerinden geçeceğini öğrenmesi ile tersine döner ve Cevizli Bahçe'yi kurtarmak için demiryolu inşasına muhalefet etmeye başlar.

Müezzinoğlu, Arap Müezzin'in de yardımını alarak kasabada demiryolu inşasının aleyhine söylemlerde bulunup kasabadan yol geçmesi durumunda kasaba halkının uğrayacağı zararları yaymaya başlar. Müezzinoğlu, denizcilere kara papur dediği trenin kasabaya gelmesi ile demiryolu taşımacılığının bölgenin deniz taşımacılığını bitireceğini söyler. Demirden ejderha bölgede denizciliği bitirmenin yanında tarım arazilerini de kökleyeceğinden çiftçiler de kendilerine başka yerlerde geçim yolları aramak zorunda kalacaktır.

Müezzinoğlu denizcileri ikna edebilmek için ürettiği argümanlarını Yunus Peygamber ve Süleyman Dede gibi saygı duyduklarını bildiği kişiliklerin adlarını verip kuvvetlendirerek anlatır. Süleyman Dede, Arap Müezzin'in rüyasına girmiş ve ona yakında ormanlarını delip gelecek olan demirden ejdarha, balıkçı reisleri yutacak olursa onları kimsenin kurtaramayacağını söylemiştir. Bunu duyup demirden ejderhanın anlamını merak eden balıkçı reislerine de demiryolu haberini verir: “(...) çimendifer geliyor buraya. Demirden yol döşeyecekler her yana. Çimendifer kırk arabayı çeker peşi sıra’ dedim, ‘O geldi mi, taşıyacak mal bulamayacaksınız limanda. Hepsini o ejderha yüklenecek. Size de tası tarağı toplayıp, başka limanlara göçmek düşecek.’ dedim” (Bilbaşar, 1970, s. 259). Bu sözler üzerine telaşlanan halka da çözüm yolu olarak Müezzinoğlu'nun yanında durup demiryoluna karşı çıkmalarının tek çare olduğunu söyler. Arap Müezzin'in bu ifadeleriyle telaşa kapılan halk, tarlaları ve denizcilik faaliyetleri ellerinden gidecek olursa çaresiz kalacaklarını düşünerek Müezzinoğlu'na giderler: “Tarlamız olmayınca demirden yolu n'idelim ağam... Cenazemizi mi taşıyacaklar bu yoldan? (...) Tarlamızı alırlarsa, bize köycek göçetmek düşer ağam... Ya Kayseri'ye gider, ırgat oluruz. Ya da Zonguldak'a gider, kömür ocağında çürürüz” (Bilbaşar, 1970, s. 265). Köylünün iş konusundaki telaşı çevre illerde yapılan üretimi de açıklamaktadır. Köylüler yaşadıkları bölgenin imkânına göre iş kollarına yerleşmek durumunda olduğundan kendi köylerindeki iş kolu tükendiğinde başka illerin kurulduğu bölgelerde yapılan işlere katılmak zorunda kalacaklardır. Burada dikkati çeken nokta çevre illerde yürütülen ekonomik faaliyetlerin, üretim biçimlerinin de topraktan, birincil üretim olarak sağlanması, o illerin de bu işler ile anılmasıdır.

Yeşil Gölge romanında Müezzinoğlu'nun karşısında bulunan Nalbur Hacı Raif ve damadı Fahri de kasabada fotoğrafçılık, Halkevi kursları gibi işlerde yer alırlar. Fahri,

fotoğrafçılık işinde belediye ve muhtarlık seçimleri, çok partili sisteme geçiş gibi siyasî olaylar neticesinde o kişilerin fotoğraflarını basarak siyasi dinamikleri ticarete çevirip kar eder. Her başkan veya temsilci değişiminde kurumlara asılacak olan, halkın desteğini göstermek için edindiği kişiliklerin fotoğraflarını basar. Buna ek olarak da Halkevi’nde dikiş öğrenen kursiyerlere taksitle dikiş makineleri satarak para kazanırlar. Kasabada eskiden sahip oldukları nüfuzlarını geri edinmek için uğraşan Nalbur Hacı Raif ve Fahri bu alım satım işlerini kasabalı ile iletişim içinde kalma konusunda da değerlendirirler. Taksitleri alırken müşterileri ile bağlantı kurmuş olacaklarından kasaba halkına dair bilgilere de erişme imkanı bulacaklardır:

“Yıllık kazancın fotoğraf malzemesi yüzünden üç misline çıkacak, keyfine bak damat.” (...) “Halkevindeki kurs nasıl gidiyo’? (...) “Beş posta çalışıyo’. Ders gören yirmi kadar kız var.” (...)

“Kurs sonu yirmi dikiş makinası satacağın öyleysen. Gelecek aya dükkânın camına bi’ ilân yapıştırırsın. Ayda on lira taksitlen dikiş makinası satıyoruz, dersin. Üç-beşi aldı mı, millet heveslenir. Arkası sökün eder. Bizim asıl kârımız şurada: Makinelerin girdiği evlerin nabzını dilediğimiz zaman yoklayabileceğiz. (Bilbaşar, 1970, s. 96)

Tüm bunların yanında kasaba halkının genel ekonomik durumu pek de parlak görünmez. Romanda fakir ve geçim sıkıntısı yaşayan halk görüntüsü ön planda olmamakla birlikte dönemin ekonomik durumuna yönelik göndermelerden gidişatı anlamak mümkündür. Örneğin bir kahve sohbeti arasında kasabalı Paşa İsmail ile Hacı Raif geçmiş zamandaki alım gücü ile yaşadıkları dönemi kıyaslarlar. Hacı Raif, mevcut hükümete karşı olup yeni bir siyasi parti kurulmasını beklediğinden biraz da mevcut iktidarı eleştirerek Paşa’nın sağlığında ülkede bolluk olduğu yorumunu yapar:

O vakit, Gazi Paşa sağdı herşeyden önce. (...) Fabrikalar kuruluyor, yollar döşeniyordu. Herkeste alabildiğine bir umut uyanmıştı. Bir ucuzluk, bir bolluk sürüyordu memlekette. Şimdi öyle mi ya? Çarşıda, pazarda herşey ateş pahasına. Üstelik bulunmuyor da. Hükümet, kendi fabrikasında yaptığı malı pahalı satıyor, milleti soyuyor. Esnaf alış, veriş edemez oldu. Geçimini sağlasın deye karaborsacılık yapıyo’ Hepimiz soyguncu olduk bunların yüzünden. (...) Biz milleti soyuyoruz onlar bizden baskın çıkıyo’, Varlık Vergisi deyor, alıyor elimizdeki avcumuzdakini, o da bizi soyuyo! (Bilbaşar, 1970, s. 98-99)

Nalbur Hacı Raif’in mevcut hükümete karşı olmasının altında geçmişteki itibarını yeni kurulacak bir parti ile tekrardan kazanma ihtimalinin olduğu düşüncesidir. Daha öncede de bahsedildiği üzere Hacı Raif Cumhuriyet İnkılâpları ile din konusunda sahip oldukları ağırlığı, babasının Anzavur destekçisi olarak idam edilmesi ile saygınlığını,

Varlık Vergisi ile de maddi varlığını kaybetmiştir. Varlık Vergisi, 11 Kasım 1942 tarihinde çıkarılan, İkinci Dünya Savaşı yıllarında karaborsa ve enflasyonu düşürmek, ekonomik problemleri hafifletmek amacıyla uygulanan bir vergidir (Arslan, 2015). Hacı Raif de bu vergi ödemesini yaparken ağır vergi yükü altında mağdur olduğunu düşünür.

Yonca Kız romanı da bir çocuk romanı olmasına rağmen ekonomik dengeler, yoksul ile varıl, çalışma koşulları konusunda İzmir ve çevresine dair bilgiler içermektedir. Oldukça yoksul bir aile olan Yonca'nın ailesinin karşısında varıl akrabaları İbrahim Bey bulunur. Ailenin romanın başlarında yoksulluk ile mücadele edişleri, dışlanmaları işlenirken Hatice Hanım'ın desteği ile varıl bir yaşama kavuşurlar. İzmir'e, akrabaları İbrahim Bey'in yanına gitmeden önce Yonca ve ebeveynlerinin yaşadığı Kale... Kasabası'nda kadınlar evlerde dokuma tezgahlarında çalışırken erkeklerin çalışmak için kasaba dışına çıkmak zorunda kaldıkları görülür. Kasabanın toprak kayması tehlikesi altında olması nedeniyle yeni bir kasaba kurulup oraya yerleşileceği söylendiğinde bir imar faaliyeti başlar. Yeni kasabanın inşasında da Kale... Kasabası'nın erkekleri çalıştırılır. Romanda kasaba erkeklerinin inşaatlarda çalışması hakkında ilk kez o baharda dışarıda çalışmaya gitmedikleri, aldıkları maaşlarla da karınlarının doyduğu söylenir. Bu inşaat işleri kısa bir süreliğine halkın refahını arttırsa da inşaatların bitişi ile iş imkanının kesilmiş olması ve kasaba halkından yeni yapılan evlere yerleşmeleri için istenen paranın çokluğu refah seviyesinin tekrar düşmesine neden olur, çocuklar annelerine ekmek için yalvarır. Evler için istenen ücret açlık ile mücadele edecek kadar fakir olan Kale... halkının karşılayabileceği miktarda değildir:

Önce hükümet adamlarının gelip evleri dağıtacağı söylendi. Herkes düğün bayram etti. Hele gayri, fukara Kale'liler de yeni yeni evlere göçecek, hayvan besleyecek, insan gibi yaşayacaklardı. Fakat sevinçleri, bayramları uzun sürmedi. Kötü haber ortalığa yayılıverdi: Ancak yirmi yılda yirmibin lira ödeyebilenler yeni evlere göçebileceklerdi. (Bilbaşar, 1971, s. 15)

Yonca'nın babası Mehmet Torlak bir gün İzmir'deki akrabalarının yanına taşınıp büyük şehirde çalışma umuduyla ailesini de alıp kasabadan gider. İzmir'de gördükleri şehir pazarı, camekânlar, otobüsler Yonca'nın ailesi için akıl almaz derecede lüktür. Yonca pazardaki ürünlerin çeşitliliğine bakıp orayı peri padişahlarının saraylarına benzeter. Akrabaları İbrahim Bey de mağaza işleten, saray kökenli bir kadın ile evlenmiş, lüks ve gösterişli bir evde yaşayan varlıklı biridir. Yonca'nın ailesi bu evde yoksul ve köylü oldukları için dışlanırlar. Mehmet Torlak, gecekondulaşmaya katılıp kendileri için bir

ev yaptırabilme amacıyla teyzeoğlu İbrahim'den borç para alır. Gecekondu yaptırmak için gereken para hesabı, Mehmet Torlak'ın haftalık kazancı özellikle bir çocuk romanına göre oldukça ayrıntılı biçimde, büyük sayı hesapları ile verilir. Mehmet'in birikmiş 425 pangunodunun iki katı kadar para gecekondu için gerekli olan miktardır. Haftalık gelirini de Mehmet Torlak şöyle ifade eder: “ ‘40 pangunat ya,’ dedi, ‘kesilince 34 lira 60 kuruş geçiyor elime. Emme bizim kaşık düşmanı da o kadar getiriyo.. Birimizin kazancını artırırız herhal.’ ” (Bilbaşar, 1971, s. 114). Fakat gecekondu için tutulan yer tartışmasında Mehmet Torlak saldırıya uğrar ve öldürülür. Yonca ve annesi Gonca'ya da Ayşe Teyze'lerinin kızkardeşi Hatice Hanım sahip çıkar. Hatice Hanım da varsıl ve olumlu bir tip olarak romanda yer alır. Sınırsız büyüklükte çeşit çeşit hayvanlarla dolu bahçesi, hizmetçilerle dolu olan evi Yonca, Gonca ve İbrahim Bey'in eski hizmetçisi Sultan bu evde birlikte yaşamaya başlarlar. Romanın sonunda, Yonca'nın çingeneler tarafından kaçırıldıktan sonra sığındığı Urgancı Ali, bir kooperatif kurma planından söz eder: “Biz şinci Urgancı Kooperatifi kurmanın peşindeyiz. 50 arkadaş beşer bin lira kredi istedik, emme bangadan bir türlü izin çıkmıyor” (Bilbaşar, 1971, s. 288). Hatice Hanım da istedikleri krediyi alamadıklarını öğrenince bir sürpriz yaparak banka aracılığıyla gerekli krediyi açmayı düşünür.

Başka Olur Ağaların Düğünü romanında da kasaba halkı arasında varlıklı iki ağadan bahsedilir; paragöz Hüseyin Ağa ile şehir kökenli oluşu ile övünen Osman Ağa. Bu ağalar yazarın diğer romanlarında görülen tipte kul veya marabalarını sömüren, gaddar kimseler değildir, yalnızca varlıklılardır. Romanda para hesapları Hüseyin Ağa'nın cimriliğinden dolayı yer yer kendini gösterir; “Hüseyin Ağa'ya göre para kimdeyse Süleyman'ın mührü ondaydı” (Bilbaşar, 1972, s. 106). Her işte daima bir çekişme ve rekabet içinde olan ağalar, traktörleri konusunda da rekabete tutulduklarında romanın ekonomik unsurları kendini göstermeye başlar. Ziraat işlerinde kullanılan bir teknolojik araç olarak traktörlere sahip olmak ağalar için bir övünç meselesidir ve geri planda kasabada tarımsal faaliyetlerin yapılıyor olduğunun da bir göstergesidir. Caterpillar ve Ferguson marka traktörleri Firavun ve Katırgiller olarak söyleyen Osman Ağa, kendi Katırgiller marka traktörünün Hüseyin Ağa'nın Firavun marka traktörünü yeneceği konusunda bahse girerek kaybetmesi durumunda kızı Menekşe ile Hüseyin Ağa'nın oğlu Tahir'in evlenmesini kabul edecektir. Hüseyin Ağa ise çifte şehir düğünü yapmakla mükellef olacaktır. Yarışı kazanmayı garanti altına almak isteyen Hüseyin

Ağa arabacı Sülüman ile anlaşma yaparak Osman Ağa'nın yarışta kaybetmesini sağlamak için plan yaparlar. Bu planda da Sülüman yapacağı hile için arsa karşılığı bir ödeme talep eder:

Kırk dönümcük yer ver bana. Ekip biçemem, emme kirasıynan ahır ömrümde rahatça geçinirim (...) Bir şey değil kırk dönümcük yer he? dedi. Gözlerini açtı. Kan yüzüne çıkararak bağırdı: Len dürzü, kırk dönüm tarla ne eder biliyon mu sen? Yirmi bin lira. Sen bu kadan parayı istemeye sıkılma mısın? (Bilbaşar, 1972, s. 109)

Romanda ulaşım sektörüne dair arabacılık mesleğinin yerini kamyon şoförlüğünün almaya başlaması konu edilmiştir. Arabacı Sülüman'ın bahiste kendisi için arsa istemesinin nedenleri arasında da bir arabacı olarak geçinme problemi vardır: "Artık arabacılık öldü. Kamyon şoförleri iflâhımızı kesti. Bu yaştan sonra da direksiyon öğrenmeye hiç göynüm yok. Şoför dedirtmem kendime. Arabacı Sülüman olarak ölmek isterim" (Bilbaşar, 1972, s. 108). Arabacı Sülüman'ın dile getirdiği bu ayrıntı zaman içinde değişip gelişen ulaşım sektörünün aşamalarına bir örnektir.

Osman Ağa'nın traktöründe Murat'ın, Hüseyin Ağa'nınkindinde de Tahir'in sürücülük ettiği traktör yarışları sırasında kasaba halkının kendi arasında kimi saatini kimi de kırsağını ortaya koyarak bahse girdiği görülür.

Kölelik Dönemeci romanında Kafkas coğrafyasında, dağlı ve vahşi olarak bahsedilen Çerkeslerin yaşadığı toprakları imar etme, medeniyetle tanıştırma amacıyla yola koyulan Osmanlı Devleti vardır. İzmit Mutasarrıfı Ferah Ali Paşa'nın planları arasında Sapanca Gölü'nü İzmit Körfezi'ne, Sakarya Nehri üzerinden de Karadeniz'e bağlamak için bir derbend ve sahil kalesi kurmak gibi fikirleri vardır. Fakat bu planlar İzmit kereste bezirganları tarafından Âsitane'ye rüşvet olarak altınlar gönderilmesiyle baltalanır. Daha sonra da usulsüzlük ve rüşvet iddiaları ile lüks ve şatafat içinde yaşayan görevlilerin arasından çıkıp Çerkesya'ya görevlendirilir. Görevleri Soğucak'ta bir liman kurup o bölgeyi ticarete açmak, çevresinden başlayarak da iskanlaşma politikaları ile Çerkeslerin yerleşik yaşama geçmelerini sağlamaktır. Burada Paşa'nın yapmak istediği ve yapması için görevlendirildiği derbend ve liman inşası insanın fiziki coğrafya üzerine müdahalelerine bir örnektir. Ve işletilmesi halinde ekonomik hareketliliğin yaşanacağı, ticaret gemileri, ulaşım araçları tarafından kullanılacağı için de ayrıca ekonomik değeri olan işlemlerdir. Buna ek olarak da romanda ele alınan tarihî dönem ile birlikte

düşünüldüğünde Çerkesya tarafında bir limanın inşa edilmesi Kuzeyde Osmanlı Devleti'nin Karadeniz Bölgesindeki hakimiyetini tekrar kazanmasına yardımcı olacak ve liman üzerinde ticaret gemilerinin gelip yapacağı alım satım faaliyetleri, ithalat ve ihracatlarla ekonomik yönden güçlenmesi sağlanacaktır.

Çerkesya bölgesinin ekonomik coğrafya açısından romanda işleniş biçimine bakıldığında ticaret ve geleneklerin ağırlık kazandığı bir ekonomik düzen göze çarpar. Romanda Çerkesler hayvancılık ile uğraşan kimselerdir. Fakat hayvancılık üzerinden geçim sağlamaları üzerinde durulan bir konu değildir. Satır aralarında geçimlerini hayvan yetiştiriciliği, avcılık ve yağma ile yapar halde olduklarına değinilir. Alışverişlerinde para kullanmayıp takas usulünü işletirler. Kervanlarla liman panayırlarına gelerek ürünlerini satışa koyup pahaca denk başka ürünlerle takas ederek alışveriş yaparlar. Bu alışverişlerin yapıldığı en önemli yerler ise ticari faaliyetlerin işlek olduğu Bozdok Liman Panayırı ve Osmanlı Devleti'nce imar edilmesi planlanan Soğucak Limanı'dır. Halihazırda Çerkesler Bozdok Limanı'nda satış yapmaktayken Osmanlı Devleti liman pazarlarını ilerleyen dönemlerde Soğucak'a çekmek istemektedir. Bunun için de Osmanlı Devleti'nde Esmâ Sultan'ın peşinen Soğucak'a ürün yüklü gemiler göndererek panayırdaki sattırmayı planladığından dahi bahsedilir.

Çerkeslerin liman pazarları haricinde işlettikleri diğer pazarlardan biri esir pazarlarıdır. Kafkas coğrafyasında Kırımîliler, Çerkesler gibi toplulukların esir alışverişinde buldukları görülür. Bozdok Liman Panayırı'nda takas yapılan ürünlerin yanında esirler de yer alır. Bozdok Liman Panayırı'nda; Çanakkale'den gelme testiler, küpler, toprak kaplar, genel mutfak gereçleri, çeşitli yerlerden gelme kumaş ve deriler, Kırımîli tüccarların getirdiği koşum takımları, Rus malı silahlar gibi ürünlerin satıldığından bahsedilir. Panayıra getirilen malların piyasası ölçüldüğünde o dönemde panayırdaki en pahalı olan ürünün tuz olduğu görülür. Tuzun bunca pahalılaşmasının ardındaki neden olarak Aynalıkavak Antlaşması nedeniyle Turla Nehri boyunca devam eden saldırıların Karadeniz'in o bölgesinden tuz elde edilmesini engellemesi gösterilir. Çerkeslerin toplanıp panayırdan edindiklerinin hesabını yaptıkları kısımda değıştokuşun işleyişi görülebilir:

Altı karışık bir esir, bir denk kürk, bir fıçı bal, bir canlı sığır ya da koyun karşılığı alınabilen tüccar malları sayıldı, döküldü. Bonyak Şore sürü sahibi bir dağı olarak tuzun ağırlığınca kürkle değıştokuş edilmesini çok pahalı buldu. Gözlerini açarak,

“Bugüne dek heç görülmüş şey değildir bu,” dedi. “Kendi yurdumuzda göz göre göre bizi soyar bu açgözlü yaban pazarcılar!”

Tavat Şıma başını salladı. “Dua et ki canım kandaşım,” dedi, “Şapsih, Şfake gibi bazı aşiretler bu yıl panayıra kervan indirmemişlerdir, yoğsa tuz daha da pahalanırdı?” (Bilbaşar, 2015, s. 115)

Panayırların haricinde Çerkeslerin gelenek olarak nesillerdir sürdürdüğü uğruluk yani hırsızlık, çalma faaliyeti ile mal varlığını artırma uygulaması vardır. Romanda Çerkesler, “tevüe” dedikleri bir çeşit baskın ve yağma faaliyeti ile birbirlerinden mal kaçırlar. Bu yağma ve baskınlar romanda bir çeşit güç ispatı ve alışveriş gibi görülür. Baskınlardan fazla mal almak övülecek bir durumdur ve bunun için kimse kimseyi suçlamaz, hatta gençleri buna teşvik ederler. Dağlık bir alanda yaşayan Çerkes halkının bu gibi kültürel davranışları romanda Osmanlı’dan gelme kişiler tarafından vahşilik, medeniyetsizlik olarak kabul edilir. Ferah Ali Paşa, Çerkes beylerine burada yapmak istedikleri arasında talancılığın terk edilmesini sağlamak olduğunu da belirtir. Ona göre talan kültürü ile kazanç elde etmek Kırım Hanlarının Çerkesya’nın güçlenmesinin önüne geçmek amacıyla desteklediği bir uygulamadır. Bunu Çerkesya’da ziraatin, santın ve üretimin olmaması için desteklemişlerdir. Yapılması gereken de Çerkesler’in talan ve korsanlığa son verip Osmanlı Devleti’nin desteği ile imar edilecek kentlerde üretip çalışarak güçlenmektir: “Çerkesler tevüe adını verdikleri talancılığı, haçapa’larla korsanlığı terk edip kurulacak kent ve köylerde sanat ve hırfetle ziraat ve harasetle uğraşmayı meslek edinirlerse, çok kısa zamanda kanlanıp canlanırlar. Böylece Çerkesya sizin özlediğiniz, bizim de gerçekleşmesini yürekten arzu ettiğimiz özgürlüğe kavuşur” (Bilbaşar, 2015, s. 428). Aksi taktirde Çerkes halkı günlük mal edinip günlük kaybetmeye devam edecek olursa ülkenin ilerlemesinin de önü kapanacaktır. İlerleyemeyince bölge hakimiyetini sağlayamadığı gibi olası tehditlere karşı kendini savunamayacaktır. Bu haliyle de özellikle Osmanlı Devleti’nin Karadeniz hakimiyetini sağlaması açısından stratejik öneme sahip olan bölgedeki hakimiyetine tehdit unsurları doğurmaya devam edeceğinden imar ve kalkınma, modern çağa ayak uydurmasının önemi Osmanlı Devleti için büyük önem arz eder.

Merkezî denetim ve cezalandırma sisteminden uzak dağlık alanda yaşayan, dağlık yer şeklinin engebeli alanlarını yaşam alanı olarak seçmiş bu kişilerin saklanma ve saldırı biçiminde işletilen yağma davranışları ile kar elde etmeleri arasında paralellik kurulabilir. Bu yöntem mal varlığının işletilmesi ve el değiştirmesi yönüyle ekonomik

bir mesele olarak değerlendirilebilirken törensel ve geleneğe bağlı oluşu ile de kültürel bir olgudur.

Çerkesler takas ile alışveriş yapıp parayı bilmezken Kırım Hanlığı'nda Bahadır Giray'ın Akmescit'te, sarayda kendisi için çalışanlara ödenek olarak gümüş paralar verdiği görülür. Çerkesler para ile denk geldikleri Kırımlılar ya da Osmanlılar'ın verdikleri yevmiyeler ile tanışır. Çerkes beylerinden olan Pşi Şore akçeler ile verilen yevmiyelerin ederini sığırlar ve tevue getirileri ile kıyaslayarak anlamaya çalışır:

“Bir gün çalışana kaç akça verirler?”

“Osmanlıların jaç akça verdiklerini bilmezim. Kırım'da gündelik on beş-yirmi akçadır. Bir ay çalışanın eline beş-yüz akça kadar para verilir ki, onunla on beş-yirmi sığır satın alabilir insan.”

Pşi Şore aklından hızlı bir hesap yaptı: Demek yüz köle gönderip çalıştırsa bir ayda paşadan bin beş yüz sığır alacak kadar gündelik geçecekti eline. Üç ay çalıştırsa dört bin beş yüz sığır sahibi olacaktı ki, üç kez tevue'ye çıksalar bunca malı toparlayamazdı. (Bilbaşar, 2015, s. 399)

Bedoş romanında Birinci Dünya Savaşı zamanında savaş ortamının ekonomiye olan yansımaları okunabilir. Bedia'nın babası Memduh, romanın başlarında herkes cepheye savaşmaya gönderilirken tanıdıklarının kayırmasıyla İstanbul-Balkan Cephesi arasında görev yeri olan Muharebe İrtibat Birliği'ne atanır. Cephe ile çalıştıkları yer arasında ürünlerin taşınması İrtibat Birliği'nde çalışanlar için o günlerde İstanbul'da savaş şartları nedeniyle bulunamayan, pahalı olan ürünlerin ucuza temin edilmesi imkanını oluşturur. Memduh Bey de savaş şartlarının neden olduğu denetim açıklarından bir ölçüde yararlanarak gümrükten ucuza geçirdiği malların İstanbul'da satılmasını sağlayarak kar eder ve ailesi için ev kiralayacak parayı biriktirir: “İstanbul'da sıkıntısı çekilen makarna ve iplikleri, Sofya'da ucuza satın aldığı Osmanlı altınlarını batarya sandıkları için de kolayca gümrükten geçirip İstanbul'da Kapalı Çarşı esnafına yüklü bir karla devrederek, birkaç ay içinde küçük bir servet meydana getirdi” (Bilbaşar, 1980, s. 61-62). Kısacası Memduh'un savaş şartlarında para kazanmasını kolaylaştıran etmenler görev aldığı konumun satacak ürünü elde edebilmesine imkan sağlayan bir konum olarak savaş şartlarında dahi satış yapıp kâr elde edebileceği en işlek olan çarşıların bulunduğu başkent İstanbul'a yakın olmasıdır. Kısacası Memduh'un görev yaptığı bölge konum olarak ticari faaliyetlerin yapılmasına oldukça elverişli olduğundan savaş zamanında dahi kâr edebilme imkânını sağlamıştır.

Memduh Bey'in görev yaptığı bölgede edindiği birikim eşi Başı'nın eline bir kez daha işletilerek edinilen kârın katlanmasını sağlar. Memduh Bey, Muharebe İrtibat Birliği'nden sonra da çeşitli bölgelerde görev yaparken, cephelere savaşmaya giderken eşi Başı Hanım da ev sahibesinin yardımıyla ev içinde üretim yapıp ürünlerini çarşılarda satılması için vererek para kazanmanın yollarını keşfeder. Ev sahibi Emine Hanım, evde dikiş dikip ürünlerini de Yemeniciler Bedesteni'nde satar. Hanımların yaptığı iş, cephedeki askerlere çamaşır dikmek ve oya örmektir: "Evin işlerinden artan zamanlarda ya Kapalıçarşı esnafından aldığı yemenilere oyalar yapar, ya da emektar Singer makinesi önüne oturarak askeriye için kaput bezinden donlar dikerdi" (Bilbaşar, 1980, s. 79). Emine Hanım'dan iş öğrenen Başı, bir süre sonra kendi hesabına da para kazanır ve bedestene ürün göndermeyi de üstlenir. Emine ve Başı'nın yaptığı dikiş işlerinin getirdiği kazanç da romanda şu şekilde hesaplanır: "Genç kadın hevesle çalışıyordu. Çünkü bir hafta içinde diktiği donlarla oya yaptığı yemenilerden geçim paralarını sağladığı gibi, yirmi otuz kuruş ta arttırabiliyordu. Böyle çalışırsa kocası savaştan dönesiye, birkaç Reşat altını biriktirebileceğini umuyordu" (Bilbaşar, 1980, s. 79). Memduh'un görev yerlerindeki imkânları böylece ileriye yönelik birikim oluşturma evresine gelerek ailenin savaş şartlarının getirdiği maddi sıkıntılardan büyük ölçüde korunmalarını sağlar.

Memduh Efendi, Şam'da cephede görevlendirildiğinde ailesine yazdığı mektupta, birtakım ürünleri alabilmeleri için bir tayın kağıdı göndereceği haberini verir. Bu tayın kağıtları, vesikalar, savaş dönemlerinde finansal anlamda yetersiz bütçe nedeniyle halkın başta temel besin maddelerine erişimlerine kısıtlama getirilmesi veya o maddelere erişilme durumlarında sıkıntılar yaşanması halinde ürünlerin kontrol altında tutularak dağıtılmasında kullanılan belgelerdir. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na, savaşı her yönüyle finanse edebilecek bir ekonomik güce sahip olmadan girmiş bulunduğu varolan kaynaklar öncelikli olarak ordu için ayrılmıştır. Halk için iâşe anbarları kurulmuş, ekmek vesikaları aracılığıyla gıda sağlanmaya çalışılmışsa da bu gibi çabalar halkın beslenmesine yeterli gelmemiştir. Az bulunan malları işleterek kar etmek amacıyla olan kişilerin faaliyetleri nedeniyle de karaborsacılık artmıştır (Korkmaz, 2020). *Bedoş* romanında da Memduh'un görev yeri aracılığıyla gümrükten ucuza ürün getirerek İstanbul içerisinde satışa koyması, ailesinin yine askeriye yakınları nedeniyle elde edebildiği vesikalardan artan ürünlerin satışını yapması da bir

yönüyle karaborsacılık faaliyetlerine örnektir. Memduh Bey'in gönderdiği tayin kağıdı ile iaşe anbarından ürün alınabilmesi sisteminin çalışma usulü romanda şu ifadelerle verilir: “(...) mahalle muhtarından kendin ve çocuklarımız için alacağın kağıtla birlikte tayin belgesini Fatih Askerlik Şubesi'ne götürürsün. Sana bir vesika verecekler... O vesikayla en yakın iaşe anbarından her ay şeker, yağ, petrol, un alıp bana dua edersiniz” (Bilbaşar, 1980, s. 83). Şeker öylesine pahalalmıştır ki Baço, vesika ile iaşe anbarından kendilerine top biçiminde verilen şekerleri kırıntılarının boşa gitmemesi için bir bez içinde tokmakla kırıp tüketir, arta kalanları da satıp para kazanır:

Her şey savaşa ayak uydurmuştu işte. Şekerler eskiden küp biçimi iken şimdi kocaman birer gülle biçimini almıştı. (...) Allah razı olsundu, iaşe anbarından her ay iki koca gülle şekerini veriyorlardı. Bunlardan biri kendilerine yetiyordu, birini satıyorlardı. Şeker öyle pahalalmıştı ki, geçen sefer bir gülle şekerini bir sarı liraya satmıştı. (Bilbaşar, 1980, s. 121)

Şam'da görevi sırasında hastalanan Memduh, bir süre orada tedavi gördükten sonra önce tebdili hava ile evine gönderilir. İzin süresi bitip kıtasına dönmeden de tanıdıkları askerihekim Şahabettin Bey tarafından çürüğe çıkarılır. Memduh, askeri görevini bırakıp dönerken savaş sırasında gümrükte edindiği “savaş ganimetlerini” ve maaşlarını altına çevirmiş olduğundan evine maddi anlamda kazançlı çıkarak döner. Dönüş yolculuğunda bu savaş ganimetlerinin bir kısmını da şeker gibi bulunması zor ve pahalı gıdalar ile kurbanlık bir koç almak için harcar:

Memduh efendi, kemeri altınla dolu olarak çıktı yola.. Savaş ganimetlerini, birikmiş maaşlarını hep altına çevirmişti. Bunların bir bölümünü Halep'te harcayarak, canını bağışlayan Tanrıya kurban edilmek üzere bir koç, bir teneke Halep yağı, bir teneke bal, salkımıyla kurutulmuş birkaç tahta kutu razakı üzümü, birkaç tahta kutu hurma, birkaç gülle şekerini satın aldı. (Bilbaşar, 1980, s. 123)

Romanda savaşın etkisi ile ev fiyatlarının pahalalanmasından da söz edilir. Bir süredir küçük bir otel odasında yaşayan Memduh ve ailesi kendilerine bir ev satın almak için bakındıkları sırada savaşın ev kiralarını ve satılık evlerin fiyatını da yükseltmiş olduğunu görüp bir süre daha para biriktirmeye karar verirler. Aradan zaman geçip İstanbul'un işgali ile halkın Anadolu'ya, daha küçük kırsal yerleşmelere göçmeye başlamaları, İstanbul'da ev fiyatlarının düşmesine neden olunca bu imkanı değerlendirip evlerden; Bayram ağa Çapa'da bir konak, Memduh ise Şehremini'de bir ev alabilir:

Pek çok esnaf, dükkanlarını kapayıp evlerini satarak Anadolu kentlerine göçüyorlardı. Bu yüzden ev fiyatları düşmüştü. Bayram ağa Çapa'da aşu boyalı büyük bir konak satın aldı. (...) Birkaç hafta sonra Şehremini'de bacanağı Memduh

efendiye de çinkon kaplı güzel bir ev buldu. (...) Fıatı da uygundu, sahibi yüz yirmi lira istiyordu, onlarda doksanbeş lira vardı. Üst yanını Bayram ağadan ödünç alıp tamamlayacaklardı. (Bilbaşar, 1980, s. 160)

Zühre Ninem romanında da geri planda süren bir savaş ile değişen ekonomik durumlar söz konusudur. Yazarın eşi ve ailesinin yaşamından yola çıkarak yazdığı *Bedoş* romanında işlenen dönemi yazarın kendi ailesini referans alarak yazdığı otobiyografik-biyografik özellikler gösteren *Zühre Ninem* romanı dönem aralığı olarak ortaklığa sahiptir. *Zühre Ninem* romanı geridönüş teknikleri ile Zühre Nine'nin geçmişindeki savaş anılarına giderek daha geniş zaman aralığında kapsadığından her iki romanda da benzer şartların yaşandığını söylemek mümkündür. Fakat *Zühre Ninem* romanında ekonomik unsurlara doğrudan yer verildiği noktalar nispeten dardır. Bu romanda ekonomik coğrafya açısından en önemli nokta, Rumeli coğrafyasında ve Türkiye'de farklı zaman diliminde meydana gelen yağmalar, savaştan bu yollar ile maddi çıkar sağlamaktır. Savaş nedeniyle yaşanan göçlerle bölgenin demografik yapısı değiştiği gibi maddi varlıklar da el değiştirir.

Gençliğinde varlıklı bir ailenin kızı olan Zühre, becerileriyle erken yaşta aile ekonomisini yönetmek konusunda da rol sahibi olmuştur. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarının geçtiği Vraça Kasabası'ndaki Ayan konağındaki yaşamından bolluk günleri diye bahseder. Zühre, Ağuş ile evlenip kasabadan ayrıldıktan bir süre sonra 93 Harbi, Büyük Bozgun yaşanır. Bozgun sırasında insanlar eşyalarını arabalara yükleyip düşmanlardan kaçmaya çalışsalar da çıkan hengamelerden sağ kurtulanlar da yağma sonucunda mal varlıklarını kaybederler. Zühre, Ağuş ve çocukları da Büyük Bozgun içinde yaşanan yağmaların mağduru olurlar: "Eşya yüklü arabalar insanları, atlılar sürü hayvanlarını çiğneyerek kaçarlarımış. Durup dinlenmek yokmuş. Duranın eşyası yağmalanır, hayvanları uğrılanırmış" (Bilbaşar, 1981, s. 40). Yağmalanmalarının ardından Ağuş Köprülü'ye göç edip orada bir çiftlik edinir. Fakat bir süre sonra İkinci Meşrutiyet'in ilanına yakın zamanlarda Makedonya'da çıkan kargaşalardan uzaklaşmak için çiftliğini satarak Edirne'ye göçmeye karar verir. Edirne'de satılığa çıkarılan devlet malı çiftliklerden birini satın alır fakat buraların daha önce bölgenin zenginleri arasında bölüşüldüğünü öğrenir. Çiftliğini almak için uğraştığı sırada da tuzağa düşürülüp öldürülür.

Romanda yağmalama faaliyeti bir kez de Anadolu'da Ermenilerin giderken arkalarında bıraktığı eşyalarının alınmasıyla yaşanır. Eskişehir'de Zühre ve ailesinin yaşadığı mahallede Ermeni komşularının bir gecede gizlice kaçıp giderken yanlarına hafif ama maddi değeri yüksek eşyalarını alıp arkalarında mobilya gibi ev eşyalarıyla dolu evlerini bırakmışlardır. Mahalleli ilk zamanlar komşuları dönene dek mallarına sahip çıkmayı düşünseler de dönmeyecekleri anlaşıldığında eşyaları sahiplenilmeye, satılmaya başlanılır. Evleri ise “emval-i metruke”den sayılıp Rumeli'den gelme göçmenlerin memleketlerinde bıraktıkları mallarına karşılık alabilecekleri söylenir: “Sürgüne gidenlerin evleri de emval-i metruke'den sayıldı. Rumeliden göçmüş olanların memleketlerinde bıraktıkları malların tapuları karşılığında bu evleri alabilecekleri duyuldu” (Bilbaşar, 1981, s. 148). Fakat bu takas işlemleri için topraklarını geride bırakıp canlarını zor kurtaran göçmenlerin yanlarında tapularını da getirmiş olmasını şart koştuğundan Kemal'in ailesi emval-i metruke'den ev sahibi olma şartını sağlayamaz. Bunun için tanıdıklarını araya sokarak tapu göstermeksizin iki katlı bir eve sahip olurlar.

Kemal Bilbaşar, romanlarında işlediği coğrafyaların ekonomik yapısı ve ekonomik hareketliliğini zirai faaliyetler, ticaret kervanları, mahalle pazarları, liman panayırları, kaçakçılık ve karaborsa gibi yasal olmayan faaliyetler ile çeşitli bir çerçevede sunar. Kırsal kesimlerde ziraat faaliyetleri geçim kaynaklarında başı çekerken kıyı bölgelerinde ticaret yoğunlaşmaktadır. Romanlarında yer verdiği ekonomik faaliyetlerin bir kısmı tarihî gerçeklikte yaşanmış siyasetle de ilişkisi olan faaliyetlerdir. Kemal Bilbaşar, romanlarında ekonomik faaliyetleri verirken o faaliyetlerin yürütüldüğü yerleşim birimi ve dönem şartlarını göz önünde bulundurur. Bu durumu uyumlu biçimde yansıtabilmesinde tarihî bir roman olan *Kölelik Dönemeci* hariç, eserlerinde işlediği zaman aralıklarının hayatının bir döneminde şahit olduğu tarihleri kapsamasının etkisi vardır. Toplumcu gerçekçi bir yazar olarak ekonomik problemlere, kaynakların eşit dağıtılmamasına eğilen yazar romanlarında özellikle kırsal kesimlerde ağa tahakkümü altında yaşanan bölgeleri anlatırken ağa ve köylünün kaynakları kullanma, mal varlığı edinme konusundaki zıtlıklarına da eğilmiştir.

3.2.6. Kültürel Coğrafya

Kültür Coğrafyası veya kültürel coğrafyayı anlamak için öncelikle kültür ifadesinin bu araştırma alanı için hangi anlamda kullanıldığının üzerinde durmak gerekir. Birden çok anlam ifade eden kültürün tarihsel süreç içinde oluşan, nesilden nesle aktarılarak yaşatılan maddi veya manevi tüm değerlerini ifade eden anlamı, kültür coğrafyasının referans aldığı anlamdır. Bir topluma ait ortaklıkları barındırırken o toplumu diğerlerinden ayıran özelliklerini de gösteren kültür, nesiller arasında aktarılırken değişim ve gelişmelere uğrayarak çeşitlenebilir, yayılabilir, somut veya soyut niteliğe sahip olabilir. Entelektüel ve kavram itibarıyla soyut bir değere sahip olan kültür, maddileştirilemez lakin madde kültüre ait, kültürel olabilir, kültürü ifade edebilir. Maddi veya somut kültür; mimari, resim, müzik alanlarında sanat ürün ve aletlerini, günlük kullanıma açık olan araç gereçleri, tarım aletlerini, dekoratif eşyaları, giyime dair unsurları ve elle tutulup gözle görülebilen daha birçoklarını içinde bulundurur. Maddi olmayan veya soyut kültür de maddesel varlığından ziyade tinsel varlığı ile var olan; besteler, halk kültürüne dair sözlü kültür unsurları, inançlar, törenler, dilsel özellikler gibilerini kapsar. Ayrıca kültürü; sürekli değişim içinde uyum sağlamayı beraberinde getiren popüler kültür, gelenek çizgisinde süregelen halk kültürü gibi bağlama göre sınıflandırmak da mümkündür. Kültür coğrafyası veya kültürel coğrafya da bu kültür unsurlarının insan ve üzerinde yaşadığı mekân ile olan ilişkisi, etkileri, beslendiği noktaları araştırarak alan olarak tanımlanabilir (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 95-212). Kültürel unsurlar, faaliyetler her zaman yalnızca bir kültür ifadesi olmakla kalmayıp kültürel niteliği olan unsurlar olarak çeşitli alanlarda da önde gelebilirler. Örneğin ot ve bitkiler kaynatılarak dertlere çare aramak gelenekleşmesi itibarıyla bir kültürel faaliyet olabileceği gibi sağlık ile ilişkili olduğundan tıbbî özellik de taşıyarak tıbbî coğrafya altında araştırma konusu edilebilir, maddi gelir elde etmeye dayanan geleneksel uygulamalar ekonomik yönü ile de ele alınabilir. Bunun yanında nesillerden beri süregelen ekonomik bir unsur, ortak bir davranış kalıbı da yaşatıldığı coğrafyada kültürel bir belirteç halini alabilir.

Kemal Bilbaşar, romanlarında (*Denizin Çağırışı, Kıbrıs Ateşler İçinde, Ay Tutulduğu Gece, Cemo, Memo, Yeşil Gölge, Yonca Kız, Başka Olur Ağaların Düğünü, Kölelik Dönemeci, Bedoş, Zühre Ninem*) mekân edindiği geniş coğrafi bölgeleri yansıtırken o bölgede süregelen kültür ve bu kültürün şekillendirdiği, kültürü biçimlendiren hayatları içinde konumlandıkları yerleşme ile bütünlük içinde vermek konusunda titiz davranır.

Romanlarında yaşattığı insanların maddi ve manevi kültürel bağlılıklarını nasıl taşıdıklarını, değerlere sahip çıkışlarını ele alır.

Denizin Çağırışı romanında öğretmenin yetiştiği kırsal bölgelerde öğrendiği oyun üzerinden çeşitlenen görücü gelme adeti ile birtakım inanç temelli davranışlar romanda yer alan kültürel unsurlardandır. Öğretmen, Zehra'nın kulağındaki küpeleri hanımböceğine benzetince küçüklüğünde kızlarla birlikte oynadığı bir oyundan bahseder. Oyunda Zehra'nın kulağındaki küpelerin benzediği hanımböcekleri ile bir tür görücüye gitme oyunu oynarlarmış:

Mezar taşları üzerinden topladığımız kırmızı yeşil yosunlarla, kızlar parmaklarına kına yakarlardı. Bu kınalı küçük kızlardan birini, bir oğlanla evlendirmek isterdik. Görücü gidilirdi. O zaman gelinin anneliğini yapan başörtülü kız, üzeri siyah benekli kırmızı bir hanımböceğini avucuna koyardı. On sayana dek uçmasını beklerdik. Eğer böcek uçmazsa kız, o oğlanla evlenmezdi. (Bilbaşar, 1972, s. 68-69)

Öğretmenin bu oyun üzerine Pakize Hanım Rum mahallesinden kendi mahallelerine yayılan bir görücü geleneğinden bahseder. Geleneğe göre görücü geldiğinde nalın tek mi yoksa çift mi olduğuna bakılırmış. Nalın deliği tekse bu o evliliğin uğur getirmeyeceği anlamına gelirmiş. Kendisi kocası onu kaçırmaya geldiğinde bu geleneği uygulamak isterken nala açılan delikler tek sayı olmasına rağmen o bir hata ile nalı duvara asmak için çakılan çivilerin deliğini de saymıştır. Bu nedenle de nala iyi bakmadığı için kendi başını yakıp kendisini isteyen zengin ağaları, yiğit efeleri bırakıp iki karısı olan barlarda parasını harcayan adamla evlenmiş olduğunu söyler.

Öğretmen, Zehra'nın kendisini sevip sevmediğini anlamak için bir totem yapıp kuş falına bakar. Gökyüzünde belirecek olan ilk kuş Doğudan Batıya doğru uçacak olursa bunun Zehra'nın onu sevdiği anlamına gelecektir. O sırada gökyüzünde iki kumru Doğudan Batıya doğru uçunca da düşüncesi doğrulanmış gibi hissedip Pakize Hanım'ın anlattığı naldaki delikleri sayma geleneğini uygulayarak eline ilk geçirdiği nalın deliklerini sayar. Bir diğer batıl inanç ise öğretmenin annesinden öğrendiği gece yarısının peri ve şeytanların saati olduğunun söylenmesidir. Bu inanca dair ayrıntılara yer verilmez.

Kıbrıs Ateşler İçinde adlı romanda kültürel yapı Kıbrıs'ta yaşayan Türkler ve Rumların dini inançları üzerinden okunabilir. Romanın başlarında Hayri'nin ailesinin Kurban

Bayramı'na yaptığı hazırlıklar ve bayram kutlaması anlatılır. Kurban Bayramı arefesinde Ethem Ağa, kurbanlık koyunun tüylerini temizleyip hazırlar, Zenep Ana ile oğlu Mustafa da temizlenen hayvanın alnını ve kuruğunu kırmızıya boyayıp süslerler. Ethem Ağa, bayramda günah olmaması için Andon'dan rakı içmemesini, rakı şişesini de ortadan kaldırmasını rica eder. Fakat Andon her ne kadar içmeyeceği yönünde söz verse de bayram günü Rum mahallesine gidip içki içer, Ethem Ağa'nın onun için ayırdığı kurban eti payını da kilisedekilere verir. Küçük Mustafa Alagöz adını koyduğu koyunun yarın kesilecek olmasına razı değildir ve ailesine hayvanı kesmek yerine bir fakire bağışlamayı teklif eder. Mustafa'nın bu teklifi üzerine annesi Zeynep koyunu kesmelerinin bir Tanrı buyruğu olduğunu, eğer Tanrı böyle buyurmamış olsaydı koyun yerine onu kesmeleri gerekeceğini söyler. Bu cevap üzerine Mustafa kendi başı için dünyasına doymamış bir hayvanın kurban verildiğini düşünüp daha fazla üzülmeye Zeynep Ana kurban verme inancını neden bu şekilde uygulandığını açıklamaya girişir:

-Halil İbrahim peygamber de, oğlunu, dünyasına doymadan kurban edecekti Tanrısına. Gözlerini bağlayıp taşın üzerine yatırdıydı. Yüreğinden kan giden babaya Tanrı acıdı. Bir koyun yarattı, melekleriyle İbrahim peygambere yolladı: (Oğlun yerine bunu kurban edeceksin!) buyurdu. O gün bu gün oğlu, malı mülkü olan, Tanrıya bir koyun kurban eder. Ya... Mustafam! Tanrı buyruğu bu. (Bilbaşar, Kıbrıs Ateşler İçinde, 2 Eylül 1958)

Zeynep Ana bayram günü için baklava hazırlar, Hayi bayram günü hediye etmek için Hürriyet'e bir radyo, Mustafa'ya Bahriyeli kostümü, Andon'a ise bir hançer hediye eder. Gecedен Mustafa'nın bayramlığı olacak olan Bahriyeli kostümünü yatağının başucuna serer. Bayram sabahında da Ethem Ağa erkenden uyanıp bayram namazını kılmak için camiye gider. Hayri de hediyeleri dağıtır. Burada Hayri'nin hediye olarak dağıttıkları romanın ilerleyen kısımlarında tekrar karşımıza çıkar. EOKA'nın faaliyetlerini, Türkiye'deki haberleri bu radyodan dinleyecekler, Andon da kendisine hediye olarak verilen hançeri Hürriyet'i kaçırdığında tehdit etmek için kullanacaktır.

Romanda kültürel bir faaliyet olarak düğün merasimi de yer alır. Numan Ağa'nın kızı Gül ile Doktor İhsan'ın düğünü zeytinlikte yapılır. Düğünde misafirlere "(...) susam kabağından yapılmış, kilim motifleriyle süslü kadehler içinde Persian denilen gazozlu şerbetler" ikram edilir, danslar edilip şarkılar söylenir. Dans daha çok modern dans biçiminde tasvir edilir, gelin ve damat ortaya gelip ilk danslarını ederken çevrede gençler de onlara katılır. Daha sonra ortada bir genç kız gelinin ağzından düğün konulu

bir şarkı söylerken çevredekiler de nakarat kısmını tekrar ederek etrafında dönerler. Düğünde eğlence için söylenen şarkı şöyledir: “Anamın bacası eğrice tüter/Babamın ekmeği burnumda tüter/El kadar olsa da o bana yeter/Anam ben gidiyorum evin şen olsun./Evlerinin önü eşik/Anası övüyor beşik/Kızkardeşime geldi keşik/Anam ben gidiyorum evin şen olsun” (Bilbaşar, Kıbrıs Ateşler İçinde, 27 Eylül 1958). Bu tip şarkı ve türküler somut olmayan kültürel unsurlar olarak toplumun insanların eğlence alışkanlıklarını gösterir.

Romanda Rumlar ağırlıkla EOKA gibi çetelerin faaliyetlerinde, Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlama fikri için çalışan gruplar üzerinden verildiğinden anlatının genelinde sıradan Rum halkının yaşam dinamiklerine dair kaydadeğer unsurlara yer verilmez. Yalnızca Pazar ayini için toplanan Rumlar ve kilise ayini kısa bir şekilde tasvir edilir. İleride çete üyeleri için bir tür toplanma yeri ve mühimmat deposu haline gelecek olan Hisarlı Manastırı'nın önünde keşişin kutsaması için hastaları getiren, düzgün giyimli Hristiyanların bulunduğu bahsedilir. Sahte Keşiş Aleksis, Hisarlı Manastırı'na geldiğinde önce ayini tamamlayıp daha sonra halkı manipüle etmek için tasarladığı konuşmasını yapar. Romanda Aleksis'in yürüttüğü ayin şu şekilde tasvir edilir: “Keşiş Aleksis, merasim elbiselerine bürünmüş papazlar, işlemeli beyaz elbiseler giymiş çocuklar arasında, vaftiz hareketleri yaparak içeri girince cemaat ayağa kalktı, saygıyla ellerini kavuşturdu. Törenle hep birlikte ilahiler okundu, dualar edildi, ıstavrozlar çıkarıldı. Sonra Keşiş Aleksis vaiz kürsüsüne yürüdü” (Bilbaşar, Kıbrıs Ateşler İçinde, 17 Eylül 1958). Romanda kiliseler öncelikle çetecilerin gruplaşmak için kullandığı yerler olsalar da kilise ayini bir ibadet olarak soyut kültürel unsurlara dahildir ve Hristiyanların kültürüne dair bir ibare olarak okunmaya elverişlidir.

Ay Tutulduğu Gece romanına kültürel coğrafya açısından bakıldığında; kasabanın çok yakın bir zamana kadar farklı etnik kökenleri barındıran, yoğun göç alıp veren bir coğrafyada olmasından dolayı taşıdığı kültürel mirastan söz etmek gerekir. Bu mirasın izleri romanda yeme içme alışkanlıklarında, mimaride ve mitolojik anlatı unsurlarının halk tarafından yeniden üretilmesinde görülebilir. Mitolojik unsurların halkın yaşamındaki yerine en iyi örnek Ali Efe'nin eski taş ocaklarını zevk ve eğlence işleri için kullanmasının anlatıldığı kısımdır: “Bırkılmış bir süve ocağını Afrodite tapınağı haline getirmiş. Gelen önce Tanrı Diyonizos'u memnun edermiş. Hidayet'in nektarı ile

sarhoş olmuştur. Sonra tapınağın karanlık kuytusunda, Ali Efe'nin bâkireleriyle, Afrodit'in gönlünü hoş edermiş" (Bilbaşar, 1961, s. 13). Burada sözü edilen "Hidayet'in Nektarı", kasabalı şarapçı Hidayet'in kendi üretimi olan şaraptır. Eskiden şarap memleketi olduğundan bahsedilen kasabada Şarapçı Hidayet şarabını "eski Yunan ilâhlarının içtiği nektar" olarak tanıtır. Atilla Özkırımlı'nın ifadesiyle Şarapçı Hidayet, "Yarı bilge bir Diyonizos kılığında çıkarılır karşımıza..." (Özkırımlı, 1995, s. 114). Beslenme alışkanlıklarında şarap tüketimi ağırlıkta olan kasaba halkı başta erkekler olmak üzere daima çakırkeyiftir. Halkın eğlence ve ziyafet anlayışı şarapla tamamlanır.

Sahil kasabasının verdiği rahatlığa uyum sağlamanın yanında o coğrafyada daha önceki uygarlıklardan kalma bir kültür dokusunu, beslenme alışkanlığını gösterecek şekilde vurgulanır şarap. Şarabın yanında kasaba halkının yemeklerinde ağırlık balıktadır. Ziyafetlerde balıktan farklı olarak av hayvanları da sunulur: "Kuzular, tavuklar kızartılmış. Çeşitli balık mezeleri, salatalar, söğüşler, kavunlar, karpuzlar, üzümler, şaraplar, rakılar, biralar..." (Bilbaşar, 1961, s. 131). Ziyafet sofralarında alkollü içecekler eşliğinde deniz ürünleri ve sıcak iklimde yetişen meyvelerin ağırlıkta olduğu hafif ama çeşitli bir sofraya sahiptir.

Kasabalının eğlence kültürünü şarap eşliğinde yenen yemekler ve kadınlarla geçirilen vakitler oluşturur. Kadınlarla geçirilen geceler yaygın ve kasabalı için bilindik olsa da kasaba geleneklerine göre zina halinde basılanlar kasaba adetlerince cezalandırılır. Bu nedenle Ali Efe, kasaba erkekleri ile para karşılığında çalıştırdığı kadınları gizlice buluşturur. Bu gibi buluşmalara evli olduğu halde giden Naziye, Balıkçı İdris ile zina yaparken basıldığında ahali onları ibret-i âlem için meydanda dolaştırarak cezalandırmak ister. Kasabalının bu keyfi cezalandırması Nahiye Müdürü tarafından kasabalı için bir eğlence fırsatı olarak yorumlanır ve müdahaleye gerek duyulmaz: "Memleketin âdetlerine hürmet etmek hükumatın vazifesidir kardaşım. Bırak dolaştırsınlar" (Bilbaşar, 1961, s. 147). Kasabalı hırsızlık yapan kişileri de adetlerinde kendi adalet anlayışlarına göre cezalandırırlar. Bir maltız keçisini çalma suçundan yakalanan Avcı Nuri'yi kasabanın delikanlıları cezalandırmak için jandarmanın elinden alırlar. Hırsız, çalıp kestiği hayvandan geriye kalan postu sırtına geçirerek zil ile gezdirmek suretiyle cezalandırırlar.

Bayram hazırlıkları ve eski Rum okulunun salonunda gerçekleşen nişan töreni kasabanın kültür yapısının kendini gösterdiği ortamlardır. Nişan töreni bir “köy nişanı” olarak tanımlansa da davetlilerin haremlik-selamlık katılım düzeni dışında alışkanlık ve geleneklere dair bir unsurdan bahsedilmez. Fakat su tesisatının tamamlanması şerefine verilecek kutlama ile birleştirilen Kurban Bayramı’nın anlatılması; çevrenin süslenmesi ve kurbanlıklardan bahsedilerek nispeten ayrıntılı biçimde verilir: “Ağaçlara türlü renkte kağıt fenerler asıldı. Kahveler, bakkal dükkânları, bayraklarla, ağaç dallarıyla donatıldı. (...) Koçların boynuzları yaldızlanmış, sırtlarına kınalar sürülmüş. Ağanın kâhyası bunları kasaba sokaklarında törenle dolaştırıyordu. (...) bayramlık kıyafetleriyle kasaba halkı çeşme meydanını doldurmaya başlamıştır” (Bilbaşar, 1961, s. 197). Kurban Bayramı kutlaması romanda Müslüman halkın dinî ritüellerini ve ibadetlerini gösteren soyut bir kültür unsuru olarak yer alır.

Romanda halk edebiyatı ve kültürünün çeşitli örnekleri verilerek kasabanın maddi ve maddi olmayan kültür unsurları ortaya konulur. Halk edebiyatı ve kültürünün maddi ve maddi olmayan ayrımı şöyle izah edilebilir: “Örneğin maddi olmayan bir unsur olan müzik ve müziksel anlatım yalnızca şarkı halindeyken maddi değildir; fakat onu yaratan enstrümanlar maddi kültürü temsil eder” (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 115). Yörük Osman’dan türkü derlenmesi için sazlı folklor derleme heyeti gönderilir. Heyet, bir dağ başında Yörük Osman’dan dinlediği güzel bir Yörük kızına duyulan hayranlığı anlatan türküyü öğrenip gider. Yörük Osman’ın heyet için sazıyla icra ettiği türkü şöyledir: “Aman Aman / Yund dağından iner Ceylân sürüsü, aman / Aman Aman, / Elâ gözlüm yörüklerin hörüsü, aman / (...) Gönül taze, ceylân taze, derman kande” (Bilbaşar, 1961, s. 70). Burada Yörük Osman’ın türküsü kendi halinde maddi olmayan kültürel unsurun bir ürünüyken; sazı maddi kültür unsuru olarak kasabanın kültürel yapısına örnek teşkil eder. Maddi olmayan kültür unsurlarına dahil edilebilecek bir örnek ise kadınların icrasında ağırlıkta olduğu aşk konulu mâni atışmalarıdır. Öğretmen Tefik’in bütün tarlalarında çalışan kadınlar bir yandan iş görürken bir yandan da eğlence ve ifade aracı olarak mâni düzerler. İhtiyat zabiti/mühendisi gören kadınlar ona mâni söyleyerek iltifat ederler:

Karanfil katmer olsa
Sevdiğim esmer olsa
Sevdiğime dudağım
Akşama iftar olsa

Tevfik öğretmen gülümsüyor:
 “Bu iltifat size.” diyor.
 (...) Bir başa kadın daha arzulu bir sesle, başka bir mani söylüyor. (...)
 Karanfilim budama
 Gel bir gece odama
 Alacaksan al beni
 Gulak asma bubama... (Bilbaşar, 1961, s. 26-27)

Bir coğrafyanın kültürel yapısının belirgin bir biçimde kendini gösterdiği unsurlardan biri de inanışlarıdır. İnsanların çeşitli nedenlerle aynı uygulama ve düşünceler etrafında birleşerek oluşturdukları ortaklıkların başında gelen inanışlar mevcut toplumun maddi olmayan kültürel geçmişinin bir göstergesidir. *Ay Tutulduğu Gece*'de romana ismini veren Ay tutulmasında yapılan şeytana tüfek sıkma uygulaması buna bir örnektir. Coğrafyalara göre biçimlerinin de değiştiği bu uygulamanın temelinde Türk halk inanışlarında Ay ve Güneş gibi göksel unsurlara addedilen kutsallık ve değer yatmaktadır. “Güneş ve ayın kutsallığını günümüz Anadolu’sundaki Müslüman Türklerin inanışlarında da bazı izler kalmıştır; örneğin güneş ve ay tutulmasında teneke çalınarak ya da havaya kurşun sıkılarak ay ya da güneşin bu durumdan kurtarılmaya çalışılması adeti Türkiye’nin çeşitli yerlerinde görülür (Çoruhlu, 2002, s. 25). Romanda ihtiyat zabiti/mühendis ile Tevfik’in kadınlarla buluştukları gece dışarıdan gelen tüfek sesini sorduklarında bu inanışın uygulandığını öğrenirler: “ ‘Ay tutuldu da ö’retmen..’ dedi. ‘Hani âdetdir, çabuk çözülsün, diye şeytana tüfek sıkırlar’ ”(Bilbaşar, 1961, s. 43). Kadınlar ise Ay tutulmasının nedenini yaptıkları buluşmanın uğursuzluğundan bilirler.

Kültür söz konusu olduğunda, özellikle bir coğrafyanın kültürel yapısı hakkında tespitlerde bulunurken es geçilmemesi gereken konulardan biri dildir. *Ay Tutulduğu Gece*'de kimi roman kişilerinin memleketlerindeki dil yapısına göre konuşulduğu örnekler yer almaktadır. Ağız özelliklerindeki farklılıklar; kasaba ahalisinden Ali Osman, Avcı Nuri ve Boşnaklar ile Karadenizli balıkçı motoru kaptanlarında görülür. Pazarcı motoru Çanakkale’den gelse de “Lazoğlu” diye bahsedilen motor kaptanının Lazlığı ağız özellikleri üzerinden belirtilecek şekilde verilir: “Müdür Bey (...) Pagayım sen siyaseti müçemmel kavramışsun.. Pen da siyasetten çıkarum sanayidum” (Bilbaşar, 1961, s. 132). Bölge halkından olan Avcı Nuri’nin konuşmasında görülen ağız özellikleri romanda işlenen coğrafyada, Ege Bölgesi’ndeki ağız özelliğinin yapısına dair fikir verecek biçimde yazılmıştır: “Aman diyen döne.. Vazgel bu sevdadan.. Orucu kiraznan bozmanın sadaka-i fitri acık pahalı olu’.. Ge’, sen razı ol da, meze idem

şonnarı akşama” (Bilbaşar, 1961, s. 26). Belirli bir topluma mensup olan insanların konuşmalarındaki yerel ağız özellikleri o toplumun kültürel belirteçleri arasında ayırt edici özelliği ile yer alır. Kemal Bilbaşar da roman kişilerini kimi zaman belirli bir bölgede konuşulan dil özellikleri ile kimi zaman da başta Cemo ve Memo romanlarında kendine göre uyarlayarak kurduğu yapay köy ağız ile konuşturur.

Kemal Bilbaşar’ın öğretmenlik mesleği dolayısıyla ülkenin çeşitli konumlarında görev yapmış olduğu düşünüldüğünde yazarın coğrafi deneyimlerinin edebiyat coğrafyasına olan etkileri göz ardı edilmemelidir. Müberra Bağcı Tayfur, yazarın öğretmenliğinin ilk yıllarında kasabada görev almış olmasının kasaba yaşantısına hâkim olmasını sağladığından bahseder. Nişan, ziyafetler ve seçim merasimi gibi olayları anlatmasının da kasaba hayatını yansıtmaya yönelik olduğunu fakat yüzeysel kaldığını ifade eder (Bağcı Tayfur, 2008, s. 158). Atilla Özkırmımlı ise *Ay Tutulduğu Gece* romanının kasabayı işlerken tercih ettiği anlatım hakkında şu tespiti yapar: “ (...) yerli bir turistin yüzeysel izlenimleridir sanki” (Özkırmımlı, 1995, s. 116). Kemal Bilbaşar, eserlerinde hayat coğrafyasında edindiği deneyimleri çeşitli biçimde çok sayıda örnek vererek sunar fakat her zaman bu unsurların temellendirilmesine yer vermez. *Ay Tutulduğu Gece*, yazarın etraflıca bir toplum profili çizmeye başladığı ilk romanı olmasıyla, eserde mekân olarak seçilen coğrafyaların yazarın hayatının büyük bir kısmını yaşadığı İzmir çevresinden seçmesi gibi nedenlerle çevrede olan belli başlı fiziki ve beşerî unsurları yansıtma çabasına girişmesine neden olmuş olabilir. Teorik ayrıntıların, yapı ve kültürel dokuların fazla ve yalnızca tanıtım amaçlı olması da romanı bir turist izlenimi gibi göstermiştir.

Kemal Bilbaşar, *Cemo* ve devamı olarak yazdığı *Memo* romanlarının hemen her noktasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kültürel dokusunu yansıtmaya özen gösterir. Yazar, ulaşım güçlükleri nedeniyle fazla aşinalığı bulunmayan Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine dair bilgilerini Milli Kütüphane’de yaptığı yoğun kitabî araştırmalar ve bölgeye ait bilgisi olan kişilerle yaptığı sohbetler neticesinde edindiğinden bahseder (Bilbaşar’la Konuşma, 1972). Bu romanları yazma amacı da zor coğrafi koşullar altında yaşayan bölge insanlarının öykülerini anlatmak, onlara seslenmektir. Yazar, bölge insanının eğitim ve kültür faaliyetleri konusunda geri kalmışlığının farkında olarak, halk için yazdıklarının halk tarafından anlaşılabilmesi için

de o yörenin insanlarına tanıdık gelebilecek dil ve anlatım yöntemi olarak halk kültürünü yansıtan bir biçim oluşturmak ister:

Bu roman madem, milli eğitimden nasibini alamamış, yurdun uygar yerleriyle temasa geçememiş, uzun kış aylarında dünyayla ilişkisi tüm kesilen, ocakbaşında birinin okuduğu masal, hikâye ve destanları dinleyen, kahvelerde, odalarda halk ozanlarına kulak veren; yani bir bakıma hâlâ sözlü yazın çağında yaşayan, Doğu Anadolu halkın için yazacaktım; öyleyse bu yapıtta ilkin onlara rahatlıkla anlayacakları bir dille seslenmeliydim. Kuşkusuz bu dil, İstanbul diyalektine dayalı olamazdı. Belki Dedekorkut'lardan bu yana kullanılan halk edebiyatının dili, belki Doğu Anadolu'da kullanılmakta olan diyalektlerden karma bir dil... (Bilbaşar'la Konuşma, 1972, s. 17)

Yazar, *Yeni Ortam Gazetesi*'ndeki bu ifadelerinde dediği gibi ilk önce romanda karma bir dil oluşturur. Romanın anlatıcılarının roman kahramanları olması da anlatının tümünde bölgede konuşulan dilin yapısına dair unsurlar taşıyormuş gibi algılanılmasına neden olur. Yazar, oluşturduğu bu karma dilde romanda mekân olarak seçtiği coğrafyalarda konuşulan Kürtçe, Zazaca, Arapça gibi dillerden sözcükler, metin parçaları ekler. Romanın küçük bir kısmını oluşturan bu dillerin yanında anlatı dili Türkçe de farklı yörelerin ağız özelliklerini birarada taşır. Yazarın bu şekilde karma bir ağız biçimi oluşturması, masalsı bir anlatımı tercih etmesi bu iki romanında eleştirilen konuların başında gelir. Murat Belge, gerçekçi ve toplumsal bir roman yazmak isteyip bunu yaparken halk hikâyesi dili ve motiflerinden, masalsı abartmalardan yararlanmanın amaca ters düşüp oluşturulan romanın da geliştirilmesi mümkün olmayan bir tür olarak kalacağı yorumunu yapar (Belge, 2012, 194-198). Kemal Bilbaşar, anlatım tercihine getirilen bu yoruma *Yeni Edebiyat* dergisinde cevap verirken, Belge'nin eleştirdiği noktaları tersine çevirecek olsa eserlerinde anlattıklarının o bölge halkına ulaşması için uzun yıllar geçmesi gerekeceğini, bu haliyle romanın hedef okur kitlesine ulaştığını belirtir (Kemal Bilbaşar Özeleştirisini Yapıyor, 1971, s. 6). Yazarın masalsı bir anlatımı tercih etme nedenini de kendisi, anlattığı coğrafyanın fiziki yapısı ile üzerinde yaşayanların hayatı alımlama biçimi üzerindeki etkisi ile açıklar: “Doğu Anadolu'da 1923-1938 yılları arasında geçen olayları herkes kendine göre değişik biçimlerde anlattığından, ben de hikâyeyi bu kişilerin ağzından başka biçimlerde verdim. Bura halkının dağlı oluşlarını, hayal güçleriyle gerçekleri abartıp bozduklarını da hatırdan çıkarmadım” (Bilbaşar'la Konuşma, 1972, s. 7). Yazar, diğer romanlarında da kırsal kesimde yaşayan insanların sözlü kültüre yakın oluşu ve olayları masalsı biçimde algılayıp aktarmaları ayrıntısını kullanmaya devam eder.

Romanda yazarın, Doğu Anadolu insanının hayal gücü ve olayları abartarak anlatması hakkındaki ifadelerinin karşılığı, romanda önce çoklu anlatıcılar kullanılarak yazılmasından sonra da roman kişilerinin olayları anlatışında masal veya destan unsurlarını kullanmalarından görülebilir. Roman kişileri yaşadıkları coğrafyanın doğal fiziki coğrafyasına ait unsurlara dair hikâyeler üretmişlerdir. Öncelikle *Cemo* romanında Memo'nun dayısı, Sakal Tutan adı verilmiş, karşı karşıya duran iki taşın bir zamanlar yolun iki yanını tutup geçenlerden haraç alan hırsızlarken hakkını yedikleri bir yaşlının bedduası ile taş olduklarını anlatır. Fakat asıl önemli nokta Cemo'nun masal anlatıcılığıdır. Anlattığı masallar aşk konulu olup hep Zozana'nın fiziki coğrafyasına dair unsurlar ile ilgilidir. Çift gezen kuşların bir zamanlar şih kızı ile babasının evlenmesine izin vermediği çoban oldukları, ettikleri dua ile kuş olup birarada kaldıklarını anlatır. Cemo'nun anlattığı masal Memo'ya Cemo'dan önce şih kızı Senem'i istemeye gittiğinde bir çancı ustası olduğu için kovulmasını hatırlatır. Yazar kendi ifadesiyle “harekeli ve çorap ilmikleri gibi tümüyle birbirine bağlı” bir anlatım tekniğinden yararlanmak için Dede Kokut'tan bu yana yazılmış halk edebiyatı ürünlerini inceleyip halk hikâyeciliğinin dil kullanımı ve anlatım yöntemlerini kavramaya çalıştığını anlatır (Bilbaşar'la Konuşma, 1972, s. 7). Bu yöntemi benimseyerek romanında olağanüstü olay ve kişileri, dinî motifleri içinde yaşanan gerçeklik ile harmanlayarak yazmayı tercih etmiştir.

Cemo ve *Memo* romanlarında halkın çoğunlukla Alevilik mezhebine mensup olup Bektaşî tarikatının öğretilerini uyguladığı görülür. Gündelik yaşamlarından törenlerine kadar kültürlerinin temelinde inanç sisteminin izleri görülür. Veysel Karani'ye duyulan derin saygı, Hızır inancı ve Hızır Bayramı, Kegan Bayramı, Cem ayınları, türbe veya ziyaret denilen kutsallık atfedilmiş Tujik Baba Dağı gibi çoğunlukla doğal coğrafya unsuru olan yerlerde adak adamak, kurban kesmek, Muhundi duvarı, seyitlik mertebesi, Munzur Gözeleri'ne taş atıp ant vermek, çomak öperek yemin etmek, mum dikip dua etmek romanda işlenen Alevi-Bektaşî kültürüne ait unsurlardır. Romanda mezhep öğretileri haricinde obaların ve geniş ölçekte yerleşmelerin töre ve adetleri de köylülerin yaşam alışkanlıklarını şekillendiren soyut kültür unsurları arasındadır. Töre meselesinde en belirgin olan konular ağa-kul/maraba hiyerarşik yapısı ve bunun da içinde alt kesimlerde köylü kadınlarının durumlarıdır. Örneğin *Memo* romanında ağalık düzeninin sömürsünü ve zalimliği gösteren biçimde üst tabakada yeri olan ağalar ve onların

aşağısında kullarının yemek yemesi de törelere göre gerçekleşir. Et yemeklerinde ağa, etlerini yediği kemikleri kulları olan köylülere atar. Atılan kemikleri kapışan fakir ve aç durumda olan köylüler de sıyrdıkları artıklar bitince kuru kemiği köpeklere verirler.

Ağa-kul düzeninde ezilen köylünün kendi içinde ezdiği grup da köylü kadınlardır. Kırsal yerleşmelerde katı, mutassıp ve ataerkil düzenin örneğini Kemal Bilbaşar *Cemo* ve *Memo* romanlarında Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu coğrafyaları üzerinden verir. Romanda kadınlardan; kancık, kaşık düşmanı, eysik (eksik) etek gibi ifadelerle bahsedilirken urçan yani çocuğu olmayanlar ve dul kadınlar toplumda dışlanırlar. Romanda bölgedeki kadınlar aileler arasında yapılan anlaşmalarla evlendirilir, evliliklerinde de ezilirler. Bir Şih kızı olmasına rağmen Senem bile başlık parası karşılığında tanımadığı bir yaşlı şiha üçüncü karısı olarak verilir. Memo'nun aynı evde yaşadığı amcası ölünce, dul kalan yengesi Memo'ya evdeki tek erkek olarak isterse dul kadın bir kadın olan kendisini eş alabileceği töre düzenini hatırlatır. Töre ve geleneklerini bilen Cano, bu nedenlerle kızı Cemo'nun yöre kadınları ile aynı kaderi paylaşmasının önüne geçebilmek için onu erkekleri yenebilecek güçte savaştı olarak yetiştirip kendi eşini kendi seçmesine imkan sağlayacak olan bir uygulama olarak talipleri ile dövüşünü planlar. Cano, kültürlerinde kadının yerini, koca evinde yediği dayakları uzunca anlatıp kızını bu düzenden çıkarmak ister. Yine de tüm bu ezilmelere karşın romandaki iki kadın ana kahraman da kendilerini saydırabilirler. Cemo bunu bilek gücü ile yaparken Senem daha çok babasının topraklarına sahip çıkıp Şih Ana konumuna gelerek uygular. *Memo* romanında urçanlık nedeniyle dışlanan kadın Senem'in annesidir. Senem'in babası annesi ile evlenmeden önce üç kez evlenmiş ve çocuğu olmayan üçüne de eziyet etmiş, öldürmüş, birini kaçırmıştır. Son eşi, ileride Senem'i doğracak olan kişi ise çocuğunun olması için Tujik Baba ziyaretine gidip Hızır'a yakarır. Tunceli bölgesindeki ziyaretler yani kutsal mekânlar çoğunlukla tepelik yerler, dağlardır. Tujik Baba, Tacik Baba, Dujik Baba ya da Sultan Baba adıyla bilinen dağ da bu mekânlardan biridir. Bu dağda kimi zaman Hızır'ın, kimi zaman Hz. Hüseyin'in kimi zaman Celaleddin Harzemşah'ın ruhunun bulunduğu dair inançlardan bahsedilir. Ziyaret olarak kabul edilen diğer dağlardan Düzgün Baba Dağları ve Munzur Dağları da romanda adaklar adanıp dualar edilen mekânlar arasındadır (Çakmak, 2012, s. 31/64). Gerçek hayatta da özellikle Alevi-Bektaşî

inançlarında hala kutsal olarak görülen bu dağlar, aynı zamanda bölgeye özgü doğal coğrafi işaretlerdir.

Romanlarda uygulanan kutlama, şölen ve ritüellerine bakılacak olduğunda merkezde Doğu Anadolu ve kısıtlı olarak da Güneydoğu Anadolu bölgelerinin halk kültür ve inançlarının uygulamalarını görmek mümkün olur. Her iki romanın ana kişilerinden olan Memo; zirai faaliyetlerde hayvancılığın yoğun ve önemli bir yeri olduğu Tunceli ve civarındaki hayvanlar için çanlar üreten, bar üfleyerek insanlar ve hayvanları etkileyen, dayısından el alıp aşıklık geleneğini sürdüren bir saz aşığıdır. Misafirliklerde sohbet arasında, cem törenlerinde, derdini dile getirirken, bölge halkı için bir konuda farkındalık oluşturmak isterken hep sazı elinde deyişler söyler, bar üfler. Romanda Cano, ondan kızların yanık sesine hayran olduğu bir Tanrı aşığı olarak bahseder: “Sesi yanık, sazı tesirli idi. Çok kızlar yanar kül olurdu uğruna. Oysa Memo, tanrı âşığı idi” (Bilbaşar, 1966, s. 38). Memo, *Cemo* romanının başında kendini Cemo’nun eri olarak tanıtırken aşıklığı ve halk sanatçısı yanı ile toplumda yer buluşunu şu ifadelerle anlatır:

Ben de türkü çoktur. Oy babo, bu dağların bilmediğim türküsü yoktur. Türküden başka saz da çalar, bar da üflerim. Sazım hastır, parmağım dokananda bin ses verir, gümüler, çanlarım gibi. Yerinde duramazsın. Ben saz çalanda obanın eri-gelini ortaya dökülür, horon teper. Bir de barı üfledim mi, hey babo, yanık sesine yürekler dayanmaz, yanar kül olur. Koyun olsa gözün yaşın tutamaz. (Bilbaşar, 1966, 42-43)

İki romanlık serinin sonunda, ölmeden önce oğluna miras olarak sazını bırakır. Memo’nun bir saz aşığı olması romanda bolca deyiş ve türküye yer verilmesini sağlar. Memo’nun türkü söylemedeki becerisi bir yandan da bölge halkının eğlence alışkanlıklarına dair bilgiler de verir. Romanlarda Doğu Anadolu köylüsünün eğlence alışkanlıkları türkü söyleyip oynamak, erkeklerin güçlerini sergileyebileceği yiğitlik yarışları dedikleri yarışmalar ve ziyafetlerden oluşur. *Cemo* romanında Kevi için yapılan isteme töreninde kullar ağaları eğlendirmek için çeşitli gösteriler yaparlar. Cano’nun bir beygir ile güreştiği bu gösteriler romanda bölge halkının ziyafet ve şölen usulüne bir örnek olarak verilebilir:

Begimin emmisi birlik gelip, Allah’ın emri Peygamber’in kavli ile (.....) beginin hasna, müstesna kızı Kevi’yi istemişti. Bu vesile ilen biz kul tayfası da ortaya çıkıp, begleri eğlendirmeye uğraşmıştık. Kimimiz güreş tutmuş, kimimiz at üstünde perende atmış, kimimiz nişana durmuştuk. Benim payıma da, hergele yemiş deli bir aygıra kolan vurmak düşmüştü. (Bilbaşar, 1966, s. 7)

Cemo romanında geçen törenlerden biri de sünnet törenidir. Bu sünnet töreni Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan romandaki söylenişle Diyarıbekir'de Senem'in gelin gittiği aşirette yapılan törendir ve konuk olarak katılan Memo'nun bakışıyla törenin işleyişine odaklanan biçimde uzunca verilir.

Kadınların, çocukların, erkeklerin kümelendiği yerde bir davul gümbürdüyor, bar üfleniyordu. Ortalıkta delikanlılar horon tepiyorlardı. (...) iki sünnet çocuğu gelip konukların ellerini öptüler. Her birinden kese ile para topladılar. (...) Sünnetçiler geldi, leğenler, ibrikler getirildi. Küçük bir sini içinde usturalar ışıldardı. (...) Sallâllah! diyende, sünnetçi usturayı çaldı, kül döktü üzerine. (...) Derken ortaya hokkabazlar çıktılar. Türlü gözbağcılık yaptılar. İçlerinde hünerli olanları vardı. Ağızlarından alev çıkartırlardı. Konuklar, içtikleri rakılardan iyice keyif olduklarında, çengiler çıktı ortaya. (Bilbaşar, 1966, s. 72-73)

Aynı sünnet töreni *Memo* romanında da anlatılır fakat bu kez Senem'in bakış açısından, Memo ile karşılaşmasına vesile olan bir olay olduğundan törensel yanından kısaca bahsedilerek verilir.

Cemo romanında geçen adak ve türbe ziyaretlerine Cemo ve Memo'nun çocuk sahibi olabilmek için Veysel Karani'nin türbesine gidişleri örnek verilebilir: "Döl bereketi için. Herkes Veysel Karani hazretlerine adak götürür. Ora pınarından su getirir" (Bilbaşar, 1966, s. 175). Romanda türbe ziyaretinin anlatıldığı kısımda uzunca türbenin tasvirinin yanında türbeye çocuk istemek için, dertlerine çare ve şifa dilemek için gelenlerin olduğundan bahsedilir. Evliliklerinin başlarında çocukları doğmadığından köylülerce urçan diye dışlanan Cemo, türbeye gidip adak adar, dua eder ve döndüğünde üç gün boyunca içmek için oradan bir testi su alır. Romanın sonlarına doğru Memo ateşli hastalık geçirirken rüyasında Veysel Karani'yi görür. Veysel Karani ona bebeğinin olduğu müjdesini verip ateşlerin içinden tutup çıkarır ve uyandığında iyileşmeye başlar:

Alevler harlanır da harlanır. Her yanıım tüm kızıl alev kesildi. Alevlerin arasından Veysel Karani'nin sandukası açıldı, içinden ak sakallı yatır doğruldu:
- Bu bebe senin. Üç taş hakkına verdim onu sana. Nikâhınızı da muhkem eyledim. Haydi gayret, ateşten kurtar kendini, bağrına bas yavrunu.
Bütün gücümü topladım, alevlerin içinden kendimi dışarı atayım diye zorlandım. Veysel Karani elini uzattı:
-Tut elimden! dedi, tuttum. Bir çekişte aldı beni ateşten dışarı. (Bilbaşar, 1966, s. 193)

Muharrem Kaya'ya göre Memo'nun ateşli hastalıkla mücadele ederken ona Veysel Karani'nin yardım etmesinin anlatıldığı bu kısımda yer alan olağanüstü unsurlar Zerdüş efsanesi ile Hz. İbrahim peygamberin yakılmaya çalışmasına benzemektedir. Bu

kıssalarda anlatılanlar şahısların olağanüstülüklerini yansıtmak için kullanılırken *Cemo*'da ise benzer motifler “zora düşen insanın olağanüstü varlıklardan medet umması” olarak açıklanabilmektedir. (Kaya, 2015, s 183). Hz. İbrahim’in, putperestlerin putlarını yıktığı için Nemrut’un emrinde ateşe atıldığı fakat Allah’ın peygamber için bir mucize gönderip ateşin yakıcı etkisini değiştirerek onu yanmaktan kurtardığından bahsedilir (Bayram, 2019, s. 65-69). *Cemo* romanında ise Memo, çaresiz durumundan kurtulmak için mistik bir kişilik olan Veysel Karani’den güç alarak durumuna çözüm bulur.

Cemo romanında töreye ait gelenekler arasında dikkat çekici olanlar obasının başına geçen Senem’in eş seçimi ve eşine beylik verilmesidir. Ke... Uşağı obasında töre bir kadının tek başına obayı yönetmesine izin vermez. Bunun için bir şölen düzenleyip Senem’den şölende önüne getirilecek olan erkeklerden beğendiğine elma atması istenir. Fakat Senem o dönemde nerede olduğunu bilmediği Memo’dan hamile olduğu için törende elma atıp eş seçmesine gerek olmadığını söyler. Bebeğin babası Memo kayıp olduğu için oba halkı Senem’in doğum yapmasını beklemeyi önerir. Doğacak çocuk erkek olursa obanın yönetimi ona kalacaktır. Çocuk oğlan doğup bir yaşına bastığında ise kayıp olarak bildikleri Memo çıkagelir. Memo’nun gelişi ile obanın beyi olma sıfatını alması için tören düzenlenir. Memo’ya kürklü bir gocuk ve tüylü bir papak giydirerek Munzur Gözeleri’ne götürüp tüm oba halkı önünde yemin ettirirler:

Beni attan indirip bir keçenin üzerine kodular. Belime pala bağladılar. Sonra, oba erlerinin ihtiyarı, genci keçenin bir ucundan tutup beni 9 kez başları üzerine kaldırdılar, biat ettiler:

-Ünün ünümüz, canın canımız. Başımız, gözümüz yoluna kurban! dediler.

Ben de karşılık verdim:

-Obanız obam, töreniz töremdir. 12 imam hatırına andolsun ki, ak günde de, kara günde de başınızdan ayrılmazım, dedim. (Bilbaşar, 1966, s. 201-202)

Memo’nun yemininde ve romanın genelinde geçen 12 İmam, Alevilerin kökenlerinin dayandığına inandığı Hz. Muhammed’in damadı Hz. Ali ve onun soyundan gelen on bir kişiyi ifade eder (Şişman ve Şahin, 2019, s. 43). 12 İmam ve Hz. Ali’nin adını verip yemin etmek, dua edip adaklar adamaya romanda Alevi-Bektaşî kültürünü yansıtmak için sık sık yer verilir.

Memo romanında da Senem’in Diyarıbekir Şihî’ndan kurtulup obasına gelmesi üzerine ona şihlik verilmesi anlatılır. *Cemo* romanında Memo için yapılan uygulama bu

romanda da daha evvel bir tarihte Senem'in obanın başına geçişini anlatır. Senem'in şihlik töreni Düzgün Baba Dağı'nda gerçekleşir: "Biat keçesini, kurbanı alıp Düzgün dağına yollandık. İlk Kanare kayalığında kurban kesildi, eti seyitlere dağıtıldı. Oradan İmam Ali'nin sevgili kulu Düzgün Babanın yatırını önünde biat keçesini yere yazdılar, beni üzerine çıkardılar" (Bilbaşar, 1969a, s. 232). Ritüel biçimde uygulanan bu törende romanda "Hz. Ali'nin sevgili kulu" olarak bahsedilen, onun soyundan geldiğine inanılan efsanevî-mitolojik kişiliğin yatırını önünde şihlik makamına kabul edilmeye çalışırlar.

Memo romanında Alevilik mezhebinde temel olan Cem toplantıları yer alır. Alevilerin biraraya gelip ibadet ettiği, küsleri barıştırmak, dardakilere yardım etmek gibi sosyal konuların da konuşulduğu toplantılardır (Çakmak, 2012, s. 142-146). Romanda Cem toplantılarında Memo aşık atışması yapar, saz çalıp Pir Sultan'dan deyişler söyler. Bir cem toplantısında Aşı Suphan ile atışır. Pir Sultan Abdal Aleviler için kıymetli bir isimdir. Alevilerin yedi ulu ozanı arasında bulunur (Gölpınarlı, 1953, s. 6). Romanda Pir Sultan'ın eserlerine bolca yer verilir. Bu alıntılar kimi zaman doğrudan kimi zaman da konuya bağlı olarak değiştirilmiş biçimde verilmiştir. Örneğin *Memo* romanında Memo, Gazi Paşa'ya olan desteğini ifade ederken halkın ağaların zulmüne karşı çıkmak yerine kaderine razı oluşundan bahsederken Pir Sultan'ın bir dörtlüğünü uyarlar: "Oysa 'gözleyi gözleyi dört göz oldukları' günün gelip kapıya dayandığını görmezler. Pir Sultan çıksa da: Kızılırmak gibi bendinden boşan / Hama'dan, Mardin'den, Sivas'a döşen! / Düldül eğrelendi zülfikâr kuşan! / Ali'm, ne yatarsın, günlerin geldi? deyi bağırursa yeridir" (Bilbaşar, 1969b, s. 112). Memo'nun "Hama'dan, Mardin'den, Sivas'a" dediği kısmın aslı "Buradan Musul'dan Sivas'a döşen" biçimindedir (Özdemir, 2010, s. 197). Pir Sultan'ın aynı şiirin ilk dörtlüğü de bir cem toplantısındaki aşık atışmasında devletin icraatlarına farklı bakan genç bir ozan tarafından söylenir. Memo'nun karşısındaki bu aşık, yapılan icraatların onları topraklarından uzaklaştıracağını düşünür: "Gözleyi gözleyi gözüm kör oldu. / Ali'm ne yatarsın, günlerin geldi / Korular alınır, yatak alınır, / Ali'm ne yatarsın günlerin geldi" (Bilbaşar, Memo, 1969b, s. 153). Bu kısımda da şiirin aslındaki "gözüm dört oldu" ve "korular kalmadı kara yurt oldu" (Özdemir, 2010, s. 197) ifadelerinin değişikliğe uğradığı görülür. Romanda bunun gibi başka örnekler de yer almaktadır. Romanın sonlarına doğru Senem'in annesinin cenazesinde; Seyitler'in bağlama çalıp Kerbalâ ağıdı okumaları, adak mumları

yakmaları, ölünün ardından can aşı dağıtmaları Alevi kültüründe yer alan uygulamalarla tam örtüşmese de benzerlik gösterir.

Memo romanında bölgenin adetlerinden biri olarak bebeğin yürümeye başladığı ilk zamanlarda yapılan bir “çörek yağmalama” oyunundan bahsedilir. Bebeği yürümeye alıştırmak için yapılan bu uygulamada bebeğin eline bir çörek verilip etrafına ondan büyük çocuklar konur. Büyük çocuklar küçüğün elinden çöreği alıp kaçar ve yeni yürümeye başlayan bebek çöreğini korumak için peşlerinden gitmeye çalışırken ilk adımlarını atmış olur. Bu oyun ile Dersimli'nin daha ilk adımlarında ekmeğinin komşuları tarafından aşırılma tehlikesine hazırlıklı olmayı öğrenmeye başladığı söylenir.

Memo romanında gözelere taş dökmek yemin etmek, söz vermek davranışlarında yapılan bir uygulama olarak gösterilir. Nikah kıyarken gözelere taş atılır, nikah bozarken nikah taşları yere atılır. Senem'in Diyarıbekir Şihî ile olan nikahı, obasında bu şekilde bozular, Memo ile de gözeye taş atıp birbirlerine söz vererek nikahlanırlar.

Memo romanında Senem'in Doğu Anadolu'dan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne gittiğinde yaşadığı kültür şoku ve yeni kültür olarak Diyarıbekir'i tanıma süreci ile iki bölge arasındaki farklılık ortaya konulur. En başta konuşulan dil değişir. Kürtçe konuşulan Dersim'den Arapça konuşulan Diyarıbekir'e gelir. Senem, konuştukları Arapça'yı “leyli leylî” söylemek, zılgıtlarını da “lu lu lu” diye bağırarak gibi ifadelerle anlatır. Aşiretin geleneğine uyararak gelin geldiği konağın önünde içeriye girmeden önce önündeki çay kadehini vurup devirir. Düğüne hazırlanırken yöre kadınları gibi burnu delinerek inci takılır. Düğün töreninde ise gelin Senem konukların ellerini öperek takı hediyelerini kabul eder. El öpme faslı bittiğinde ise konukların hediyelerine teşekkür mahiyetinde gelinin mey sunması geleneği vardır. Mey sunarken dökülmesinin kan çıkacağına işaret olduğuna inanıldığından dikkat etmesi tembihlenir. Fakat Senem ikramı yaparken Seyit Vehhap'ın yanındaki konuğun üzerine mey döker. Konuk bunu uğura yorsa da düğün kanlı biter. Mey ikramından sonra oyunlara geçilir. Oyun sırasında Şih Abuzer'in en küçük karısı Sabire, Senem'i vurmaya isterken Seyit Vehhap'ı vurunca Şih Abuzer tarafından öldürülür. Senem'in bu kentte yaşadığı uygulamalardan biri de recm cezasının uygulanmasıdır. Şih Abuzer'in kıskançlığından

dolayı bir yıldır yatağına kabul etmediği genç eşi Hacer marabaların birinden gebe kaldığı için zina suçuyla recm cezasına çarptırılır.

Yeşil Gölge romanı Karadeniz insanının kasaba yaşamındaki kültürünü mizah unsurları ile mercek altına alarak canlı bir hayat düzeni aktarır. Roman, B... Kasabası'nı fiziki sosyal yönleriyle tanıtarak başlar. Kasabanın; İstanbul'dan gelme, miki, albatros gibi yabancı isimleri olan kayıkların adlarını Hüdaverdi ya da Denizkızı gibi isimler yazarak sınırlarına kabul eden gemicileriyle, İstanbul'dan alınma giysilerin üzerine yörelerine ait olan Laz çarşafını ekleyerek dönüştüren kadınlarıyla her şeye yerli imzalarını atma gayretinde olan karakter sahibi bir halkı vardır. B... Kasabası'nı oluşturan; Gülbucağı, Çarşı Senti ve Kışla Mahallelerinin kendi içlerinde kimliklerini oluşturan kültürel dokuları vardır. Kasabanın eğlence kültürünü Gülbucağı, bürokratik ve gelişmiş yanını Çarşı senti, farklı kültürleri de göçmenlerin yaşadığı Kışla Mahallesi temsil eder.

Arnavut bir aile olan Yumurtacılar'ın kızlarından Nadire'nin evliliği kasabanın somut ve somut olmayan kültürel unsurlarını gösterecek şekilde yazılmıştır. Nikah öncesinde bir koşturmaca halinde nikâha hazırlanan kadınlardan bahsedilir. Yumurtacıların da yaşadığı Ordu Mahallesi'nin basma entari ve siyah feraceden başka giyim bilmeyen fakir kadınları Nadire'yi giydirmek için eve gelen terzi kadının getirdiği işlemeli, rengarenk giysilerine hayranlıkla bakarlar. Romanda belediyede kıyılan resmi nikahtan kısaca bahsedilir fakat kına ile düğün merasimleri ayrıntılı olarak işlenir. Yöre geleneklerine göre düğün cumartesi günü başlayıp bir hafta sürecektir. Pazartesi gününe zerzene günüdür. Zerzene günü kadınların oğlan evinden alayla kalkıp kız evine geldiği, gelinin süslenip saçlarına kına sürüleceği gündür. Hazırlıklar yapılırken genç kızlar ile dışarıdan onlara bakan genç erkekler arasında mânili atışmalar olur. Romanda bolca mânî yer alır. Her olaya mânî düzmek, biraraya gelince nirinay çalıp oynamak kasabalının bir adetidir. Çalgıcılar nirinay vururken kızlardan biri de mani söylemeye başlar:

Kızlardan biri bir mani söylüyordu:
 Entarisi pemmeden,
 Leke olmuş geymeden,
 Ben bir güzele yandım
 On beşine girmeden.
 Mani bitince topluluk el çıparak saza tempo tutuyor, koro halinde:
 Aman niri nirinay, kadın niri nirinay

Yandım niri nirinay, kadın niri nirinay. diye bahçeyi inletiyorlar, (...) (Bilbaşar, 1970, s. 330)

Romanda, Nalbur Hacı Raif ve damadı Fahri, parti müfettişine kasabanın düğün geleneklerini kısaca özetler. O gün oğlan evinde kına gecesi yapılan gündür. Oğlan evi kınasının kız evinden daha hareketli geçtiğini söylerler. Bunun nedeni ise gelinin eşyalarının kız evinden çıkıp damat evinden gönderilen arabalarla, bundan sonra yaşayacakları oğlan evine gönderilmesidir. Bu uygulama eve gelinin gelmesinin yaklaştığını gösterdiği için kutlanır:

Arabalar eşyaları almaya gider ama, kız tarafı gelinin eşyasını kolay kolay vermezler. Her parça eşyanın üzerine bir kadın oturur, para almadan da, gök yıkılsa yerinden kıpırdamaz. Buna yük parası deriz. Sandığı, konsolu, aynası, karyolası, oda takımı, halısı... gayri işte neyi varsa, gün kavuşmadan oğlan evine yerleştirilir. (Bilbaşar, 1970, s. 324)

Perşembe günü konvoyla gelin almaya gidildiğinde gelenek olarak arabanın önüne kız tarafından genç bir erkek oturtulur. Arabanın önünde taş var diye bağırılır, damadın sağdıcı para vererek genci arabanın üzerinden kalkmaya ikna eder. Düğün konvoyu eve vardığında da sokakta toplanan erkeklerin gelini görmesini engellemek amacıyla perdeler gererek çiftin içeri girmesini sağlarlar. Gelin ile damadın tam evlerine girecekleri sırada köşkte yangın çıkar. Bu felaket neticesinde gelinle damatla birlikte çok sayıda kasabalı da vefat eder. Felaketin ardından kasaba genelinde bir yas başlar. Fakat uzun sürecek yas tutmaya yapıları müsait olmayan B... Kasabası insanların cenazeden sonra bir ağıt yakıp birkaç gün sonra Hacı Kadir ve ailesinin basılması hakkındaki dedikoduya döndüklerinden bahsedilir.

Yeşil Gölge romanında halkın yaşanılan olaylara mani düzmesi B... Kasabasının günlük yaşamına yer etmiş bir kültürel faaliyetidir. Evinde birbirleriyle geçinemeyip büyüler yaptıran dört karısı ve oğlu ile yaşayan Hacı Kadir, B... Kasabasında yaptığı elma şarabı ile ünlenen biridir. Sattığı elma şaraplarıyla Cevizli Bahçe'de sürdürülen eğlencelere içki sağlar. Evinde birbirleriyle geçinemeyip büyüler yaptıran dört karısı ve bir oğlu ile birlikte yaşar. Çok eşli olmasına rağmen Güllü'nün beslemesi olan genç Kevser'e de göz koyar. Halihazırda dört eşi olduğundan Kevser'i evlatlık olarak evine alır. Kevser o evde evin oğlu Ahmet ile yakınlaşırken Hacı Kadir onları basar ve Ahmet'i kızgın sacayağıyla yakar. Bu olay kasabalı tarafından hızla duyulmaya başlayınca da olayı anlatan bir türkü bestelenir ve bu türkü günden güne uzar, Cevizli

Bahçe eğlencelerinde okunur: “Kadırganın evinde bir sarı yılan / Uyan Ahmet’im uyan, geliyor baban. / Gülsüm yârine sermiş ceylân postunu, / Tenha bulunca evi sarmış dostunu. / Neden acep dükkanı erken kapatmış, / Pişmiş aşâ Kadırğa soğuk su katmış” (Bilbaşar, 1970, s. 293). Türkünün yayılması ile zina yapanlara ceza olması için birbirlerine bağlayıp köyde dolaştırarak alaycı türküler söyleyip aşağılarlar.

Romanda yer verilen Dölyunağı adlı küçük göl, çocuğu olmayan kişilerin çocuk sahibi olabilmek için geldikleri yer olarak inanç temelli bir değere sahip görünür. Köylülerin inancına göre gölde çocuksuz kadınlara yardım eden bir peri bulunmuş. Bu peri ya da ruh da geçmişte burada intihar eden çocuksuz bir taze gelindir. Söylentilere göre bir zamanlar burada ağaç dibinde uyuyakalan çocuksuz bir kadının rüyasına girmiş ve ona abdest alıp namaz kılarak Tanrı’ya yatır gelinin başı için bir çocuk vermesi amacıyla dua etmesini söylemiş, kadının gebe kalmasına vesile olmuştur. Böylece bir keramet kazanan göle duacılar gelip Yatır Gelin’e mum diker, gebe kalabilmek isteyen kadınlar göl suyunda yıkanır. Fakat bu göl aynı zamanda Yörük Gelin ve annesinin Çentikli İbrahim tarafından erkeklerle birlikte olmaları için çalıştırıldığı yerdir (Bilbaşar, 1970, s. 224-225). Yörük Gelin’in bu göle gelip Çentikli’nin ağına düşmesine sebep olan da çocuk sahibi olma isteğidir, erkeklerle birlikte olmayı da bu amaçla kabul etmiştir. Romanda hakkında anlatı bulunan diğer fiziki coğrafya unsuru da Hasankayası adlı boğazdır. Köroğlu’nun topçusu olduğu söylenen Hasan, Bolu Bey’ine karşı savaşırken attığı topa fazla barut koyduğundan top parçalanmış ve Hasan’ı kül etmiştir. Hasan’ın külleri etrafa, dağlara dağıldığından beri savaş haberlerini önceden Hasan’ın ruhunun kayaların bulunduğu yerde derinden gelen top sesleri ile verdiği inandırılmış (Bilbaşar, 1970, s. 186). Yazar, halkın bir fiziki coğrafya unsuru olan kaya parçası hakkında hikâyeler kurması ile *Cemo* ve *Memo* romanını yazarken benimsediği yöntemi bu romanda da Hasankayası ile uygulamıştır.

Yonca Kız romanı çocuk romanı olmasına rağmen yazarın diğer romanlarında işlediği kültürel faaliyetleri barındırır. Bu romanda da türküler bulunur, evliliğe dair gelenekler işlenir, yatırlara adak adamaya gidilir, türbede rüya görülür. Yonca’nın doğduğu Kale... Kasabasında kadınların çırkık başında iş görürken sevdalı neşeli türküler söylediklerinden bahsedilir. Yonca’nın babası Mehmet Torlak, işten geldikten sonra saz çalıp oyun havaları söyleyerek hem çevrelerindeki çocukları eğlendiriyor hem de boş

vakitlerini değerlendirecek bir eğlence üretmiş oluyordu. Türkülerinde ise bırakıp geldikleri köylerini yaşatıyordu: “ Mehmet’in, memleketine dönen bir işçiden aldığı saz, yaşayışlarına bambaşka bir çeşni katıyordu. (...) Kale türkülerini daha bir yanık okuyordu Mehmet: ‘Çıkrık Benim, tel benim, / Kâhyam mıdır el benim...’ ” (Bilbaşar, 1971, s. 108). Köy şartlarında yetişmiş Mehmet Torlak’ın dertlerini, özlemlerini türküler aracılığıyla aktarması sözlü kültür geleneğinin benimsenmesine bir örnektir.

Yonca ve aile kırsal bir yerleşme olan Kale... Kasabasından şehir merkezine, İzmir’e giderlerken şehir ekmeği ile tanışırlar. Şehirlerde yapılan ekmeğin köylerindeki ekmeğe benzemediği gibi içine koydukları yemekler de bildiklerinden farklıdır. Bu kısa sahnede İzmir’den çok da uzakta olmamasına rağmen bir kırsal yerleşmenin yoksulluğunun yemek kültürüne, gıdaya erişime etkisi ile şehirdeki yemek kültürünün kıyaslanması ortaya konmuş olur:

Mehmet, yiyeceklerin sarılı kağıdını açtı. İçinden ortası yarılmış, arasına şiş köfte, soğan, maydanoz doldurulmuş pamuk gibi beyaz ekmeğin çıktı. Yonca Kız’la Gonca Ana hiç böyle ekmeğin görmemişlerdi. (...) Köfte dedikleri yiyecek de çok lezzetli birşeydi. (...) ‘İzmir’in ekmeği de, kebabı da burdan üstündür. Helbet üstün olacak. Ora, burdan büyük şehir. (Bilbaşar, 1971, s. 33-34)

Yonca’nın çingene kamplarından kaçarak sığındığı Urgancı Ali ve Kezban çiftinin çocukları olmamaktadır. Bu nedenle Kezban, cuma günleri yatıra adak götürerek bir çocuğunun olmasını diler. Sokaklarda kalan Yonca da o gün türbeye gelmiş, bahçesine oturmuştur. Türbenin bahçesi yoncalarla doludur. Dört yapraklı yoncanın şans getirdiği söylentisini öğrenen Yonca, bir tane bulmak için aranırken türbenin yonca bahçesinde uyuyakalır. Uzunca işlenen bu rüyada Yonca, köpeği Kara ile çamlıklar arasında koşarken yemliğinde et olan bir at görür. Geride de içi ot dolu bir yemlik vardır. Yonca, bu yemlikleri değiştirerek ata eti, köpeğe de otu verince hemen sağ yanında ak sakallı bir derviş belirir. Derviş, hayvanlara doğru yemeği verdiği için onun kurtulmasını sağlayan Yonca’ya teşekkür eder. Cübbesinin cebinden bir düdük verir ve ortadan kaybolur. Yonca, bu düdüğü öttürünce önünde bir Arap belirir. Yonca bu Arapın sultanı olarak ona dilediklerini yapması için emirler verir, kendilerine yemek getirtir, Beşir’i döven kötü Çingene’yi eline kırbaç verdirtiği Beşir’e kırbaçlatır. Annesi ile Hatçe Hanım’ı gördüğü sırada da rüyasından uyanır ve karşısında Kezban’ı görür.

Romanda bir de 23 Nisan kutlaması yer alır. 23 Nisan bayramında Bursa’da okulların gösteri yarışmasına girmesi üzerine bir geleneğin olduğundan bahsedilir (Bilbaşar, 1971, s. 173). Yonca’nın okulu da bu geleneğe katılmak için hazırlananlar arasındadır. Yarışmayı Yonca’nın peri kızı olduğu Altın Yuva gösterisi kazanır. Milli bayramlar da tıpkı dinî bayramlar gibi ait oldukları toplumun soyut kültürel unsurlarını, milli değer ve hassasiyetlerini yansıtır.

Başka Olur Ağaların Düğünü romanında bölgenin kültürel coğrafyası; gündelik yaşam alışkanlıklarının yansıttığı kasaba kültürü, düğünler ve bunun yanında kurban, Hızır inancı, türbeler gibi inanç kültürünü yansıtan ayrıntılar üzerinden okunabilir. Beşparmak Dağı eteklerinde kurulmuş olan kasabanın eğlence kültürü gündelik rutinlerinde erkeklerin kahvehanede nargile ve içkilerle kurulan yemek sofralarında müstehcen hikâyeler anlatıp vakit geçirmeleri ile verilir. Menekşe ile Tahir’in otelde yapılacak olan düğünü için şehir merkezine gidildiğinde ise kasabalılar şehrin eğlence kültürü ile tanışırlar. Şehir eğlenceleri daha çok popüler kültür etkisi ile şekillenmiş zamana göre değişen özellikler gösterir. Köy-kent kültürünün farklılıklarının ortaya çıktığı düğün eğlenceleri meslesinde şehir kültürü ile tanışmak, kasaba halkı için hayranlık uyandıran fakat bir o kadar da yadırganan bir konudur. Otel restoranında yemek yedikleri sırada çatal bıçak kullanmakta zorluk çektiklerinden bir yerden sonra mücadele etmeyi bırakıp elleriyle yerler, mermer zeminde yürümekte zorlanıp ardı ardına yere düştüklerinde yerlerin bu kadar temiz olmasını gereksiz bulurlar, otelin modern tuvaletlerini ihtişamlı görür, nasıl kullanacaklarını bilemezler. Bir yandan şehir kültürüne olan merakları, şehrin adetine uymak yönündeki istekleri doğrultusunda hareket etmeye, keşfetmeye çalışırken bir yandan da kendi adet ve kültürlerini uygulamayı uyum sağlayamadıkları durumlardan bir tür güvenli kaçış yolu olarak tercih ederler. Otelde çalan caz müziğini beğenmeyip caz orkestrasından Harmandalı, Aydın zeybeği çalmalarını isterler. Orkestra Harmandalı çalınca da ilk etapta kalkıp oynamaya çekinirler: “Herkes birbirine bakındı. Kim çıkar da oynardı böyle yerde Harmandalı? Bura köy değildi ki” (Bilbaşar, 1972, s. 200). Şehre gelmişken buranın adabıyla eğlenmek isteyen Osman, Recep ve Süleyman, “Tanca” adında gece eğlencelerinin yapıldığı gazino benzeri mekâna, şehirliler gibi yanlarına karılarını, kızlarını da alarak giderler. Köylü kadınlar başları örtülü vaziyette bir köşeye çekilip mekânın duvarlarındaki kadın resimlerine bakıp cehenneme gideceklerini düşünürlerken dansöz

eğlencesi başladığında erkeklerin yarı çıplak dansöz kadınlarla köy düğünlerinde yaptıkları gibi oynamaları, striptiz gösterisi yapılması işleri çığırından çıkarır ve şehir eğlencesi Menekşe'nin sinir krizi geçirip Tahir'e saldırmasıyla sona erer.

Şehir düğününden önce ise köyde adet yerini bulsun diye bir köy düğünü de yapılmıştır. Bu köy düğünü de kasabada uygulanan evlenme gelenekleriyle halk kültürünü gösterir. Köy düğününde Hüseyin Ağa, Tahir'in damatlığı üzerinde şapkasını yan giyip bir ağa oğlu olarak ağırlığını belli etmesi, cebine koyduğu yağlık denilen mendili sarkıtarak havalı görünmesini söyler. Buradan giyim şekillerinin, giyim usullerinin de anlam ifade ettiği anlaşılır: “Şapkayı yana eğ a'cık herif. Şapkayı sen eğmezsen kim eğecek şu köyde? Hüseyin Ağa'nın oğlu olduğun nereden belli olacak şapkamı kaykıltmassan? (...) Ceketinin cebine ipekli yağlığını koydun iyi ya, dışarı sallandır acık uçlarını. (...) Çalım sat bre herif” (Bilbaşar, 1972, s. 182). Köy düğününe katılan davetlilerin kıyafetleri üzerinden de romanda Ege Bölgesi'nde kurulu olan isimsiz kasabanın giyim kültürü görülebilir. Davetliler “(...) allı yeşilli cepkenler, sırma işlemeli şalvarlar, kadife entariler, bürümcük gömlekler, oyalı yazmalar...” (Bilbaşar, 1972, s. 184) giyerler. Romanda düğün haricinde dağ köylerinde yaşayan halkın giyiminden bahsedilirken erkekler allı yeşilli çevreler, kadınlarsa çiçekli, sırma işlemeli şalvarlar giymiş biçimde tasvir edilir (Bilbaşar, 1972, s. 152). Menekşe, motor yarışları yapıldığı sırada desteğini belirtmek için duygularının bir göstergesi olarak Murat'a kendi bir tür örtü olan çevresini verir. Burada Menekşe'nin çevresini vermesi etraftakiler tarafından “nişan çevresi” olarak yorumlanır.

Köyde yapılan kına gecesinde çiftlerin baba evlerine; damızlık hayvanlar, bakır takımları gibi eşyalar, kumaşlar, yazma, içlik, yağlık gibi giyim ürünleri gibi türlü çeşit hediyeler gönderilir. Evlere gönderilen hediyelerin haricinde düğün gününde de gelini evden alırken aileleri tarafından bilezik, gerdanlık ve elmas küpe gibi takılar takılır, Hüseyin Ağa hediye olarak gelinine bir arsa verir. Kına gecesi haremlik selamlık olarak kasabada farklı evlerde, evlerin bahçelerinde yapılır. Kadınlara ayrı, erkeklere ayrı çengiler ve köçekler getirilir. Nikah kıyıldıktan sonra da gelin ile damat babalarından başlayarak sırasıyla büyüklerinin elini öper, adetleri gereğince yaşlı kadınlar göstermelik olarak ağlarlar. Damadın etrafa para saçması ile gelin alayı dedikleri düğün konvoyu başlar. Konvoyda gelin arabasının önünü kesip bahşiş isteme geleneği

romanda yola kuşak gerilerek kapatılması biçiminde aktarılmıştır. Bahşiş verildikten sonra köy düğünü sona erer.

Romanda Beşparmak dağları tarafında bir tepe bulunan türbeye dair söylentilerden bahsedilir. Murat, türbenin bulunduğu tepeye geldiğinde çocukluğunda okulda ders aralarında arkadaşları ile türbenin bahçesinde top oynayıp ağaçlardan meyve yerken yatırdan korkarak türbenin çiçeklerine dokunmayışlarını hatırlar. O dönemde 23 Nisan'da sınıf süslemek türbenin çiçeklerinden koparan arkadaşı Mehmet'in kuşpalazından ölme nedenini anneleri yatıra bağlamış, çocuklar da korkudan çiçeklere dokunmamışlardır. Romanda yıldız kayması olayına verilen bir anlam olarak yıldız kayarken bir şey istenirse Hızır Aleyhisselâm'ın dileği gerçekleşireceği inancının bahsi geçer. Tahir ve Menekşe'nin düğün için tuttıkları otelde hizmetlerine bakarken Tahir tarafından horlanan garson Bekir, köyde yaşadığı dönemlerde bu şekilde dilek dilemeyi çok kez denese de zamanını tutturamamıştır. Fakat bu kez eski sınıf arkadaşı olan Tahir'in tepetaklak olması için dilek diler, tutarsa da köylerindeki yatıra mum diyeceğini söyler. Bekir'in bu dileğinin hemen ardından Tahir'in Menekşe ile evliliklerini bitirip yaptıkları hilelerin ortaya döküleceği yanlış zıfaf olayı gerçekleşir, Menekşe hata ile yanlış odaya girerek Tahir'in yerine Murat'ın yatağında uyur. Yazar, Bekir'in dileği ile Menekşe'nin odaları karıştırmasını arka arkaya vererek oluşturduğu tesadüf zinciri ile olayın mizah unsurunu da arttırmış olur.

Kölelik Dönemeci romanı yazarın ifadesine göre onu en çok uğraştıran romandır. *Varlık* dergisinin Ekim 1978 tarihinde çıkarılan sayısında, Behzat Ay'ın onu en çok uğraştıran yapıtının hangisi olduğu sorusuna *Kölelik Dönemeci* romanı olduğu cevabını verir. Bunun nedeni olarak da romanında işleyeceği coğrafyayı eksiksiz verebilmek için yaptığı araştırmaların zaman almış olmasını gösterir. Ve bu araştırmalarında en çok yararlandığı kaynak olarak B. Ömer Büyüka'nın *Abhaz Mitolojisi Anaç Mı?* adlı çalışmasını gösterir (Ay, 1978). *Kölelik Dönemeci* romanında kültür coğrafyasının merkezinde olayların yaşandığı Kafkas coğrafyasında ağırlıkla Çerkes kültürü yer alır. Yazar, romanda bölgenin kültürünü yansıtırken dağlık bir alana kurulmuş olan Çerkesya'nın şartlarınca, yaşamlarını sürdürme ve anlamlandırma süreçlerinde inançlarını, mitolojilerini anlatının bütününde temele yerleştirmiştir. Roman kültürel unsurların tespiti amacıyla okunup, kültürel coğrafyası çizilmeye çalışıldığında hemen

her ayrıntının bir kültürel imge veya mitolojik unsura bağlı olarak ilmek ilmek işlendiği fark edilir. Çerkes roman kişilerinin isimleri de Çerkes mitolojisine ait kişilerin isimlerinden alınmadır. Romanda Çerkesler; kendi boyları, kendi aşiretleri içinde birlik olan, diğer Çerkes boy veya aşiretleriyle yakınlık kurmaktan uzak, birbirlerinin dillerini dahi anlayamayan dağınık dağlı milletler olarak geçer ki bu durum Osmanlı Devleti'nin Çerkesya'nın birliği için Ferah Ali Paşa'yı görevlendirmesinin nedenleri arasındadır. Çerkeslerin boylar halinde dağınık göçmenler olarak yaşamaları temelde ortak olan inançlarını uygulama konusuna farklı yorumlar getirmelerine neden olur. Yazar, şölen ve törenleri kaleme alırken bunu roman boyunca kaba ve savaşçı bir görünümde çizdiği Çerkeslerin mizacının kültürlerindeki izlerini keskinleştirerek yazar. Romanda adı geçen mitolojik karakterler şöyle sıralanabilir; hayvancılık tanrısı Aytar, ormancılık ve av tanrısı Azveypşa, medeniyet tanrısı Awıbla, madencilik tanrısı Şefsi, güzellik tanrıçası Agunda (Gunda), arıcılık tanrıçası Anan, sağlık tanrıçası Hanıya ve çiçek hastalığının iyileşmesini sağlayan Zıwıshan Tata, deniz tanrısı Amşındav (Mışındav), su perisi Zızlan ve yardımcısı yağmur yağdıran Zıvava, kazalardan koruyan Aşara, taşçılık tanrısı Aynarjıy, doğum tanrıçası Yira, sanat tanrıçası Yarşına, kismet perisi Nanatsa, kabus tanrıçası Napkılçva, düş perisi Çublak, ölüm meleği Çvaha, şeytan Gej, aşk tanrıçası Gunda Pşitze (Apşitza Gunda). Bu karakterlerin büyük çoğunluğunun dualarda, konuşmalarda yalnızca adı geçer.

Romanın kültürel coğrafyasını ele almaya şölen ve bu şölenlerde anılan Tanrı/Tanrıçalar için yapılan uygulamalardan başlanabilir. İlk köyü ve hayvanlarını koruyan bir ruh, bir Tanrı olan Aytar şerefine yapılacak olan bir şöleden bahsedilir. Hayvancılık ile geçinen Çerkesler için bu, oldukça önemli bir törendir. Töreni hayvanlarının artması, sağlığı ve bereket için yaparlar. Romanda bu törenin işleyişi kısaca şöyledir: Şölenin yapılacağı meydana Aytar'ın tahtadan yapılma bir temsili figürü getirilir, kilimler serilir. Hazırlanan sığır, koyun söğüşleri ve yumurta gibi yemeklerle kadın ve erkekler için ayrı ayrı sofralar kurarlar. Önce erkekler sofralarında yemek yer, ardından arta kalanlar kadın ve çocukların oturdukları sofralarda yemek üzere hazırlanır. Yemekleri yerken "Aytar'ın şerefine" derler. Yemekler bitince Aytar'a dua eder, dua bitince de müzik aleti balalaykalarla kutsal oyun havalarını çalıp yöresel oyunlarını oynarlar. Yazar, burada B. Ömer Büyüka'nın kitabında da verdiği Ayatar'a edilen dualardan birini alıntılar: "Doğurmuşu da kuru Aytar / Doğurmamışı da kuru Aytar! / Sürüyü

mürüyü büyüt / Döl bereketi ile / Sayılarını çoğalt Aytar!” (Bilbaşar, 2015, s. 80) sözleri ile dua ederler.

Aytar Şöleni’nden sonra “şılka alanı”na gidilir. Şılka töreni, Rus ve Kazak kölelerden olma “tokma” adı verilen köle çocuklar üretmek için yapılan bir tür çiftleşme törenidir. Törende önce beygirler, ardından da Kazak erkek ile Rus kadın köleler çiftleştirilir. Gebe kalmayan köleler ise esir pazarlarında satılığa çıkarılacaktır. Obanın erkekleri, beyleri töreye göre kimi zaman beğendikleri köle kadınlardan birini kendilerine “canboyluk” denilen metres, eş olarak tutabilir, ondan çocuk yapabilirler. Şılka töreni zamanı ortada uçuşan bir grup arı görünce bunu Arıcılık Tanrıçası Anan’ın kutlamaya gelmesi olarak yorumlarlar. İnanişe göre, kovanlarını bırakıp göç eden arıları geri döndürmek için, arılar uçtukları sırada onlara doğru aynalar tutup hayvanları kovanlarına, döndürmeye çalışırlar. Bunu yaparken de özel bir ezgi ile “Anan Gunda, Gunda, Gunda; Nan Agunda Gunda, Gunda Gunda...” denerek aynalar ile tempolu bir şekilde arıları yönlendirmeye çalışırlar (Büyüka, 1971, s. 169). Romanda da bu uygulamanın aynı şekilde gerçekleştirildiği görülür. Ellerinde aynalar ve kovanlar ile arıları döndürmek için uğraşırlar.

Şılka törenine gelen kadın ve erkeklerin yöresel giyimleri tasvir edilir. Erkeklerin giyimleri Çerkesçe ifadelerle verilir: Erkekler gömlek ile birlikte bir tür ceket olan kumju, adij uçehh denilen pantolonun üzerine de ak, mor ya da gri kalpaklar takmış, ayaklarına da talanlardan ele geçirdikleri çizmeleri giymişlerdir. Kadınlar ise beli kemerli elbiseler ve renk renk yazmalar giyerler (Bilbaşar, 2015, s. 76).

Romanda bahsedilen diğer şölenlerden biri de her yıl panayıra katılanları eğlendirmek için yapılan “eneşeyi şöleni”dir. Dua edilerek başlanan şölende panayıra gelen tüccarlar ağırlanır, yemekler yenip oyunlar oynanır, yarışmalar yapılır. Panayırdaki iki genç erkek Şardan ve Narçu; binicilik, atıcılık, odun kesme ve avcılık gibi becerilerde birbirleri ile yarışarak yiğitliklerini ispat edecekleri yiğitlik sınavından geçeceklerdir. Adil olacaklarına dair uygarlık ve medeniyet Tanrısı olan, Abhazların ahlak ve nezaketlerinin kurucusu olarak bilinen Awıbla’ya (Büyüka, 1971, s. 207-210) adil bir sınav ve değerlendirme yapılacağına dair yemin edilerek yarışmacılar kışkırık verilerek alana çağırılırlar. Bu sınav, geleneklere göre genç Çerkes erkeklerinin çocukluktan çıkıp erkeklığe geçtiklerini ispatlayacakları bir sınavdır. Yiğitlik sınavının sonunda da

ganimet ödülü verilecektir. Ganimetler ise kadın ve erkek birkaç esir, birkaç tane de sığır, koyun ve keçinin oluşturduğu bir kafiledir. Yiğitlik sınavını bitiren erkekler için panayır dönüşü kız bakmanın da adetler arasında olduğundan bahsedilir.

Romanda Çerkeslerin toy toplantılarının birinin sonunda “şozin” adında bir yarışma yapılır. Bu yarışmada ağacın üstünden bir post atılır. Atlılar bu kurban postunu kaparak köylerine götürmek için birbirleri ile savaşırlar. Bu posttan şeref postu olarak bahsedilir ve post, bir sonraki panayıra kadar onu kapamış kişinin köyündeki konuk evinin saçağına asılır. Yarışma sırasında roman boyunca dağlı bir halk olarak mücadeleci ve vahşi bir mizaçta olduklarından bahsedilen Çerkeslerin postu kapmak için birbirlerine acımasızca saldırdığı görülür.

Romanda yağma ve saldırı Çerkes kültüründe yer bulmuş ve halkın kişilik yapısında kendini bariz biçimde belli eden uygulamalar olarak görülür. Osmanlı Devleti’nden yardım talebinde bulunan Zanoğlu, Ferah Ali Paşa’ya Çerkesleri anlatırken bu gelenekten bahseder: “Dağlı Adıga’lar ve Abhazlar, uğurluğu sanat bildiklerinden, eğer ki fırsatını bulurlarsa malınızı kulunuzu kaldırmaktan çekinmezler. Örfümüzde bu davranış ayıp sayılmaz” (Bilbaşar, 2015, s. 257). Yağma davranışı ayıp sayılmadığı gibi yağmalarda başarı gösterip bol mal ele geçiren kişilerin yiğitliğine de övgü vardır.

Romanda Çerkeslerin saldırı ve yağmayı kültürlerine yerleştirmiş oldukları misafir karşılama törenlerinde ve armağan dağıtım biçimlerinde görünür. Obalarına konuk gelen kişilere savaşvari bir karşılama düzenlerler. Savaş mantığı ile gelen konuklara karşı obalarını korumuş gibi atlılarla, silahlarla saldırırlar. Gelen konuklar da Çerkes olduğundan hazırlıklıdır ve kıyasıya karşılık verirler. Gelen konukların eşyaları yağmalanır, taraflardan yaralanlar olur:

Yaya delikanlılardan bir bölüğü, ellerinde koca sırıklar olduğu halde ileri atıldılar, haykırıp bağırarak şarkı söyleyen atlı alayına saldırdılar. Kıyasıya vuruyorlardı. Atlılar bu karşılama geçeneğinin yabancıları olmadıklarından gafil avlanmamışlardı. Ellerindeki uzun sırıklarla, kendilerini saldırganlara karşı savundular. (...) hatta ağırlıklara dek sokularak bazı hayvanların üzerindeki yükleri yağmaladılar. Bir var ki konuk atlılar (...) yağmacıları geldikleri yere kadar kovalamayı başardılar. Böylece karşılama gösterisi sona erdi. İki taraftan da yaralananlar olmuştu. (Bilbaşar, 2015, s. 389-390)

Armağan verme biçimleri de mal yağmalamaya benzer. Roman kişileinden Pşi Dole, armağan bölüştürmeyi sevmediğinden kimseyi darıltmamak için onları doğrudan

sahibine vermek yerine kapışmaları için ortalığa saçar. Pşi Dole'nin bu uygulaması yağma kültürüne alışkın olan halk tarafından kolayca kabul edildiğinden konuk geldiğinde ev sahibi olan obanın halkı yağmaya hazır bekler.

Çerkeslerin hastaları uyutmamak için uyguladığı bir gelenek olarak “şapş eğlentisi” yaralı Corat için yapılmaktadır. Romanda şapş ifadesi ile verilen çlapş, Kuzey Kafkasya Çerkesleri, Adıgelerin eski inançlarına dayanan bir uygulama olup hastanın uyumaması, kötü ruhlardan korunması sağlamak gibi amaçlarla yapılan eğlencelerdir (Özbek Yediç, t. y.). Yaralı Corat'ı eğlendirmek, uyumasına engel olmak için toplanmış gençler yaralının yatağının demirine sopa ile vurarak sesler çıkarır, dans eder ve ona bir şarkı söylerler. Bu şarkı hastanın yakınmalarını söyleyen bir kişi ve ona güç vermeye çalışan ikinci kişi arasında tiyatral biçimde söylenen diyalog nizamında bir şarkıdır. “Yaralıyı temsil eden genç türlü yakınmalarda bulunuyor, Şardan'sa onu yüreklendirici övgülerle yanıtlıyordu: Bıçak yarası, kurşun yarası / Yiğitlik nişanıdır er kişinin. / Sevin, yüzünden yaralandığına!” (Bilbaşar, 2015, s. 363)

Çerkeslerin kendi kültürlerinde uyguladıkları, yazılı kurallara bağlı olmayan cezalandırma yöntemleri de romanda işlenen meselelerdendir. Pşi Dole'nin karısı Satanya'nın eşi uzaktayken hamile kaldığı fark edilince obada bir meclis kurulur. Satanya tecavüze uğradığı sırada bilinci açık olmadığından neden olarak Nart Destanı'nda olduğu gibi düşünde gebe kalmış olabileceği dışında bir savunma yapamaz. Bu nedenle de zina yaptığı kabul edilerek cezalandırılmasına karar verilir. Satanya'nın evinden uzak olduğu süreçte bir gece onun Şefsi ile konuştuğunu hatırlayanlar cezalandırılması gereken diğer kişinin de o olduğunu söylerler. Pşi Dole, ceza yöntemi olarak da Satanya'nın zina yapan evli kadınların ailelerinin evine götürüldüğü bir uygulama olan “yirigeçin alayı”na çıkarılmasını önerir. Yirigeçin alayıyla ailesinin yanına getirilen Satanya ve kızlarını Satanya'nın babası da kabul etmez. Bunun üzerine aslında masum olan Şefsi de yakalanıp yargıldıktan sonra Satanya ile birlikte cezalandırılır. Satanya, Pşi Dole'den olma iki kızı ile birlikte esircilere satılırken Şefsi'yi de hadım edilir.

Romanda, Çerkes kültüründe önemli bir yeri olan Nart Destanı'na da değinilir. Nart Destanı, Abhaz ve Adıgelerin mitik kahramanlardan oluşan Nart soyunun kahramanlık destanıdır. Nart soyunun anası Satanya, ondan gebe kaldığı çoban Maza, çocuğu

Sasurika destanda ismi geçen kahramanlardandır (Büyüka, 1971, s. 246). Romanda Satanya'ya aşık olup ona kavuşamayan Şefsi, yaşadığı mağaranın duvarlarına bu destandan motifler işler. Satanya, şifalı ot toplamak için gezintiye çıktığında bu mağarada motiflere bakarken bayılır ve tecavüze uğrar. Olayları hatırlayamıyor oluşu ve motiflerden çok etkilenmesi nedeniyle kendisinin de rüyasında Nart Destanı'nda Satanya gibi Maza Çoban'dan gebe kaldığına inanır. Bunu afsuncu Agunda Nine ile paylaştığında o da Satanya'nın bu inancını onaylar ve onun da Satanya analarının mertebesine gelip Sasurika gibi bir çocuk doğuracağına inanır.

Satanya'nın ailesinin evinde bulunan mavi gözlü bir kadın iki küçük kıza fazlaca sevgi ve ilgi gösterdiği için afsuncu Agunda Nine çocukları göz değmesinden korumak isteyerek bir çeşit büyü hyapar. Romandaki bu göz değmesi inancı Türk ve Müslüman kültürü ile ortaklık taşıyan bir özellik olarak dikkati çeker. Efsuncu Agunda Nine tuz, su, kürek üzerinde yaktığı ateş ve tütsü ile kızları göz değmesinin zararlardan korumak ister. Önce suyu bir kenara koyup çocukların üzerinden küreği geçirip ateşe tuz serper. Daha sonra ise çocukların yüzünü şamiha dedikleri bir tür örtü ile örtüp küllenmiş suyu çocukların vücuduna sürerken saluğraj efsunu okur: “Laşaprit, haşaprit! / Çareyle eli birleştirip eyledim ilaç / Laşaprit başaprit! / Göz değmesi! / Yavrunun içinden çık, / Kırların bayırların ötesine kaç!” (Bilbaşar, 2015, s. 405). Bu uygulama bir inanç temelli davranış olarak kültürel değer taşır. Bunun yanında nazardan ve büyüden korunma efsunları gibi mistik, mitolojik köklerden beslenen kültürel pratiklere bakılırken dikkat edilmesi gereken nokta halkın bu uygulamaları gerçekleştirirken düzeltmeye veya korumaya çalıştıkları şeylere karşı bir tedavi etme psikolojisinde yaklaşmalarıdır. Çeşitli istenmeyen durumların oluşum nedeni olarak uhrevî karakterlere yönelmek hastalıkların da bu şekilde tedavi edilebileceği düşüncesini oluşturur.

Daha önce bu çalışmanın “Su Kaynakları” başlığında bir kısmı ele alınan Zızlan peri, Çerkes mitolojisinde Zızlan ya da Dızızlan olarak yer alan, tatlı suların ve denizlerin perisidir. Altın sarısı düz saçları, uzun boyu, beyaz teni ve endamlı kişiliği olan genç bir kadın olarak düşünülür. Zızlan'ın Batı medeniyetlerindeki karşılığı Syrene olarak görülür. Berrak ve tatlı suların derinliklerinde yaşadığına inanılan bu perinin ara sıra su yüzüne gelerek gözüne kestirdiği erkekleri tatlı sesi ve şarkılarıyla tavlayıp kaçırmaya çalıştığı rivayet edilir. Suları kabartıp bulanıklaştırmak için de su deposuna sahip olan

Zar ve yağmur yağdırabilen Ziwawa'dan yardım ister. Zızlan'ı alt etmek için güçlü bir erkeğin onun saçlarını tutup boynuna dolayarak sıkması ve Zızlandan bir daha kendisine zarar vermeyeceğine dair yemin alması gerekir (Büyüka, 1971, s. 172). Romanda Zızlan'ın genişçe yer aldığı kısım sel suları ile olan mücadeledir ve mücadele B. Ömer Büyüka'nın kitabında yer aldığı biçimde gerçekleşir. Kervan yolu sel suları ile kapandığında erkekler Zızlan'ın kendisi için bir erkek aramaya çıktığını düşünerek sel suları ile mücadele etmeye çalışırlar. Kervanda bulunan Şiri Ana kafilenin geri kalanını korumak için gürbüz bir erkek köleyi sel sularına kurban vermeleri gerektiğini söylese de bunu uygulamak yerine sularla mücadele etmeye karar verirler. Tamata Margal kendisi dua okuyup periyi efsunlarken yiğit erkeklerin de suları kamçılmasını söyler. Edilen dua periye gözdağı vermek için söylenenlerdir: "Aha sarı saçlarını bileğime dolamışem Zızlan!/Kement edip boğazına geçirmişem Zızlan!/Yolumuzdan çekileceğine Aşksua Mekepsis başı için ant vermezsen/Seni boğacağım afsunla Zızlan!/Mavi gözlerin bir daha hiçbir yiğidi göremeyecek!/Onları büyüleyen tatlı şarkıların da/Boğazında düğümlenecek Zızlan!" (Bilbaşar, 2015, s. 98). Periyi bu şekilde etkisiz hale getirmeye çalışırken bir yandan da yolun karşısına geçerler. Tamata Margal'ın Zızlan'a gözdağı vermek için ettiği duada Zızlan'ın başı için dua etmesi istenilen Axsua Mekepsis denizlerin ve kaptanların piri, mistik bir kişidir. Pşi Dole, canboyluğu olan Rus köle İlonia'ya da sarı saçlı, beyaz tenli ve uzun boylu olması nedeniyle Zızlan ismini vermiştir.

Şardan'ın Kırım Seferi'nde ölmesinden sonra yapılanlar yas sürecine dair çok kısa fikir verecek biçimde işlenmiştir. Şardan'ın taziyesine gelenler onun yiğitliğini anlatan bir ağıt yakarlar. Ölü için hazırlanan yas odasında yatağın üzerine yiğitlik sınavından sonra ona hediye edilen giysiler serilip ayakucuna çizmeleri, baş kısmına da pakosu konmuştur. Ona ait olan diğer eşyalar, silahlar da odada sergilenmektedir. Bunun haricinde bir de cenaze günlerinde çörek yendiğinden bahsedilip konunun üzerinde durulmaz.

Çerkeslerin evlilik adetleri ise romanda genişçe anlatılır. Yiğitlik sınavını geçen Şardan için uygun eş adayı olan Şapsıh Beyi'nin kızı Sine seçilir. Şardan, Tamata Margal ve seyisleri ile Sine'ye talip olmak için armağanlar yüklenip yola çıkarlar. Fakat Sine, kendine gelen talipleri reddeden katı bir kızdır ve Ferah Ali Paşa'nın onunla evlenme

ihtimalini duyduğundan beri Sultan olma hayalleri kurar. Tamata Margal, Sine'nin eşini babasının yerine kendisinin seçmesinin törede yeri olmadığını söyler: “Şapsıh Aşireti nasıl bir millettir ki, yabancı aşiret delikanlısının kocalığa layık olup olmadığına, babası yerine kızı kara verir? Şaşmıšem doğrusu! Örflerini mi yitirmişlerdir? Yoksa bunlar Çerkes milletinden değil midirler?” (Bilbaşar, 2015, s. 179). Romanda Çerkeslerin bir kıza talip olduklarını belli etmek için kızın babasına çıktığı ilk tevueden yani yağmadan elde ettiklerini hediye götürme adeti olduğundan bahsedilir. Şardan da bu geleneği uygulayıp Şapsıh Beyi Perit Hajan'a çıktığı ilk tevue'den elde ettiklerini hediye ederek kızına talip olduğunu belirtir. Şardan niyetini belli ettikten sonra kızla görüşebileceği eğlenceye geçilir. Müzikleri şirinapsıha denilen çalgıcılar yaparken oyunları Hatyakue denilen eğlence sorumlusu düzenler. Eğlencede kız istemeyi simgeleyen Guaşevuj adlı bir oyun sergilenir. Bu oyunda gelin adayının erkek kardeşi Arostan, iki yanına Sine'yi ve kuzeni Sihe'yi alıp Şardan'a karşı kızları koruduğu figürler yaparak dans eder. Şardan ise dansıyla kızları etkilemeye çalışarak kendi tarafına çekmeye çalışır. Sonunda Şardan'ın dansını beğenen kızlar oynayarak yavaş yavaş onun tarafına geçerler ve dans sona erer. Daha sonra Sine ve annesi görücü gelen Şardan'a Sine'nin el işi nakışlarından oluşan çeyizi gösterirler. Sine, bu çeyiz sergisi sırasında romanda yer alan ifadeyle “dağlı genç kızların hayal gücüyle” kendini peşinen Ferah Ali Paşa'nın Sultan'ı olarak kabul ettiğinden Şardan'ı reddeder. Bir süre sonra Paşa'nın yaşlı bir adam olduğunu öğrendiğinde verdiği karardan pişman olup Şardan'a niyetini belli etmek amacıyla kendi işlediği çevresini gönderir. Şardan'ın ölümü ile de vicdan azabı çekerek kendini cezalandırmak niyeti ile Ferah Ali Paşa ile evlenip müslüman olarak Muhsine adını alır.

Evlilik adetleri romanda yalnızca Çerkeslerin adetleri ile sınırlı kalmaz. Osmanlı askerleri ile müttefik Çerkeslerin kızlarının evlenmesi sürecinde de Türk adetlerini öğrenirler. Romanda Osmanlı'dan gelenlerin tanıttığı Türk ve Müslüman kültürü de evlilik bağı aracılığıyla Çerkeslere benimsetilir. Evlenilecek kızlar müslüman olup ad değiştirir, İslam'ı kabul eden Çerkes erkekler sünnet edilir. Evlilik konusunda Ferah Ali Paşa öncülük eder ve Sine'yi istemeye giderler. İsteme töreninde Sine ve ailesine taliplere Osmanlı usulü çay dağıtmayı öğretirler. Düğün vakti geldiğinde de vekilen gelini almaya gelen Haşim Efendi, adet olduğu üzere gelin Sine'nin başından para yağdırır. Çerkesler bu adeti ve paranın ne olduğunu bilmediklerinden geline para saçılması adetini anlamazlar.

Bedoş romanında, kültürel coğrafya açısından Türk ve Arnavut kültürüne dair uygulamaların kısıtlı olarak ayrıntılar biçiminde yer bulduğu görülür. Bedia'nın doğumu zamanı Gülendâ Hanım, torunu ve gelini için hazırlıklar yapar. Bu hazırlıklar doğum sonrasında bebek ve annesinin ihtiyaç duyabileceği eşyaların hazırlanmasıdır. Bebek için Safranbolu'dan sedef kakmalı bir beşik, annesi içinse lohusa karyolasını süslemekte kullanacağı Şam'dan gelme yatak takımları ile İstanbul'dan yorganlar getirilip bebeğe zıbınlar işlerler. Gülendâ Hanım, bebeğin doğumundan sonra da annesinin boynuna altınlar takıp bebeğin kundağına da beşbiryerde ilişitirir, ebelere bahşış dağıtır. Bebeğin doğumu hürriyetin ilanına denk geldiğinden adı bile konmadan göç yoluna çıkılır. Bebeğin adı da bu yollarda dedesi Halit Bey tarafından üç kez tekbir getirilerek Bedia konur.

Çocuk bakımında yapılan uygulamalardan biri olan dış buğdayı geleneği romanda Bedia'nın ileride yapacağı öğretmenlik mesleğine yatkın kişiliğini işaret eder. Türkiye coğrafyasında bölgelere göre farklı biçimlerde; iş buğdayı, dış hediği, dış bulguru, dış aşu gibi farklı biçimlerde adlandırılan bu gelenekte çocuğun ilk dişi çıktığında bulgur ya da buğday kaynatıp davet edilen konuklar eşliğinde kutlama yapılır. Yörelere göre içeriği değişmekle birlikte genellikle çocuğun önüne veya bir torbanın içine makas, kitap, kalem, ekmek, ayna veya para gibi eşyalar konup birini seçmesi beklenir. Çocuğun ilgi gösterdiği ürüne göre de gelecekte ne iş yapacağı veya nasıl bir karakterinin olacağına dair yorum yapılır (Gürbüz, 1995). Romanda da bu uygulama Bedia için gerçekleştirilir. Bedia torbanın içine konulan eşyalar arasından kitabı tutunca ileride okumayı seven biri olacağı üzerinde konuşulur ve daha o yaştan Bedia'nın öğretmen olacağına dair bir inanç beslerler:

(...) yavruya hırka, entarilik kumaş gibi armağanlar topladı. Sonra dış buğdayı kaynatı. Akşam konu komşuyu eve topladı. Dış buğdayı yenmezden önce, henüz yerde yastık desteğiyle oturabilen Bedoş'u geleneksel sınava soktu: Bir torbanın içine tarak, ayna, makas, yüksük, patik, kitap, kalem koydu. Bedoş'tan, torba içine kolunu sokup bunlardan birisini almasını istedi. (...) Küçük kızın ince parmakları, kitabın ciltli kapağını sim sıkı yakalamıştı. (Bilbaşar, 1980, s. 25)

Baço'nun Memduh ile evlendiği için onunla görüşmeyi kesen babası Kadı Nimetullah Metin Roşi ile barışması üzerine kurbanlık adak adadığının bahsi geçer. Nimetullah Metin Roşi, ölmeden önce kızını görebilirse iki koç kurban etmeyi adanmıştır. Annesi Tayyibe Hanım da kızıyla görüşme umuduyla üç kurban adak adanmıştır.

Ev içinde uygulanan gelenekler de romanda ev dekorasyonunda bulunan, nazardan korunmak amacıyla kullanılan eşyalar ile eve bereket getimesi için yapılan halk kültürüne ait uygulamalardır. Memduh Bey, İstanbul'da Hayriye Karakolu'ndan Küçükmustafapaşa'ya inen yokuşta iki katlı bir ev aldığında yeni evlerini kem gözlerden korumak için iri mavi boncuklar ve tosbağa kabuğundan yapılmış bir nazar boncuğu ve deprem, yangın gibi doğal afetlerden korunmak için de ya Hafiz levhası asar. Bir süre sonra da Şehremini'de bir ev alıp taşındıkları sırada o eve girmeden önce ellerine tuz, ekme, su dolu testi ve ayna alıp önce mutfak ve daha sonra da evin diğer kısımlarını dolaşırlar. Anadolu'da tuz, ekme gibi gıdalar bolluk ve bereket ile ilişkilendirilen besinlerdendir. Mutfak ise evde bolluk ve bereketin görüldüğü bölümdür (Okuşluk Şenesen, 2011). Ailenin bereket temennisi ile evde ilk önce mutfaka gelmesi boluk ve bereketi sofralarına koyacakları gıdaların üzerinden tanımladıklarını gösterir:

Kadınların değer verdiği geleneğe uygun olarak Bedia, bir elinde su dolu küçük bir testi, öteki elinde ayna; Leman'sa kocaman bir somun ekmeği kucaklamış olarak girdiler eve. Memduh efendi somunu parçalayarak hepsine birer lokma ekme verdi. Başo hanım da birer tutam tuzla, Bedianın getirdiği testiden bir bardak su dağıttı. Aynayı sokak kapısının yanındaki şemsiyeliğe astılar, sonra hep birlikte mutfak, odaları dolaştılar. (Bilbaşar, 1980, s. 161)

Zühre Ninem romanında halk kültürünün örneklerinden türküler, ninni, mani ve tekerlemeler, oyunlar ve eğlenceler yer almaktadır. Romanda türküler savaş ve türküler, eğlence için söylenen türküler ve memleket hasretini konu edinen türküler olarak çeşitlilik gösterir. Bunun yanında eğlence adetleri olarak kutlama, tuluat kumpanyası ve düğün de yer alır.

Düğün adetleri Nado'nun evliliği ile romanda yer bulur. Düğün merasimi üzerinde fazla durulmaz, daha çok Nado'ya eve terzi getirilip gelinlik dikilmesi sahneleri üzerinde durulur. Düğün günü Nado, adet olduğu üzere küçük büyük tüm konukların elini öper, damat Akif Bey de gelinin başından paralar saçar. Merasim bittikten sonra da damat, gelini namahremden korunmak için gerilmiş havlular arasından geçirerek arabaya bindirip gelin alayını başlatır. Alay mahallede birkaç tur atıp döner ve evde saz faslı eşliğinde şeker ve lokum ikramları ile eğlence yapılır.

Kemal ve abisinin sünnet töreni de romanda ayrıntılı işlenir. Müberra Bağcı Tayfur, otobiyografik unsurlar taşıyan bu romanda anlatılan sünnet operasyonunun yazarın anıları ile ortaklığı olduğunu belirterek, yazarın bu şekilde gerçek hayatındaki olaylara

benzer ayrıntıları romanlarında işleyerek gerçeklik yanılsaması yaratmak isteyebileceği tespitinde bulunur (Bağcı Tayfur, 2008, s. 319). Romanda sünnetten önce sünnet edilecek olan çocuklar için alnında maşallah yazan sırma işlemeli takyeler ile sünnet yatağı hazırlanır. Kemal, üzeri çiçekli atlas yorgan ile Sabriye'nin çeyizlik çevreleri, çorapları gibi eşyaları ile süslenen çift kişilik yatağı o kadar çok beğenir ki bir an evvel sünnet olmayı ipe çekmeye başlar. Sünnetin yapılacağı gün, konuk gelenler çocuklara oyuncak, kıyafet ve para gibi hediyeler getirir. Sünnet çocukları faytonlarla mahallede gezdirilirken sünnet türküsü söylerler: “Sakarya'nın darısı da yumurtanın sarısı/Bileniyor berberde de sünnetçi usturası/Bir damla kan akacak ta biraz canın yanacak/Ama toplayacaksın da hem para hem oyuncak/Acep n'olacak bibim de diye korkma abisi/Kesilse de kalacak ya malımızın yarısı” (Bilbaşar, 1981, s.180-181). Sünnet türküsü sünnetin esprili biçimde ifade edilmesini sağlayarak eğlenmek amacıyla söylenir. Romanda yer alan diğer türkülerde; Büyük Bozgun sonrasındaki göç zamanlarında halkın Plevne Türküsü'nü söylediğinin bahsi geçer: “Tuna nehri akmam diyor/Etrafımı yıkmam diyor/Ünü büyük Osman Paşa/Plevne'den çıkmam diyor” (Bilbaşar, 1981, s. 41). Fakat türküdekinin aksine o sıralarda Plevne'den çıkılmakla kalınmamış işgal kuvvetlerinin İstanbul'a kadar dayanmış olduğundan bahsedilir. Romandaki savaş konulu türkülerden bir diğeri de Çanakkale Türküsü'dür. Mustafa'nın cepheden gönderdiği asker mektubunda son zamanlarda oralarda yanık bir türkü çıktığını söyleyip türküden parçalar yazar: “Çanakkale içinde aynalı çarşı/Ana ben gidiyorum düşmana karşı/ooof gençliğim eyvah (...)” (Bilbaşar, 1981, s. 151). Mustafa'nın cepheden gönderdiği mektuplarında türküler haricinde eşine yazdığı bir mani de yer alır: “Bir dalda iki ceviz-Aramız derya deniz-Sen orada ben burda-Ne bet kaldı ne beniz” (Bilbaşar, 1981, s. 144). Mustafa'nın karısı Hatça da romanda ninni, türkü ve tekerlemeler söyler. Hatça'nın söylediği ninni söylendiği yörelere göre değişen bir ninnidir: “Dandini dandini danalı bebek/ Zıbını kundağı oyalı bebek/ Şu gadan oldu doğalı bebek/ Uyusun da büyüsün nenniii!” (Bilbaşar, 1981, s. 112). Hatça bu ninniye karnındaki bebeği doğunca söylemeyi planladığından bahseder.

Yonca Kız romanında Ayşe Teyze'nin Yonca'ya anlattığı Nar Hatice masalı burada da vardır. Kemal, Zühre Nine'sinin ona anlattığı masallardan ve özelliklerinden bahsederken en sevdiği masalı olarak Nar Hatice'yi gösterir. *Zühre Ninem* romanındaki Nar Hatice romanının konusu da *Yonca Kız*'daki gibidir. Masal bu romanda *Yonca Kız*

romanındaki gibi daha ayrıntılı verilir. Peri kızları gibi güzel Nar Hatice ve onun güzelliğini kıskanıp kötülüğünü isteyen analığı vardır fakat bu kez kötü üvey annenin konuştuğu Ay'dır. Analığı kızı ıssız bir kayalığa bırakması için adamlarından birine para verip genç kızı uzaklaştırır. İssız kayalıktaki bir mağara Nar Hatice'nin korunak yeri olur. Hatice sığındığı bu mağarada gördüğü dağınık masayı toplar. Mağaralarına dönen haramiler meskenlerini derli toplu buldukları için Nar Hatice'yi sever ve ona eşyalar getirmeye başlarlar. Bu sırada kötü analık Ay'a "sen mi güzelsin, ben mi güzelim?" diye sorduğunda Nar Hatice'nin ölmediğini öğrenir. Kılık değiştirerek Nar Hatice'nin peşine düşüp ona sihirli bir yüzük armağan eder. Bu sihirli yüzükle bayılan Nar Hatice yoldan geçen komşu beyin oğlu onu öpünce hamile kalıp bir oğlan doğurur. Bey oğlu bir gün Nar Hatice'nin parmağındaki yüzüğü çıkardığında genç kız uyanır ve kırk gün kırk gece düğün yaparlar. Zühre Nine bu masalın sonunu Allah'ın hiçbir zalimin zulmünü yanına bırakmayacağı dersini çıkarır. Bu dersi de Büyük Bozgun'da eziyet çeken Türk halkının zamanında Bulgar gâvurcuklarına çok çektirmiş olmasının diyeti olabileceğine dair bir düşünceye bağlar (Bilbaşar, 1981, s. 70-73). Bu romanda yazarın iki farklı romanında da yer verdiği Nar Hatice masalını çocukluğunda anneannesi Zühre'den öğrendiği fark edilir.

Oyun ve eğlenceler ise çocuk oyunları, tuluat kumpanyasıdır. Kemal, arkadaşları mahallede; aşık, bilye oynayıp şeytan uçurtması uçururken sağlık sorunları nedeniyle onları uzaktan seyrettiğinden bahseder. Sadece isimleri verilen bu oyunların haricinde ayrıntılı biçimde işlenen oyun, Rumlardan kalma boyalı yumurta tokuşturma oyunudur. Genç yaşlı herkesin "ocaktan nisana kadar" oynadığı bu oyunda rengarenk boyanmış pişmiş yumurtalar birbirine tokuşturulur, yumurtası kırılan kaybeder. Kemal'in arkadaşı Tüyübozuk, pişmiş yumurta yerine boyanmış taş kullanıp oyunlarda gelip gelir. Kaybedenin yumurtalarını alıp Kemal ile birlikte yerler.

Kemal'in, Mustafa dayısı ile Alikoç'un Tatar Mahallesi'ndeki Rufai Tekkesi'ne gittikleri vakit bazı geceler tuluat kumpanyalarının oyunlarını veya karagöz oyununu izlediklerine değinilir. Fakat uygulamalar anlatılmaz. Rufailik konusu da bir Rufai olan Alikoç üzerinden anlatılır. Mustafa dayı, Kemal ile salep satarken tesadüf ettikleri Alikoç'u tanıtırken onun bir Rufai olduğunu ve bu nedenle de ona cam bardakla içecek verilemeyeceğini, verilirse camı da yiyeceğini anlatır. Kemal'in bu ifadeler karşısındaki

şaşkınlığına Mustafa, Rufailerin yanaklarına ve karınlarına şişler sokup çıkardıklarında şişin battığı yerden kan bile çıkmadığını anlatır. Bunu da tükürüklerinde bir keramet olması inancına bağlar. Kemal, dayısının Rufailer hakkında söylediklerine ileride Alikoç'ların evinde yapılan ayinlere katıldığı vakit şahit olunca doğruluğuna kanaat getirmiş olduğundan bahseder. Rifâiyye veya Rufâiyye tarikatı, Ahmed er-Rifâi öncülüğünde oluşan İslam tarikatlarından biridir. Bu tarikattaki zikirler sırasında zikri yöneten şeyhin dervişlerin yanak, karın, göz çukuru ucu ve gırtlak gibi muhtelif vücut bölgelerine delici aletler sapladığı, ateşte yakılan demiri yalama, vahşi hayvanlarla oynama ve cam parçalarını ağızda çiğneme gibi uygulamaların yapıldığı bilinir. Zikir sırasında yapılan bu tehlikeli uygulamalarla Allah'ın izni olmadıkça hiçbir delici alet, yabanî hayvan veya ateşin zarar vermesinin mümkün olmayacağını ispat etmek, inanmayanları da hidayete erdirmek amaçlanır (Tahrallı, 2008). Romanda, Diyarbakır'da asker olan Mustafa'nın bit humması denen hastalığa karşı korunması için mum yakıp adak adamaya Yediler Türbesi'ne gidildiğinden bahsedilir, ayrıntısı verilmez.

Halk kültürüne ait olan mâni ve türkü söyleme geleneğinin örneklerinde eserlerinde çok sık yer veren yazar, *Bedoş* romanında da bunun örneklerinden birini Memduh Bey'in asker mektupları ile verir. Memduh Bey, Şam'dan gönderdiği mektubun selam faslından sonra sonuna türkülerden iki dördlük yazar: "Mendilim mavi ipek/Ortası çarh-ı felek/Geçen kış birlikteydik/Bu yaz ayırdı felek. Mendilimin yeşili/ Ben kaybettim eşimi/Al şu mendil sende dursun/Sil gözünü yaşını" (Bilbaşar, 1980, s. 83). Memduh Bey'in gönderdiği mektuplara cevaben Başo ve Bedia'nın mektubunda da Bedia babası için yeni öğrendiği *Gemilerde Talim Var* türküsünden bir dördlük yazdırır: "Gemilerde talim var/Bahriyeli yarım var/O da gitti sefere/Ne talihsiz başım var" (Bilbaşar, 1980, s. 93). Çift birbirlerine olan muhabbetlerini türküler üzerinden aktarmayı tercih ederek toplumun sözlü kültür geleneğinin örneklerini ortaya koyarlar.

Romanda yemek kültüründe Arnavut mutfağına dair tata çorbası ve nehılı adlı bitkiden yapılan böreğin isimleri geçer. Yemek kültürü daha ağırlıklı olarak Türk mutfağında pişen yemekler ve hemen her coğrafyada benzeri bulunabilecek meyveleri, balık ve et yemeklerini içerir. Fakat bunlar bir sofraya tasvirinden ileri gitmez. Baklava, tulumba tatlısı, düğün çorbası ve rakı gibi Türk mutfağına ait olduğu bilinen kültürel olarak yer edinmiş yemekler haricinde haşlanmış, kızartılmış gıdaların da adı geçer.

Yazar, romanda ninesi Zühre'nin giyimini gördüğü diğer göçmen kadınlarla ortaklığından yola çıkarak, zihninde bir göçmenlik simgesi olarak kazıdığını anlatır. Bu tasvir, Zühre Nine'nin giyimi üzerinden Rumelili kadınların giyimine dair bir fikir niteliğinde yer alır:

Bildim bilesi Zühre Ninem, sokağa çıkışlarımızda başını, şami dediği ak yaşmakla örter, sırtına yeşile çalan soluk kara bir ferace giyerdi. Ayaklarına yazın kırmızı yemeniler, kışın kara keloşlar geçirirdi. Rumeli'den göçmen olarak gelmiş tüm kadınların sırtında bu giysileri gördüğümünden Zühre Ninem, bu kılığıyla, belleğimde göçmen simgesi gibi kazılmıştır. (Bilbaşar, 1981, s. 35)

Kemal Bilbaşar'ın romanlarının en zengin olduğu konuların başında kültürel unsurları saymak mümkündür. Yazar, hayatında farklı coğrafyaları deneyimlemiş, bulunduğu coğrafyalarda insanların yaşayış biçimlerine dair bilgiler edinmiş bir kişi olarak bu bilgi birikimlerinin çeşitliliğini eserlerinde kullanmaya dikkat eder. Yazarın bu tavrında toplumcu bir düşünceye sahip olmasının payı büyüktür. Farklı coğrafyaların insanlarına, en zor koşullar altında yaşayanlarına bile erişebilmek kaygısı duyduğundan o insanlara onların dikkatini çekebilecek, bilgi dağarcıklarını genişletebilecek unsurlar sunmayı bir anlatım özelliği olarak benimsediği söylenebilir. Eserlerinde işlediği coğrafyaların kültürlerini yansıtırken yoğun olarak halk kültürü ve edebiyatını kullanır. Daha sonra da yerleşmelerin kendi içerisinde oluşturduğu bölgeye has alt kültürlere, davranış kalıplarına değinir. Romanları soyut ve somut kültürel unsurlar açısından çok çeşitlilik gösterir. Halk edebiyatı örneklerini karakterlerin birbirleri ile duygu aktarımlarını verirken yararlanır. Bunlar haricinde romanlarında eğlence, giyim ve yemek kültürlerine de yer verir.

3.2.7. Tıbbi Coğrafya

Sağlık coğrafyası veya medikal coğrafya da denilen tıbbi coğrafya, sağlık sorunlarına mekânsal olarak yaklaşım coğrafi koşullar ile sağlık problemlerinin bağlantısını araştıran bilim alanıdır. Sağlık problemlerini ortaya çıktığı coğrafi koşullar ile inceleyen bu alan belirli mekânlara bağlı, o mekânın koşulları nedeniyle oluşan sağlık sorunlarının tespiti ile coğrafi çevreden kaynaklanan sağlık problemlerinin bir çeşit haritasını ortaya koyarak problemlerin giderilmesi yönünde yapılacak çalışmaların da yolunu açmış olur (Doğanay, Özdemir, ve Şahin, 2014). Kemal Bilbaşar'ın; *Denizin Çağırışı*, *Yeşil Gölge*,

Başka Olur Ağaların Düğünü, Bedoş ve Zühre Ninem romanlarında içinde bulunulan coğrafyanın şartları nedeniyle ortaya çıkan hastalıklar ele alınan konular arasındadır. Bunun yanında ortaya çıkan sağlık problemlerini tıbbî çerçevede görebilmek ve o problem için çözüm yolları aramak konusunda bilinçsiz veya maddi imkanları kısıtlı olan toplulukların sağlık sorunları karşısındaki tutumları da işlenir. Pertev Naili Boratav'ın tanımıyla halkın hekimlere ulaşamadığı durumlarda sorunlarına çözüm bulabilmek için başvurduğu yöntemler “halk hekimliği” olarak adlandırılır. Halk hekimliğinde tedavi edilen hususlara sağlık problemlerinin çeşitli kaynaklar ile iyileştirilmeye çalışılmasının yanında halkın nedenini anlayamadıkları durumları doğaüstü varlıklar ile açıklayıp onlar aracılığıyla şifa ararken yaptıkları büyü vb. işlemler de dahil olur. Boratav halk hekimliğinde sağaltma yöntemleri; kutsal değerleri olduğuna inanılan kayalar, ağaçlar ve pınarların yerlere gitmek, yatır ve ocak ziyaretlerinde bulunup adak adıp dua ederek, üfürük, afsun, muskalar yapılarak gerçekleştirilmektedir (Boratav, 1984, s. 122-123). Bilbaşar'ın; *Memo, Kölelik Dönemeci, Bedoş ve Zühre Ninem* romanlarında yaşadığı hastalığı farklı dinamikler ile açıklayan, modern tıbbî imkanlarla yapılan tedaviler yerine hastalığın filizlendiği coğrafyada yine coğrafyanın sunduğu imkanlardan yararlanarak bir çeşit alternatif tedavi yürütülen coğrafyalar ile karşılaşılır. Yazarın bazı romanlarında hastalıklara bakışın inanç temelli olması, nedenlerini inançlarına göre açıklamaları ve tedaviyi de geleneklerine göre uygulamaları bölgenin kültürü ile iç içe ele alınmasına neden olmuştur. Yazarın; *Etrafımızdaki Duvar, Cemo ve Ay Tutulduğu Gece* adlı romanları ise tıbbi coğrafya açısından incelenecek veriler içermez.

Denizin Çağırışı romanında öğretmenin geldiği ismi verilmeyen kasabada pirinç tarlaları üzerinden yayılan sıtma hastalığından bahsedilir. Kasaba doktoru buradaki görevinin ilk dönemlerinde sıtma hastalığının nedeni olarak pirinç tarlalarını, bu tarlalarda dolaşan sinekleri fark edip sorunu kökten çözmek için yetkililere danışsa da sonuç alamayınca idealist tutumundan vazgeçmiştir.

Kasabada yoğunlukla görülen bir diğer hastalık ise frengidir. Öğretmenin İzmir'e gelip yerleştiği otel banyosunda daha önceleri hasta insanların da burada yıkanmış olabileceğinden korkup yıkanamamasının nedeni de ismi verilmeyen o kasabada yaşarken frengi salgının yaygın olmasıdır. Öğretmen bu salgından korunmak için çeşitli

dezenfektasyon yöntemlerini uyguladığından bahsederek üzerine yerleşen bunalma hali ve titizlikte bunların da etkisi olduğunu ifade eder:

(...) frenginin yerel hastalık haline geldiği bir kasabada, beş yıl oturmuş bir insanın, böyle sinirsel bulantılara tutulması kadar doğal ne vardır? Ahçısında yemek yiyemediğim, çeşmesinden su içemediğim, ekmeğini tekrar ateşten geçirmek zorunluluğunu duyduğum, kahvesine gidemediğim, eşyalarına el süremediğim, öğrencilerini bile okşayamadığım o kasabada, beş yıl, gergin bir uyanıklık içinde yaşamak neye mal olurdu? (Bilbaşar, 1972, s. 35)

Memo romanında olayların yaşandığı Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde o bölgelerin iklim koşulları veya buna benzer biçimde beşerî unsurlar nedeniyle ortaya çıkan hastalıklar tedavi yöntemlerinden bahsedilirken kendini gösterir ve coğrafi şartların etkisi verilmez. Bölgede alternatif tıp ya da bitkisel tedavi olarak tanımlanan yöntemlerin kullanılıyor olduğu görülür. Ke... Uşağı obasına Şih Ana olarak yetiştirilmesine karar verilen Senem'in eğitimi Azbet Ağası Huso öğretiminde yapılırken Senem'e verdiği dersler arasında hastalıkları iyi etme yolları da vardır. Huso'nun tedavi yolları olarak öğrettikleri, o bölgenin fiziki coğrafyasında bulunan doğal unsurların ne işe yaradığını odağa alır: "Huso Emmi, hastalıkları iyi etmenin çarelerini, şifalı otları yaraya ağrıya merhem yapıp yakı çalmayı öğretir; Zeve ocağının kısırlığa, sar'aya; Sarı Saltuk kekosunun ağız yarasına, göz ağrısına şifa sunduğunu belletirdi" (Bilbaşar, 1969a, s. 54). Sarı Saltuk kekosu denilen otun Alevi-Bektaşî kültüründe önemli yeri olan Sarı Saltuk ile adlandırılması şifaların bitkiler aracılığıyla kerametli kişilerden beklenildiğini gösterir. Romanın ilerleyen kısımlarında halkın çeşitli hastalıkları tedavi etmek amacıyla uyguladığı bilinen, kökeni Moğollara dayandırılan ve Anadolu'da da bir tedavi yöntemi olarak uygulanan deriye çekme uygulamasından bahsedilir. H. Volkan Acar, bu uygulamanın hayvan postunun hastanın üzerine serilmesi ya da hastanın hayvan derisi içerisine sokulması ile gerçekleştirildiğinden bahseder (Acar, 2018). Romanda Azbet Ağası Huso, baş ağrısı nedeniyle bu uygulamayı yapar. Huso'nun yılda iki kez bu yöntemi uyguladığından bahsedilir: "Başına kötü bir sancı girdiğinden, Âşık Suphan'dan yardım görüp, kanlı koyun postuna sarınmıştır. İçerde ter döküp ilaçlanır" (Bilbaşar, 1969b, s. 160). Azbet Ağası Huso'nun uygulattığı deriye çekme tedavisi de halk tıbbına bir örnektir.

Yeşil Gölge romanında ise coğrafi bölgeye şartlarının neden olduğu bir hastalık olarak kasabada sulak ortamda yetişen ürünlerin bulunduğu çeltik tarlalarının sıtma hastalığına

zemin olduğundan bahsedilir. Fakat nedenlerine inilmez: “Çeltik tarlası sıtma yatağı demektir. Bu canlı, sıhhatli renklerin altındaki durgun sularda sıtmanın zehirli suyu nasıl da pusu kurardı, şaşırıyordu” (Bilbaşar, 1970, s. 146-147). Bunun haricinde romanda Müezzinoğlu'nun fenalaştığı kısımda lokman ruhu koklatarak ayık kalmasına çalışıldığı bir ayrıntı da yer alır.

Başka Olur Ağaların Düğünü romanında Murat'ın doktor olması bölge koşullarından kaynaklanan hastalık ve tedavisine tıbbî çözüm önerileri sunulmasını sağlar. Yazar, Doktor Murat'ın tıbbî tedaviye erişimi olmayan memleketinde tedavi için hocalara giden, büyü ve nefelerden medet uman köylülerin modern yöntemler ile tanışmasını mizah unsurları ile zenginleştirerek verir. Doktor Murat, köyde tenya ile solucan hastalıklarına rastlama ihtimalinin çok olacağını öngörerek geldiği memleketinde karın ağrısı şikayeti üzerine gittiği muayenede Huriye adlı bir kadına tenya tanısı koyar. Santonin adlı bir ilacı reçete eder ve tahlil etmek için Huriye'den dışkı örneği, gayta alır. Murat'ın tahlilde tespit ettiği tenya parazitini gören Huriye oldukça şaşırır ve canavar dediği paraziti alarak tüm köye gösterir.

Kölelik Dönemeci romanında güncel bilgi ve modern imkanlardan uzak, her şeyi inanç temelli, doğa unsurlarına bağlayarak açıklayan Çerkes halkının yaşadıkları coğrafyada görülen hastalıklar ve onlara bakışları, mücadeleleri ele alınır. Romanda sağlık ve hastalıkla ilgili konularda Çerkes mitolojisinde yer alan sağlık tanrıçası Hanıya ya da Xanıya'nın sıklıkla adı geçer. Yazar, sağlık tanrıçası Hanıya'nın analık ettiği Zıwıshan Tata'nın Abhazya'da çiçek hastalığı ile mucizevi yollarla mücadele ettiğine dair olan inancı ve bu inanış doğrultusunda yapılan uygulamaları romanda ayrıntılı biçimde ele alır. Çerkesya'da evlerde birer birer çiçek hastalığının görülmeye başladığını öğrenen Ferah Ali Paşa, Çerkes halkının cehalet nedeniyle yapacağı uygulamalarla hastalıkla baş edemeyeceği ve salgının tüm bölgeyi saracağından endişe ederek halkı tedaviye ikna etmenin yollarını aramaya başlar. Bu sırada Çiçek hastalığının ortaya çıkmasına Çerkeslerin Osmanlı Devleti'nin tarafına geçip din değiştirmelerinin neden olduğunu düşünürler. Çiçek hastalığının vücuttaki izlerini Zıwıshan Tata'nın üzerlerine serptiği güzelleştirici çiçekler olarak kabul ederler. Efsanelerden kaynak alan inançlarıyla kendi bildikleri dua ve efsun gibi geleneksel yöntemlerle hastalığı tedavi etmeye çalışırlar. Tedavi yöntemleri ise çiçek hastasının evine giderek orada bir salıncak kurup kız

çocuklarından başlamak üzere hastaları oturtup sallarken ritimli bir şekilde dua edip Zvıshan Tata'dan yardım dilemektir. Çiçek hastasını salıncakta sallarken bir yandan da dua ederler:

Aziz Zıvıshan-Tata evimizde konuk,
 Hanıya anamız da minderde oturmakta.
 Yüce Zıvıshan-Tata'nın yüzlere serptiği çiçekleri,
 Ak giysili Hanıya Anamız toplamakta.
 Onun şifalı yumuşak elleri, tenleri korur,
 Tatlı sözleri yüreklere umut verir.
 Hastamızın teni de, bedeni de sana emanet Hanıya!
 Lare yere Laley! (Bilbaşar, 2015, s. 602)

Çerkeslerin evlerde biraraya gelerek salıncak kurup dua etmeleri çiçek hastalığının yayılması için uygun zemin oluşturduğundan Osmanlı askerleri bunun önüne geçebilmek için çiçek aşısını Çerkeslere inanç temelli açıklama yolunu tercih ederek, tedavi aşamalarına törensel bir görünüm verirler. Tedavi süreci romanda oldukça hacimli bir yere sahiptir. Önce tedavi için bir karantina alanı ayarlar, tütsü yakıp çiçek saçan perileri kovduklarını söyleyerek hasta Çerkesleri bu alanda toplarlar. Daha sonra da çiçek hastalığının izlerini yok ederek bulaşmasını engellemek için çiçek hastalarının temas ettiği eşyaları yakıp evlerini badanadan geçirir, ayın görünümü vermek için de badana ettikleri duvarlara besmele nakşederler. Eşyalar yakılırken Çerkeslerin şüphe duymasını engellemek için de ellerine aldıkları iki tahta parçası ile ateşe atılan eşyalara ritim tutarlar. En son da hastanın kolların çizerek yaralı bölgeyi kapatmak suretiyle yapılan çiçek aşısına geçilir. Bu aşamada da “İnc’olsun, minc’olsun-Domuz gibi dic’olsun!” sözleri ile yaraya üfleyip sözde dua ederek hastaların aşılmasını tamamlarlar.

Kölelik Dönemeci'nde geleneksel yöntemlerle tedavinin anlatıldığı bir diğer durum da Şiri Ana'nın bacağındaki ağrı için efsuncu Agunda Nine'nin üfürük hücreğine götürülmesidir. Burada efsuncu Agunda Nine, Şiri Ana'nın bacağına eliyle muayene edip nemli, küflü ve bataklık yerlerde dolaşan Çukurtat Peri'nin yurduna yakın yerlerde ev yapmış olabileceklerinden Çukurtat'ın onu çarptığını söyler. Eğer önlem alınmayacak olunursa Çukurtat Peri, ailenin geri kalanını da çarpacaktır. Agunda Nine bunun önüne geçebilmek için de yapacağı ilacı kullanıp yeni evlerini bir an önce terk etmeleri gerektiğini tembihler. Daha sonra da hastanın bacağına sarımsak sarıp bir yandan dua ile üfürüğe başlayıp bir yandan da hastanın sarılı dizine afsun çekici ile

vurur. Çukurtat, Çerkes mitolojisinde romatizma, siyatik ve felçle ilişkilendirilen bir peridir (Büyüka, 1971, s. 186). Romanda efsun sırasında okunan dua ve yapılan uygulama yazarın kaynak aldığı B. Ömer Büyüka'nın çalışmasında verildiği biçimde yer alır. Hasta iyileşinceye kadar devam edilen bu uygulamalar sırasında okunan ve sözlerin ne anlam ifade ettiği bilinmeyen dua şöyledir: “Çukurtat, /Çukurtat! /Şemksıvasta Çukurtat! /Nanardia, Cimavımsa, / Gutjilamsa Cukurtat!/ Püf!” (Bilbaşar, 2015, s.130). Çukurtat Peri'den şifa istenmesi imkan kısıtlılıkları nedeniyle tıbbî tedaviye erişemeyen kişilerin açıklayamadıkları sağlık sorunları karşısında kutsal değerlere başvurdukları yöntemlerden biridir.

Bedoş ve Zühre Ninem romanlarında işlenen dönem aralığından dolayı roman haricinde tarihte de karşılığı bulunan Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan, savaş koşullarının neden olduğu salgın hastalıkların bahsi geçer. *Bedoş* romanında Memduh Bey, Şam cephesindeyken içinde kurtçukların dolaştığı yosunlu bir sudan içmek zorunda kalınca dizanteri tanısı ile askeri hastaneye yatırılır. Memduh Bey, dizanteri tedavisi görürken de orduda kolera salgınının patlak verdiği haberleri dolaşır. *Zühre Ninem*'de ise Mustafa'nın görevlendirileceği Erzurum ve Sarıkamış cephelerinde askerler arasında tifüs ve bit humması yayıldığı haberi gelirken Zühre ve ailesinin yaşadığı Eskişehir'de de tüm yurttaki olduğu gibi İspanyol nezlesi salgını can almaktadır. İspanyol nezlesi Zühre'nin kızı Nuriye Hanım'ı on gün kadar ateşler içinde yatırır, komşularının ölümüne neden olur.

Savaş koşullarının neden olduğu hastalıklar haricinde; *Bedoş* romanında Gülendam Hanım'ın sancıya karşı yarım bardak suya on beş damla nane ruhu ekleyip gönderdiği, Bedia'nın okula başlayabilmek için gerekli olan çiçek aşısını yaptırmaya gibi ayrıntılara sadece değinilir.

Zühre Ninem romanında ise Zühre'nin sık sık hastalanan Kemal'in halk tıbbına göre ev usulü tedavi edişi anlatılır: “(...) bardak bardak ıhlamur, hatmi, mürver çiçeği demi içirerek, başıma sirkeye batırılmış bezler koyarak beni iyileştirmeye çalışırdı. Ateşim düşmezse, bağırsaklarımı temizleyecek, portakal şurubu adını verdiği, hintyağı karışımı bir müshil içirir, çıplak tenime, sirkeye batırılmış ıslak gömlek giydirirdi” (Bilbaşar, 1981, s. 34-35). Zühre'nin uyguladığı bu yöntem geleneklerden getirilen bir uygulama olarak kültürel geçmişle de ilişkilidir. Tedavide kullanılan ot ve bitkiler ise bu tedavi

yöntemlerinin uygulandığı coğrafyaların sunduğu doğal fiziki coğrafya unsurlarının yapıları ve taşıdıkları özelliklerin tanınmasıyla geliştirilmiş olduğundan coğrafya deneyimleri ile bağlantılıdır. Yazarın bu bilgileri eserlerinde yansıtmada kaynak olarak aldığı nokta ailesinden gördüğü geleneksel uygulamalara, yaşam deneyimleridir.

Kemal Bilbaşar romanlarında işlemek üzere seçtiği coğrafyalarda o yere ait kültürel yapıyı, yerel halkın yaşam alışkanlıkları ve davranış kalıplarını verirken nesilden nesile aktarılan geleneksel tedavi yöntemlerine yer vermiştir. Bu yöntemlerde halk tıbbı denilen çoğunlukla inanca bağlı olan sağaltma yöntemleri, üzerinde yaşanan coğrafyanın sunduğu doğal unsurların ilaç benzeri işlevler görmesi amacıyla hazırlanan karışımlar için kullanılması yer almaktadır. Bu doğal unsurları otlar ve bitkiler oluştururken hayvan derisinin vücut sıcaklığını dengeleyerek ağrı tedavisi için kullanılması örneğine de yer verilmiştir. Yazar, romanlarında tedavi yöntemlerinin yanında belirli bir bölgede o bölgenin fiziki özelliklerinden, kaynak yetersizlikleri veya göç ve savaş durumlarında oluşan hijyenden yoksun ortam gibi nedenlerden kaynaklanan hastalıklara da yer verir. Yazarın tedavi yöntemlerinde geleneksel tıba, halk tıbbına ait unsurları kullanması coğrafyaları yansıtırken ele aldığı bölgelerin kültürel kaynaklarına dair bilgi sahibi olduğunu, fiziki coğrafya koşulları nedeniyle belirli bölgelerde görülen hastalıklara yer vermesi de üzerinde yaşanan belirli coğrafyalar üzerinde oluşma ve yayılma şartlarını yansıtmayı amaçladığını gösterir.

SONUÇ

Edebiyatın var olabilmesi için üzerinde oluşabileceği bir mekâna, zemine, coğrafyaya ihtiyacı vardır. Edebiyat ve coğrafya ilişkisi birbirleri ile pek çok yönden alışveriş içinde bulunan iki farklı disiplindir. Coğrafya; edebiyata, edebiyat eserlerine ve ondan da önce sanatçıya var olabilmesi için bir zemin sunar. Edebiyat eserini oluşturacak olan sanatçı üzerinde yaşadığı coğrafyanın fiziki ve beşerî özelliklerinden ister istemez etkilenerek, beslenerek yaşar. Üzerinde yaşadığı coğrafyanın etkisiyle o coğrafyada şekillendirdiği düşünce yapısı ve bakış açısı ile bir edebiyat eseri oluşturur. Oluşturulan edebiyat eseri de belirli bir coğrafya üzerinde dağılır, gelişir ve kimi zaman o coğrafyaya değer katan bir unsur haline gelir. Kemal Bilbaşar da toplumcu gerçekçi bir yazar, bir coğrafya öğretmeni olarak üzerinde yaşadığı coğrafyanın ona sunduğu imkanların ve mahrum bıraktığı noktaların bilincindedir. Gittiği gezilerde bulunduğu coğrafyaların fiziki ve beşerî özelliklerini tanıyarak yeri geldiğinde deneyimlediği coğrafyalardan edindiği bu bilgileri eserlerinde de kullanmıştır.

Kemal Bilbaşar, kendini fikirde toplumcu, sanatta gerçekçi bir edebiyatçı olarak tanımlamıştır. Edebiyat sahasında eserler vermeye başladığı dönemin sosyal ve politik durumlarının etkisi ile toplumcu gerçekçi görüşü benimseyen yazar, sanatını toplumun genel yapısına dair görünümler elde edebileceği kırsal kesimlerde yaşananları iyisiyle ve kötüsüyle ele alabilmek amacıyla icra etmiştir. Romanlarında kırsal yerleşmelerde yaşayan insanların gündelik telaşlarına, maruz kaldıkları fiziki ve sosyal zorluklara, yaşadıkları problemlere değinen yazar halkın problemlerini işlemiştir. Bunu yaparken de siyaset ve sanatı iç içe geçirmeden, sanatı tamamıyla bir propaganda aracı olarak kullanmadan ele almıştır. Kemal Bilbaşar'ın toplumcu gerçekçi bakış ile kırsal kesimlere ve onların acı tatlı hayatlarına dokunan eserler kaleme almış olması romanlarını coğrafi içerik bakımından da zenginleştirdiğinden coğrafya merkezli okuma yöntemi ile incelendiklerinde çok çeşitli veriler elde edilmiştir.

Yazarın eserlerinde köy gerçekliğini kaleme almasında öğretmenlik mesleği ile kırsal yerleşmelerde bulunmasının etkisi olmuştur. Fakat etkiler bununla sınırlı kalmaz. Edebiyat çevresinde eserler verdiği dönem aralığının Köy Enstitülerinde yetişen köy kökenli yazarların toplumcu gerçekçi anlayış etkisinde köy konulu romanlar yazdığı

dönem olmasının da etkisi vardır. Kemal Bilbaşar; kent kökenli olması, kentte yüksek eğitim kurumlarından mezun olması gibi noktalarda döneminin köy romancılarının büyük çoğunluğundan farklıdır.

Kemal Bilbaşar'ın romanları coğrafya merkezli okuma yöntemi ile okunurken önce yazarın coğrafyayı nasıl algıladığı ve ne şekilde ele aldığı sorusu sorulmuştur. Daha sonra yazarın romanında işleyeceği mekânı seçme nedenlerinin ne olabileceğine dair bilgilere erişebilmek için yazarın beyninde bir alana, uzama dair oluşan görüntünün, profilin nerede ve hangi etkiler ile şekillenmiş olabileceğine bakmak amacıyla hayat öyküsüne başvurulmuştur. Coğrafyayı merkeze alarak çıkarılmış olan hayat coğrafyasına bakıldığında yazarın eserlerini oluştururken işleyeceği coğrafyayı seçme, o coğrafya üzerinde oluşturacağı karakterlerin nasıl kurgulanacağına, hangi konunun ele alınacağına karar vermede üzerinde yaşadığı coğrafyalarda edindiği birikimden büyük ölçüde faydalandığı görülmüştür. Bu etkilere Anadolu'ya göçmen olarak gelen ailesinin, aynı şekilde göçmen bir ailede doğan eşinin ailesinin geçmişte yaşadığı coğrafyalar da dahildir. Çerkes bir göçmen babasının köklerinin bağlı olduğu coğrafyayı *Kölelik Dönemeci* romanında işler. Arnavut göçmeni bir aileye mensup olan eşinin hayat serüvenini *Bedoş* romanında, ömrü boyunca oradan oraya göçerek yaşayan, vatan hasreti ile ölen anneanesi Zühre'nin göçmenliğini *Zühre Ninem* romanında işler. Çocukluğuna dair hatırladığı ilk anı olduğunu söylediği bir çingene tarafından kaçırılmaya çalışılması olayını önce çocuk romanı olarak kaleme aldığı *Yonca Kız*'da işler. Daha sonra da çocukken kendisine anlatıldığı şekliyle de *Zühre Ninem* romanında aktarır.

Göçmen bir aileden gelmesi, göçmen bir aileden gelen birisi ile evlenmesi, yaşamı boyunca gerek mesleki gerek siyasi görevlendirmeler neticesinde farklı coğrafyalarda bulunmuş olması toplumcu gerçekçi öğretmen kimliği ile birleştiğinde de o coğrafyalarda tesadüf ettiği insanları gözlemlemesini sağlamış olacaktır ki eserlerinde etnik çeşitliliğe mutlaka değinir. Bunu yaparken romanlarda etnik kökeni, memleketi ile öne çıkan kişilerin o coğrafyaya, o kültüre ait olduğunu göstermek için lakaplar, beceriler, alışkanlar, fiziksel görünüm veya kişilik özellikleri yükler. Buna; *Bedoş* romanında Arnavutlara has bir inatçılıkla küs kalan Nimetullah Metin Roşi, *Ay Tutulduğu Gece*'de fazla karikatür bir Karadenizli tiplemesi olan balıkçı kaptanı

Lazoğlu, odun ve tomrukları gündelik yaşam düzeninde, kültürel faaliyetlerinde kullandıkları bilinen Yörüklerin bu özelliklerinden yararlanarak *Yeşil Gölge* romanında tomruk fabrikasında çalışan tomruk ustası bir Yörük yerleştirmesi örnek gösterilebilir.

Yazarın göçmen ailelerle çevrili bir yaşam deneyimi olması eserlerinde göçmenlik konusuna eğilmesine de neden olmuştur. Göçmenlerin tüm varlıklarını geride bırakıp kaçmaları, geldikleri yerlerde barınma sorunları ile karşılaşmaları, çektikleri vatan hasreti romanlarda göçmen karakterler ile ele alınan konulardır. Romanlarında işlediği göç tipleri çok çeşitli olmakla birlikte savaş ve siyaset kaynaklı olanların daha fazla yer kapladığı görülmüştür. Bunda yazarın dünya savaşlarının yaşandığı zamanlarda yaşamış olmasının da etkisi büyüktür.

Kemal Bilbaşar'ın romanlarındaki coğrafi unsurlar coğrafyanın alt dallarına göre sınıflandırılarak incelendiğinde yazarın işlediği coğrafyayı en çok yörelerin kültürel yapıları üzerinden yansıtmayı tercih ettiği görülmüştür. Coğrafya ve tarih alanlarında öğretmenlik yapan, emekliliğinden sonra ise siyasete atılan toplumcu gerçekçi yazar Bilbaşar'ın bir coğrafyayı eserlerinde yansıtırken ağırlıklı kültürel coğrafyaya dair unsurlardan yararlanması yazarın aile geçmişini düşündürmektedir. Nesiller boyunca ağırlıklı siyasi nedenlerle zorunlu göçler yapmak zorunda kalmış bir aileye mensup olan yazar, değişen çevreyle beraber kültür farklılıklarına maruz kalmıştır. Kültürel alandaki bu çeşitlilik yazarın romanlarında kültürel ve etnik unsurlar hakkında farkındalığının gelişmesine etki etmiş olmalıdır. Nitekim yazar eserlerinde işlediği coğrafyaları kültürel varlıkları içinde yansıtmaya konusundaki dikkat ve hassasiyetini verdiği röportajlarda çok kez dile getirmiştir.

Kemal Bilbaşar, romanlarında işlemek üzere seçtiği coğrafyaları fiziki ve beşerî coğrafyası ile bir bütün olarak ele almaya gayret göstermiştir. Bunu yaparken o coğrafyada önemli olan fiziki ve beşerî unsurları anlatıya yerleştirir. Buna *Cemo* ve *Memo* romanlarında Munzur suyu ve gözelerinin işlenmesi, *Kölelik Dönemeci*'nde Çerkesler için çok değerli olan Nart Destanı'nın kullanılması, Eskişehir'de porsuk çayı, Diyarbakır'da Dicle'nin işlenmesi örnek gösterilebilir. İşlenen coğrafyayı bütünüyle yansıtmaya çabasının kimi zaman *Ay Tutulduğu Gece* romanında olduğu gibi "yerli bir turistin yüzeysel izlenimlerine" benzeyen bir biçimde bölge tanıtımları gibi yazıldığı görülmüştür. Fakat mesleğinden dolayı çevre duyarlılığı ve bilgisine sahip olması

beklenen biri olarak yazarın romanlarında işlediği karakterlerin çevreyi tanıma serüvenini okuyucuya da yansıtmak isteğiyle verildiği düşünülebilir.

Yazar, romanlarında mekân olarak seçtiği coğrafyaların iklimlerini de gerçek hayattaki iklim özelliklerine uyumlu biçimde verir. Yazarın eserlerinde iklim Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaşamak için zorlu engellerle mücadele etmeyi gerektiren soğuk havası, yoğun yağışları ve dağlık yer şekilleri ile verilir. Bu bölgelerde yaşayan insanlar olarak roman karakterleri de hayatlarını sürdürdükleri coğrafyanın zor koşulları ile mücadele edebilecek sert ve dayanıklı yapıda verilmiştir. Kıyı bölgelerinde ise durum daha farklıdır. Kıyı kesimlerinin mekân olduğu romanlarında hava koşulları, yer şekilleri insanlar için her an tetikte olmalarını gerektirecek güç şartlar sunmaz. Yazar, bu mekânlarda yaşayan roman kişilerini oluştururken ılıman iklimde yaşayan yumuşak mizaçlı insanlar profilini benimsemiştir. Bu kişiler şarapları ve mezeleri ile eğlence hayatına düşkün, kaba kuvvet uygulamaya hevesli olmayan kişilik özellikleri gösterecek biçimde yazılmıştır.

Yazar, romanlarında kırsal bir yerleşme kurarken orada yaşayan insanların tarım ve hayvancılık ile ilgilendiğini belirtecek tek katlı ve ahırları olan küçük köy evleri, çadırlar gibi meskenleri kullanmıştır. Bu meskenler etrafında insanlar ve hayvanlar aynı coğrafyada iç içe yaşadıkları bir gündelik hayat kurmuştur. İnsanlar yeri gelir hayvanlarla aynı suda yıkanır, yeri gelir onları evcilleştirerek güçlerinden yararlanıp gündelik yaşamlarını kolaylaştırırlar. Kemal Bilbaşar'ın romanlarında özellikle kırsal bölgelerde yaşayan insanlar ile çevrelerindeki hayvanlar arasında çok büyük ayrımlara gidilmediği görülmüştür. Yazar bunun en belirgin örneğini kırsal yaşamda insan ve hayvanın yaşam düzeninde doğmak, cinsellik ile üremek ve ölmek gibi temel dinamiklerde ortaklıklarına vurgu yaparak vermiştir. Romanlarda insanlar da hayvanlar da çiftleşir, yavrular ve döl tutar. Bunun yanında köylüler ile hayvanlarının iletişimi de aynı türden iki canlının kurduğu dostluklara benzer biçimde verilmiştir. Hayvan ve insan sahibi arasındaki dostluk sahipleri hayvanları ile dertleşir, hayvanları da onların dertlerine ortak olur biçimde işlenmiştir.

Kemal Bilbaşar'ın, romanlarında bir yerleşme düzenini kurarken o yerleşmenin meskeni, coğrafi özellikleri, kültürel değerleri, geçim kaynakları gibi o coğrafyayı bir bütün halinde mekânsal olarak kurgularken toplumsal yaşam düzenini verme konusunda

mekânı kurgulanmasında başarılı sayılabilecekken o mekânlar üzerinde konumlandırılan roman kişilerine derinlik katmadığı görülür. Roman kişilerinin verilmesi konusunda eleştirmenlerin de dikkatini çeken nokta roman kişilerinin yüzeysel ve bağlamdan kopuk olmalarıyla birlikte kadınların özellikle *Ay Tutulduğu Gece* romanında yalnızca erkeklerin hoş vakit geçirmesi, tatmin edilmeleri için konumlandırılmış kişiliklerin ötesine geçmemiş olmalarıdır. Buna ek olarak kadın varlığı *Cemo* ve *Memo* romanlarında doğa ile iç içe, ataerkil toplumda güç sahibi olmaları ile sivrilmişlerdir.

Romanlarında Türkiye'nin bütün coğrafi bölgelerini mekân olarak işleyen yazar, buna ek olarak Kafkas coğrafyası ve Kıbrıs'ı da eserlerinde mekân olarak seçmiştir. Yazar, romanlarında işlemek üzere tercih ettiği coğrafyalarda yerleşme biçimlerini de büyük ölçüde o bölge uygun biçimde vermiştir. Hangi yerleşme tiplerini yoğun olarak işlediğine bakıldığında kasaba ve köy yerleşmelerine ağırlık verdiği görülmüştür. Eserlerde işlenecek coğrafyanın topraktan üretim ve hayvancılık yaparak yaşamlarını sürdüren kırsal kesimlerden seçilmesi romanlardaki ekonomik faaliyetler arasında tarım ve hayvancılığın da yer bulmasını sağlamıştır. Bununla birlikte yazar, ağa ile maraba, patron ile işçi sınıfı ayrımlarını da eserlerinde işlemiş, sınırları belirlenmiş coğrafyalarda yapılan çeşitli kaçakçılık, sahtecilik, usulsüzlük ve yozlaşma gibi konulara da yoğun biçimde yer vermiştir. Yazarın bu tavrı romanların yer yer bir siyaset günlüğüne benzemesine neden olmuştur. Dönemi ve işlediği coğrafyaların içinde bulunduğu sosyal ve siyasi yapıyı vermek amacıyla bu yola başvuran yazar, sayfalar dolusu siyaset tartışmalarına yer vermiştir. Bu kısımlar romanlara işlediği dönemin siyasi yapısı, siyaset tarihi gibi noktalardan bakıldığında tarihî gerçeklikle uyumlu olmaları itibarıyla bolca veri sunmaktadır. Siyasi anekdotların yoğun biçimde, siyaset tarihine ait bir döküm gibi işlenmesi özellikle yazarın tarihî romanlarında coğrafya merkezli okuma yöntemi ile incelendiğinde siyaset ve coğrafya arasındaki bağlantıların siyaset ve tarih odağında, seçmen profiline yapılan dokundurmalar ile ilerlemesine sebep olmuştur. Fakat bu durum ele alınan coğrafyanın tarihî gerçekliğine ayna tuttuğundan, tarihin kendisinin de bir mekân üzerinde geçmesi zorunlu olduğundan işlenen coğrafyanın siyaset ile bağlantısının kurulmasının tam anlamıyla önüne geçtiği söylenemez.

Yazarın romanlarında ele aldığı şehir tipi yerleşmeler ise kırsal yerleşmelere göre siliktir. Çoğunlukla *Başka Olur Ağaların Düğünü*'nde olduğu gibi köylü ile kentli, varıl ile yoksul, devlet kurumlarına yakın güç sahibi kimseler ile ağalarına bağlı olarak yaşayan marabalar arasındaki varlık durumundaki uçurumu, kültür farklarını belirtmek için kullanılmışlardır.

Yazarın özellikle toplumsal romanları kültürel coğrafya açısından çok zengindir. Yazar, eserlerinde işleyeceği coğrafyalara dair orada yaşayan insanlar ile görüşerek, araştırmalar yaparak veya bizzat şahit olarak öğrendiği kültürel uygulamaları eserlerinde işlemiştir. Öğrenilmiş coğrafyaya Şirvan'da kaymakamlık yapan kardeşi aracılığıyla *Cemo* ve *Memo*'ya mekân olan Doğu Anadolu coğrafyasını tanınması örnek verilebilir. Yaşanmış coğrafyaya ise biyografik özellikler taşıyan *Zühre Ninem* romanı örnek verilebilir. Ayrıca yazar, *Cemo* ve *Memo* başta olmak üzere eserlerinde işlediği kesimleri kendince oluşturduğu ve her yörede aynı şekilde kullandığı bir tür ağız özelliklerine göre konuşturmuştur. Bununla da hedeflediği okur kitlesine daha kolay ulaşabildiğini savunan yazar, yetersiz eğitim alan, zor iklimlerde zor şartlarda yaşayan insanların kendi ifadesiyle “olayları abartarak” anlatma ve yayma alışkanlıklarına uygun olması açısından masalsı bir anlatım yöntemini benimsemiştir. Bu anlatımı kurarken de halk kültüründen, özellikle de Dede Korkut'tan çok yararlandığını söylemiştir. Bundan dolayı yazarın eserleri türküler, maniler, halk anlatıları ve efsaneleri ile doludur. Yazar ayrıca kültür ve etnik kökeni romanlarında belirtirken din ve mezhep farklılıklarına da değinerek inanç temelli uygulamalara, batıl inançlara da yer vermiştir. Bir yönüyle kültür ile de bağlantılı olan halk tıbbı konusu da yazarın eserlerinde görünen meselelerden olmuştur. Modern imkanlara ulaşamayan insanların kendilerince dertlerine buldukları, otlar ve çiçeklerden, hayvan postlarından, tütsülerden şifa aramak çoğu zaman inanç temelli davranışlar ile uygulanması yapılan bir tür tedavi yöntemi olarak Kemal Bilbaşar'ın romanlarında da yer bulmuştur.

Sonuç olarak; Kemal Bilbaşar'ın romanlarında coğrafya merkezli okuma yöntemi uygulandığında çok çeşitli fiziki ve beşerî unsurlara erişildiği, bu unsurların bir kısmı ile doğrudan yazarın hayat coğrafyası ile bağlantılarının olduğu, romanları tahlil ederken bu bağlantıların takip edilmesinin çoğu zaman açıklama getirme konusunda olumlu sonuç verdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. V. (2018). Moğollardan Anadolu'ya Bir Halk Hekimliği Tedavi Yöntemi: Deriye Çekme. *Lokman Hekim Dergisi*, 8(1), s. 33-46.
- Açık Oturum: Türk Romanı ve Türkiye Gerçekleri. (1981, Eylül). *Varlık*, (888), s. 13-17.
- Akdemir, İ. O., ve Durmuş, E. (2015). Türkiye'nin Akarsuları Ve Gölleri. H. Akengin, ve İ. Dölek (Ed.) içinde, *Türkiye Fiziki Coğrafyası* (s. 100-101). Ankara: Pegem Akademi.
- Akengin, H. (2019). *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Aktaş, H. (2003). *Çağdaş Türk Şiirinde Coğrafya*. Edirne: Yort Savul.
- Aktaş, H. (2012). Disiplinlerarası İlişkiler Bağlamında Şiir ve Coğrafya. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 2(3), s. 1-25.
- Arslan, G. (2015). Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması, Uygulanması Ve Sonuçları. *Türk Tarihi Dergisi*, (61), s. 119-152.
- Algül, A. (2020). Eleştirel Gerçekçilikten Devrimci Romantizme Doğru Toplumcu Gerçekçilik Üzerine Bir Çalışma. *Frankofoni*, 2(37), s. 171-179.
- Alıcı, Y. (2019). Kemal Bilbaşar'ın Cemo ve Memo Romanlarında Toplumsal Cinsiyet Yansımaları. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 11(22), s. 355-375. doi:http://doi.org/10.26517/ytea.412
- Altunal , B., ve Tosun, A. A. (2022). Abdurrahim Karakoç Şiirlerinde Coğrafi Unsurlar. *Kapadokya Coğrafya Dergisi*, 3(1), s. 46-61.
- Ankut Bozo, B. (2022). "Işıklı Kıyılardan" Sonsuza Karışmak: Denizin Çağırışı Romanının Yalnızlık ve Yabancılaşma İzlekleri Ekseninde Değerlendirilmesi. *Sanat ve İkonografi Dergisi*(3), s. 14-26.
- Asırları Beraber Geçtik*. (2018, Şubat 12). 22. 09. 2023 tarihinde Çerkes Dernekleri Federasyonu: <https://cerkesfed.org/arastirma/asirlari-beraber-gectik/> adresinden alındı
- Aslan Cobutoğlu, S. (2014). *Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası: Karadeniz ve Çevresi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Atasoy, E. (2019). *Kültür Coğrafyası Ve Etnocoğrafyanın Temelleri Etnoslar-Diller Azınlıklar-Diasporalar-Kimlikler*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Atlan, C. (2011). *Nurdağı (Gâvurdağı) Halk Ezgilerinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Atlan, C. (2021). Nurdağı (Gâvurdağı) Halk Ezgilerinin İncelenmesi Üzerine Bir Çalışma. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 8(7), s. 129-140. doi:<https://doi.org/10.51293/socrates.34>
- Avcı, V., Esen, F., ve Kıranşan, K. (2018). Bingöl İlinin Fiziki Coğrafya Özellikleri. *Bingöl Araştırmaları Dergisi Arkeoloji Özel Sayısı*, 4(2).
- Ay, B. (1978, Ekim). Kemal Bilbaşar. *Varlık*, (853), 16/26.
- Ayık, U., & İlik, İ. (2020). Orhan Kemal'in Bereketli Topraklar Üzerinde ve Gurbet Kuşları Romanlarının Edebiyat Coğrafyası Açısından İncelenmesi. *Coğrafya Dergisi*, ?(40), s. 1-16. doi:10.26650/JGEOG2020-0008
- Bağcı Tayfur, M. (2008). *Kemal Bilbaşar'ın Hikâyeleri, Romanları Ve Tiyatroları Üzerine Bir İnceleme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Bağcı, M. (2002). *Kemal Bilbaşar'ın Hayatı Ve Eserleri Üzerinde Bir İnceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Bağcı, M. (2023). *Kemal Bilbaşar Eğitime ve Sanata Adanmış Bir Hayat*. Ankara: Platanus Publishing.
- Bartın Irmağı*. (t. y.). 28. 08. 2023 tarihinde T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Bartın İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü: <https://bartin.ktb.gov.tr/TR-69016/bartin-irmagi.html> adresinden alındı
- Baydar, M. (1960). Kemal Bilbaşar. M. Baydar içinde *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar? 50 Sanatçı Biyografi-Röportaj* (s. 51-53). İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kağıtçılık.
- Bayram, E. (2019, Aralık). Hz. İbrahim'in Ateşe Atılması ve Bu Hususta Ön Plana Çıkan İşarî Yorumlar. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), s. 61-77. doi:10.5281/zenodo.3594062
- Belge, M. (2012). Cemo-Memo ve Gelenekten Yararlanma. M. Belge içinde, *Edebiyat Üstüne Yazılar* (s. 194-202). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bendenay Çapa, A. (2022). *Turist Rehberlerinin Savaş Alanları Turizmi Anlatılarını Zenginleştirmede Coğrafya Merkezli Okuma: Türk'ün Ateşle İmtihanı Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

- Bilbaşar, K. (20 Temmuz-2 Eylül 1941). Etrafımızdaki Duvar. *Tasvir-i Efkâr*, nr. 4760-4804
- Bilbaşar, K. (1961). *Ay Tutulduğu Gece*. İzmir: Kovan Kitabevi Yayınları.
- Bilbaşar, K. (1966). *Cemo*. İstanbul: Evren Yayınları.
- Bilbaşar, K. (1969a). *Memo*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bilbaşar, K. (1969b). *Memo*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bilbaşar, K. (1970). *Yeşil Gölge*. İstanbul: May Yayınları.
- Bilbaşar, K. (1971). *Yonca Kız*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bilbaşar, K. (1972). *Başka Olur Ağaların Düğünü*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Bilbaşar, K. (1980). *Bedoş*. İstanbul: YAZKO.
- Bilbaşar, K. (2015). *Kölelik Dönemeci*. İstanbul: Can Yayınları.
- Bilbaşar, K. (31 Ağustos - 30 Kasım 1958). Kıbrıs Ateşler İçinde. *Akşam*, s. 3.
- Bilbaşar'la Konuşma. (1972, Aralık 17). *Yeni Ortam*, 1(96), s. 17.
- Bilgiç, N. (2008). *Ahmet Mithat Efendi'nin Letâif-i Rivâyât Adlı Eserinin "Edebiyat Coğrafya Merkezli" İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Buldur, A. D., Meydan, A., ve Güngör, Ş. (2016). Dede Korkut Destanlarının Kültür Coğrafyası. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(3), s. 925-947. doi:<https://doi.org/10.21547/jss.256701>
- Bulut, F., ve Bulut, E. (2022). Coğrafya Merkezli Okuma Ekseninde Abbas Sayar Romanları. *Erciyes Akademi*, 36(Özel Sayı), s. 1562-1587. doi:<https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1192023>
- Büyüka, B. Ö. (1971). *Abhaz Mitolojisi Anaç Mı?*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. (t. y.). 20. 09. 2023 tarihinde Coğrafya Dünyası: <https://www.cografya.gen.tr/sozluk/fauna-4.htm> adresinden alındı
- Colarusso, J. (2019, June 20). *Circassians*. 10. 09. 2023 tarihinde Encyclopedia of World Cultures: <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/circassians> adresinden alındı

- Çakmak, Y. (2012). *Tunceli-Hozat Bölgesinde Sarı Saltık Ocağı Ve Bektaşilik (Tarih-İnanç Ve Doktrin-Ritüel)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Çetinkaya, N., ve Yıldız, S. (2018). Erzurum'un Yenilebilir Otları Ve Yemeklerde Kullanım Şekillerine Yönelik Bir Araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek.1), s. 482-503.
- Çetişli, İ. (2017). *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çiftçi, F. (2016). Aydın Afacan'ın "Metruk Şehir" Şiirinde Mekânsal Poetika. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 3(1), s. 115-123.
- Çoban, A. (2015). Türkiye'nin İklimi. H. Akengin, ve İ. Dölek (Ed.), *Türkiye Fiziki Coğrafyası* (s. 23-53). Ankara: Pegem Akademi.
- Çoruhlu, Y. (2002). Güneş ya da Ay Tanrısı ya da Güneşe, Aya ve Yıldızlara Tapınma. içinde, *Türk Mitolojisinin Anahatları* (s. 22-26). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dere, M. (2022). Kemal Bilbaşar'ın Cemo ve Memo Adlı Romanlarına Ekofeminist Bir Yaklaşım. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (7), s. 317-332.
- Deveci, R. (2023). Türk Dünyası Evlenme Ritüellerinde Akrabalık, Yakınlık Kurma ve Yabancılaşma Gidermeyi Amaçlayan Yeme-İçme Ritleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (Özel Sayı 1), s. 1630-1659.
- Dik, E. (2016). Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1930) "Köy" Sorunu. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 71(3), s. 693-729.
- Dikici, Ü. (2005). *Kemal Bilbaşar'ın Romanlarında Şahıslar Kadrosu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Doğa ve Coğrafya*. (t. y.). 21. 06. 2023 tarihinde T.C. Tunceli Valiliği: <http://www.tunceli.gov.tr/doga-ve-cografya> adresinden alındı.
- Doğan, T. (2012). Arşiv Belgelerine Göre 1937-1938 Dersim İsyanı. *History Studies*, 4(1), s. 157-169.
- Doğanay, H. (1999). *Coğrafya'ya Giriş*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Doğanay, H., Özdemir, Ü., ve Şahin, İ. F. (2014). *Genel Beşerî ve Ekonomik Coğrafya*. Ankara: Pegem Akademi.
- Doğu Anadolu Bölgesi*. (t. y.). 21. 06. 2023 tarihinde Coğrafya Dünyası: <https://www.cografya.gen.tr/egitim/bolgeler/dogu-anadolu.htm> adresinden alındı
- Dumézıl, G. (2000). *Kafkas Halkları Mitolojisi* (M. Y. Sağlam, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.

- Ergin, M. (1969). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti (Tarihi Ve İdeolojisi)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ertop, K. (1981, Ekim 15). Amıdan Romana. *Milliyet Sanat Dergisi*, (34), s. 46.
- Fırat, G. (2019). *Yaşar Kemal'in Romanlarında Coğrafyanın Etkisi (Bir Ada Hikayesi 1-3, İnce Memed 1-4, Akçasazın Ağaları 1-2)* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Garan Gökşen, B. (26-27 Eylül 2019). Ahmet Mithat Efendi ve Kafkas Coğrafyası (Coğrafya Merkezli Okuma Ekseninde Gürcü Kızı ve Kafkas). R. Özyürek, A. Gökçe, İ. Atabey, A. Celepoğlu, ve A. Gençtürk (Ed.), içinde *XIV Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı* (s. 120-135). Bakü-Azerbaycan: ?
- Garan, B. (2012). Coğrafya Merkezli Okuma Işığında Kadından Kentler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), s. 87-111.
- Göka, Ş. (2001). *İnsan Ve Mekan*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1953). *Pir Sultan Abdal Hayatı Sanatı Eserleri*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Güngör, Ş. (2015). Karacaoğlan Şiirlerinde Coğrafi Unsurlar. A. Meydan, ve T. Çetin (Ed.) içinde, *Türk Kültüründe Coğrafya-I* (s. 197-218). Ankara: Pegem Akademi.
- Gürbüz, E. (1995). Diş Hediğı Geleneğinin Ritüel Karakteri Ve Fonksiyonları. *Milli Folklor*, 4(28), s. 81-83.
- Güreşir, S. K. (2015). İhanetin Mekânından Mücadele ve Kurtuluşun Mekânına: Nâzım Hikmet'in Kuvâyî Milliye Şiirlerini Coğrafya Merkezli Okuma Denemesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), s. 133-143.
- Harmancı, H. (2022). *Turist Rehberlerinin Milli Mücadele Dönemi Anlatılarını Zenginleştirmede Coğrafya Merkezli Okuma: Yaban Romanı Örneğı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Heyelan Ve Erozyon*. (t. y.). 28. 08. 2023 tarihinde Coğrafya Dünyası: <https://www.cografya.gen.tr/egitim/fiziki/heyelan-erozyon.htm> adresinden alındı
- Hızlan, D. (1983). 1945 Yıllarının Panaroması. içinde *Yazılı İlişkiler* (s. 49-51). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kaçmaz, M., ve Kaçmaz, P. (2019). Edebiyat Coğrafyası; Elif Şafak Romanlarının Coğrafi Terim ve Mekân Analizleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, ?(73), s. 53-60. doi:10.17211/tcd.585678

- Kaçmaz, P. (2017). *Edebi Metinlerde Coğrafi Perspektif; Elif Şafak Romanlarının Analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Kaçmaz, P., ve Kaçmaz, M. (2017). Edebiyat Coğrafyası; Elif Şafak Romanlarında Coğrafi Unsurlar. *Journal of Strategic Research in Social Science (JoSReSS)*, 3(4), s. 1-20. doi:10.26579/josress-3.4.1
- Kalaycı, İ. (2015). Tarih, Kültür ve İktisat Açısından Çerkesya (Çerkesler). *Avrasya Etüdleri*, 47(1), s. 71-111.
- Kale, Ö. (2013). *Türk Edebiyatında Sinemaya Uyarlanan Romanlar ve Uyarlama Sorunu* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kaplan, M. (2006). Edebiyat Coğrafyası. içinde *Nesillerin Ruhu* (s. 151-153). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, R. (1997). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kapucu, S. (2016). *Kemal Bilbaşar'ın Hikâyelerindeki Halk Edebiyatı ve Halk Kültürü Unsurları Üzerine Bir İnceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Karabulut, M., ve Dağ, N. (2017). Ütopik Bir Mekân Arayışı Olarak Deniz (Denizin Çağırışı Örneği). *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 3(1), s. 136-147.
- Karasu, A. (2010). *Çağdaş Bulgar Dilindeki Türkçe Kelimeler Bulgarca-Türkçe Ortak Söz Varlığı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Kaya, C. (1951-1952). *Abdülhak Hâmid Üzerinde Edebiyat Coğrafyası Bakımından Bir Araştırma* (Mezuniyet tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kaya, E. (2018). Toplumcu Gerçekçi Yazar Kemal Bilbaşar'ın Cemo Adli Eserinden Yansıyan Anadolu. *Folklor/Edebiyat*, 24(95), s. 241-260. doi:10.22559/folklor.340
- Kaya, M. (2015). Kemal Bilbaşar, Cemo (1966), Memo (1969). içinde *Türk Romanında Destan Etkisi* (s. 179-183). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kefeli, E. (14-15 Nisan 2005). Kıbrıs Türk Şiirine 'Geo-litteraire' Bir Yaklaşım. Ü. Vancı Osam (Ed.), içinde *5. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri. 1*, s. 257-277. Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Kefeli, E. (2006). Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası: Acaib-i Âlem. N. Esen, ve E. Köroğlu (Ed.), içinde *Merhaba Ey Muharrir! Ahmet*

Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar (s. 217-230). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Kefeli, E. (2009). Coğrafya Merkezli Okuma. *Turkish Studies*, 4(1), s. 423-433.

Kefeli, E. (2019). Edebiyat Coğrafya İlişkisi. D. Ardalı Büyükarman, S. Şahin, B. Öztürk, ve T. Ural (Ed.), içinde *Edebiyatın İzinde Edebiyat Ve Coğrafyalar* (s. 13-23). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Kemal Bilbaşar. (1977, 7 Ocak). *Milliyet Sanat*, (213), s. 3/7.

Kemal Bilbaşar Anlatıyor. (1967, Aralık). *Türk Dili*, (195), s. 2018-219.

Kemal Bilbaşar Özeleştirisini Yapıyor. (1971, Ağustos). *Yeni Edebiyat*, 11(10), s. 3-7.

Kocatürk, M. (2019). *Kemal Bilbaşar'ın Romanlarında Halkbilimi Unsurları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.

Koç, N. (2013). Şeyh Sait Ayaklanması. *Electronic Turkish Studies*, 8(2), s. 153-166.

Korat, G. (2005, Nisan). Yazar Ve Coğrafya. *Kitaplık*, (82), s. 52-55.

Korkmaz, E. (2020). Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Karaborsa. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (66), s. 241-279.

Kudret, C. (1990). *Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman III Cumhuriyet Dönemi (1923-1959)*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Kurğa Örmek, F. (2018). *Kemal Bilbaşar'ın Romanlarındaki Kalıplaşmış İfadeler Üzerine Bir İnceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.

Küçük, K. (2019). *Edebiyat Eserlerinin Coğrafya Öğretiminde Kullanılması Üzerine Bir İnceleme: Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirindeki Coğrafi Öğeler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Latmos. (t. y.). 30. 08. 2023 tarihinde Aydın Çağırıyor: <https://aydincagiriyor.com/tr/aydincagiriyor/doga/tabiat-rotalari/latmos/31> adresinden alındı

Meydan, E. (2021). *Türk Romanında İdeolojik Eğilimler (1960-1970)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.

Moretti, F. (1997). *Atlas of the European Novel 1800-1900*. London: Verso.

- Muğan, G. (2021). Tasarım Sürecinde Çevresel Algının Sınırlarını Diyalektik Bakış Açısıyla Yeniden Belirlemek. *Artium*, 9(2), s. 105-11. doi:10.51664/artium.881947
- Munzur (Ovacık) Gözeleri*. (t. y.). 28. 08. 2023 tarihinde T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Tunceli İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü: <https://tunceli.ktb.gov.tr/TR-57314/munzur-ovacik-gozeleri.html> adresinden alındı
- Necatigil, B. (1992). *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü 229 Çağdaş Yazarımızın 770 Eseri*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Oğul, B. (2021). *Yusuf Atılğan'ın Aylak Adam ve Kemal Bilbaşar'ın Denizin Çağırışı Romanlarında Yabancılaşma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Okuşluk Şenesen, R. (2011). Türk Halk Kültüründe Bolluk Ve Bereketle İlgili İnanç Ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri. *Folklor/Edebiyat*, 17(66), s. 209-228.
- Oral, C., & Şengül, A. (2022). Kemal Bilbaşar'ın Denizin Çağırışı Romanını Mekânın Dönüştürücü Etkisi Bağlamında Okumak. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(37), s. 347-360.
- Özbek Yediç, B. (t. y.). *Çerkes Halkının Etno-Historik Sözlüğü*. Circassian Center: https://www.circassiancenter.com/ccturkiye/edebiyat/genel_konular/lepsikon/lepsikon_Ch.htm adresinden alındı
- Özer, H. (2021). Coğrafya Merkezli Okuma Işığında Rıfat Ilgaz'ın Yıldız Karayel Romanı. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (6), s. 38-51. doi:10.51531/korkutataturkiyat.1017843
- Özkırımlı, A. (1995). *Öykülerle Romanlarda Yaşamak*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Özkoçak, V. (2018). Fiziki Antropoloji Yayınlarının Gelişimi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, HÜSBED ANARSAN ÖZEL SAYISI*, 11(2), s. 1347-1362. doi:<https://doi.org/10.17218/hititsosbil.463461>
- Özpay, A. (2004). *Kemal Bilbaşar'ın Romancılığı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, A., & Aktaş, S. (2018). Karadeniz Bölgesi Meyveciliğinin Mevcut Durumu ve Potansiyeli. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(4), s. 11-20.
- Peraldo, E. (Ed.). (2016). *Literature and Geography: The Writing of Space throughout History*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Solak, Ö. (2011). Vüs'at O. Bener'in Dost Yaşamaz Adlı Kitabındaki Öykülerin Kurgusal Coğrafyası. *Turkish Studies*, 6(4), s. 789-804.

- Şahin, E., ve Tunç, B. (2015). Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve Dp-Chp Siyasî Mücadelesi (1945-1947). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), s. 31-69.
- Şişman, B., ve Şahin, M. (2019, Kasım). Alevi-Bektaşî Kültürünün Türk Halk İnanışları Ve Uygulamalarına Yansıması. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi* (92), s. 43-66. doi:10.34189/hbv.92.003
- Tahralı, M. (2008). *Rifâiyye*. 5. 11. 2023 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/rifaiyye> adresinden alındı
- Taş, B. (2021). Coğrafya Penceresinden Dil ve Edebiyat. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s. 91-101.
- Tekataş, S. (2018). *Kemal Bilbaşar'ın Toplumsal Romanlarında Folklorik Unsurlar* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Temur, M., ve Ertem, İ. S. (2019). Çocuk Edebiyatında Göç Ve Göçmenlik. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), s. 451-466.
- Tuna, Y. (2019). Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi). *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), s. 1-10.
- Tursun, S. (2013). *II. Meşrutiyet'in İlanı Ve 31 Mart Olayı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Tümertekin, E., ve Özgüç, N. (2020). *Beşeri Coğrafya İnsan. Kültür. Mekan*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Türkoğlu, M. (2019). *Yaşar Kemal'in Romanları Üzerine Coğrafya Merkezli Okuma Denemesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı.
- Uğurlu, N. (1960, Eylül). Kemal Bilbaşar Diyor Ki. *Yelken*, (45), s. 18-20.
- Uyar, G. (2023). *Edebiyat Coğrafyası Bağlamında Roman Okuma Örneği: İnce Memed Romanları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.
- Uygur, S. (2013). *Türk Romanında Değişen Coğrafya (1923-1945)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ünsal, K. (2018). Refik Halit Karay'ın Coğrafya Betimlemelerinde Anlatım Teknikleri. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 4(6), s. 133-145.

- Ünsal, K. (2019). *Refik Halit Karay'ın Coğrafyası* (Yayımlanmamış doktora tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Yalçın, A. (2011). *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yavuz, M. (2018). Cemo Romanında Kadınlık Rolünün Değerlendirilmesi. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 1(2), s. 203-214.
- Yavuz, N. (2008). Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı. *Gazi Akademik Bakış*, 1(2), s. 139-154.
- Yiğit Yüksel, D. (2018). Kıbrıs'ta Yaşananlar Ve Türk Mukavemet Teşkilatı (1957-1964). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34(98), s. 311-376.
- Yiğit, F. (2023). Kemal Bilbaşar'ın "Yonca Kız" Kitabının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), s. 18-27. doi:<https://doi.org/10.17539/amauefd.1215020>
- Yıldırım, B. (2011). *Ahmet Midhat Efendi'nin Ahmet Metin ve Şirzad Romanında Yol Haritası* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldız, Ö. (2019). II. Dünya Savaşına Genel Bir Bakış. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(12), s. 62-75. 25, 10, 2023 tarihinde <http://www.uysad.com> adresinden alındı
- Yıldız, Y. (2021). 15.-19. Yüzyıllar Arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Çerkezistan'daki İslamı Yayma Siyasetine Kısa Bir Bakış. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7(13), s. 275-285. doi: 10.31765/karen.904291
- Yılmaz, A. (2012). *Kemal Bilbaşar'ın Öykücülüğü Gerçekliğin Aynasındaki Toplum. ?*: Türkçe Mevsimi.
- Yılmaz, M. (2019). *1940 Kuşağı Yazarlarından Kemal Bilbaşar'ın Öykücülüğü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yuvarlak Yaşadönümlerinde Edebiyatçılarımız. (1981). içinde *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1981* (s. 567-578). İstanbul: Kardeşler Basımevi.
- Yücel, Y. (2019). *Kemal Bilbaşar'ın Cemo, Memo ve Başka Olur Ağaların Düğünü Adlı Romanlarında Toplumcu Gerçekçilik* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli.
- Yüksel, S. (2019). Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1973). *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), s. 217-226.

Zeytin Hangi Bölgede Yetiştir. (t. y.). 19. 09. 2023 tarihinde Hektaş:
<https://hektas.com.tr/zeytin-hangi-bolgede-yetisir/> adresinden alındı

EK 1. Orijinallik Raporu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 13/02/2024

Tez Başlığı: Coğrafya Merkezli Okuma İşliğinde Kemal Bilbaşar'ın Romanlarının Değerlendirilmesi

Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....

Yukarıda başlığı verilen tezinin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 279 sayfalık kısmına ilişkin, 13/02/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezinin benzerlik oranı % 12'dir.

Uygulanan filtrelemeler*:

1. Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
2. Kaynakça hariç
3. Alıntılar hariç
4. Alıntılar dâhil
5. 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezinin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Helin Güler
Ad-Soyad/İmza

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Helin Güler
	Öğrenci No	N20132907
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Yeni Türk Edebiyatı

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Doç. Dr. Hayrunisa Topçu

*Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dâhil, 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Date: 13/02/2024

Thesis Title (In English): Evaluating Kemal Bilbaşar's Novels by Using Geography Based Reading

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 13/02/2024 for the total of 279 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 12%.

Filtering options applied**:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. References cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size upto 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

Kindly submitted for the necessary actions.

Helin Güler

Name-Surname/Signature

Student Information	Name-Surname	Helin Güler
	Student Number	N20132907
	Department	Turkish Language and Literature
	Programme	Modern Turkish Language

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Doç. Dr. Hayrunisa Topçu

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2. Etik Kurul/Komisyon İzni ya da Muafiyet Formu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 08/02/2024

Tez Başlığı (Türkçe): Coğrafya Merkezli Okuma Işığında Kemal Bilbaşar'ın Romanlarının Değerlendirilmesi
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*: .....

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir.
4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir.
5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Helin Güler

Ad-Soyad/İmza

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Helin Güler
	Öğrenci No	N20132907
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Yeni Türk Edebiyatı

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Doç. Dr.Hayrunisa Topçu

*Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu <i>Form No.</i>	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi <i>Date of Pub.</i>	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No <i>Rev. No.</i>	02
		Revizyon Tarihi <i>Rev. Date</i>	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Date: 08/02/2024

Thesis Title (In English): Evaluating Kemal Bilbaşar's Novels by Using Geography Based Reading

My thesis work with the title given above:

1. Does not perform experimentation on people or animals.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview.
5. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.

I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.

I respectfully submit this for approval.

Helin Güler
Name-Surname/Signature

Student Information	Name-Surname	Helin Güler
	Student Number	N20132907
	Department	Turkish Language and Literature
	Programme	Modern Turkish Literature

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Doç. Dr. Hayrunisa Topçu